

॥ हरिःॐ ॥

જીવન પગથી

પૂજ્ય શ્રીમોટાના
સાધકોને પત્રો

: સંપાદક :

શ્રી હેમંતકુમાર ગુણભાઈ નીલકંઠ
શ્રી નંદુભાઈ ભોગીલાલ શાહ

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪
Email : hariommotal@gmail.com
Website : www.hariommota.org

© હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.

આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત	આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત
પ્રથમ	૧૯૫૧	૧૨૫૦	ચોથી	૧૯૮૪	૧૦૦૦
બીજી	૧૯૭૦	૧૨૫૦	પાંચમી	૧૯૯૪	૨૦૦૦
ત્રીજી	૧૯૭૫	૧૨૫૦	છઠ્ઠી	૨૦૧૨	૨૦૦૦

- પૃષ્ઠ : ૧૮ + ૨૯૪ = ૩૧૨
- કિંમત : રૂ. ૨૫/-
- પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫
હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
- મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ડિઝાઇનર : મયૂર જાની, મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩
- ટાઇપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,
ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯
- મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણાંજલિ

(છટ્ટી આવૃત્તિ)

યંગ મેન્સ ગાંધીઅન એસોસિયેશન (વાય.એમ.જી.એ.)

રાજકોટની સ્થાપનાના સમયથી પાયાના કાર્યકર,

ઉપરાંત

એ સંસ્થાના માધ્યમ દ્વારા મેડિકલના સમાવેશ સાથે

ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ તેમ જ રાજસ્થાનના ઊંડાણના

અંતરિયાળ ગ્રામ્યવિસ્તારોમાં શિક્ષણનો વ્યાપ વધારનાર,

તેમ જ

લોકસેવા પ્રત્યે અભિરુચિ ધરાવતા સમાજ સેવકોને
આર્થિક સહયોગ દ્વારા પ્રોત્સાહિત કરી તેમની કામગીરીને

એવોર્ડપ્રદાન દ્વારા બિરદાવનાર અને

તેમના એ અભિગમના કારણે જેઓ હરિ:ૐ આશ્રમ,

સુરતના સંપર્કમાં આવ્યા બાદ શ્રીમોટાનાં જીવન અને

કાર્યની જાણકારીનો વ્યાપ વધે, એ હેતુથી

ગ્રામ્યશાળાઓમાં એ વિષયની નિબંધ લેખન સાથે

વક્તૃત્વ સ્પર્ધાઓનું સંચાલન કરનાર એવા

શ્રી બળવંતભાઈ દેસાઈને

પૂજ્ય શ્રીમોટાની 'જીવન પગથી'ની આ છટ્ટી આવૃત્તિનું

પ્રકાશન આનંદપૂર્વક અમો સમર્પણ કરીએ છીએ.

તા. ૧-૪-૨૦૧૨

રામનવમી

ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

॥ हरिःॐ ॥

समर्पण

‘भाई दिलीपकुमार इसमुખलाल मહેताने (कुंभकोशम्)
सप्रेम स्मरणांजलि’

(अनुष्टुप)

अेनामां भाव प्रेरावा, प्रेम केणववा हृद्रे,
जेने केणववा भावे लेवायो श्रम जवने ॥ १
उमणकाथी जे डेते जेने माट मथायुं छे,
स्मरंतां आज तेने हुं शो आर्द्रभावथी द्रवुं ! ॥ २
जेने जवनमां मस्त उछेर्यो रडीने यडी,
आज्ञाधीनपणुं जेनुं स्वीकारायुं’तुं प्रेमथी ॥ ३
अधूरुं पासुं जे अेक मारा जवननुं હતું,
जवी लेवा ज ज्ञानेथी आयरी ते ब्ताव्युं’तुं ॥ ४
समग्र भाव हैयानो पूरो ढालवी ढालवी-
-ज्गयो उछेरवामां शो ! आनंद ओर दिलथी ॥ ५
निंदा मारी थती ज्ञाणी जेने ना लीधी दिलमां,
निस्पृहताथी ते बाजू उपेक्षा दाप्पी भावमां ॥ ६
मारा हैयातणो भाव ते कर्मना ज ढाईमां-
कोश ज्ञाणी शके अे तो, दर्शावुं योग्य ना ॥

મારો વ્હાલો અને હું બે જાણીએ માત્ર એકલા,
બીજાની પરવા ત્યારે રહેતી નો'તી દિલમાં ॥૭,૮
પ્રભુપ્રીત્યર્થે આવેલું તે કર્મ-યજ્ઞ ભાવથી-
કૃપાથી તે કરાવ્યું છે, એને સમર્પુ આ સ્તવી ॥ ૯
જેનામાં આજયે મારું શું પ્રકૃલ્લિત દિલ રહે,
આજયે વારી વારી હું જાઉં એના પરે હ્રદે-
હૈયાનો ભાવ તેના તે સ્કુરો જીવનમાં ઊંડો,
કર્મે કૌશલ્ય તેનામાં પ્રેરાજો ભાવથી તદા ॥૧૦,૧૧
ગુણ ને શક્તિ ખીલે છે જીવને ભાવ જાગતાં,
તેવા ભાવતણી લક્ષ્મી કમાવાને ચહો હવાં ॥ ૧૨
મારા જીવનનાં પાસાંમાંનું જે પાસું એક આ
-તેને સમર્પુ હું ભાવે જીવન પગથી હવાં ॥ ૧૩

- મોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

લેખકના બે બોલ

(પ્રથમ આવૃત્તિ)

જ્ઞાન, ભક્તિ કે યોગનો વિષય ભારેમાં ભારે પરાક્રમ, સાહસ, હિંમત, ધીરજ, સહનશીલતા વગેરે ગુણો માગી લે છે. એના પાયામાં તીવ્ર જિજ્ઞાસા, નિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન વગેરેની પુરવણીની જરૂર પડે છે. તે વિના જ્ઞાન, ભક્તિ કે યોગનો કદાપિ પ્રાદુર્ભાવ થઈ શકે નહિ, તો પછી ટકી તો કેમ જ શકે ?

જ્ઞાન, ભક્તિ કે યોગની સંસ્કૃતિ કે સંસ્કાર જેનામાં જીવતા બને છે, કે બનવા લાગે છે, તેનાં પણ પ્રત્યક્ષ લક્ષણો જીવનમાં પ્રગટતાં રહે છે. મહત્વાકાંક્ષાનું નૃત્ય એની નસેનસ અને રોમેરોમમાં થનગનતું હોય છે. એની આશા તો આભનીયે પેલી પાર જઈને બાથ ભીડતી હોય છે, તો પછી નિરાશાને તો તે જાણે જ ક્યાંથી ? નિરાશા જેવા પ્રસંગો સ્થૂળ રીતે એવાને સાંપડતાં, એમાંથી એને નવું નવું શીખવાની કળા પ્રાપ્ત થતી રહેતી હોય છે.

દુ:ખ, મુશ્કેલી, ગૂંચો અને અપાર નિરાશાઓનાં વમળમાં ડૂબતાં ડૂબતાં, તરફડિયાં મારતાં મારતાં, અટવાઈ અટવાઈ જઈને એમાંથી બચવા માટે-અરે ! ભાગી છૂટવા કાજે-ઘણા ખરા લોકો ઈશ્વરભક્તિ તરફ વળે છે, અને એને પણ નર્યો સ્વાર્થનો વિષય તે બનાવી દેતા હોય છે, અને કંટાળેલા અને ત્રાસેલા હોવાથી પછી તેઓ પ્રારબ્ધને માની માથે હાથ દઈ વધારે ને વધારે નિષ્પ્રાણ બનતા રહેતા હોય છે. જ્યારે જ્ઞાન, ભક્તિ કે યોગના પાયામાં ધગધગતી જ્વાળામુખીના જેવી જિજ્ઞાસા, નિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય હોય છે અને તેવો જીવ જે આધ્યાત્મિક માર્ગે વળે છે, તેના તો અણુએ અણુમાં નવચેતનનો સંચાર પ્રગટતો રહે છે. તે દુ:ખ, મુશ્કેલીઓ,

ગૂંચો, અથડામણો, ઘર્ષણ કે અટવામણ વગેરેને કદી પણ ગણકારતો હોતો નથી. તેનાથી તે ભાગી છૂટતો પણ નથી, અને તેનો તો તે અપાર હિંમત, સાહસ, ધીરજ, સહનશીલતા, સ્વસ્થતા, સમતા, તાટસ્થ્ય આદિ ગુણોના ભરપૂર સામર્થ્ય વડે કરીને જીવતો સામનો કરતો રહે છે. આમ, જ્ઞાન, ભક્તિ કે યોગ એ તો મહાનમાં મહાન પરાક્રમીને કાજે છે. જો આજે સમાજમાં ભક્તિ વગેરે એના યથાર્થ અર્થમાં, તત્ત્વમાં જીવતાં હોય, તો સમાજ આવો સાવ નિષ્પ્રાણપણે જીવતો ના હોત. સમાજમાં પ્રચલિત મનાતી ભક્તિ વગેરેમાં જ્ઞાનયુક્ત પ્રાણ નથી. એ તો નરી એક પ્રકારની તામસયુક્ત ઘરેડ છે. ઘરેડમાં નવચેતન કદી પ્રગટી શકતું નથી, તેવી જ રીતે સાધના પણ ઘરેડ થતાં નિષ્પ્રાણ બની જાય છે.

સાધકનાં જ્વલંત જિજ્ઞાસા, નિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને ચેતનને અનુભવવા કાજેની અપાર અને અતાગ મહત્વાકાંક્ષા તો એને કદી એકની એક દશામાં બેસાડી રાખી શકે જ નહિ. સાધકને એ તો ક્યાંયે દિગંતમાં ઊડતો રખાવવાને કાજે સદાય મથાવ્યા કરતો હોય છે, અને જે મથ્યા કરતો હોય છે, તે કંઈ થોડું જ જણાયા વિના રહે છે ? એવો સાધક પોતાના પ્રચંડ પુરુષાર્થમાં પ્રભુકૃપાથી રચ્યોપચ્યો અને મંડ્યો રહે છે, એને પ્રારબ્ધ સાથે કશી પડી હોતી નથી. પ્રારબ્ધને એના મનન ચિંતવનમાં સ્થાન રહેતું નથી. સાચી રીતે તો જે જીવ પ્રારબ્ધને સ્થાન આપે છે, તેના પુરુષાર્થમાં હજી સાચો આત્મા પ્રગટ્યો નથી, એમ જાણવું અને માનવું.

વર્તમાન એ જ મહત્ત્વનું છે. વર્તમાનને કેવા હેતુથી, કેવા જ્ઞાનથી અને કેવી ભાવનાથી જીવીએ છીએ, તેના પર જ ભૂત અને ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે. એટલે જે જીવ પોતાના જીવનવિકાસના ધ્યેયને ફલિત કરવા કે કરાવવા કાજેના સતત એકધારા પુરુષાર્થમાં વર્તમાનને ગાળ્યા કરે છે, તે તો ભૂત કે

ભવિષ્યને કાજે સદાય નિશ્ચિત બન્યા કરતો હોય છે. એવો તો વર્તમાનને જ પોતાના હૃદયમાં રાખ્યા કરીને જીવતો હોય છે. વર્તમાનમાં જ તે પોતાની સમગ્ર શક્તિ-સર્વ ભાવે અને સર્વ રીતે જ્ઞાનભક્તિયુક્તપણે-વાપર્યા કરે છે, એવાને ભૂત કે ભવિષ્ય કંઈ કશું પણ પોતાના ધ્યેયથી ડગાવી શકતું નથી. ભૂત કે ભવિષ્ય હોવા છતાં વર્તમાનમાં જ તે જીવતો રહેતો હોવાથી કે તે જાણે કે છે જ નહિ એમ સાચા પુરુષાર્થીને લાગ્યા કરે છે. આજમાં ગઈ કાલ અને આવતી કાલ સમાયેલી છે. એવો એને અનુભવ થતો રહે છે. આવતી કાલ કેવી બનવાની છે, એની ચાવી આજના વર્તમાન વિશે જીવવાની કળામાં રહેલી છે.

જો સંસારવહેવાર કે એવાં ક્ષેત્રના વ્યાપારની જે જીવને લગની લાગી છે, કે મહત્વાકાંક્ષા હોય છે અને તે કાજે મથતો રહેતો હોય છે, તો તેવા જીવમાં એવી કક્ષાના વિષયમાં એક પ્રકારના તે તે વિષયને લગતાં પ્રાણ અને ચેતન પ્રગટેલાં આપણે જોઈએ છીએ, એ જ ન્યાયે સાધકના જીવનમાં પોતાના ધ્યેય પરત્વેનાં જિજ્ઞાસા, નિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનની બાબતમાં પ્રાણ અને ચેતન પ્રગટેલાં પોતે અનુભવે, તો પોતે સાચા રસ્તે છે, એમ જરૂર માનવું. પ્રત્યક્ષ લક્ષણો પામ્યા વિનાનું કશાને નક્કર વાસ્તવિકતા તરીકે પૂરેપૂરું સ્વીકારવું નહિ. જે તે કંઈ લક્ષણથી જ ઓળખાય છે, એટલે જેને તેને અનુભવવાની ગુરુચાવી તેમાં તેમાંથી ફલિત થતાં લક્ષણો વિશે રહેલી છે, અને એ જ્ઞાનનો વિષય બને છે. લક્ષણને જો ખ્યાલમાં ના પકડી શકાય, તો સાધક જ્ઞાનમાં ફલિત થતો રહેતો નથી એમ ગણાય. લક્ષણ વડે કરીને પોતે સદાસર્વદા નિરાંત અનુભવી શકે છે. એવાને પછી ક્યાંયે ચલિત થવાપણું રહેતું નથી.

સંસારવહેવારના કે બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિનાં ક્ષેત્રમાં જીવને સામનો કરવાનો નથી આવતો, એવું તો કદી બનતું નથી. સામનો કે યુદ્ધ

તો પ્રત્યેક ક્ષેત્રની પ્રવૃત્તિમાં રહેલાં જ છે. એવા પ્રકારનાં યુદ્ધથી તે તે વિષયમાં ઉકેલ કરવાને કાજે માનવીનાં બુદ્ધિ વગેરે કરણો વધારે સતેજ અને સૂક્ષ્મ બને છે, એવો આપણો અનુભવ છે. આ માર્ગમાં પણ અનેક પ્રકારનાં, એક એકથી ચડિયાતાં એવાં યુદ્ધો પ્રગટ્યા જ કરે છે. એવાં યુદ્ધોના આકાર અને પ્રકાર પણ બદલાતા રહે છે. સંપૂર્ણ આશાવાદીને કદી હાર હોતી નથી, તેવી ભાવનાથી તે યુદ્ધનો સામનો કરતો રહે છે. તેમાંથી નવું નવું જ્ઞાન અને બળ તે મેળવતો રહે છે.

આ જાતની સમજણ સાધકના હૃદયમાં પ્રગટાવવાને કાજે આ પુસ્તકમાંના કાગળો લખાયેલા છે. વળી, આ લખાયેલા કાગળો તે વિષયની સંપૂર્ણ જ્ઞાનયુક્ત હકીકતો ધરાવે છે, તેવું કશું નથી. જે જે કક્ષાના અને જે કામ પૂરતું જેટલું સાધકને જાણવાનું જરૂરી હોય, તેટલાનો જ માત્ર તેમાં નિર્દેષ કરાયેલો છે. સુજ્ઞ જિજ્ઞાસુઓને આ પત્રો વાંચીને કંઈક પ્રેરણા મળશે, તો પ્રભુકૃપાથી તેટલા પ્રમાણમાં કૃતાર્થ થઈશ.

દશેરા, ૨૦૦૭, ઈસ. ૧૯૫૧
હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી.

- મોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

પ્રસ્તાવના

(બીજી આવૃત્તિ)

લેખક : શ્રી પી. એન. ભગવતી

(માનનીય ચીફ જસ્ટીસ, ગુજરાત હાઈકોર્ટ)

આશરે ત્રણેક મહિના પહેલાં ભાઈશ્રી નંદુભાઈનો પત્ર આવ્યો, કે પૂજ્ય શ્રીમોટાની ઈચ્છા છે, કે એમના પુસ્તક ‘જીવન પગથી’ની બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના મારે લખવી. પત્ર વાંચી બે વિરોધાભાસી પણ સંમિશ્રિત લાગણીઓ અનુભવી. પૂજ્ય શ્રીમોટા જેવા સંતપુરુષે આ નાનકડા, અથડાતા, અટવાતા, અધ્યાત્મના પથિકને એમનું કૃપાપાત્ર બનાવ્યો અને એના પ્રત્યે પ્રેમદષ્ટિ કરી એથી અનહદ આનંદ થયો, પરંતુ સાથે સાથે સંકોચ પણ થયો. પ્રસ્તાવનાનો હેતુ લેખક અને એની કૃતિનો પરિચય આપવાનો હોય. આ કાર્ય માટે મારી કઈ ક્ષમતા ? આવી આધ્યાત્મિક સંપત્તિથી સભર, અનુભવસિદ્ધ વાણીના વિપુલ ભંડારનો પરિચય આપવાની મારી યોગ્યતા શી ? મારે પોતાને તો એમાંથી શિષ્યભાવે કેટકેટલું શીખવાનું, કેટકેટલું ગ્રહણ કરવાનું, કેટકેટલું અપનાવવાનું, તો આ પુસ્તક વિશે હું શું લખી શકું ? પણ પૂજ્ય શ્રીમોટાની વિનંતી આજ્ઞાવત્ છે, એથી સંકોચને બાજુએ મૂકી, હું બે શબ્દો પ્રસ્તાવના-રૂપે કહીશ.

જગતના ઇતિહાસમાં જુદે જુદે સમયે, જુદા જુદા દેશોમાં અનેક સંસ્કૃતિઓ ઉદ્ભવી, ફળી ફાલી, ઉન્નતિનાં શિખરે પહોંચી અને અંતે નાશ પામી. એ સંસ્કૃતિઓનાં આજે નામનિશાન રહ્યાં નથી. પૃથ્વીના પટ પરથી એ ભુસાઈ ગઈ છે. એના અવશેષો ફક્ત ઇતિહાસનાં પાનાંઓમાં અગર તો જૂની ઇમારતોમાં જોવા મળે છે, પણ આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિ એ એક એવી સંસ્કૃતિ છે, કે જે

૫૦૦૦ વર્ષ થયાં છતાં જીવંત છે. એની પર કેટકેટલીય સંસ્કૃતિનાં આક્રમણ થઈ ગયાં, પરંતુ એ બધી સંસ્કૃતિઓને અપનાવી એને પોતાનામાં સમાવી દીધી છે. આજે એનામાં શક્તિ છે, ચેતના છે, શાશ્વત સત્ય પ્રતિ મનુષ્યને લઈ જવાનું પ્રેરણા બળ છે. એનું કારણ એક જ, કે એ આધ્યાત્મિક મૂલ્યો પર નિર્ભર છે અને એને, એક પછી એક, મહાન ભવ્ય પરંપરામાં સંતો, વિભૂતિઓ અને અવતારો સાંપડ્યાં છે. સંત અને સિદ્ધ પુરુષોની તેજસ્વી પરંપરા એ આપણી સંસ્કૃતિની વિશેષતા છે. અને એ પરંપરાને સતત અને જીવંત રાખતા મહાન સંત પૂજ્ય શ્રીમોટા છે. વિશાળ માનવ સમુદાયને પોતાનો બૃહત પરિવાર કરી, વસુધૈવ કુટુંબકમ્ એ કથન પોતાના જીવનમાં ઉતારી, ગુરુચરણોમાં નિષ્પંદ ચિત્તે એકાગ્ર થઈ, કઠોર સાધનાને અંતે પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી, પૂજ્ય શ્રીમોટા, અધ્યાત્મના શ્રેયાર્થીઓ માટે માર્ગદર્શક બની રહ્યા છે. એ છે નવીન સાધકોના ‘ભાવસખા’, એમના શાશ્વત યૌવનવંતા સુહૃદ, એમનો પ્રેરણાસ્ત્રોત. કેટલાયે રોગોથી પીડિત છે એમનો દેહ, પણ હંમેશાં એમના અંતરમાંથી આનંદનો ધોધ વહે છે. જે કોઈ પણ એમના સમાગમમાં આવે તેને પરિપ્લાવિત કરી દે છે. એમનો પ્રેમ, એમનું વાત્સલ્ય પણ અદ્ભુત અને અસાધારણ છે. જે એમની નિકટ આવે છે, તેનું હૃદય પરિવર્તન તેઓ કરી નાખે છે અને એને પોતાનો બનાવી લે છે. નાનું કદ, ખુલ્લું દિલ, માથે સાફો અને નીચે લુંગી, એ અસાધારણ બાહ્યદેખાવ નીચે જ્વાળામુખી જેમ ભભૂકતો ચેતનાનો અગ્નિ છે, જે અગ્નિનું વર્ણન મુણ્ડકનો ઋષિ કરે છે : તદેતત્ સત્યં યથા સુદીત્વાત્ પાવકાદ્ વિસ્ફુલ્લિગા સહસ્રશઃ પ્રભવન્તે સરૂપાઃ । એ અગ્નિનો તણખો જીવન પરિવર્તન કરવા પર્યાપ્ત છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાની બીજી એક ખાસ વિશેષતા એ છે, કે એ મહાન કર્મયોગી છે. એમનું સારું જીવન ‘અનાસક્તિ યોગ’નું જ્વલંત

ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. કેટલાયે લોકોપયોગી કાર્યોમાં એ હંમેશાં પ્રવૃત્ત હોય છે. એમના જીવનથી એમણે આપણને બતાવ્યું છે, કે આપણો ધર્મ નિષેધાત્મક નથી. એમાં જીવનનો ઈન્કાર નથી. તે જીવનને પૂર્ણ કરનારો છે. જીવનને સમૃદ્ધ અને સભર બનાવવાની તેનામાં શક્તિ છે. તે જીવનનો સ્વીકાર કરી જીવનને ઉન્નત અને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા પ્રયાસ કરે છે. તેમાં તેજસ્વી જીવનવાદ છે. તે કર્મનો ત્યાગ કરવાનો આદેશ નથી આપતો, તે જીવનની ઉપેક્ષા કરવાનું નથી કહેતો, તે નથી કહેતો કે સંસારનું કાર્ય છોડી, નિષ્ક્રિય બની જંગલમાં કે ગુફામાં જઈ બેસો. તે કહે છે ઈશાવાસ્યના બીજા મંત્રમાં કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેત્ શતં સમાઃ । કર્મ તો કરવું જ જોઈએ, પણ એનાં ફળ માટે નહિ-આત્મવિકાસ માટે, ઈશ્વરનાં નિમિત્તરૂપે. ‘ગીતા’માં કહ્યું છે : નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિ । પૂજ્ય શ્રીમોટા પણ કહે છે ‘થવાનું રહ્યું યંત્ર તારે પ્રભુનું’ એ રીતે જો મનુષ્ય જીવન જીવે તો જ લિપ્યતે ન સ પાપેન પદ્મપત્ર મિવામ્ભસા । તો જ તે હર્ષામર્શભયોદ્વેગથી મુક્ત થાય અને આ જીવનમાં અમૃતત્વ પ્રાપ્ત કરે. આ ઉપદેશ આપે છે પૂજ્ય શ્રીમોટા પોતાના જીવન દ્વારા. એ તો છે તેજસના યોદ્ધા (warrior of light). એમની હરેક વાણીમાં, એમના હરેક કર્મમાં પ્રતીત થાય છે ચેતનાને અગ્નિસ્પર્શ કરી જતી જ્યોતિર્વીરતા. આવા અનોખા સંતની અનુભવસિદ્ધ વાણીનું ગ્રંથરૂપે અહીં જે સંકલન થયું છે, એને પ્રજાના વ્યાપક ચેતનાના સ્તર સુધી પહોંચાડવાના પવિત્ર કાર્યમાં હું આ બે શબ્દો લખું છું, એને હું મારું સદ્ભાગ્ય સમજું છું.

આ પુસ્તકમાં ‘વૃત્તિ સળવળેલી છે જિજ્ઞાસાની જરાતરા’ એવાં સ્વજનો જેવા મિત્રો અને સંબંધીઓને તેમના પ્રશ્નોના ઉત્તરરૂપે તેમ સ્વયંસ્ફુરણાથી પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પત્રરૂપે લખેલી અધ્યાત્મસામગ્રી છે. અધ્યાત્મના શ્રેયાર્થીઓને સાધનામાં ઉપસ્થિત થતા જુદા જુદા

પ્રશ્નોનું નિરાકરણ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એમની સાદી, સરળ પણ વેધક અને અસરકારક ભાષામાં કરેલું છે. સંસારમાં રહી ઈશ્વરાભિમુખ કેમ થવું અને આત્માનો વિકાસ કેમ સાધવો, એનું માર્ગદર્શન પણ આ પુસ્તકમાં મળે છે. એમાં ઊંડા તત્ત્વજ્ઞાનની ઝાંખી સાથે એકાગ્રતા, કર્મમાં એક-રાગતા, કસોટી, કીર્તન, પ્રાર્થના, શ્રદ્ધા, નામસ્મરણ, પ્રેમ, ભક્તિ, ધ્યાન, યોગ વગેરે વિષયોનું સુંદર અને સચોટ વિવેચન છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ રજૂ કરેલા વિચારો અનુભવની કસોટીએ ચડેલા છે. અને તેથી તેમાં કૃત્રિમતાનો લેશ પણ અંશ નથી. તે સચોટ અને હૃદયસ્પર્શી છે અને તેમાં એક અવનવી મૌલિકતા છે, જે કેવળ શુષ્ક પુસ્તકિયા જ્ઞાનમાં જોવા મળતી નથી. આ પુસ્તક એક સાધકના વિચારમોતીનો રાશિ છે, અને એ વિચારમોતી સાધનાની અગ્નિપરીક્ષામાં વિશુદ્ધ થયા પછી અભિવ્યક્ત થયા છે. તેથી તેનું મૂલ્ય અગણિત છે. આ પુસ્તકની બીજી વિશેષતા એ છે, કે જ્યારે એમાં એકત્રિત થયેલો પત્રસંગ્રહ વાંચીએ ત્યારે કોઈ ઉપદેશક દૂર બેસીને નિર્લેપભાવે ઉપદેશ આપતો હોય તેવું દેખાતું નથી, પરંતુ કોઈ સ્વજન સ્નેહપૂર્વક માર્ગદર્શન કરાવતો હોય એમ લાગે છે. તેમાં વિદ્વત્તાનો આડંબર નથી પણ એક પ્રેમાળ પિતા પોતાના નાના બાળકને હૃદયથી ભાવપૂર્વક શિખામણ આપતો હોય તેવો ભાસ થાય છે. તેથી, આ પત્રોની વાણી વધારે હૃદયંગમ અને માર્ગદર્શક બની છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટા હંમેશાં કહે છે, કે ભગવાનને માર્ગે જવામાં ભારે પુરુષાર્થની જરૂર હોય છે. પ્રબળ ઈચ્છા વિના, ધગધગતી તમન્ના વિના એ રસ્તો જડે નહિ. સાધનાનો માર્ગ ઘણો વિકટ હોઈ, જબરી અદમ્ય ભાવના હોય, મરી ફીટવાની તમન્ના હોય તો જ કાંઈ થઈ શકે. આ શબ્દો આપણને કઠોપનિષદની નીચેની

પંક્તિની યાદ અપાવે છે :-

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्ग पदःस्तत्कवयो वदन्ति ।

બાઈબલમાં પણ કહ્યું છે, કે :- ‘Strive to enter in at the straight gate, for narrow is the gate and straight is the way that leads to life and few be they who find it.’

એ રસ્તે કેમ જવું અને આવતી મુસીબતોનો સામનો કેમ કરવો એ પૂજ્ય શ્રીમોટા આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત પત્રોમાં બતાવે છે. એ ખૂબ ભાર મૂકે છે નામસ્મરણ પર. એક ઠેકાણે કહે છે :- ‘તમારે બીજું ઘણું કામ ભલે હોય પણ કૃપા કરીને ખૂબ ખૂબ મહેનત લઈને નામસ્મરણ સતત ચાલુ રાખવાની મહેનત કરજો. એ જ આપણું ખરું કામ છે. એને જ મહત્ત્વ આપવાનું રાખશો.’ બીજે ઠેકાણે પણ એ, એ જ સલાહ આપે છે :- ‘એવી સ્થિતિ નામસ્મરણ ચાલુ રહે તો થાય છે અને એમાં સહજ ભાવ અને ઊર્મિ પણ પ્રગટે છે. કશું પણ મન પર લટકતું ના રહેવું જોઈએ, કે જેથી મનને એમાં પરોવાયેલા રહેવાની તક મળે. માટે, નામસ્મરણ સતત ચાલુ રહે એવી કંઈ ને કંઈ તરકીબો ખોળ્યા કરશો.’ પણ એ નામસ્મરણ સમજણપૂર્વક અને સભાનતા સાથે થવું જોઈએ, નહિ કે યંત્રવત્. એ જ પ્રમાણે પૂજ્ય શ્રીમોટા સત્સંગ પર પણ ભાર મૂકે છે, જેથી સંત પુરુષોના ‘સંપર્ક અને સંબંધને પરિણામે જુદી જ જાતના અને ઊંચી ભૂમિકામાંથી નીકળતા પ્રવાહો-current-આપણામાં અથડાય અને જન્મે.’ સાધનાના માર્ગમાં પ્રેમનું મહત્ત્વ પણ પૂજ્ય શ્રીમોટા એટલું જ ઊંચું આંકે છે, એ કહે છે, ‘અંતરમાં બીજને અંકુરિત કરવા માટે દિલમાં સતત પ્રેમરૂપી પાણીનું સિંચન કર્યા જ કરવું પડશે. તે વિના ચાલવાનું નથી. તે વિના તેના અંકુર ફૂટવાના પણ નથી.’ પ્રેમ વગર ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ નથી. અને એ

પ્રેમ કેવો હોવો જોઈએ ? ઉત્કટ અને નિઃસ્વાર્થ, વિરહાગ્નિ પ્રજ્વલિત કરે એવો, ગોપીઓના જેવો અદ્ભુત પ્રેમ. જ્યારે ઉદ્ધવ મથુરાથી ગોકુળ આવે છે અને વિરહિણી ગોપીઓને ઉપદેશ આપે છે, કે કૃષ્ણ તો સર્વવ્યાપી પરમાત્મા છે અને તેથી અજ્ઞાનપૂર્વક વિરહ-સંતાપ કરવો યોગ્ય નથી, ત્યારે ગોપીઓ કહે છે, ‘અનેક કથા કહત ઉઘૌ, લોક લાજ દિખાત : કહા કરૌ તન પ્રેમ પૂરણ, ઘટ ન સિંધુ સમાત.’ આવો volcanic love હરિચરણોમાં થાય ત્યારે હરિનાં દર્શન થાય-એની જોડે ઐક્ય થાય.

આવા અનેક વિચારોનો ભંડાર આ પુસ્તકમાં ભરેલો છે. મને શ્રદ્ધા છે, કે પ્રયત્નશીલ સાધકને તેમાંથી ખૂબ ખૂબ જીવનપાથેય મળી રહેશે, અને જીવનને ઉન્નત અને ઊર્ધ્વગામી બનાવવામાં આ પત્રો બહુ જ મદદરૂપ થઈ રહેશે. અંતમાં આ પુસ્તક ઉપર બે બોલ લખવાની તક આપી પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મારા પર જે અનુગ્રહ કર્યો છે તેથી, હું કૃતકૃત્યતા અનુભવું છું અને પૂજ્ય શ્રીમોટાનો દૃઢ્યપૂર્વક અત્યંત આભાર માનું છું.

અમદાવાદ, તા. ૧-૯-૧૯૭૦

॥ हरिःॐ ॥

निवेदन

(छट्टी आवृत्ति)

पूज्य श्रीमोटाना संपर्कमां निमित्तयोगे जे जे स्वजनो आव्या, ते सौना जवनविकासमां जे ते जीवोनी कक्षानुसार तेओश्रीअे रस लीधो छे. साबरमती आश्रमना निवासना समय दरमियान श्री डेमंतभाई गुशाभाई नीलकंठ (डेमंतदादा) अने श्री नंदुभाई (पूज्य भाईश्री) पूज्य श्रीमोटाना सलवासी हता. तेओने निमित्त बनावी जे पत्रसाहित्यनुं श्रीमोटा द्वारा जे सर्जन थयुं, तेनुं पुस्तक स्वरूपे प्रकाशन थयुं. सामान्य माणस समज शके अेवी सरण भाषामां साधनानी-जवनविकासनी विगतोवाणां प्रकाशनोमां 'जवन पगथी'नो समावेश थाय छे. पत्रो स्वरूपे लभायेल आ साहित्यमांथी अनेक स्वजनोने जवनपंथे प्रकाश प्राप्त थयो छे.

आवा विरल साहित्यनी छट्टी आवृत्ति जिज्ञासु वायकवर्गनां करकमणमां मूकतां अमो धन्यतानी लागणी अनुभववीअे छीअे.

आ पुस्तकनी मुद्रणशुद्धिनुं कार्य श्री जयंतीभाई ज्ञानीअे पूरा सद्भावथी, पंतथी अने योक्सार्थपूर्वक कर्नु छे, ते बदल अमो तेमना ખૂબ आભારી छीअे.

साहित्य मुद्रणालयना श्री श्रेयसभाई विष्णुप्रसाद पंड्याअे पूज्य श्रीमोटा प्रत्येना ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહयोगના કારણે જ पूज्य श्रीमोटानो अक्षरदेह घणी ओछी किंमते समाजयरणे मूकी शकीअे छीअे. श्री श्रेयसभाई पंड्याना अमो ખૂબ ખૂબ આભારી છીअे.

તા. ૧-૪-૨૦૧૨

રામનવમી

ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

જીવન પગથી

પૂજ્ય શ્રીમોટા

‘હું સર્વત્ર વિઘ્નમાન છું.’

‘જીવન દર્શન’, ૧૧મી આ., પૃ. ૪૩૧

- શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૦-૯-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

સાધકની પ્રકૃતિ અશ્રદ્ધા ઊપજાવે છે

આપણે આ વખતે સાથે રહ્યા અને તમે ઘણા ખુલ્લા દિલના થયા તેથી મને આનંદ થયો છે. વિમાનમાં જવાની વાત અને અકલ્પ્ય રીતે મળેલા પૈસા બાબત તમને જે સંશયો થયા, અને તેનો તમે જાતે જ ઉકેલ કાઢ્યો, તે વાત મને પણ કરી તે તમારું ખુલ્લું મન સૂચવે છે. હજી વધારે ને વધારે ખુલ્લા થતા જાઓ એવી માગણી છે. જે કંઈ થાય તે જરૂર મને કહેશો. પહેલાં મેં તમને લખ્યું પણ હતું કે મારે વિશે તમને ઘણા સંશયો પેદા થશે. તેમ તમને તે બાબત થયું હતું કે નહિ તે હું ક્યાંથી કહું ? પણ થયું હોય તો મને કશી નવાઈ ના થાય. જેમ શ્રી... ભાઈને એવી વૃત્તિ થતાં કોઈ સ્થળે સ્થિર થવા દેતી નથી અને બધાંમાંથી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ઉઠાવી લેવરાવે છે, એમ સાધકને શરૂઆતમાં થયા જ કરે છે, પણ આપણે જો કામ સાથે કામ લીધા કરવાની ટેવ રાખીએ અને બધાંનું સારું જોવાની જ ટેવ પાડ્યા કરી હોય તો પેલા થયેલા સંશયો ભુસાઈ જવા લાગે છે અને આપણામાં પછી તો એ જ વૃત્તિ વધારે વેગ આપે છે.

સત્વગુણના પણ ગુલામ ના થવું

આપણે આપણાં કાર્યો આપણા સ્વભાવની ઉપરવટ રહીને કરવાનાં છે. આપણામાં આપણા જેવો થઈને રહેલો સ્વભાવ કે પ્રકૃતિના દોરવ્યા આપણે ના દોરવાઈએ, એટલે પહેલાં તો

જેને આપણે ભલેને સદ્ગુણ માનતા હોઈએ, એવી ટેવોની પણ ઉપરવટ થઈને વર્તીએ. તેથી કંઈ આપણે ખોટું ના કરીએ, પણ ત્યારે ત્યારે એ સ્વભાવના કહ્યા પ્રમાણે આપણે કરતા નથી એવી આપણી ચેતના હોવી ઘટે. એને ભાંગવા માટે કરીએ છીએ એવી સમજણ રાખીને એનાં મંતવ્યો, આગ્રહો, વિચારો, સંસ્કારો, અસરો વગેરેથી સતત પર રહેવાનો જાગૃત પ્રયત્ન કર્યા કરીએ અને જ્યાં એમ કરતાં ગોથું ખવાય ત્યાં ભગવાનને યાદ કરીએ અને વધારે જાગૃત થવા મથીએ.

પહેલાંનું ભણેલું ભૂલવું પડશે

કોઈ જૂનું ઘર હોય એને તદ્દન નવી જ યોજના અને નકશા પ્રમાણે બનાવવાનું હોય, તો પહેલાં તો તે બધું તોડી-ફોડી નાખવું પડે છે, પાયા પણ પેલી નવી યોજના પ્રમાણે કરવા પડે છે, અને આવી રચના ઉપરનું બાંધકામ, બધું નવી યોજના પ્રમાણે નવું જ કરવું પડે છે. જૂના ઘરનો સામાન ખપમાં તો જરૂર લાગે છે, પણ તેમાંથી પણ કેટલુંક ફેંકી દેવું પડે છે અને કેટલુંક સુધારવું પડે છે. તેવી રીતે આપણાં સ્વભાવ, ટેવો અને આગ્રહો વગેરે બધાંને ફગાવી દેવાં જ પડશે, તથા પેલા સામાનની જેમ કેટલાંકનું રૂપાંતર કરવું જ પડશે.

આ બધું કરવા માટે આપણે સતત જાગૃત ના રહી શકીએ તો એ કેમ બને ? આપણે જો જૂની લઢણ પ્રમાણે જ ઘસડાયાં કરીએ તો ઊભા કેમ રહી શકવાનાં ? આપણે જે વિચારીએ છીએ એનું તોલમાપ પણ આપણાં જૂનાં વજનોનું જ હોય છે, એટલે આપણી ખરાખોટાની માન્યતા ભ્રમજનક નીવડવા સંભવ રહે છે. આ બાબતનું જ્ઞાન, સમજણ આવતાં વાર તો લાગે

છે. આ બધું જતું કરવું, એને તોડી નાખવું, જેને આજ સુધી આપણે જીવની જેમ સંગ્રહ કરી રાખીને પોતાનું માન્યા કર્યું છે, એને નિર્જીવ બનાવી દેવાનું કામ અઘરું તો લાગે છે, પણ એના પાશમાંથી નીકળી જવાની તમન્ના દિલમાં લાગી જવી ઘટે છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૨-૯-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

હૃદયનાં બારણાં ખુલ્લાં રાખો

તમારો લાંબો કાગળ મળ્યો છે. દરેક બાબતમાં આવી રીતે બિલકુલ સંકોચ વિના લખવાનું રાખશોજી. હું તમારે ત્યાં હતો ત્યારે એક દિવસે તમે ચૂપચાપ કાંત્યા કરતા હતા, એટલે ...ભાઈએ મને કહેલું કે કંઈ તમે લહેરમાં નથી, તમારા મનમાં કંઈક ગડમથલ ચાલ્યા કરે છે. ત્યારે મેં એમને કહેલું કે કંઈ હરકત નહિ. તમને એ બાબતમાં કંઈક થતું હતું, તે પણ સમજાતું હતું, પણ આપણે આપણા સ્વભાવથી કેટલા તણાઈ જઈએ છીએ અને ખુલ્લા દિલના કે મનના રહી શકતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ તર્કબદ્ધ વિચાર કરવા જેટલા પણ ખુલ્લા રહી શકતાં નથી. મને આમ સમજાવાનું કારણ એ કે... ભાઈએ બૌદ્ધિક દલીલો તો તમને સમજાવી હતી, પણ સ્વભાવથી પર થઈને નીરખવાનું કે તોલવાનું આપણે માટે શક્ય નથી હોતું. તમને ઊંડો ઊંડો વસવસો રહ્યા કરતો હતો, કેમ કે તમે બધી વસ્તુઓને અમુક જ રીતે જોવા ટેવાયેલા હતા, એટલે કે એનું મૂળ તમારો સ્વભાવ જ હતું. એનાથી

બીજું કંઈ જો હોત તો જરૂર તમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત, પણ આપણે ગમે તેવી વાત આવે, ગમે તેવા પ્રસંગો આવે, તો એનાથી ડહોળાવાનું નથી. ઘડીક વાર વિચાર કરવો પડે, તો તે કરી નાખીને પાછા તદ્દન નિશ્ચિત થઈ જવું ઘટે.

એકવાર તો ‘સારા’ સ્વભાવની પણ પર થાઓ

જનસેવા કરવી એ સારું જ છે. વળી, કરકસર કરવી એ પણ ખોટું નથી, પણ એક વખત તો આપણે આપણી જૂની ટેવથી પર થઈને તે બધું કરવાનું છે. મન આપણને અનેક રીતે સમજાવશે, પણ આપણે એના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવાનું નથી. અત્યારે આપણને કરકસરની અને એવી બીજી ટેવો પડેલી છે, તે અનેક પ્રકારના સંસ્કાર, સંજોગો અને વાતાવરણને અંગે પડી છે. એની ભૂમિકા પણ જુદી છે અને આપણે જે ભૂમિકા રચવાની છે, તે એના કરતાં તદ્દન જુદા જ પ્રકારની ભૂમિકા છે. તદ્દન જુદી જ ભાવના પર આપણે તો રમત રમવાની છે. આટલું જો અંતરથી સમજી શકાય તો કશો વાંધો નથી, પણ યોગ એટલે લખલૂટ ખર્ચ જ કર્યા કરવાનો હોય એમ માની લેવાનું કશું કારણ નથી. માત્ર આપણે આપણા કોઈ પણ જૂના આગ્રહને વશ ના રહ્યા કરીએ એટલું તો જોવાનું અવશ્ય રહેશે. જો તેમ નહિ થાય તો આપણે તદ્દન ખુલ્લાં નહિ રહી શકીએ અને તેટલા પ્રમાણમાં આપણે Pliable—મુલાયમ માટીના લોંદા જેવા ઘડાવા લાયક નહિ થઈ શકીએ.

યોગીને વિધિનિષેધ નથી

યોગ એટલે સ્વચ્છંદતા નથી. આપણી મનસ્વી રીત whims—(મનના તુક્કા કે તરંગો) પ્રમાણે ચાલવાનું યોગમાં

નથી. લખલૂટ ખર્ચ કરતો હોવા છતાં, વૈભવ વિલાસ ભોગવતો હોવા છતાં યા ઘેરઘેર રખડતો અને ભીખ માગતો હોવા છતાં, બૈરાંછોકરાંવાળો હોવા છતાં તેમ જ વેપાર ખેડતો હોવા છતાં માનવી યોગી થઈ શકે છે અને હોઈ શકે છે. જેમ યોગ એટલે સ્વચ્છંદતા નથી તેમ યોગને કશાં કોઈ બંધન પણ નથી. યોગી આમ જ વર્તી શકે એમ પણ નથી, કારણ એને એવા કશા વિધિનિષેધ નથી. સામાન્ય રીતે એ જે કરતો હશે તે આપણી સમજમાં નહિ આવે અથવા નયે આવે, કારણ કે એની સમજમાં અને આપણી સમજમાં ફેર હોય છે.

તો સમાજની શી ગતિ થાય ?

પણ જો એ રસ્તે જનારા બધાય ઊંધું જ ચાલનારા હોય તો જગતની શી ગતિ થાય, એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ ઊઠે. આપણે વિચારવું કે યોગમાર્ગે જનારા બધા જ જો કેવળ તરંગ પ્રમાણે, સ્વચ્છંદ પ્રમાણે ચાલતા હશે, તો એમનો નાશ જ થવાનો છે, તથા જે સમાજ એવી વૃત્તિવાળો હશે તે જ એને ગ્રહણ કરવાનો છે. આથી, એવાની પૂંઠે જનારા પણ તેવી જ ગતિને પામશે. ભગવાનનો ભાવ જ સનાતન ટકવાનો છે અને બાકીનો ભાવ નષ્ટ થવા જ સર્જાયેલો છે. આવી સમજણથી આપણે સંતોષ માનીએ અને આપણે આપણું ઘર સંભાળી બેસી રહીએ.

વળી, કોઈ રીતે આપણે અકળાઈએ નહિ અને મનમાં કશાનો સંઘરો કરીએ નહિ. અપરિગ્રહનો એક ઉત્તમ અર્થ મનમાં કોઈ પણ વાતને જકડીને સંગ્રહી ના રાખવી એ પણ છે.

વિચારોનાં વમળમાં ના પડી જવું

અહીં મને સાંઈબાબાએ શા માટે બોલાવ્યો હશે એનો કશો વિચાર કર્યો નથી અને જરા વાર ટકવા પણ દીધો નથી. વિચાર કર્યા કરવાની આદત આપણી સાધનામાં હરકતરૂપ છે. માનવીનો સ્વભાવ વિચારોનાં કૂંડાળાંમાં પડી જવાનો છે. જો સ્વભાવથી પર ના થઈ શકાતું હોય, તો આપણે આ માર્ગમાં આગળ વધી શકવાનાં નથી.

વૃત્તિનાં મૂળ તપાસો

તમે જે હેતુથી કરકસર કરો છો, તે જોકે ઉત્તમ છે જ, પણ આપણને કરકસર કરવાની વૃત્તિ શેમાંથી ઉદ્ભવે છે, એનાં ઊંડાં મૂળની હજી કશી ગતાગમ આપણને નથી. કરકસરની વૃત્તિ કેટલીક વાર ધનસંપત્તિ ઉપર માલિકી (Possession on wealth)ની અને સંઘરો કરવાની વૃત્તિમાંથી પણ જન્મે છે. લાખો રૂપિયાનું ધર્માદા ટ્રસ્ટ કર્યું હોય, એવા માણસો પણ પૈસાને જકડીને પકડી રાખતા જોયા છે. વળી, કરકસરનાં આપણાં ધોરણ સેળભેળવાળાં હોય છે, એટલે પહેલાં તો એનાથી ઉપર જવાનું એકવાર કરવાનું અને તેવા થવાનું છે.

‘સુતર આવે ત્યમ તું રહે’

પણ કશુંયે થવાની જ વૃત્તિ ના રાખવી એ જ ઉત્તમ છે, અને એમ થવા જતાં જેમ થવાતું જાય તેમ થયા જઈએ અને કશાથી ડહોળાઈ જઈએ નહિ. જેમ ઘડાવાતું જવાય તેમ નરમ રહીને ઘડાયા કરીએ. કરકસર કરવી હોય તો તેમ કરીએ અને ખૂબ ખર્ચવાનું આવે તો તે પણ કરીએ. બંને સ્થિતિમાં આપણે મનને વિચારમાં ના નાખી દઈએ, એટલું જ. ગમે તે

સ્થિતિમાં આપણે મનને પકડી રાખી શકીએ, તો એ આપણે માટે ઉત્તમ છે. ગમે તે કરીએ પણ મનને વશ રાખ્યા કરીને તે કરીએ તો પછી કશો વાંધો નથી.

આ બધાંમાં એટલે કે આપણે જે બધું આજ સુધી કરીએ છીએ તેમાં આપણો આધાર નૈતિક ભૂમિકાનો છે, પણ હવે આપણો આધાર તો યૌગિક ભૂમિકાનો હોવો જોઈએ. આપણા જૂના સ્વભાવ અને માનસનું મંડાણ ઘણું ખરું તો નૈતિક અને તે પણ આપણી સમજણના જ નૈતિક પાયા ઉપર હોય છે.

હું પણ મારે માટે જ કરું છું

તમારે માટે હું કંઈ કશું કરતો નથી. હું જે કંઈ કરતો હોઈશ તે માત્ર મારા માટે. **ભાવમાં** એવું કશું જુદાપણું છે જ નહિ. આપણે બધાં ભેગાં થઈને જો સર્જનાત્મક ભાવે સૃષ્ટિમાં રમી શકીએ તો આપણે બધાં એકબીજાનો આધાર લેતાં લેતાં પ્રભુને શરણે સંપૂર્ણપણે જઈ શકીએ, એનાં ચરણકમળમાં સતત રત રહી શકીએ અને એના યંત્ર રહીને પછીથી જે એ સુઝાડે તે કર્યા કરીએ. આમ થવા માટે પહેલાં તો મનમાં બીજું કશું જ ના રાખીએ, *એ જ આપણું શાસ્ત્ર, એ જ આપણી નીતિ, એ જ આશ્રમ, એ જ આપણો વહેવાર અને એ જ આપણો આદર્શ છે.

એનાં સાધન

તે અંગે કરીને જે કંઈ વિચારવાનું આવે તે જ માત્ર વિચારીએ અને બાકીનું જે કંઈ આવે તેને વહી જવા દઈએ,

---

* એ-ભગવાન, લેખક ઘણીવાર ભગવાન માટે 'એ' વાપરે છે.

તેનો અસ્વીકાર કરીએ પણ તે પ્રેમથી-કે જેથી તે અસ્વીકાર, વૃત્તિ વગેરે ઉપરના કૃત્રિમ જુલમ અને દબાણમાં ફેરવાઈ ના જાય. આપણાં કર્તવ્ય વિના બીજું જે કંઈ વિચારવાનું આવે તે અન્યથા છે, એટલું તો ચોક્કસ સમજી લેવું અને લક્ષમાં રાખવું ઘટે. એમાં દૃઢ થવાતાં એવું માત્ર મનના થર ઉપરથી એમ ને એમ પસાર થઈ જાય અને કોઈ ગંભીર છાપ આપણામાં પાડતું ના જાય એટલી જાગૃતિ અને સાવચેતી આપણી રહે એમ કરતાં રહેવું જોઈએ, નહિતર તો એવું તો કંઈ કંઈ આવે અને આવી આવીને આપણું કર્યું કારવ્યું ધૂળમાં મેળવી દે.

માણેકનાથ બાવાનું દૃષ્ટાંત

આ સંબંધમાં તમને અમદાવાદની ચારેબાજુ ફરતા કોટના યણતરના ઈતિહાસની ખબર હશે. અમદાવાદ સ્થાપનાર બાદશાહ અહમદશાહે શહેરની આસપાસ કોટ યણાવવા માંડ્યો તે, તે વખતના એક બાવા માણેકનાથ બાવાને ના ગમ્યું. તેથી, દિવસે કોટ યણાતો જાય તેમ તેમ તે એક સાદડી વણતો જાય. રાત્રે તે સાદડી ઉકેલી નાખે અને સાથે સાથે (એની મંત્રસિદ્ધિથી) કોટ પણ પડી જાય. આમ, યણેલું બધું ઊકલી પડતું તેમ આપણું બધું થયા કરે, એટલે આપણે તો ના રહીએ ઘરના કે ના રહીએ ઘાટના. બે બાજુના વિચાર કર્યે આપણને પાલવશે નહિ. એટલે આપણે ધરમૂળથી ફરીથી વિચારી લઈએ કે કયે માર્ગે આપણે જવાનું છે. ફાવે તે જીવનમાર્ગ પસંદ કરો, પણ જે લઈએ તે બાજુનું જ વિચારીએ અને તે પંથે જ વિચરવાનું અને ચાલવાનું રાખીએ. એક રીતે સેવામાર્ગ પણ આ પંથની ભૂમિકા રચવામાં ઘણી મદદ કરે છે અને તે જરૂરનો

છે. આપણે કોઈ કદી એની અવગણના કરીએ તો આપણે આપણા સત્ત્વની જ મશ્કરી કરીએ છીએ એમ ઠરે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૪-૯-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

સાધક જીવ એટલે અર્જુન

અર્જુનને પણ એમ જ મનમાં ઊઠે છે, કે આ બધાં સગાંવહાલાંને મારીને રાજ્ય કરવું એ કેવું ખોટું ગણાય ! એનો પ્રશ્ન ત્યારે માત્ર નૈતિક મોહમુગ્ધ ભૂમિકા ઉપર રચાયેલો હતો. એનું દૃષ્ટિબિંદુ એણે માનેલા નૈતિક સિદ્ધાંતોને જ સત્ય માનનારું હતું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ‘ગીતા’નો ઉપદેશ આપીને એનાથી એને પર લઈ જાય છે. આપણે પણ આપણાં માનેલાં, કરેલાં, વહાલાં ગણેલાં, તારવેલાં અનુમાનો અને દૃષ્ટિબિંદુઓ જે છે એનાથી પર જવાનું છે. જો આપણે એને વટાવી ના શકીએ (અને તે પણ સમતાપૂર્વક ચિત્તને ભગવાનની રચનાત્મક સાધનામાં જ રાખીને) તો આપણાથી આગળ વધવાનું નથી. આપણે માની લીધેલું બધું કકડભૂસ કરતું તૂટી જતું આપણાથી સહેવાતું નથી અને જાણે આપણે કોઈ અનોખી દુનિયામાં ભૂસકો મારતા હોઈએ એમ ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. એવા ભ્રમને આપણે ટાળવો જ પડશે. જો આપણામાં જિજ્ઞાસા અને તમન્ના પ્રગટી હશે તો સાચી સમજ આવ્યા વિના રહેવાની નથી. એટલે નિશ્ચિંત થઈને દ્વિધાપણું છોડી દઈને લગાતાર જો આપણે મંડ્યા રહીશું અને બીજા ઊભા થતા પ્રશ્નોમાં મનને નહિ પરોવ્યા કરીએ અને એવા જીવનમાં આવતા જરૂરી પ્રશ્નોથી આપણને

વેગ મળે, શાંતિ રહે, સંતોષ રહે એવી રીતે તે તે વખતે અંદરથી સ્મરણમાં જ રમમાણ રહીને એ આપણું બધું કર્યા કરીશું તો ભગવાન બધું સુઝાડશે.

હૃદયથી ભગવદ્ભાવ જલદી પમાય

ભગવદ્ભાવ પ્રત્યે ખુલ્લા થવા માટે મગજનો કે બુદ્ધિની ભૂમિકાનો ઉપયોગ કરવાને બદલે હૃદય અને એની પાછળ રહેલી કોઈ અગમ્ય ભાવનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો તે વધારે જલદી પરિણામ લાવે છે. આને માટે આપણી ઉત્કટ જિજ્ઞાસુ વૃત્તિ સતત જાગૃત રહેવી જોઈએ. આવી વૃત્તિનું કેંદ્રસ્થાન આપણું મન ના હોવું જોઈએ તેમ બુદ્ધિ પણ નહિ, પરંતુ તે વૃત્તિ હૃદયના ઊંડાણમાંથી ઉદ્ભવેલી હોવી ઘટે. હૃદય આગળથી પ્રગટેલી પવિત્ર અને નિઃસ્વાર્થ અભીપ્સા વધારે જલદીથી અસરકારક નીવડે છે. બુદ્ધિના કરતાં હૃદય આ બાબતોમાં વધારે સરળતાથી પરિણામ લાવે છે. બુદ્ધિનું સ્થાન મગજ અને એની ઉપર છે, જ્યારે ભાવનું સ્થાન, (અંતઃકરણનું સ્થાન) હૃદય છે.

ભગવદ્ભાવ માટે બીજું સાધન

આ ભાવ પ્રત્યે ખુલ્લા થવામાં બીજી વાત એ છે, કે જેઓ એના પ્રત્યે અત્યાર સુધીમાં ખુલ્લા થઈ ગયા હોય, એવાઓનું માર્ગદર્શન અને સૂક્ષ્મ મદદ લીધાથી-સ્વીકારવાથી-અતિશય વેગપૂર્વક તે ભૂમિકા સાધકમાં ઊતરી શકે છે, પણ આ બધું તદ્દન સ્વેચ્છાપૂર્વક, ઉમંગથી અને મનમાંથી દ્વિધાપણું મિટાવીને કર્યું હોય ત્યારે જ. જેમ કરોડપતિ વેપારીની પેઢીમાં ભાગીદાર તરીકે જોડાવાથી આપણી વેપાર કરવા સારુ થાપણ

અનેકગણી વધી જાય છે તેવું જ આધ્યાત્મિક બાબતમાં પણ છે.

સાધારણ રીતે આપણે કામનાઓથી અને વાસનાઓથી જ દોરવાઈએ છીએ, પરંતુ જેમ જેમ વિકાસ પામતા જઈએ છીએ તેમ તેમ હૃદયની લાગણીનું કે ભાવનું તત્ત્વ આપણા જીવનમાં આગળ પડતું જાય છે, તે એટલે સુધી કે અમુક ઉદાત્ત ભાવ ટકાવી રાખવા માટે સાધક ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરી શકે છે. વળી, જ્યારે બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ થઈને આગળ પડતી જાય છે ત્યારે પ્રાણની કઈ વૃત્તિ સારી કે નહારી, કઈ સંતોષવા લાયક અને કઈ ત્યાગ કરવા જેવી વગેરેનો નિર્ણય કરીને પ્રાણના ઉપર પોતાનો કાબૂ જમાવે છે.

ઊર્ધ્વભૂમિકા જ નીચલીને જીતે છે

આ પ્રમાણે નીચલા થર ઉપર ઊર્ધ્વભૂમિકામાં રહેલા થરનો કાબૂ આપણે જામતો જોઈએ છીએ. નીચેની ભૂમિકા પોતાની મથામણથી પોતાની ઉપરની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, એ પણ દેખીતું જ છે. આમ, ભાવ ઉપર મન કે બુદ્ધિ પોતાનો અંકુશ મૂકી શકે નહિ, ઊલટું ભાવ, મન, પ્રાણ, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને શરીરના ઉપર પોતાનો કાબૂ જમાવે એ જ વધારે સકારણ અને યોગ્ય ગણાય. મન પોતે પોતાના જ પ્રયત્નો વડે કદી પણ પોતાનાથી ઉપર જઈ શકતું નથી. વધારેમાં વધારે તો એ એટલું કરી શકે, કે તે પોતાની જાતને ઊર્ધ્વભૂમિકા માટે તૈયાર અને લાયક બનાવી શકે.

તૈયારી અને અવતરણ - બેની જરૂર

આ કારણસર ભગવદ્ભાવના અવતરણ માટે બે વસ્તુની જરૂર છે, આપણા મનમાં રહેલો **માનવ** એક તો પૂરેપૂરો જાગ્રત

થાય અને પોતાની જાતને તે માટે અધિકારી બનાવે અને બીજું, મનની ઉપર રહેલી શક્તિ પોતે આપણામાં ઊતરતી જાય. આમ, બેવડી ક્રિયાની જરૂર રહે છે.

પ્રકૃતિમાં દેવી સંચારની જ જરૂર છે

પ્રકૃતિનો સદંતર ત્યાગ કરવો એ આપણી દુનિયાની ઉત્પત્તિનો હેતુ હોય એમ જણાતું નથી, એટલે એનો વિવેકપૂર્વક એવી રીતે સદુપયોગ આપણે કરવાનો છે, કે જેથી આપણામાં એવી ભૂમિકા રચાયા કરાય. પ્રકૃતિમાં માત્ર આપણે જીવ પૂરવાનો છે. તે પણ આપણને અનુકૂળતા મળે અને વેગ મળે તે પ્રમાણે જ.

મુક્તિનો અર્થ

આપણામાં રહેલી દિવ્ય શક્યતાઓ અવતાર ધારણ કરે છે. આપણામાં જાગૃત થયેલા કે અવતરેલા ભગવદ્ભાવને જ્યારે બીજા અંતરાયરૂપ ભાવો બહુ જ અડચણરૂપ થઈ પડે છે ત્યારે ત્યારે એવી મહાશક્તિનો પરિચય આપણને થાય છે જ. તે ભગવદ્ભાવનો ભડકો ત્યારે ભડભડાટ જોરથી ભભૂકી ઊઠે છે, પરંતુ એમ થઈ શકે તે પહેલાં આપણે આપણામાંની પ્રકૃતિને બદલાવી દેવી જ પડશે. આપણી મુક્તિ કંઈ જન્મમરણનો ફેરો ટાળવા માટે નથી. એ મુક્તિ મેળવવી એટલે પુરુષની પોતાની સાહજિક સ્વતંત્ર શક્તિ પોતાની પ્રકૃતિમાં સિદ્ધ કરવી તે. આપણે મુક્તિ મેળવવાની છે પ્રકૃતિના અજ્ઞાનમાંથી, પ્રકૃતિનાં બંધનોમાંથી. પ્રકૃતિના અજ્ઞાન અથવા બંધનને ભલે આપણે મિથ્યા ગણીએ અને (તે રીતે) એની ઉપરવટ જઈએ, પણ પ્રકૃતિનાં સ્વરૂપોમાંથી આપણે રૂપાંતર

પામ્યાં કરવાનું છે એટલું તો ખરું જ. એટલે એ (પ્રકૃતિ) તો આપણે માટે સત્યસ્વરૂપ તે તે વખતને માટે છે.

આપણો અધિકાર

આપણે ગમે એટલા ક્ષુદ્ર અને અપૂર્ણ હોઈએ તોપણ ભગવાનની એ દિવ્ય પરાશક્તિમાં રહેલી પૂર્ણતાના અધિકારી આપણે છીએ જ, એ વિશે તો કશીય શંકા નથી. અને એ શ્રદ્ધા જ આપણને અનેક મુશ્કેલીઓ અને વિટંબણાઓમાંથી તરી પાર ઉતારશે, આપણને સતત પુરુષાર્થી રખાવશે તથા તેથી ભગવદ્ભાવનું સામીપ્ય અને સારૂપ્ય જળવાયા કરશે.

આપણું તપ

વિભક્ત અને વિખરાયેલી ચૈતન્યની અવસ્થાને સમેટી લેવી, અથવા ચૈતન્યની બહિર્મુખ ક્રિયાઓને એકત્રિત-કેંદ્રસ્થ- કરી એક જ બિંદુ ઉપર એકાગ્ર કરવી, અથવા એક ભાવમાં રાખ્યા કરવી, એક જ હેતુ પ્રાપ્ત કરવા ઉપર ચૈતન્યની સર્વ શક્તિઓને સ્થિરપણે લગાડ્યા કરવી અને ઉત્તરોત્તર એમાં સૂક્ષ્મતા, વેધકતા, તેજસ્વિતા અને જોશ આણ્યાં કરવાં એ આપણા માર્ગનું તપ છે. આવી રીતે જ્યાં સુધી આપણે આપણા ચૈતન્યનો વિકાસ નહિ કરી શકીએ ત્યાં સુધી ભગવાનની પ્રાપ્તિ થવી અશક્ય છે. જેમ જેમ આપણું ચૈતન્ય અપ્રગટ અને શક્યતારૂપે રહેલી દિવ્ય શક્તિઓનો સાક્ષાત્કાર પોતાનામાં કરતું જાય છે, એમને પ્રગટ કરતું જાય છે અને શક્યતાને હકીકતના રૂપમાં ફેરવતું જાય છે, તેમ તેમ આપોઆપ તે વિકાસ પામતું જાય છે.

તપ:શક્તિનો પ્રભાવ

સંસારમાં, જગતના ઈતિહાસમાં અને વ્યક્તિગત જીવનમાં જે જે વિચારો સક્રિય અને સાકાર બન્યા છે, તેમની પાછળ

કોઈ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓનું તપ હોય છે. એ જ એને સક્રિય બનાવે છે. એને પ્રાણ, ચેતના, ગતિ પણ એ જ-એમનું તપ જ-આપ્યા કરે છે. માણસ જેવા વિચારોનું સેવન કરતો હોય તેવા વિચારોનાં આંદોલનો સ્વાભાવિક રીતે જ એની આજુબાજુના વાતાવરણમાં પ્રસરતાં જાય છે. જિજ્ઞાસાપૂર્વક અને શ્રદ્ધાવિશ્વાસથી તેવાના (વ્યક્તિવિશેષના) સમાગમમાં આવવાથી સામાં માણસોમાં અનુકૂળ વિચારો વધારે દઢ અને પ્રતિકૂળ વિચારો મોળા થતા જાય છે. જે પુરુષો કોઈ મહાન આદર્શની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ સમા હોય છે, તેમની સોબતથી આજુબાજુનાં માણસોમાં (એવાના સમાગમનો લાભ લેવાની જેમની ભૂમિકા તૈયાર થઈ ગઈ છે તેવાઓમાં) આશ્ચર્યકારક માનસિક પરિવર્તનો ઘણા ટૂંકા સમયમાં થઈ ગયાનાં ઉદાહરણો મળી આવે તેમ છે. એ સ્વભાવ અને એ પ્રભાવ પણ ઉપર જણાવેલી તેવાઓની તપ:શક્તિનો છે.

વાણી કરતાં મૌન વધારે અસરકારક

વળી, વધારે આશ્ચર્ય પમાડે એવી હકીકત તો એ છે, કે એવી વિશેષ વ્યક્તિઓ મૌન વડે પોતાના આદર્શોનો કે વિચારોનો જેવો સચોટ પ્રચાર કરી શકે છે, તેવો પ્રચાર એ વિષય ઉપર લાંબાં ભાષણો આપનાર વ્યક્તિ કરી શકતી નથી, પછી ભલેને ભાષણ આપનાર વ્યક્તિમાં બુદ્ધિની ઘણી જ પ્રખર તેજસ્વિતા હોય અને બોલવાની કળા પણ સહજસિદ્ધ હોય. એનું કારણ પણ ઉપર જણાવેલી તપ:શક્તિ જ છે. આવું તપ આપણે સતત કરતાં રહેવાનું છે.

તમારી આખા દિવસની માનસિક ભૂમિકા હજી તદ્દન નિરાળી રહી શકતી નથી. એમાં એકધારું વહન થયા જશે એ

તો ખરું જ, પણ તે ઉપરાંત, એક પ્રકારની આહ્લાદક
ચેતનાત્મક ઊર્મિ-લહરી-રહ્યા કરવી જોઈએ.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧-૧૦-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

યોગમાં સ્વચ્છંદતા કે વિલાસિતા શક્ય નથી

તમારા બે ખુલ્લા મનથી લખેલા કાગળો મળ્યા છે. સર્વ
કંઈ થયાં કરશે, જો આપણે એ પ્રત્યે ખુલ્લા રહ્યા કરીશું તો.
આપણે જે કર્યા કરવાનું છે, તે જો યોગ્ય રીતે કરીશું અને
જાગૃતપણે થયાં કરશે અને જે જે કંઈ કરીશું તે ભગવત્ ચરણે
સમર્પણ કરતા રહીશું, તો સ્વચ્છંદતા પણ નથી આવવાની કે
વિલાસિતા પણ નથી ઊપજવાની. કદાચ લોકોની નજરે
આપણા વર્તનમાં ફેર લાગશે, પણ આપણી ચેતનામાં જુદો જ
ફરક પડી ગયો હશે. વળી, આપણે લોકો તરફ જોવાનું નથી,
આપણે આપણામાં જ જોયા કરવાનું છે, એટલે લોકોના મનની
યોગ્યાયોગ્યતા આપોઆપ આપણને સમજાશે. ભગવાનના
ભાવમાં જતાં જે જાતનો દૃઢ સંકલ્પ હોવો ઘટે અને સાધના
પરત્વે દૃઢ આગ્રહ રાખવો જોઈએ, તે જો આપણામાં હશે તો
જે થવાશે તે યોગ્ય જ થવાશે, એ વિશે શંકાને સ્થાન જ
નથી. આપણે કશું વિચારવાપણું નથી. જે કંઈ કરીએ તેમાં
બીજો જીવ ના આવે એટલે બસ.

ભગવદ્ભાવનું નિમિત્ત વ્યક્ત થાય જ થાય

પ્રિય જનો થોડું બોલે કે વધારે એમાં કશો ફરક મારે મન
તો નથી. એમાં એમનો ભાવ મુખ્યતઃ જરૂરનો છે. મને તો

એમાં પણ એનાં દર્શન થયાં છે. ભગવાન આપણને નિમિત્ત બનાવ્યા કરે છે, પણ એ નિમિત્ત બન્યા કરવાની પાછળનો હેતુ, ઊંડો મર્મ, ભાવ જો એની કૃપાથી સમજાઈ જાય તો એ નિમિત્ત-એ સાધન-બનવામાં ઓર જોર અને વેગ આવે છે અને એટલું તે સચોટ રીતે વપરાય છે, અને એ જ્યાં અને જેની સાથે અને જે રીતે વપરાય છે ત્યાં, તે સાથે અને તે રીતમાં પ્રભુના ભાવને તેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્ત કર્યા વિના રહી શકતું જ નથી. એ જ મોટામાં મોટું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એના ભાવનું છે.

સાધક જ પોતાનો શત્રુ છે

આપણે આખરે તો માનવી છીએને ? આપણને સ્થૂળ વાતાવરણ અને સ્થૂળ દેહ મળેલાં છે, અને વર્ણી સ્થૂળ રીતે વર્તવાની ટેવ પડેલી છે. એમાં, એવા આધારમાં, પેલી અવતરણ થતી શક્તિને રહેવાની મોકળાશ અથવા તો પોતાપણું (at home) પોતાને ઘેર હોવાની લાગણી ત્યાં એને લાગતી નથી, એટલે એ યોગ્ય કામ કરી શકતી નથી. આમ, માનવી પોતે પોતાની મેળે એને મળેલી શક્તિ ગુમાવી બેસે એવો સંભવ રહ્યા કરે છે. જેમ બજારની રૂખ ના જાણતો વેપારી સફળપણે વેપાર કરી શકતો નથી એવું આમાં પણ છે.

એકલક્ષી બનો

આ કારણસર તમારામાં પકડની શક્તિ છે તથા મંડ્યા રહેવાનો ગુણ છે અને એ બંનેનો ઉપયોગ કરવાની સમજ અને દૃષ્ટિ મળી ચૂકી છે. માટે, એનો સોળેસોળ આના ઉપયોગ આમાં જ આપણે નહિ કરીશું તો ધ્યેયે પહોંચવાના વેગમાં

મંદતા આવી જવાનો સંભવ રહે છે. વિજ્ઞાનમાં જે પ્રવીણ છે અથવા કંઈ શોધ કરવા માટે જે પ્રયોગ કર્યા કરતો હોય છે, તે જેમ બીજા વાતાવરણ તરફ તદ્દન બેપરવા રહેતો જણાય છે, પણ ખરી રીતે તો એ એના પોતાનાં કામમાં જ તલ્લીન હોવાથી એવું બીજાને દેખાય છે, તેવી જ રીતે આપણે પણ આપણાં કામમાં અને વૃત્તિમાં આપણા ધ્યેય પ્રત્યે સતત જાગૃતિ રાખીને તલ્લીન રહ્યા કરવું પડશે.

ગુરુની મદદ

ભગવાનનો ભાવ જેમાં જેમાં હોય છે, તે બધા જ એ ભાવથી બીજાને મદદ કરી શકે છે એવું હોતું નથી. મદદ કરે એવી શક્તિવાળા ઓછા હોય છે, એમ મને તો લાગે છે. એવી શક્તિ પણ, જેને એની કૃપાથી મળેલી હોય છે તે શક્તિ, એના **ભાવ**ના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે, એટલે મારામાં એ **ભાવ** જેટલા પ્રમાણમાં અવતર્યા કરતો હશે અથવા હશે તે પ્રમાણમાં કામ થવું જોઈએ એવું એનું ગણિતશાસ્ત્ર તો છે. તેમ છતાં એના પરિણામ વિશે તો કશું વિચારતો જ નથી, એ બધામાં એના ઉપર જ આધાર આપણે રાખવાનો છે. આપણે ગુલાબનો છોડ વાવીશું તો ગુલાબનાં જ ફૂલ આવશે એ વાત સાચી છે, લોકોને એવી દલીલ કરતાં સાંભળ્યા પણ છે, પણ જેમ ગુલાબ આવતાં પહેલાં એની બધી ક્રિયાપ્રક્રિયાઓ યોગ્ય રીતે અને યોગ્ય પ્રમાણમાં થઈ હોય તો જ ફૂલ મળે, તેમ આપણે પણ આપણી ક્રિયાપ્રક્રિયાને યોગ્ય પ્રમાણમાં કર્યા કરીએ, તો પછી ફૂલ કેમ ના આવે ? ક્રિયા એક હોય પણ પ્રમાણ યોગ્ય ના હોય તેનો દાખલો આપું. કોઈ સાફ દિલનો,

પ્રામાણિક નાસ્તિક હોય અને તે સદાચાર પ્રમાણે વર્ત્યા જતો હોય અને બીજો કોઈ ખુદાનો બંદો હોય તે પણ સદાચારી હોય. આમ, બંનેનો દેખીતો વહેવાર નીતિમૂલક હોય તેમ છતાં બંનેની ચેતનાભૂમિકા જુદી જુદી હોવાથી પરિણામ જુદાં જુદાં આવવા સંભવ રહે છે, તેમ જ પેલી બાબતમાં બને એમ જાણવાનું છે.

આપણને શું વહાલું છે, એ ઉપર આધાર

આપણને શું વધારે વહાલું છે ? આપણી સાધનાથી જે સ્થિતિને આપણે મેળવવા માગીએ છીએ તે, કે બીજી કોઈ સાંસારિક ઈચ્છાઓ ? આમાંથી જે આપણને વધારે વહાલું હશે એના ઉપર આપણાં કાર્યનો આધાર રહેશે. એ પ્રમાણે શું તજવું અને શું નહિ તે નક્કી થશે. વખત આવ્યે જે સાધના કર્યા કરતા હોઈશું એને પણ છોડી દેવી પડશે. એટલે સાધના પણ એટલી વહાલી નથી, જેટલું ધ્યેય. ભગવાન જ આપણા પ્રેમનું પ્રતીક છે. એનો પ્રેમ મેળવવા ખાતર જે કંઈ છોડવાનું આવે તે બધું આપોઆપ છૂટ્યા કરશે, પણ આપણામાં તે પ્રમાણેની લગની લાગી ગઈ હોય તો.

સંપૂર્ણ શરણભાવ પછીનો કર્મયોગ

ભગવાનની ભાવના સિવાયની બીજી જે જે જાતની ચેતના આપણામાં રહેતી હોય એ બધીને અળગી રાખવાને આપણે તૈયાર થવું અને રહેવું પડશે. એકવાર આપણે સંપૂર્ણ શરણે થઈ જઈએ અને એ આપણને સાંગોપાંગ સ્વીકારી લે, ત્યાર પછીની આપણી કર્મભૂમિકા જે રચાવાની હશે તે પ્રમાણે આપણે કર્યા કરીશું, પણ એમાં આપણે સ્વતંત્ર ભાગ ભજવવાનો

થોડો જ હશે, કેમ કે આપણું અસ્તિત્વ ત્યારે આપણે માટે નહિ રહ્યું હોય અને જે રહ્યું હશે તે એના રૂપે જ.

આવા શરણભાવની ભૂમિકા માટે આપણે એક તો ઉપર કહ્યા મુજબ બહુધાપણામાંથી એકાત્મભાવમાં પરિણમવું જ પડશે. આપણામાંનાં બે તત્ત્વોને એક જ ભાવમાં તદાકાર બનાવવા પડશે અને તે એવી રીતે કે બંનેનાં કાર્યક્ષેત્ર દેખીતી રીતે ભલે જુદાં હોય, પણ એની ગતિ તો ભગવાન પ્રતિ એકચિત્ત જ હોય.

બીજું, આપણે આખા દિવસની માનસિક ભૂમિકાનું સ્થાન ફેરવીને હૃદય પર લાવીને વર્તવાનું રહેશે. એટલે ભાવથી પ્રેરાઈને આપણે બધું કામ કરવાનું છે. એ ભૂમિકા જેમ અખંડ અને અબાધિતપણે એકલીનતામાં રહેતી હશે તેમ તેમ આપણી આંતરશક્તિ ખીલતી જશે, અને તેમ તેમ ભગવાનની અવતરણ શક્તિને ઝીલવા તથા તેને આપણામાં ટકાવી રાખવા માટે લાયક ભૂમિકા તૈયાર થતી જશે. મા ઘરનું ગમે તે કામ કર્યા કરતી હોય તોપણ એનું લક્ષ બાળકમાં રહ્યા કરે છે, પણ જો બાળક તદ્દન શાંતપણે ઊંઘી ગયેલું માલૂમ પડશે, તો તેટલો વખત માની ચેતનામાં બાળક નહિ રહે. માટે, ભગવાનની કૃપાથી આપણે ઊંઘી ના જઈએ, એ પ્રાર્થના છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૨-૧૦-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

સાધના, સહજ અને સરણપણે

નદી સમુદ્ર તરફ વહ્યા જ કરે, બાળક માના ખોળામાં જ

ઢળે, એ જેમ બધું સ્વાભાવિકપણે બન્યા કરે છે, તેમ આપણામાં બનવું જોઈશે. આપણા પ્રયત્નમાં જોશ, વેગ તથા ખંત હજુ આવતાં નથી એનું કારણ હજુ આપણે પૂરેપૂરા ભાવથી ભગવાનને સર્વસ્વ સમર્પણ કરતા નથી તે પણ હોય, વળી, આપણી જિજ્ઞાસા વધારે ને વધારે ઉત્કટ અને પ્રાણવાળી આપણે બનાવી શકતાં નથી, જે કંઈ થયા કરે છે તેમાં પણ આપણી સર્વ શક્તિ, સર્વ પ્રાણ અને સર્વસ્વનો નિયોડ આપણે મૂકી શકતાં નથી. આવાં ઘણાં કારણ હોય, એટલે જેમ વૈદની પાસે જતાં આપણા રોગની સર્વ હકીકત એની આગળ કહી દઈએ છીએ, કશું છાનું રાખતા નથી, તેમ આપણે પણ આપણું સર્વ કંઈ એને પ્રેમભાવથી જણાવતા રહેવાનું છે, તો એની દવા આપણને મળ્યા કરશે જ. મનને તદ્દન ખાલી રાખ્યા કરવાનું છે.

જે કંઈ વિચારો ગડમથલના આવે એનો તુરંત ઉકેલ કરી દેવાનું આપણે રાખવું. કશું ભરી રાખવાનું નથી. ઉપરાંત, આ બધું કરતાં છતાં અંદરથી આપણે નિત્યસ્મરણ, નિત્યસમર્પણ અને નિત્યશરણમાં અને તે પણ બધું યજ્ઞભાવે થયા કરે એવી રીતે સતત જોડાયેલા રહેવાનો ભાવ રાખ્યા કરવો પડશે. નવી ભૂમિકા કે વાતાવરણ રચવામાં બીજી કશી મહેનત નથી પડવાની, કારણ કે એનો અસલ સ્વભાવ કે ઓજસ કે સ્થિતિ ત્યાં છે જ, પરંતુ જે પ્રકારની ટેવમાં કે અધ્યાસમાં આપણે પડી ગયેલાં છીએ એમાં અથવા એ valuesની ગણતરીમાં (એ મૂલ્યાંકનોમાં) અટવાવાનું આપણે છોડી દેવું પડશે. અરે ! એ છોડી દેવાની મહેનત કરવા કરતાં પેલા (નિત્યસ્મરણ વગેરેના) રચનાત્મક કામમાં જ મગ્યા રહેવાનું છે. એ તો જ બને કે જો આપણને એમાં રસ જાગ્યો હશે.

રસથી આપોઆપ એકાગ્રતા આવે

આપણે સિનેમા જોતા હોઈએ છીએ ત્યારે એ જોવામાં એવો રસ પડે છે, કે મન ત્યારે એમાં જ લીન રહ્યા કરે છે. બીજા કશા વિચાર કરતું નથી. મન, કાન અને આંખ એ ત્રણે એકીસાથે એકમાં જ પરોવાયેલાં રહ્યા કરે છે, કારણ કે એમાં એમને રસ પડે છે. એટલે આપણે એમાં એવો રસ ઉત્પન્ન કરવાનો હોય છે અથવા એવો સ્વયં રસ હોવો ઘટે.

શેરમનને માથે પરાશક્તિરૂપી સવાશેર છે

જો એ સ્વાભાવિક જ હોય તો પછી રસ કેમ ના પડે ? એ પ્રશ્ન સહજ ઊઠે. એનું સમાધાન કેમ કરવું ? પણ એ પ્રશ્ન ઉઠાવનાર પણ મન જ છેને ? અને મન તો કેટકેટલાં બધાંમાં રંગાયેલું છે ! એને તો જેમાં તેમાં રમ્યા કરવાની અને જ્યાં ત્યાંથી રસ લેવાની ટેવ પડેલી છે. એનાથી પરની વસ્તુ કે કલ્પના કે ભાવનામાંથી કોઈ ઉચ્ચતર રસ એને મળશે કે કેમ એવી શંકાવાળી સ્થિતિમાં તે આવી પડે છે. તે ધ્રુવ (નક્કી)ને છોડીને અધ્રુવને શું કામ પકડે ? એવા એ મનને આપણે રસવાણું કરવાનું છે. ઘણીયે વસ્તુઓ એવી છે, કે જે એને નથી ગમી હોતી, પણ પછી આપણે એમને મનને ફાવતી કરીએ છીએ. જીવનના અનેક પ્રસંગોમાં આમ બન્યું હશે જ, પણ એનાથીયે કોઈ નોખી ભાવનાથી આપણે આપણું યજ્ઞકર્મ કર્યા કરવાનું છે. એમાં એને રસ લેતું કરવાનું છે. એના પર બળજબરી કર્યાથી એ રસ લેતું નહિ થાય, પણ જેમ મન ઈંદ્રિયોનો સરદાર છે, તેમ એ જાતે જ બીજા કશાનું પરિણામ કે તાબેદાર છે. આપણી વૃત્તિઓનું વલણ, આપણા સંસ્કારો,

આપણી પ્રવૃત્તિ, આપણું વાતાવરણ, આપણામાં જાગેલી સહજવૃત્તિ તથા આપણને પ્રેરણા કરનારાં બળો વગેરે પ્રમાણે આપણા મનનું વલણ રહ્યા કરે છે. આમ, મન ઉપરનાનું પરિણામ છે. અને એ પણ કંઈ સર્વસ્વ કે સર્વ સત્તાધીશ નથી. આપણામાં એના કરતાં પણ વિશેષ શક્તિ-પરમ કૃપાળુ ભગવાનની **પરાશક્તિ-પડેલી છે જ.**

પરાશક્તિનો પ્રતાપ

આપણે એવા મનની ઉપરવટ જઈ શકીએ છીએ જ એવા અનુભવ આપણને થવા ઘટે છે. એક બે વાર એવું અનુભવાયું કે મનસાહેબનો રુઆબ ઘટવાનો જ, અને પછીથી તો આપણું જ ધાર્યું થવાનું છે. આમ, આપણે કશાને, મનને પણ, નમતું આપવાનું નથી, એટલું જોતા રહેવાનું છે.

દરિયાનાં પ્રયંડ મોજાં અથડાવા છતાં વચ્ચે ઊભેલો ખડક જેમ અડગ અને અણનમ રહે છે, મહાત્મા ગાંધી અનેક જાતની મુશ્કેલીઓ વચ્ચેથી માર્ગ મેળવ્યા જ કરે છે, તેમ આપણને પણ માર્ગ મળ્યા કરશે, જો આપણે શરણભાવે, સમર્પણભાવે, સર્વસ્વનું યજ્ઞમાં બલિદાન આપીને ભગવાનને સ્મર્યા કરીશું તો.

ભગવાન ઉત્સુક છે, આપણે નથી

ભગવાનની કૃપા અને એની શક્તિ આપણામાં અવતરણ કરવાને તૈયાર જ હોય છે, પણ આપણે એને અનુરૂપ થતા નથી અને ક્યારે થઈશું અને કેમ થઈશું એવી ઉત્કટ જિજ્ઞાસા પણ હજી આપણામાં જાગી નથી. જે કંઈ થવાનું છે, કે અસલ સ્વરૂપમાં આવવાનું છે, કે અનુભવવાનું છે, તે માત્ર ભગવાનને માટે જ અને પછી એને ગમે તેમ આપણને એ વાપરે એવા

ભાવવાળી તમન્ના ઉત્તરોત્તર વધ્યા ના જાય ત્યાં સુધી આપણે વાટ જોવી પડશે. જેમ વેપારમાં આટલું કમાયા તો હવે આટલું આગળ પગલું માંડીએ એવી વૃત્તિ રહે છે, તેમ આમાં પણ આપણી જિજ્ઞાસાની મર્યાદા આપણે ઉત્તરોત્તર વિસ્તારતા જવું પડશે, એનાં કાર્યક્ષેત્ર અને તેની કક્ષા પણ આપણે બદલવાં પડશે.

બધો ઝોક સાધના પર મૂકો

આપણે જીવનમાં જે કંઈ સાધના સિવાયની પ્રવૃત્તિ કરતા હોઈએ, એમાં ક્યાં ક્યાં આપણે ભાર કે ઝોક આપ્યા કરીએ છીએ, એના પર પણ આપણા જીવનના ઉત્કર્ષનો થોડો આધાર રહે છે, કેમ કે આપણી એકાગ્રતાના કોટમાં એટલું કાણું પડ્યું કહેવાશે. માટે, આપણાં બીજાં બધાં કામોમાંથી એકેકમાં આપણે ભાર કે ઝોક ના રાખીએ, જેમ આંખને નસ્તર મૂક્યું હોય તો આંખ પર કે પાંપણો પર કે પોપચાં પર જરાકે ભાર આપણે લાવવા દેતા નથી. આંખો મટી જાય અને એના અસલ સ્વરૂપમાં આવી જાય તે પછી ગમે તે ભલે થયા કરે, એમ આમાંયે છે.

આપણે શું ના કરી શકીએ ?

મારા કાગળથી જ જો તમને ઉત્સાહ, આનંદ, વેગ મળતો હોય અને સતેજ થવાતું હોય તો હું તો દરરોજ લખું, પણ એ તો માત્ર તમારા મારા ઉપરના પ્રેમભાવને લીધે જ તમારાથી એમ આરોપણ થઈ જાય છે. બાકી, જે કંઈ થયા કરતું હશે એ તો ભગવાનની કૃપાથી જ. આપણે તો એનાં રમકડાં માત્ર છીએ. અરે, રમકડાં પણ ક્યાં હજી થયાં છીએ ? એનાં રમકડાં બની જવાની તમન્ના અને એવી ઉત્કટ જિજ્ઞાસા પ્રભુ આપણામાં સદા સળગાવીને આપણને ઊર્ધ્વગામી રાખ્યા કરે

એ જ એ મહાન પ્રભુને પ્રાર્થના છે. બાકી તો આપણે પામર છીએ, તેમ છતાં એ જ મહાન પ્રભુની આપણે વિભૂતિ પણ છીએ, એ આશ્વાસન કંઈ જેવું તેવું નથી. તો પછી આપણે શું ના કરી શકીએ ?

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૦-૧૦-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

જિજ્ઞાસા આપોઆપ વધશે, જો...

તમારા નિખાલસ વિચારો મને ગમ્યા છે. જો જીવનના અંતિમ ધ્યેય વિશેની ખાતરી દિલમાં થઈ ગઈ હોય, એના વિશે હજી કશી રક્ઝક જો દિલમાં ના રહી હોય, તો પછી જિજ્ઞાસા તો વધ્યા જ કરવાની છે. તે વિશે નિશ્ચિંત રહેશો.

વળી, આમાં આપણને એકદમ એવું કંઈ ના થઈ શકે, કે જેથી એ પરમ ચૈતન્યશક્તિનાં સહસા દર્શન થાય. એનું અવતરણ કહો, કે ઊગવું કહો એ તો ધીમે ધીમે થયા કરે છે. જેટલે અંશે આપણા નિશ્ચયને આપણાથી અતૂટપણે વળગી રહેવાય તેટલે અંશે એ શક્તિનો સથવારો છે જ એમ માનવાનું છે. ગંગા નદીનો પ્રવાહ જ્યાંથી એ નીકળે છે ત્યાં નાનો, ઘણો નાનો છે, તેમ છતાં એ હિમાલયના પ્રચંડ પહાડોને તોડીને પોતાનો રસ્તો કરતી ગઈ છે. તેવી જ રીતે શરૂઆતમાં આપણો પ્રયાસ ભલેને ભારે ના હોય, પણ એમાં ભારે ગતિ તો હોવી જ જોઈશે. જે કંઈ કરતા રહીએ તેમાં દિલ હોય, પ્રેમ હોય, રસ હોય-અથવા એ બધાં ના હોય તોયે એ બધાં જન્મવાનાં જ છે એવી શ્રદ્ધાથી, વિશ્વાસથી અને ધગશથી સર્વ કંઈ કર્યા

કરીએ, એનો તંત પકડી જ રાખીએ, એટલી જાગૃતિ તો આપણે રાખવી જ જોઈએ.

પછી તો આપોઆપ પુરુષાર્થ થશે.

વળી, આપણી મનની પ્રવૃત્તિ હાલને તબક્કે તો બીજી આડીઅવળી દિશામાં ના ફંટાઈ જાય એ જોતા રહેવાનું છે. આપણું સર્વ લક્ષ આમાં રહેવું જોઈએ, એટલા પૂરતી આપણે ખબરદારી રાખીએ તોપણ આપોઆપ આપણી જિજ્ઞાસા તો વધ્યા જશે અને પછીથી તો આપણા પુરુષાર્થમાંથી જ એક પ્રકારની ગતિ ઉત્પન્ન થશે, કે જે આપણને જ્ઞાનપૂર્વક પ્રેરાવ્યા કરશે.

પ્રત્યેક માનવીને સૂક્ષ્મ વાયુમંડળ હોય છે

આખા દિવસની માનસિક ભૂમિકાને આપણે જેવી રીતે, જેટલા પ્રમાણમાં અને જેવા ભાવથી ગતિમાં રાખ્યા કરીશું તેવી રીતે, તેટલા પ્રમાણમાં અને તેટલા ભાવમાં આપણે આપણામાં પ્રવર્તી રહીશું અને આપણને એની ઝલક પણ જણાશે જ. આપણે જે પ્રકારનું કામ કરતા હોઈએ છીએ એનું વાતાવરણ પણ આપણી આગળપાછળ ફર્યા જ કરતું હોય છે, જેને Aura-(ઓરા-સૂક્ષ્મ તેજોમંડળ) કહે છે. એ ‘ઓરા’માં આપણી ગતિ પ્રમાણે ફરક પડ્યા કરે છે.

બે પ્રોત્સાહક બળ : આનંદ અને આશા

આપણી અંદર રહેલી ચૈતન્યશક્તિથી આપણામાં રહેલા સામા બળને એકવાર જો આપણે હરાવી શકીએ અને એવો અનુભવ થઈ જાય, તો એ ચૈતન્યશક્તિમાં શ્રદ્ધા આપણને બેસી જાય એવો હૃદયપ્રયોગ પણ આપણે કરવાનો છે. એને અનેકમાં અનેક રીતે વાપરી શકાય છે. આપણે જેવું ધારીશું,

જેટલી મક્કમતાથી અને ધગશથી, એવા આપણે થવાના જ છીએ. એ વિશે બે મત નથી જ. આપણા પ્રયત્નમાં હજી જોઈએ તેટલો પ્રાણ આવ્યો નથી, કારણ કે આપણને હજી એમાં રસ લાગ્યો નથી. એવો રસ લાગતાં આપણાથી પછીથી તો પ્રયત્ન કરાયા જ જશે, પણ ત્યાં સુધી તો મથ્યા જવાનું છે, એવું લૂખું લૂખું મથ્યા કરવામાં આનંદ નથી પડતો એ વાત સાચી છે, પણ એવું મથવામાં પણ આપણે જે એક પ્રકારના એક જ જાતના વાતાવરણમાં કે ભૂમિકામાં રમ્યા કરીએ છીએ તેથી પણ થોડોક આનંદ તો પડે છે. વળી, આશા એવી વસ્તુ છે, કે એ પથ્થરોની દીવાલો પણ ઓળંગવાને આપણને તૈયાર બનાવે છે. એટલે જો જીવનનું અંતિમ ધ્યેય તથા આપણી આશા સાચી થઈ ગઈ હશે તો બધું થયા કરશે.

ભગવાનની કૃપા પણ છે જ

આપણને આ પથમાં પડવાનું સૂઝ્યું એ ભગવાનની પરમ કૃપા છે. એ કૃપા આપણને રસ્તે રાખ્યા કરશે. એનો પ્રેમ જ આપણને ખેંચ્યા કરશે, માત્ર આપણે એના પ્રતિ ખુલ્લા રહેવાનું છે.

સાધનમાં લગાતાર રહો

આપણું વહાલામાં વહાલું અને હંમેશ પાસે જ રહેતું કોઈ પ્રિય જન કોઈ કારણસર દૂર હોય, તો આપણું મન એનામાં જેમ લાગી રહેલું હોય છે, કે આપણા ઉપર ખૂબ જ કામ ચડી ગયું હોય, તો એને પૂરું કરી નાખવામાં જ આપણે એકતાને મથ્યા રહીએ છીએ અથવા દાંતમાં કંઈ ભરાયેલું ના નીકળ્યું હોય ત્યાં સુધી વારે વારે જીભ ત્યાં જ રહ્યા કરે છે તેમ આપણે મનને આપણાં કામમાં મશગૂલ કરવાનું છે.

‘દિલમાં દીવો કરો’ એ કેમ થાય ?

આપણે વારેવારે મનને સંકોચ્યા કરવાનું છે. દિલમાં દીવો કરવાનો છે, એ વાત સાચી પણ એ માટેનાં બધાં સાધન સામગ્રી આપણે તૈયાર કરવાનાં છે. એ સાધન સામગ્રી એના પૂરતા અને યોગ્ય પ્રમાણમાં એકઠાં થયાં કે દીવો તો આપોઆપ પ્રગટવાનો જ છે. માટે, આપણે બધાં એ સામગ્રી પ્રભુને નામે તૈયાર કરવામાં જ મશગૂલ રહ્યા કરીએ અને એવો ખંત અને એવી જાગૃતિ પ્રભુ આપણને આપે એ પ્રાર્થના છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૫-૧૦-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

જિજ્ઞાસાને પકવી ભાવ સ્ફુરાવો

માણસને અમુક અમુક જાતની તીવ્ર ઈચ્છાઓ પોતાના જીવનમાં થાય છે, પણ તે તે બધી જ ફળતી નથી અને ફળે છે, તો તે એને સંતોષ આપે અને એ ધરાઈ જાય એટલા પ્રમાણમાં તો નહિ જ. માણસને પૈસાદાર થવાની ઈચ્છા જાગે, પણ સ્વભાવે તે આળસુ હોય એમ પણ બને. ઈચ્છા ગમે તેટલી તીવ્ર ભલેને હોય, પણ જો એ ખંત રાખીને એને સ્વપ્નમાંથી જીવંત સ્થિતિમાં આણવાને માટે જાગૃતિ ના રાખે, એ માટે યોગ્ય મહેનત ના કરે, એટલો રસ એમાં ના રાખે તો જાગેલી ઈચ્છા આપોઆપ મરી જશે. એટલે જિજ્ઞાસા સાથે ભાવ વધશે જ એમ સોએ સો ટકા ના કહેવાય. જિજ્ઞાસાને વધારે ને વધારે દૃઢ અને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત તથા ઉચ્ચ કક્ષાની બનાવવી એ પણ આપણા હાથમાં છે. કેરીની અંદર રસ હોય

છે તો ખરો જ, પણ એને પકવવા માટે આપણે કંઈક કરવું પડે છે અથવા ઝાડ ઉપર જ રહેવા દઈએ તો ઉપર પણ પાકે જ, પરંતુ આંબાની અંદર જે જે રાસાયણિક પદાર્થો એને પકવવા માટે હોય છે, તે એને પકવે છે. આમ, આપણે જિજ્ઞાસાને પકવવા માટે મહેનત કરવી જ પડશે. એ મહેનતમાં જેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમરસ પડશે તેટલા પ્રમાણમાં આપણામાં સ્વયંસ્ફુરિત ભાવ જાગવાનો છે.

જન્મસિદ્ધો પણ પુરુષાર્થ કરે છે

જિજ્ઞાસા થયા પછી એની પાછળ ખંત ના રખાય તો જિજ્ઞાસા જતી રહે છે, જિજ્ઞાસા એવો કુમળો છોડ છે, કે એને જતનથી ઉછેરવો પડે છે. પ્રહ્લાદ, ધ્રુવ, શ્રીઅરવિંદ કે સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસ કે અનેક સંતમહાત્માઓ કે અવતારી પુરુષોની વાત અલગ છે. તેઓ જન્મતાંની સાથે જ જિજ્ઞાસાની માત્રા ઘણી મોટી બળવાન લઈને આવ્યા હોય છે. તે ઉપરાંત, એમણે કરેલા પુરુષાર્થની માત્રા પણ ઘણી ભારે હોય છે, એટલે એની છાયા પણ એમની સાથે હોય છે. આટલું બધું હોવા છતાં પણ સંતકોટિને પહોંચતાં પહેલાં કે અવતાર સ્વરૂપે પ્રગટ થતાં પહેલાં એમને પણ પ્રબળ વેગ કરવો પડેલો હોય છે.

ચૈતન્ય ચૈતન્યમાં ભેદ છે

જેવી જિજ્ઞાસા થાય કે આપણે એને પકડી લેવી જોઈએ, પણ ત્યારે આપણામાં ઘર કરી બેઠેલો સ્વભાવ આપણને નડે છે. આપણો સ્વભાવ જડ છે, જેને દિવ્ય ચૈતના કહે છે એનાથી કંઈક અંશે તે વિમુખ હોય છે. એ સ્વભાવમાં પણ ચૈતન્ય છે, પણ એ ચૈતન્ય માત્ર નીચેના થરોમાં કામ કરવા પૂરતું કે

કરાવવા પૂરતું હોય છે, એટલે સ્વભાવની ઉપરવટ આપણને લઈ જાય એટલા પ્રમાણનું કે તેવા પ્રકારનું ચૈતન્ય તે નથી. એટલે સ્વભાવના ગોળ કૂંડાળાંમાં જ તે (ચૈતન્ય) આપણને ફેરા ફેરવ્યા કરે છે. આમ, જિજ્ઞાસા થવી એ એક વાત છે, અને તેમાંથી ભાવ જન્મવો એ બીજી વાત છે, અને તે **ભાવ** કર્મમાં અવતરતો થવો એ વર્ણી જુદી હકીકત છે.

વિચારોનો ઝટ નિકાલ કરો

એકના એક વિચારના પ્રવાહમાં આપણે તણાયા કરીએ તો એનાથી પણ એક જાતનું વાતાવરણનું જોશ જન્મે છે અને આપણે તેમાં રમ્યા કરતા હોઈએ છીએ. જ્યારે એમાં તાન આવી જાય છે ત્યારે આપણે થંભેલા પણ લાગીએ છીએ, જેમ કે જોરથી ફરતો ભ્રમરડો. આપણે ત્યારે blank -(ખાલી) હોઈએ એવું લાગે, પણ જેને આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં blank કહે છે તેવા તત્ત્વતઃ blank નથી હોતા. હાલમાં તો આપણે મનમાં જે કંઈ આવે તેનો નિકાલ કરીને પાછા ખાલી કે શાંત થતા રહેવું અને મનમાં ઉકરડો કર્યા ના કરવો એવા blank થવું એ ઉત્તમ ઉપાય છે, પણ એ પ્રમાણે સતત કરતા રહેવું ઘટે છે. કોઈને માટે કંઈ પણ વિચાર આવે, તો તે આપણે સંઘરી ના રાખીએ, એનો જે રીતે વિવેકથી અને નમ્રતાથી યોગ્યપણે નિકાલ થાય તે પ્રમાણે કરી નાખવો. વહેવારના વિચારો આવે તો તેમાં પણ શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં જલદી એનો નિકાલ કરી નાખવો ઘટે છે.

ભૂલો

ભૂલો થઈ જાય એનો વાંધો નથી, પણ એનો ખ્યાલ આપણને રહેવો જોઈએ, જેટલા પ્રમાણમાં જાગૃતિ વધારે રહેતી

જશે તેટલા પ્રમાણમાં ભૂલો આપોઆપ અટકશે. ભૂલ થાય, પણ એને વિશે કંઈ હાયવોય ના કરીએ. ભૂલ થયા પછી એની ચિંતા કર્યા કરવી એ તો ‘ખાતર ઉપર દિવેલ’ના જેવું છે. છતાં સાથે સાથે જે ભૂલ થઈ તેવી ફરીથી ના થાય એટલી કાળજી તો રહેવી જોઈએ. મથતો માણસ એવી કાળજી રાખવા જેટલો સમજદાર તો હોય છે. ભૂલ થઈ ગયા પછી એને માટે ખોટી ફિક્કરમાં બળ્યા કરવું, ઉપાધિમાં ડૂબી જવું, એ તો ઊલટું અંધારામાં અથડાવા જેવું છે.

ભલેને ગમે તે થતું હોય કે થયું હોય, કે થવાનું હોય તોપણ આપણે એના વિશે મનમાં કશું ના સંઘરીએ, અને જે તે કંઈનો કેવી રીતે નિકાલ થઈ જાય એવી પેરવી શોધી કાઢીએ અને સોએ સો ટકા નિશ્ચિત અને નિરાળા રહીએ.

સાધનમાં પણ ડૂબી ના જવું

આપણે આપણો સઘળો જીવ સાધનમાં પરોવી દેવો જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં આપણે એની સાથે ઓતપ્રોત થઈ જઈશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણે ફાવીશું. એ બધું છતાં આ તો માત્ર સાધન છે. આપણે પોતે સાધન નથી પણ સાધનથી અલગ છીએ, સાધનના કરનાર છીએ, એના પ્રણેતા અથવા તો એમાં ચેતનાની ચિનગારી મૂકનારા પણ આપણે જ છીએ. સાધન પણ શા માટે કરવાનું છે ? અનેક જન્મો થયા મન વગેરેને અમુક દેવો પડેલી છે. સંસ્કારછાયા એમાં આવેલી છે, એ બધાંની સાથે આપણે તે સાધનથી ઝઝૂમવાનું છે, એટલે કે જે છાયા પડેલી છે, એને દૂર કરવા પૂરતો જ સાધનનો ઉપયોગ છે.

પઘી શું ?

એ બધું જતું રહે પઘી આપણે હતા તેવા ને તેવા શુદ્ધ થઈ રહીશું. પઘીથી કંઈ કરવાપણું રહેવાનું નથી, પણ એ બધા રંગો જે પડેલા છે અને આપણા મને જે ઘાટો ઘડેલા છે, જે ગતિ-પોતાને ગમતી-એણે કરી રાખી છે, એ બધાંને આપણે ઊર્ધ્વ, ઉચ્ચતમ ગતિમાં આણી દેવાનાં છે, એ માટે જ સાધનની જરૂર છે અને તે પણ પ્રબળ સાધનની જરૂર છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૩-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

કસોટીને પિછાનો

કસોટી તો ઘણી જ આવ્યા કરે છે, પણ કસોટીને કસોટી તરીકે ઓળખી કાઢવાની આપણી નજર અને જાગૃતિ હજી પૂરેપૂરી કેળવાઈ ક્યાં છે ? કેટલીયે કસોટીને આપણે એવી રીતે ઓળખી શક્યાં હોઈશું જ નહિ, અને એને આપણા ઉપર સવાર થવા દીધી હશે ! એ પણ એક કરામત જ છેને ? કોઈ પણ ગંભીર બાબત હોય કે પ્રસંગ હોય ત્યારે આપણને જે જોશ આવે છે, કે એક જાતની જે ઊર્મિ પેદા થાય છે, ત્યારે આપણામાં સાધારણ રીતે હોય છે એના કરતાં કંઈક ઊભરો વિશેષ હોય છે, એ પણ એક જાતની શક્તિ છે. એ શક્તિનો જો સદ્દુપયોગ કરી શકવાની કળા હસ્તગત થઈ શકે, તો આપણે હાલ જે નકામી વેડફી દઈએ છીએ એવી શક્તિનો ઉપયોગ ઘણી સારી રીતે કરી શકીએ, આ વાત કશી અઘરી નથી. આપણે ધારીશું અને જો ખ્યાલમાં રાખીશું તો એ

બાબતમાં જરૂર ફતેહમંદ થઈશું, માત્ર ત્યારે એ કસોટી છે અને આપણને મદદ કરવા ભગવાનની પ્રેમપ્રસાદીરૂપે મળેલી છે, આવેલી છે, એટલો ઊંડો ખ્યાલ જીવંત રહેશે, તો આપણે એનો લાભ લઈ શકીશું. વળી, આપણે ઉત્કટ જિજ્ઞાસા અને તમન્નાની માત્રા વધાર્યા કરવાની છે, તે માટે માત્ર એકલી પ્રાર્થના ખપમાં નથી લાગવાની. આપણને જે તકો મળે છે, કે મળેલી છે, એ સર્વનો ઉપયોગ આપણે કેટલા વેગથી અને કેવા હેતુથી કરીએ છીએ એના ઉપર પણ એના વધારાનો આધાર રહે છે.

એકદૃષ્ટિ થાવ

એકદૃષ્ટિ થયા વિના આપણને ધારેલું મળી શકવાનું નથી. સર્વદેશીય અને બધી બાબતોમાં રસ લેવાનું શરૂઆતમાં આપણાથી બની શકવાનું નથી. આપણે જોયું છે, કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા, જેમને જન્મથી જ મહાન શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયેલી હતી તેવાઓ પણ, એકમાં જ લાગી પડ્યા હતા. વળી, એવા બીજા પુરુષો જેમણે આ બાજુમાં પ્રયત્ન કર્યો છે એવાઓ પણ આમાં એકલામાં જ પડ્યા રહેલા લાગે છે. એક વખત એકરત થઈ ગયા બાદ અને એની ગેડ બરાબર બેસી ગયા બાદ આપણે કશું કરવાનું પણ રહેતું નથી. ત્યાર બાદ બીજી, એની આજ્ઞા સિવાયની પ્રવૃત્તિમાં આપણને રસ રહેશે જ નહિ અને રસ રહેશે તોયે આપણા કલ્યાણ માટે જ રહેતો હશે એવી સ્થિતિ આપણી ત્યારે થતી જતી હશે.

માટે, તમે બની શકે એટલી બધી શક્તિ આપણામાં જ વાપર્યા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરશો. વિજય તો આપણો છે

જ. આમાં પરાજય પામવા જેવું કશું જ નથી. જો કંઈ હોય તો આમાં તો કમાવાપણું જ છે.

મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્ર

મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો બાગમાં ખીલેલાં ગુલાબનાં ફૂલો જેવાં છે. એ આપણને એની સુવાસથી આકર્ષ્યા કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ એમના અસ્તિત્વ માત્રથી જ આપણને જે પ્રાપ્ત કરવાનું છે અને આપણે જે થવાનું છે, એના વિશે સતત પ્રોત્સાહન આપ્યા કરે છે. ફૂલની જેમ પોતે ચીમળાઈ જતાં હોવા છતાં પોતાની સુવાસ આપવાનો સ્વભાવ તેઓ મૂકતા જ નથી, એવો તો એમનો મહિમા અને ખૂબી છે. તમને એમાંથી એવી ખૂબી મળ્યા કરો અને એવી ઝંખના ઉદ્ભવો કે જેથી તમારી ધમણ સતત ચાલ્યા કરે !

અનુભવ ક્યારે થાય ?

અનુભવ માટે સતત ચિંતવન અને જાગૃતિ જરૂરનાં છે. ચિંતવન અને જાગૃતિથી ભૂમિકા રચાય છે. અમુક ભૂમિકા રચાય છે, તે પછી અનુભવ થવા માંડે છે.

આપણામાં સતત ખેવના, ઝંખના રહ્યા કરે, તો મહેનત કર્યા કરવાનું મન રહે જ. એ માટે તથા ભગવાન તરફનું આકર્ષણ રહ્યા કરે તે માટે સંતભક્તોનાં જીવનચરિત્ર વાંચીએ તો એમાં કશું ખોટું નથી, પણ એ પછી વાંચવામાં જ, એટલે કે પુસ્તકમાં જ ના રહી જવાય એટલી ખબરદારી આપણે રાખવાની છે. એવું વાંચવાથી આપણાં કામમાં ખંત, જીવ અને ઉત્તરોત્તર વધુ રસ ના જામતાં જાય, અને શ્રદ્ધાવિશ્વાસ

ના વધ્યાં કરે, તો પછી એવું વાંચવાનો કશો જ અર્થ નથી. આપણું દરેક કામ સહેતુક થવું ઘટે અને એ હેતુ પૂર્ણ થવો જોઈએ. જેમ રોગને માટે દવા લઈએ અને તે ના જ મટતો હોય તો આપણે એ દવા લેવાનું બંધ કરીએ છીએ અને દવા બદલીએ છીએ, તેવું આમાં પણ ઘટાવવાનું છે, તે જાણશો. પૈડાંની થોડીક ગતિ પણ ગાડાને આગળ લઈ જાય છે, પ્રગતિ કરાવે છે, તેવું આપણું થવું જોઈએ. આપણા પથમાં પાછળ પડવા જેવું કંઈ છે જ નહિ, જો આપણને મળતી પ્રત્યેક પરિસ્થિતિનો અને સંજોગોનો ઉપયોગ આપણી ગતિમાં કરી લેવાનું આપણને આવડતું હોય તો.

ભાવથી બધું પમાય

આપણામાં જે શક્તિ છે અથવા તો કહો કે જે ઊર્મિ છે, એ ઊર્મિમાંથી મહાશક્તિ પ્રગટાવવાની છે. એ મહાશક્તિ જાગતાં પછી શું સાધ્ય નથી ? એ અનેક સંતભક્તોમાં જાગી હતી, એ વિશે તો કશી જ શંકા નથી, તો આપણામાં કેમ નહિ જાગે ? આપણે પણ એવી જિજ્ઞાસા, અને તે પણ બળવાન અને ઉત્કટ પ્રમાણમાં રાખ્યા કરીશું અને એને અંગેની મહેનત પ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્યા કરીશું તો તે જાગશે જ. આપણને જે કોઈ પ્રિય છે, અત્યંત વહાલું છે એને માટે કંઈ કરાય છે, તો તે સરસ રીતે અને સારું કરાય છે અને આપણે કંઈ ભારે ત્યાગ કે બલિદાન કરી નાખીએ છીએ એમ પણ આપણને લાગતું નથી. આપણી આ બાબતમાં પણ આપણે એવું સમજવાનું છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૦-૧૦-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

ઘર્ષણના પણ લાભ

ઘર્ષણથી કડવાશ જ ઉત્પન્ન થાય છે એમ તો નથી જ, કેટલીક વાર વધારે નજીક પણ તેથી અવાય છે. એકબીજામાં જે મનનું ઊંચું થવાપણું આવેલું હોય છે, તે ઠીક થઈ જાય છે અને મન પછીથી સ્વસ્થ થાય છે, પણ તે ઘર્ષણ દરમિયાન આપણે મન સ્વસ્થ રાખીને જે કંઈ કહેવા જેવું હોય તેમાં તેટલું જ જોશ લાવીને તથા જે અસર ઉપજાવવાની હોય તે ઊપજી શકે તેટલા પ્રમાણમાં જ કરીને જેમ થતું હોય તેમ ભલે કરવું, પણ જો એમ થતાં સંપૂર્ણ કાબૂ ગુમાવી બેસવાનું થાય અને અંદરનું આપણું ધન જ નાશ થવાનો ભય રહેતો હોય, તો પછી એમાંનું કશું ના કરવું, એ સૌથી સારી વાત છે. ‘બાવાનાં બેય બગડે’ એ વાળી વાત આપણે કદી કરવી નહિ.

જ્યાં મંથન થાય છે ત્યાં કાળકૂટ વિષ પણ ઉપર આવવાનો સંભવ રહે છે જ, પણ એને પી જવા જેટલાં હિંમત અને સાહસ આપણે કેળવવાનાં છે અને એ માટેની તૈયારી પણ આપણે કરી રાખવાની છે.

આપણી ગુલામી

આપણે ગુલામ છીએ એનું પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ ભાન હૃદયમાં થઈ જાય, એનું પારાવાર દુઃખ થાય, તો એ દુઃખ જ આપણને સ્વતંત્ર થવાને પ્રેર્યા કરશે તે જાણશો. આપણે કેવા પરતંત્ર છીએ કે આપણામાં જે moods—મન કે લાગણીના

આવેગ આવ્યા કરે છે, તે આપણને કબજે કરી લે છે. એ આપણા શેઠ બની બેસે છે અને આપણને પોતાનું એક તંત્ર કે યંત્ર બનાવી દે છે. આપણને તે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રપણે વિચારતા જ બંધ કરી દે છે, અથવા વિચારતા તો રાખે છે, પણ એની ગતિ પ્રમાણે અને એના જ પ્રવાહમાં અને એને યોગ્ય લાગે તે રીતમાં જ વિચારતા રાખ્યા કરે છે. આપણું સત્ત્વ ત્યારે અસ્તિત્વમાં રહેતું જ નથી એવી વલે ત્યારે આપણી થાય છે. એમાંથી આપણે બચવાનું છે.

પોતાને જ કેળવો

આપણે પોતે આપણી જાતને જ આપણું પૂરું મનાવી શક્તાં નથી, તો બીજું કોઈ આપણું માને એવો ભ્રમ રાખવો એ કેટલું બેહુદું છે ! આપણે તો આપણી બધી શક્તિ આપણને પોતાને આપણું મનાવતા કરવામાં રોકવાની છે. આવા પ્રસંગો ઈશ્વરપ્રેરિત છે એમ સમજીને એમાંથી જેટલો લાભ લેવાય તેટલો લઈ લેવાની વૃત્તિ રાખીને પેલા પ્રસંગોને ભૂલી જઈએ, જેમ શેરડીનો રસ ચૂસી લઈને કૂચા ફેંકી દઈએ છીએ તેમ.

મન અને સાધના

બીજું બધું ભૂલી જવાતું હોય તો ભલે, બધું ખોવાઈ જાય, પણ આપણે આપણામાં જ રત રહ્યા કરીએ. મનને ખીલે બાંધવું એ અઘરું છે. તેમ છતાં એના પર ભાર મૂક્યા વિના જે કંઈ કરવાનું છે, (સાધના) એના પર જ જો ભાર અને જીવ રાખ્યા કરીશું તો મન તો ખીલે બંધાવાનું છે જ, એ વિશે કશી શંકા નથી. આપણે મનથી પર છીએ. આપણી ઈચ્છાશક્તિ એ જ સર્વસ્વ છે, એવો અનુભવ આપણે સતત કેળવવો

પડશે. તો મન નીચે બેસશે અને એને પણ એમ લાગશે કે ‘ના, મારો પણ કોઈ ઉપરી છે ખરો ? હું કંઈ શેઠ નથી પણ હું તો માત્ર વાણીતર છું અને મારે તો માત્ર કહ્યું જ કરવાનું છે. મારા મનના તરંગો મારે કરવાના નથી.’

‘મન માર્યા વિના, મન માર્યા વિના
‘સ્નેહ’ પ્રગટવો એ છે અતિશે દોહલો.’

એટલે આપણે મનને મારવાનું છે ખરું, પણ એવી રીતે કે એમાંથી ખરો પાક ઉત્પન્ન થાય. મનને સાચી રીતે સજીવન કરવાનું છે. મન આપણું મોટું હથિયાર છે અને તે આપણને ઘણું જ ઉપયોગી અને જરૂરનું છે. માત્ર આપણું તે હથિયાર છે અને આપણા કહ્યામાં તે આવી જાય એટલું જ આપણે કરવાનું છે.

આપણને પેટમાં કે બીજે ક્યાંય દુખતું હોય છે, અથવા દાંતમાં કંઈક ભરાયું હોય છે ત્યાં સુધી કંઈ ચેન પડતું નથી, અને બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિમાં રસ પડતો નથી, એ તો અનુભવેલી વાત છે, તેવી જ રીતે આમાં પણ આપણા મનને જે જે બાબતોમાં રસ પડેલો છે, આનંદની લાગણી થયેલી છે, તે બધાથી ઊલટી રીતે જવામાં એને રસ પડતો નથી. તેથી મનને આપણે યુક્તિપૂર્વક સમજાવવાનું રહે છે, કે ‘જે જે બાહ્ય વસ્તુઓમાં તને રસ હતો અને છે તે રસથી શું વળે છે ?’ પણ એમ બૌદ્ધિક ચર્ચાથી એ સંતોષાય એમ નથી. મોટા મોટા ભક્તોના દાખલા લઈએ તો એમને જીવનમાં એવા કોઈ ભારે આઘાતો લાગ્યા હોય છે, ત્યારે જે ઊથલપાથલ થઈ જાય છે, એમાંથી એમનું મન ચેતી જાય છે, જાગૃત થઈ જાય છે, ખરી વસ્તુસ્થિતિની એમને સમજ પડી જાય છે અને પછી તે કામે

લાગી જાય છે. એમ આપણને પણ એવા આઘાત લાગવાની જરૂર છે, કારણ કે આપણે આપણા જીવનઆદર્શ માટે મરણને ભેટવાની તૈયારી હશે કે નહિ તે શંકાસ્પદ છે. વળી, આપણા જીવનઆદર્શની સર્વોપરિતાની ખાતરી હજી આપણા મનને થઈ નથી. આપણે આપણાં કામમાં વધારે ને વધારે રસ લઈને તથા રસ વધારીને મનને એમાં વાળ્યા કરવાનું છે.

પ્રગતિની નિશાનીઓ

આપણે જો આપણી કેડી ઉપર જ ચાલતા રહીએ તો આગળનાં પગલાંની ખબર આપણને પડ્યા કરે છે, એ પગલે દૃઢ રીતે ચાલ્યા કરવાનું બળ પણ મળ્યા કરે છે અને જે જે મુશ્કેલીઓ આવતી હોય છે, એ પણ દેખાય છે. એને કસોટી તરીકે ઓળખવાની દૃષ્ટિ પણ આપણને મળે છે. ચપ્પુ કે તલવારની ધાર જેમ વધારે ઘસીએ તેમ વધારે તેજવાળી થાય છે. તેમ આવી કસોટીમાં પસાર થતાં થતાં આપણી ચૈતન્ય-શક્તિનું જોશ પણ વધતું જાય છે. આપણાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા વધારે ને વધારે જીવંત બનતાં જાય છે. એટલે આપણું કામ માત્ર રસ્તા ઉપર આવી જવાનું છે. બાકીનું પછીનું તો ભગવાન પોતાની મેળે સંભાળ્યે જ રાખશે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૭-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

અંદરનો અને બહારનો રસ

નાટક સ્ટેજ ઉપર ભજવાતું હોય અને આપણે પ્રેક્ષક તરીકે તે જોતા હોઈએ, ત્યારે જેટલું આનંદપ્રદ અને આકર્ષક

લાગે છે, તેવું જ નાટકને અંદરથી જોઈએ છીએ ત્યારે નથી લાગતું. એવી જ રીતે સિનેમાનું પણ છે. અમે ટોકિઝનું બધું કમઠાણ જોવા ગયા હતા, ત્યારે એ વિખરાયેલાં પંખીનાં પીંછાં જેવું લાગતું હતું. એવી જ રીતે આપણને બહારનામાં જે રસ પડે છે, તે રસ પણ નાટક કે સિનેમાના રસ જેવો છે, એ પણ અંદરથી જોતાં એવું રસિક હોતું નથી એ નિશ્ચિત વાત છે, તે જાણશો. એ બહારનામાં જે આપણને રસ છે, એ રસ પણ અંદરનો નથી, માત્ર મનની ટેવનો છે એમ જાણશો. એથી અંદરનાનો રસ જાગે અને એમાં કેંદ્રિત થવું એ જ આપણું મુખ્ય કામ છે. એ રસ જાગવા માટેની ચર્ચા કર્યે કે સિદ્ધાંત બનાવ્યે કંઈ વળે નહિ. એથી એક જાતની મનથી ગેડ બેસે અને એ વસ્તુ સમજણમાં ઊતરે એ ફાયદો તો છે જ, પરંતુ એ કંઈ મુખ્ય બાબત નથી. એ રસ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં ઊતરે એ આપણે તો જોઈએ છે.

એ રસ જાગે તે માટે શું કરવું ?

આપણે જો ઋતુ બેસતાં પહેલાં ખાતર વગેરે નાખીને, સાફસૂફી કરીને, ખેડીને જમીન પોચી કરી રાખીશું તો ઈશ્વર કૃપાથી વરસાદ પડતાં એમાંથી બીજના (આપણામાં બીજ તો વવાયેલું પડેલું છે જ) ફણગા ફૂટી નીકળશે. માટે, આપણું કામ તો ખેતરને ખેડીને, વાડ વગેરે મજબૂત કરીને, ખાતર નાખીને તૈયારી કરવાની છે અને વરસાદ માટે રાહ જોયા કરવાની છે.

અનેક સંતમહાત્માઓએ અનેકને મદદ કરી છે અને મથતાને ભગવાન પણ મદદ આપતો જ રહ્યો છે. આપણું

સત્ય તરફનું મથામણ નકામું જતું નથી એ આર્ષવચન છે, પછી આપણને શા માટે હિંમત ના રહે ? વેપાર ખેડવામાં, વહાણવટામાં કે યુદ્ધ ખેલવામાં કે વિમાની દળમાં જે સાહસની જરૂર રહે છે તેના કરતાં ઘણા વધારે સાહસની જરૂર આમાં રહે છે. આપણા પ્રયત્નમાં જેવો જીવ રહે છે, એના પર જ એની કૃપાનો આધાર રહે છે. માટે, આપણું તો માત્ર એક જ કાર્ય છે એમ માની ઊંધું ઘાલીને કર્યા કરવામાં જીવ પરોવવાનો છે.

આપણાં હથિયાર જો શુદ્ધ હોય, તે વાપરવાની કળા અને ખંત જો યોગ્ય રીતનાં હોય, આપણો ઉમંગ, પ્રેમભાવ અને રસ પણ એમાં સતત રહેતો હોય, તો પરિણામ તો પહેલું જ છે, એને આવવાપણું ક્યાંયેથી રહેતું જ નથી, એ નક્કી જાણશો. આપણે જેમ વધારે એકાગ્ર થઈએ છીએ તેમ સામેના બળનું જોર પણ વધે છે. માટે, આપણે એના સંકંચામાં ના સપડાઈ જઈએ તે બાબતમાં વધારે સાવધાન રહેવાનું છે.

અંતર અને બહારમાં સુમેળ જગાડો

અંતરની વસ્તુ અને બહારનો ભાવ એ કંઈ આમ તો જુદાં નથી. ‘બહારનો ભાવ’ એટલે આપણે મહેનત કરીને મનથી ધારણા કરીને આપણાં કામમાં જેને આણવા-ઉતારવા-લાવવા માગીએ છીએ તે ભાવ અને અંદરનો ભાવ એ બે વસ્તુ વચ્ચે હજી સામ્ય જામ્યું નથી. એ બે વચ્ચે હજી તાર સંધાયો નથી. આપણું કામ એ બે તારને સાંધવાનું છે. એ સંધાઈ જાય અને આપણને એનો અનુભવ થવા માંડે એટલે આપણું કામ પછીથી કૂદકે અને ભૂસકે આગળ વધવાનું છે.

ત્યાં સુધી આપણે ધીરજ અને ચીવટ રાખ્યા કરવાની તે સાથે ઉત્કટ જિજ્ઞાસા અને તમન્ના વધાર્યા કરવાની છે.

વિચારોનાં મૂળ

જે કંઈ અન્ય વિચારો આવે એનું મૂળ પણ તપાસતા રહેવાનું છે. એ મૂળ પકડાય તો આપણી આસક્તિ શેમાં છે તે પણ પકડાશે અને તો એમાંથી જીવ કાઢી લેવો સહેલું થઈ પડશે, પણ આમ કરવામાં પાછા એમાં જ ના પડી જવાય અને આપણું કામ ભૂલી ના જવાય, એ આપણે સતત ખ્યાલમાં રાખવાનું છે. આમ, બે જાતનું આપણે આમાં કરવાનું છે.

પ્રેમપ્રશસ્તિ

‘Like attracts like’ ‘જૈસે કો તેસા મિલે’ એ ન્યાયે આપણે એને આપણામાં ખેંચી લાવવાને એના જેવાપણું વધાર્યા કરવાનું છે. તેવું થવા માટે આપણે એકબીજા વચ્ચે ખૂબખૂબ પ્રેમ-અનન્ય પ્રેમ-કર્યા કરવો પડશે, જેમ બાળક, મા કે બાપના મોઢા જેવું હોય છે, કારણ કે એમાં એમનો પ્રેમ સ્થૂળ રીતે પ્રતિબિંબિત થયેલો છે. પ્રેમ આખા વાતાવરણને બદલાવી નાખે છે, એ તત્ત્વના આકર્ષણની શક્તિ ગુરુત્વાકર્ષણ કરતાં ક્યાંયે વધારે અને અનંતગણી જોશવાળી છે. સૂકી માટીમાં આકાર નહિ પડી શકે. આકાર પાડવા માટે કે ઘાટ ઘડવા માટે માટીમાં જે ભીનાશ જોઈએ-આર્દ્રતા જોઈએ-તે કામ પ્રેમ આપણામાં કરે છે. પ્રેમ વળી આપણામાંના દૃષ્ટિબિંદુને એકાગ્ર કરે છે, તેમ જ એકબીજામાં એકબીજાને સમાવી દેવા અને બેને એક કરવા તરફ સતત પ્રેર્યા કરે છે. અંતરના તત્ત્વને વિકસાવવામાં પ્રેમની સૂક્ષ્મ લાગણી અથવા એનો અંતર્ગત ભાવ જેટલી મદદ

કરે છે તેટલી મદદ બીજા કશાથી થતી નથી. ભક્તિમાર્ગમાં પ્રેમ એ એનું સૌથી મુખ્ય લક્ષણ છે. એક વખત એની પ્રત્યે પ્રેમ જાગતાં તે આપણામાંના જ્વાળામુખીનું મોઢું ફાડીને આપણામાંનું અંદરથી બહાર એકદમ ફેંકાવ્યા કરાવશે અને આપણામાંની ક્રિયાત્મક શક્તિને જગાવતો રહેશે. પ્રેમની લાગણી જગતમાં ના હોત તો કોઈને પણ જગતમાં રસ રહ્યો ના હોત. આપણને સતત ચોંટેલા રાખવા માટે કોઈ પણ તત્ત્વ જો હોય તો તે પ્રેમ જ છે. પ્રેમ વધવા માંડ્યો કે પ્રભુનું અવતરણ થવા માંડ્યું એમ આપણે સમજી લેવાનું છે. પ્રેમનાં પગરણ થયાં એટલે આપણે બસ ઊડવા માંડવાના. પ્રેમ એ જ આપણો તારણહાર ભાવ છે, તેથી આપણાથી કોઈના પ્રત્યે પણ અભાવ ના થાય. જેટલા જેટલા જીવનના જે જે ક્ષેત્રમાં કે બાજુમાં (expressive) અભિવ્યક્ત થયેલા હોય, થવા મથતા હોય, એમના તરફ હમદર્દીનો ભાવ પ્રેમને લીધે સવિશેષ રહ્યા કરે છે. જ્યાં જ્યાં એવો ભાવ આપણને આવે કે થાય ત્યાં એ વ્યક્તિ મથતી છે-મથનાર છે-એમ પણ આપણે ગણવાનું છે. એવી સમજ પડ્યા કરે ત્યારે આપણામાં પ્રેમશક્તિ વિકસવાની તૈયારીમાં છે એમ આપણે માનવું, પછીથી આપણે એને વધાર્યે જવાની છે. પ્રેમ આપણાં માબાપ છે, કે જેનાથી આપણે થયા. પ્રેમ આપણો પરિવાર છે, કે જેનાથી આપણામાંનું ઉદ્ભવ્યું અને કેળવાયું અને સત્ સ્વરૂપમાં પ્રગટ્યું. પ્રેમ એ જીવનનો સારરૂપ ભાવ છે. પ્રેમ અનંત શક્તિને પ્રગટાવનાર લાગણી છે, માત્ર લાગણી જ નહિ પણ પ્રાણ છે, આત્મા છે. પ્રેમ જીવનની બલિહારી છે. આપણું સર્વસ્વનું રૂપાંતર કરાવનાર

પ્રેમતત્ત્વ જ છે. પ્રેમમાં જે પ્રગટીકરણની શક્તિ છે તે માત્ર દેવી નથી, પણ સાક્ષાત્ ભગવાનનો અંશ જ છે. પ્રેમથી આપણને ફના થઈ જવાનું આપોઆપ સૂઝે છે-માત્ર સૂઝ્યા કરે છે એટલું જ નહિ પણ ફના થઈ જ જવાય છે. એમાંથી જ પછી નવા પ્રાણ, નવી જિંદગી, નવું ચેતન, નવો અવતાર, પુનર્જીવન પ્રગટે છે. એ જીવનદીપ્તિનો સળગાવનાર પ્રેમ જ છે. પ્રેમ જેવો સાથી આપણો બીજો કોઈ નથી, પ્રેમ આપણું સર્વસ્વ છે. એ આપણને વિમાનગતિ પ્રાપ્ત કરાવશે. આપણા દિલનું નૂર, આપણી આંતરશક્તિનું ઓજસ, આપણા હૃદયનું અમૃત, એનાં દર્શન-અનુભવ એ પ્રેમતત્ત્વ જ આપણને કરાવશે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૮-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

સંકલ્પશુદ્ધિ

દૂધમાં ભળેલી સાકર જેમ એના અણુઅણુમાં ફેલાઈ જાય છે, માટીની ઉપર પડેલાં પાણીનાં ટીપાં પણ એનાં રજકણોમાં પ્રસરી જાય છે, પાણીમાં પડેલું મીઠું જેમ એનામાં પ્રસરી ગયા વિના રહેતું નથી, વીજળીનો આંચકો ગમે ત્યાં લાગવા છતાં જેમ શરીરમાં બધે ફરી વળે છે, આ બધાંને ફેલાતાં જેમ કોઈ બળ અટકાવી શકતું નથી, આકાશમાંની વીજળી જેમ અનંત સુધી પ્રસરી જાય છે, ત્યાં થયેલી ગાજવીજની અસર જેમ બધે જ ફેલાય છે, તેમ આપણા વિચારોની અસર, આપણી વાસનાઓની અસર પણ આપણામાં તો બધે ફેલાય છે જ, તેમ બીજે પણ ફેલાય છે. આમ, આપણા વિચારો આપણને

તેમ જ વિશ્વને ઘડતા હોય છે. જાણેઅજાણે પણ આપણું આચરણ ગમે તેટલું સારું હોય, તોપણ તે આપણે માટે બસ નથી. આચાર ઉપર તો પરિસ્થિતિનો પણ કાબૂ હોઈ શકે છે. અમુક સ્થિતિમાં આપણે મુકાયેલા હોઈએ ત્યાં અમુક રીતે જ વર્તવાનું બનતું હોવાથી ત્યાં અન્યથા વર્તવાનું શક્ય નથી અથવા એમાં આપણી સલામતીની દૃષ્ટિ પણ હોવા સંભવ છે, એટલે સદાચારનો કાબૂ સ્વયંસ્ફુરિત પણ હોઈ શકે છે, તેમ જ બીજી રીતે પણ (સંજોગાધીન) હોઈ શકે છે. તેથી એની સાથે આપણે બહુ નિસબત નથી. ત્યારે શેની સાથે નિસબત છે ?

કોઈ પણ વિચાર કે લાગણી સંકલ્પ વિના ઊઠવી સંભવિત નથી, એટલે આપણું કામ તો સંકલ્પશુદ્ધિનું છે. સંકલ્પશુદ્ધિ એ પણ આપણી એક મહાન સાધના છે. એ શુદ્ધિ જેટલે અંશે સઘાઈ એટલે અંશે સર્વ કંઈ સઘાયું માનવાનું છે. તે ત્યારે જ સઘાશે કે જ્યારે આપણે એકમાં જ, માત્ર એકમાં જ રસ ધરાવ્યા કરીશું, અને એના જ જો વિચારો આવતા હશે તો વિચારો કર્યા કરતા હોઈશું, ત્યારે બીજા વિચારો આવતા હશે પણ એમાં આપણો રસ ના હોવાથી તેઓ એ મનની ભૂમિકામાં ના ભુસાય એવાં પગલાં પાડી શકશે નહિ તે જાણશો. આમ, સંકલ્પશુદ્ધિ સતત આપણે કર્યા કરવાની છે. આપણાં કાર્યનું ક્ષેત્ર સર્વતોગામી છે, સંકુચિત કે કશાકમાં સમાઈ ગયેલું નથી, છતાં પાછું એકમાં પણ તે સમાયેલું છે.

સંકલ્પશુદ્ધિ માત્ર વિચાર અટકાવ્યાથી થવી શક્ય નથી, કારણ કે જ્યાં સુધી આપણામાં સંસ્કાર પડેલા છે, ત્યાં લગી સંકલ્પશુદ્ધિ થવી શક્ય નથી, સંસ્કાર પણ ત્યારે જ નષ્ટ પામશે

કે જ્યારે આપણે કશામાં એકરાગ-તલ્લીન થઈ ગયા હોઈશું. જેમ કોઈ ગંભીર અને ભયંકર નસ્તર કરતી વખતે સર્જન એકચિત્ત હોય છે અને કંઈ પણ વચમાં અડચણ ના થાય તેની, તથા વચમાં જે જે જોઈતું હોય છે, તેની તૈયારી પહેલેથી કરી રાખે છે (અથવા એને તો જે જે જોઈતું હોય છે તે પૂર્વ તૈયારીને લીધે વચમાં મળ્યા કરે છે) અને એને વચમાં જરા પણ અડચણ કે ખલેલ પડે, તો એને કંઈનું કંઈ થઈ જાય છે અને આખું વાતાવરણ પણ ત્યારે ગંભીર અને ભારે થઈ જાય છે, તેમ આપણે આપણાં કામમાં થવું પડશે. તે તો જ બને કે જો આપણામાં એવી ગંભીર સચોટતા જીવન પરત્વે જામી હોય.

અનાસક્ત રસ કેળવો

આપણે આપણું વલોવણ કર્યા કરવાનું છે ખરું, પણ તેમાં હાંફળાંફાંફળાં કે અસ્વસ્થ થયા વિના, જેમ કોઈ બીજાના ગુણઅવગુણો વિશે માનસશાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને તેનું પૃથક્કરણ આપણે કરીએ છીએ તેમ આપણે આપણું પણ કરવાનું છે. ત્યારે જેમ આપણને કશી લેવાદેવા રહેતી નથી તેમ આમાં આપણે લેવાદેવા રાખવાની નથી, તેમ છતાં પાછો સ્વાર્થ રાખવાનો છે. જે પરિણામ આવ્યા કરે કે જણાતું રહે તેમાંથી આપણને વેગ મળે એવો સુધારોવધારો કર્યા કરવાનો છે.

આપણને પ્રેમીને માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવામાં આનંદ આવે છે અને આખરે તો એમાં ત્યાગની ભાવના પણ નથી રહેતી. ભગવાનના ભાવ માટે પણ આપણે એવી વૃત્તિ-એવો

ભાવ-કેળવવાનો છે. એક વખત એ ભાવનો અનુભવ થવા દો તો ખરા, પછી જોજો આપણને કેવો ચડસ એનો લાગે છે ! પણ એ ચડસ કે એ નશાથી કે એ નશાના લોભથી આપણે આકર્ષાવાનું નથી. આપણે તો માત્ર એના પ્રેમ ખાતર-એ પ્રેમમાં લય પામવા ખાતર જ-તેમ કરવાનું છે.

હંમેશાં ધોતિયું, પહેરણ અને ટોપી પહેરનાર માણસ જો હેંટ, ટાઈ અને કોટપાટલૂન તથા એવો વટવાળો પોશાક પહેરે, તો એ માણસ પહેલાં જેવો લાગતો હતો તેના કરતાં જુદો જ બીજાઓને લાગશે. તેવું જ આપણું થવાનું છે. આપણે રહીશું તો તેવા ને તેવા જ. આપણાં સગાંવહાલાં સ્નેહીજનોને મન તો તેના તે જ હોઈશું, પણ સાચી રીતે આપણે અંતરમાં અંતરથી બદલાતા જતા હોઈશું, પણ એ બદલાતા જવાનું ભાન-દર્શન- તે લોકોને થવાનું નથી, કારણ કે એમની આગળપાછળની દૃષ્ટિ તો તે તે સંબંધ પૂરતી જ રહ્યા કરે છે, પણ આપણને તો તે ફેરફાર સમજાતા જશે જ. જો એવું ના હોત તો કોઈ પણ ફોકટિયા મહેનત કરવા લલચાયા કરતું ના જ હોતને ?

ધ્યાનથી સિદ્ધિ થાય જ

સતત ચિંતવનથી કહો કે કોઈ પ્રક્રિયાથી કહો, ઈયળ ઈયળ મટીને ભમરી બની જાય છે, એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત છે. વળી, માતા, ગર્ભમાં બાળક હોય છે ત્યારે જેવા પ્રકારનું સતત ભાવ સાથેનું ચિંતવન કરે છે તેવા પ્રકારનું બાળક થાય છે, તો પછી આપણે જેનું ચિંતવન કર્યા કરીએ એવા કેમ ના બની શકીએ ? એનાથી વધારે કઈ મોટી

સાબિતીની જરૂર આપણને હોય ? એવું થવાય છે એ અનેક સંતભક્તોએ પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આણીને સાબિત કરી બતાવ્યું છે, એ હકીકત આપણા માર્ગમાં દીવાદાંડીરૂપ છે. તેથી આપણે બીજું કશું કરવાનું રહેતું નથી. માત્ર સતત મથ્યા કરવાનું અને મંડ્યા કરવાનું જ રહે છે, તે આપણે કર્યા કરીએ.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૯-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

સાધનાભાવ સતત રહેવો ઘટે

આપણાં જરૂરનાં કામ અંગે કરીને આપણાથી સાધન કદી ના થઈ શકે એની હરકત નથી. જો દિલમાં, મનમાં કે ચિત્તમાં એનો ભાવ ત્યારે રહેતો હોય તો તે પૂરતું છે. એ કેવી રીતે બને ? જેમ આપણે કોઈ સરસ સંગીત પ્રત્યક્ષ સાંભળ્યું હોય અને તે ઘણું જ ભાવવાહક હોય, વાતાવરણ સુંદર હોય, વ્યક્તિ પણ એવી જ ઉમદા હોય અને એ બધું મળીને સુમેળ સરસ જામ્યો હોય તો એની અસર થાય જ, એવું સંગીત સાંભળી રહ્યા પછીથી પણ થોડા વખત સુધી એની છાયા આપણામાં રહ્યા કરે છે, અને એના ભણકારા વાગ્યા કરે છે, એ છાયા અને ભણકારા જેમ થાય છે તેવી રીતે એનો ભાવ આપણામાં રમ્યા કરવો જોઈએ.

નિરપેક્ષ શ્રદ્ધા રાખો

આજે સંસારમાં આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે એક વ્યક્તિની પાછળ (દા.ત., મહાત્મા ગાંધીજી) કંઈ કંઈ મોટી મોટી વ્યક્તિઓ ફના થઈ જાય છે. આ હકીકત જો આપણે

નરી આંખે જોઈએ છીએ તો પછી ભગવાનની પાછળ જો કંઈ કશી ગણતરીથી આપણો વિશ્વાસ વધે કે ઘટે તો એ તો આપણો વાણિયાશાહી વેપાર થયો. એમાં કંઈ ફના થવાપણું નથી. માટે, એવી ગણતરી પણ આપણે માટે નકામી છે. જેમ આપણાં માબાપ ઉપર શ્રદ્ધાવિશ્વાસ રાખતાં આવ્યાં હતાં, એમના પ્રેમની સાબિતી વિશે આપણને કંઈ વિચાર ઊઠ્યા નથી, તેમ આપણે તો પ્રભુમાં વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા રાખીએ. આપણી ચડઊતરથી એના ઉપરનાં આપણાં વિશ્વાસ-શ્રદ્ધાની માત્રા ઊતરવી ના જોઈએ એ ખ્યાલમાં રાખશો. ચડઊતર થાય તે તો આપણાં કારણોને અંગે કરીને થાય.

લોકો વર્ષોથી મથ્યા કરતા હોય છે. આપણામાં તો કંઈ વર્ષો સુધી તપસ્યા કર્યા કરતા રહેવાનું જણાવ્યું છે, તેમ છતાં એ બાપલિયો હાથમાં આવ્યો નથી, તો પછી આપણી તો આ શરૂઆત છે. એના પ્રમાણમાં પણ આપણું માપ કાઢવા બેસીએ (જોકે એ રીત જ ખોટી છે) તોપણ કંઈ જ ખોટું નથી એમ આપણને લાગશે, પણ એથી આપણે વધારે વેગવાન બનવું જોઈશે.

સૂરજ કરોડો માઈલ દૂર છે, છતાં એની ઉષ્મા આપણને લાગે છે જ, તો જે તત્ત્વ એનાથી તો ક્યાંય જબરું છે અને એનાથી નજીક પણ છે, એની ઉષ્મા આપણને કાં ના લાગે ?

આપણાં વિધિનિષેધ

આપણે પાળવાનું કશું નથી અને છે તો ઘણુંયે છે. આપણામાં અદમ્ય ઉત્સાહ હોવો જોઈશે. તે પકડી રાખવાની ચીવટાઈ પણ હોવી જોઈશે. વળી, હજુ આપણે આપણામાંના

ઉત્સાહને અનેકગણો સતત વધાર્યા કરવો પડશે તથા પ્રેમભાવરસથી આપણું કામ ઉત્તરોત્તર વધવું જોઈશે.

આપણું હવેનું સર્જન

આપણે સર્જન કરવાને શક્તિમાન છીએ જ, એ તો થોડો વિચાર કરતાં સમજી શકીશું. ગમે તેવી પ્રકૃતિનો, સ્વભાવનો કે વૃત્તિનો માણસ હોય તે પણ એક યા બીજી રીતે સર્જન કરતો હશે. એટલે સર્જન કરવાની શક્તિ તો માનવીમાત્રમાં છે, પછી સર્જનના પ્રકાર ભલે જુદા જુદા હોય. આપણે પણ અત્યાર સુધી સર્જન જરૂર કર્યું છે, પણ એ સર્જનમાંથી આપણા પ્રાણની શક્તિ વધી નથી, પણ ઊલટી રૂંધાયેલી છે. એટલે હવે આપણે એ સર્જનની ક્રિયા માત્ર ઉલટાવવાની છે. પહેલી વખતે સર્જન કરનાર જે વ્યક્તિ હતી તે આ વખતે તેની તે નથી રહી. આ વખતે વ્યાપક અર્થમાં, ક્ષેત્રમાં અને ભાવમાં કોઈ વધારે પ્રભાવ બેસાડનારી વધારે અસરકારક વ્યક્તિ છે, એટલે એ સર્જન પણ જુદા જ પ્રકારનું થવાનું છે. સાથે સાથે આપણે જોતા રહેવાનું છે, કે જે સર્જન આપણાથી થયા કરે છે, તે આપણી ઊર્ધ્વગામી ગતિને અનુકૂળ છે, કે બીજી જાતનું છે. ભલે બે જાતનાં સર્જન એકસામટાં થતાં હોય, પણ જો ઊર્ધ્વગામી સર્જન પેલા બીજા કરતાં વધારે ને વધારે થતું રહેશે, તો પેલું બીજું સર્જન આપોઆપ ઓછું થતું જવાનું. એનું જોશ કદીક કદીક વધારે દેખાશે, પણ એ તો જતો ભડકો વધારે જોશથી બળે એ ન્યાયે જ, પણ જો આપણું સર્જન ઊર્ધ્વગામી બાજુવાળું વધારે ના થતું રહેતું હોય તો આપણે પેલા બીજા સર્જનના સદ્માંથી પવન કાઢી લેવો જોઈશે-પવન ભરાવા જ

ના દેવો જોઈએ-એટલે એનામાં ગતિ જ નહિ આવે. આમ, આપણે આ બીજા સર્જનને કોઈ પણ ઉપાયે સહાયભૂત થતા અટકી જવું જોઈએ. તો પછી પેલું ઊર્ધ્વગામી સર્જન ના થાય તો ચાલશે, પણ ખાસ કરીને આ બીજા સર્જનમાં આપણે કોઈ પણ રીતે ભાગીદાર ના થયા કરીએ એટલી સાવચેતી અને ખબરદારી આપણે રાખવી પડશે. તે વિના ચાલવાનું નથી.

ભૂલો દ્વારા મદદ

આપણી થતી ભૂલોમાંથી આપણને આપણા સત્યનો રસ્તો સૂઝવાનો છે, પણ જો આપણી ભૂલોનું યથાર્થ ભાન થયા કરતું હશે તો જ. આપણને તેનું ભાન જો થયા કરે તો તો એમાંથી આપણને બેવડો તેવડો વેગ આપણાં કામને ધપાવવા માટે મળી રહે છે.

લાગણીની ઉત્કટતા

કોઈ પણ એક વિષયમાં આપણને બળવત્તર ઊર્મિ કે લાગણી હોય તો તે ખોટું નથી. આપણે જડતા કેળવવાની નથી. આપણે લાકડા જેવા શુષ્ક-જડ-થવાનું નથી. એટલે કોઈ પણ એકાદ વિષયમાં રસ વધે, તો એ રસની ઊર્મિને આપણે આપણાં કામમાં વાળવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. એ રસની ઊર્મિ એક બાબતમાં વધે, તો તે એક રીતે સારું પણ હોય. હોમિયોપથીમાં દવા લીધા પછી શરીરની ચામડી ઉપર કંઈ રોગ થાય, ગૂમડાં થાય કે ખંજવાળ આવે કે એવી કંઈ બીજી શારીરિક વિક્રિયા થાય, તો તે રોગને એ રીતે દવા બહાર ફેંકી દે છે એમ મનાય છે. તેમ આપણી ઊર્મિ જો રસના કોઈ એકાદ વિષયમાં કેંદ્રિત થતી હોય, તો એમાંથી એને વાળવાનું

સહેલું થઈ પડવાનું છે, કારણ કે આપણને એનું મૂળ તો હાથમાં આવી ગયું હશે.

સ્વભાવની ઉપરવટ થઈને વ્યક્ત થવું

દુનિયામાં બધાં જ પોતાને વ્યક્ત કરવાને એક યા બીજી રીતે મથ્યા કરતા હોય છે. બધાં માણસો પોતાને વ્યક્ત કરે છે, પણ તે પોતાના સ્વભાવને કે પ્રકૃતિને વશ વર્તીને-નહિ કે એની ઉપરવટ થઈને. પહેલાંના વખતમાં સંતાનોત્પત્તિ માત્ર એક ચામડીના, વૃત્તિના આનંદ માટે નહિ, પણ કોઈક હેતુ માટે થતી. આજે પણ એવા જ હેતુ માટે થવી જોઈએ, પણ એની પાછળનો હેતુ આજે એટલો સ્પષ્ટ અને ઊંડો રહેતો નથી, માત્ર વૃત્તિને સંતોષવા ખાતરનો રહે છે. આપણે આપણાં એવાં સર્જનમાં વ્યક્ત તો થઈએ છીએ જ, પણ એ વ્યક્ત થવાપણામાં આપણે આપણો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે કરતા નથી. આપણે હજુ પણ વ્યક્ત તો થવું છે, પણ જેમ નદી પર્વતોને ઓળંગીને અનેક મુસીબતો વેઠીને સપાટ જમીનમાં આવીને બધાંને ઉપકાર કરતી કરતી વહી જાય છે, તેમ આપણે વ્યક્ત થવાનું છે. આપણાં સર્જનથી જ આગળ જતાં આપણને મદદ મળ્યા કરે, એવી રીતે આપણે વ્યક્ત થતા જવાનું છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૬-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

ગૂંચ વખતની એકાગ્રતા આમાં પણ જોઈએ

એક ને એક બાબતનો વિચાર આપણે ત્યારે જ કરીએ છીએ કે જ્યારે આપણે ખૂબ મુશ્કેલીમાં મુકાઈ ગયા હોઈએ.

કોઈ ગૂંચ પડી હોય ત્યારે એનો ઉકેલ કરવામાં જ આપણું ચિત્ત વળગેલું રહે છે. વેપારમાં જ્યાં સુધી સરળતા હોય છે, ત્યાં સુધી સર્વ લક્ષ (એટલે કે ચીવટાઈ અને ચિંતન વગેરે) આપણે તેમાં આપતા હોતા નથી. એ તો રોજનું રોજ જેમ ચાલતું હોય છે તેમ ચાલ્યા જ કરે છે, પણ એમાં કંઈક ગૂંચ આવે ત્યારે આપણે ગંભીરપણે વિચારીએ છીએ અને એનો નિવેડો હરકોઈ રીતે લાવીએ છીએ. નિવેડો ના આવે ત્યાં સુધી એ બાબતના જ વિચારો આપણને આવ્યા કરે છે, તેમ આપણું મન ગૂંચની માફક એનામાં પરોવાઈ જશે, ત્યારે આપણામાં એકાગ્રતા આવી હશે. માટે, સતત અભ્યાસની જરૂર રહે છે જ. એ અભ્યાસમાં જેટલું ખંડન ઓછું થાય તેટલું વધારે જોશ એમાં આવશે. જો આપણને આમાં રસ પડતો જશે તો પ્રયત્ન તો આપોઆપ થવાનો છે, એ વિશે કશી શંકા નથી.

અંતર લક્ષ તો એકમાં જ

લોઢાની મોટી લાટને કાપવાની હોય છે ત્યારે કરવતી વડે કામ લે છે અને તે ઉપરાંત, એની ઉપર ટીપે ટીપે પાણી પડ્યા કરે છે, તેમ આપણે મન સાથે વર્તવાનું છે. આજે... બહેને નૃત્યની બાબતમાં એક વાત કરી તે પણ આપણને અનુકૂળ આવે એવી છે. આલ્મોરામાં શ્રી ઉદયશંકરની નૃત્યશાળામાં બધાંને કોઈ એક નિયમિત અંગમરોડ અને ગતિથી ગોળ ગોળ ફરવાનું કહેવામાં આવે છે. સાથે સાથે પગથી તાલ આપ્યા કરવાનો હોય છે, તે ઉપરાંત, તે વેળાએ તેમને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે અને પ્રશ્નનો જવાબ તેમણે આપવાનો

હોય છે, પણ જવાબ આપતાં પેલી ગતિ, તાલ તથા અંગમરોડ ચૂક્યા વિના તેમ કચ્છે જવાનું હોય છે. એટલે ટેવ એવી પાડવાની છે, કે જેથી તાલ, ગતિ અને અંગમરોડની ઊંડી છાપ મનમાં પ્રથમ રહ્યા કરે અને બીજું બધું ગૌણ રહે. નૃત્ય શીખવા માટે પણ જો આમ કરવાનું હોય, તો આપણી બાબતમાં તો તે કેટલું બધું જરૂરનું છે ! આપણે ગમે તે કંઈ કરતા હોઈએ તોપણ આપણો mood —(આંતરિક ભાવવહન) તો પેલામાં જ રમમાણ થયા કરવો જોઈએ.

મન, બુદ્ધિ કેમ સહાયક બને ?

મન નકામું નથી. બુદ્ધિ નકામી નથી. બંને આપણાં મિત્ર છે અને એમની મદદ વિના આપણાથી શક્ય એટલું જોર થઈ શકવાનું નથી, પણ એમને જે રંગ ચડેલો છે, અને એમણે જે ચશમાં પહેરેલાં છે, એ રંગ અને એ ચશમાં આપણે બદલાવી નાખવાનાં છે. એટલે એ રંગ અને એ ચશમાં ઉતારી પણ નંખાવવાનાં છે અને બીજી જાતનાં ચડાવવાનાં છે, ફેર એટલો કે સ્થૂળ રંગ અને ચશમાં એકદમ ઉતારીને નવાં લઈ શકાય છે, જ્યારે આમાં બે પ્રક્રિયાની જરૂર પડે છે. એ બંને પ્રક્રિયાઓ સાથોસાથ ચાલવી જોઈએ.

સહેતુક પ્રવૃત્તિ જ કરો

આપણે જે કંઈ કાર્ય કરીએ તે દરેકની પાછળ જો જીવતોજાગતો અને ઉત્કટ હેતુ ના રાખીએ તો ભુલભુલામણીમાં પડી જવાનો સંભવ હર પળે રહે છે. એટલે ગમે તે પ્રવૃત્તિમાં હોઈએ કે કોઈની સાથે વાત કરીએ ત્યારે પણ એ કશું મુદ્દા વિનાનું ના હોય એ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે. એમ કરતાં

કરતાં અંતે ભલે હેતુ વિનાનું થઈ જવાય અને એનો ખ્યાલ પણ ના રહે, તેમ એની સમજણ પણ ભલે પછીથી ના રહે, અને રેંટિયાનું પૈડું ફરે તેમ પછીથી ભલે આપણાથી ફરાય, પણ હાલમાં તો આપણે આપણા પ્રત્યેક કામની પાછળ જીવતો-જાગતો અને ઉત્કટ ખ્યાલ રાખવાનો છે. જો એ નહિ રહેતો હોય, તો મૂળભૂત કાર્ય કદી પણ સધાવાનું નથી, તે જાણશો.

કાર્યમાં એકરાગતાનાં સુફળ

પૂજ્ય ગાંધીજીના સંસર્ગને લીધે આપણામાંના કેટલાક એવા નીવડ્યા છે, કે જેઓ માત્ર કામમાં જ પડ્યા રહેલા જણાય છે. એનો જ નિરંતર વિચાર સેવ્યા કરે છે. એમને મન એ જ દુનિયા છે અને એના વિકાસનો જ વિચાર તેઓ કર્યા કરે છે. એમાં જ તેઓ ઓતપ્રોત થઈ જાય છે. કામ એ જ એમને મન સર્વસ્વ રહે છે. એવાનો વિકાસ થતો રહે છે. કારણ કામમાં થઈ ગયેલી એકરાગતાને લીધે એમનામાં ભાવની ફોરમ પ્રગટે છે, જે એમનાં કામમાં આવિર્ભાવ પામે છે. આથી, એમનું કામ દીપે છે, તેમાં વધારે વેગ આવે છે, એમને એ વધારે કૃતનિશ્ચયી બનાવે છે અને છેવટે તો એ કામની ખાતર તેઓ પ્રાણનો ભોગ દેવાની પણ તૈયારી દાખવે છે.

આપણાં કામમાં એવું કાં ના થાય ?

એકમાત્ર કામ પરત્વેની આવી એકરાગતાવાળી ભાવનાને લીધે આવું પરિણામ આવે છે, તો જો આપણે આપણાં કામમાં તેવું કરીએ તો શું ના થાય ? એમાં પણ એમ જરૂર થઈ શકે એમ તો સર્વ કોઈ કબૂલ કરશે, પણ એ કરવાની ધગશ, ઉમંગ, ખંત, આમાં પૂરતાં નથી જામતાં અને પેલામાં આવે

છે. એનું કારણ આપણા પ્રયત્નનું કંઈક અંશે પ્રત્યક્ષ ફળ પેલામાં જણાય છે અને કંઈક અંશે તે તે ક્ષેત્રમાં આપણું પોતાનું આગળ વધવાપણું દેખીતી રીતે રહેલું છે, પણ આપણાં આ કામમાં બધું છૂપું રહીને કર્યા કરવાનું છે. તે ઉપરાંત, પેલામાં એ કાર્યકર્તાઓ કેમ કરીને એકરાગ થયા ? કારણ કે એમને આકર્ષણ હતું, એ ગમતું હતું, એમાં એમને પ્રેમ થયો હતો. આપણને જો આપણું કામ ગમતું હોય, એમાં પ્રેમ થતો જાય, તો પછી એકરાગ થવાશે જ. આપણને હજી તેમાં જીવ કેમ આવતો નથી ? કેમ ઉત્કટ તમન્ના સ્ફુરતી નથી ? એનાં મૂળને જો તપાસીએ તો જણાશે કે આપણે હજી અંગ્રેજીમાં કહે છે તેમ આપણી બધી હોડીઓ બાળી દીધી નથી. (આપણે સંપૂર્ણપણે ફકીરી સ્વીકારી નથી.) જ્યાં સુધી દુનિયાના વિષયોમાં કે બીજા ગમે તે કશામાં આપણું મન રહ્યા કરશે ત્યાં સુધી આપણાં મૂળ કામમાં તમન્ના કદી આવવાની નથી. એટલે પૃથક્કરણ કરીને બીજા શેમાં શેમાં આપણો જીવ રહેલો છે, તે શોધી કાઢીએ અને ત્યાંથી જીવને ખસેડી લઈએ, તો જ આપણાં કામમાં રસ, પ્રાણ, ખંત આવ્યા કરશે, તે જાણશો.

દિલની અનેક મુરાદો હોય છે, એનો પાર આપણે હજી પામી શક્યાં નથી, તેમ છતાં જો આપણે ખોળી કાઢવાનું કરીશું તો તે જડશે જ. નાનીમોટી બાબતોમાં પણ હજુ મન-દિલ રહ્યા કરે છે અને એમાં માથું મારવાનું બન્યા કરે છે, ત્યાંથી પણ રસને કાઢી લેવાનો છે, તે જાણશો. હૈયામાં હોળી પ્રગટાવ્યા કરજો અને એની આગને પ્રસરવા દેજો.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૮-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

સૂક્ષ્મ આવરણોથી પણ મુક્ત રહો

કોઈ પણ જાતના અમુક ગંઠાઈ ગયેલા-દૃઢ થઈ ગયેલા-સજ્જડ ઘર ઘાલી બેઠેલા વિચારોની ભાવના, ભલેને પછી તે ભાવના માનવજાતના કલ્યાણ માટે હોય કે અમુક 'વાદ'ની હોય, તોપણ એ ભાવના આવરણ જ છે, એ આવરણને તો તોડ્યે જ છૂટકો છે. આપણે જે કંઈ કરીએ તે ભલે દેખીતી રીતે દેશનું કાર્ય કરીએ, પણ તે તે આવરણની છાયા તળે છવાઈને નહિ, પણ એના રંગની છાંટથી રંગાયેલા હોઈએ, તો એની અસર કે છાયાથી દૂર બનીને કરીએ, અથવા એ ભાવનાના યંત્ર બનીને નહિ, પણ સ્વતંત્ર રીતે આપણા પોતાના અંતર્ગત બનાવેલા કે ધારેલા હેતુના સાધન તરીકે, એ દેશકાર્યને કર્યા કરીએ તો તે ઉત્તમ છે.

તંગ વાતાવરણનો ઉપયોગ

કોઈ પણ પ્રકારના તંગ વાતાવરણને લીધે એકાગ્રતા વધારે રહે છે, ઉદ્ભવે છે, ત્યારે તે એકાગ્રતાનો આપણે ઉપયોગ કરી લેવાનો છે. જો તે વખતે આપણે તે વિષય ઉપરની વાતોને વળગી ગયા તો આપણે આપણામાં આવેલી શક્તિને ગુમાવી નાખવાના. તેવે વખતે વધારે પ્રેમરસથી નામસ્મરણ કરવું. એમ કરતાં એ વાતાવરણની ઉગ્રતા ગમે તે ઈતર વિષયને કારણે હોય તોપણ આપણને મદદગાર થઈ પડશે.

વાતાવરણમાંથી પણ આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે.

વાતાવરણમાંથી પણ કંઈ કંઈ ભાવનાઓનાં આપણને દર્શન થયાં કરે છે. તે આપણને પ્રાણ-ચેતન આપવા પ્રયત્ન કરતું હોય છે, પણ આપણામાં એવી જાતની જાગૃતિ કહો કે ચેતન યૂસી લેવાની ભૂમિકા (જેમ સાહીયૂસ સાહી યૂસી લે છે તેમ) કે તેવી કળા આપણામાં હોય કે આવે ત્યારે ચેતન ઝટઝટ મળવા માંડે છે.

આપણો જ વાંક

દુનિયાની મામૂલી મુરાદો પાર પાડવા માટે લોકો—આપણે આકાશ પાતાળ એક કરી નાખીએ છીએ, કારણ શું ? જ્યારે આની પાછળ એકાગ્રતા કેમ નથી આવતી ? વળી, આપણને સાધનમાંથી મળતો આનંદ કહો કે ઊર્મિ કહો તે આપણે ઈતર બાબતોમાં વાપરી નાખતા હોઈએ છીએ એમ મને લાગે છે. (crane)—ઊંટડો તો હજારો મણનો ભાર એની પકડમાં આવતાં જ ઝટ દઈને ઉપાડીને બહાર ફેંકી દે છે, એ પ્રભુના ઊંટડાના સકંચામાં આપણે આવી જવાનું છે, પછીથી આપણો ભાર તો બસ ફેંકાયે જ જશે. હવે ત્યારે વાર શી છે ? ઊઠીએ અને એનાં ચરણકમળમાં આપણો તાર જોડી દઈએ. પ્રભુ તો આપણને લેવા સતત ઉત્સુક છે જ. લોહચુંબક તો એની હદમાં આવી જતાં બધા લોઢાને પોતાના સ્વભાવથી ખેંચતું જ રહેલું હોય છે, તેમ એ આપણને ખેંચવા તૈયાર છે જ, પણ આપણે એ આપણને ખેંચે તેવી હદમાં આવી જવાનું છે.

હજી આપણે આપણી ઈંદ્રિયોના જ પ્રદેશમાં રખડ્યા કરીએ છીએ, ત્યાં સુધી આપણને એની ખૂબી કદી સમજાવાની જ નથી. એ વાડ ઓળંગાવવાને આપણે દિલને તૈયાર કરીએ તો જ બને.

સ્વભાવના દોરવાવ્યા દોરાવાનું આપણે મૂકી જ દેવાનું છે. હારોહાર એવી આહુતિઓ આપણે સતત આપ્યા કરીએ અને એ રીતે પણ ખાલી થયા કરીએ. એમ ખાલી રહેવામાં એની કૃપાથી પ્રયત્નવાન બનીએ. પ્રભુના સ્મરણમાં એકવાર તો બધું જ ભૂલી જઈએ એવું કરવું છે. પછીથી ભલેને જેવું ભાન રહે તે ખરું. એના પ્રેમભાવથી બસ દિલને સતત જલાવ્યા કરીએ ! અને એને જ યોગ્ય બનીએ !

સ્વાદસંયમ

જમણમાં થોડુંક મીઠું વધારે પડતું નાખીએ, તો એમાંથી પણ જીભ સ્વાદ ખેંચ્યા કરશે એ વાત બરાબર નથી, કારણ કે એની પાછળનો હેતુ આપણા દિલમાં જીવતોજાગતો બેઠો હશે જ. એ હેતુ એટલો બળવાન હોય તો તો જીભ બીજામાંથી પણ સ્વાદ ના ચાખે, પણ એને ટેકો મળવા ખાતર આપણે આમ કરીએ છીએ. એટલે આપણા એ હેતુને જોરદાર બનાવવાને એ (જીભ) મદદ કરશે જ. એમ તો કેટલાક નરકનો ઉપયોગ કરતાં જાણ્યા છે, પણ એ પૈશાચિક ઉપચાર છે. તમે કહો છો તે પ્રમાણે તો એને એમાંથી પણ સ્વાદ મળવાને ભય રહ્યા કરે છે, પણ ના તેમ નથી. જીભ અમુક રીતે જ ટેવાયેલી હોવાથી એનાથી ઊંધી જાતનું મળતું હોવાથી તથા આપણો એની પાછળનો હેતુ જાગતો બેઠો હોવાથી એવાં ભોજનમાંથી એ રસ ખેંચવાની નથી, અથવા હું તો ત્યાં સુધી કહું છું કે એવું કશું કરવાની પણ જરૂર નથી. આપણે આપણું સીધું સાદું જે દરરોજ ભોજન લેતા હોઈએ તે લીધા કરીએ. અને જો આપણી મનવૃત્તિ સતત નામસ્મરણમાં રહ્યા કરતી હોય અથવા

એમાં આપણો એવો પ્રયાસ હોય તો થોડા જ વખતમાં વશ રહેવાની છે. આમ, જેવું મળે તેવું ખાઈ લેવાની ટેવ સૌથી સરસ છે, અને ખાઈએ છીએ તે શા માટે ? એ દિલમાં રહેવું જોઈએ. ત્યાં સ્વાદ પ્રાધાન્ય નથી ભોગવતો, તે જાણશો.

વ્યક્તિગત ભક્તિ અને પ્રાર્થના ભાવ હોવાં ઘટે

ભક્તિ કોઈના જેવી આપણે માગવાની હોય જ નહિ, કારણ કે પ્રત્યેક વ્યક્તિની વૃત્તિના પ્રકાર નોખા નોખા હોય છે. એમના પ્રમાણનું ખોખું તમને બંધબેસતું ના પણ આવે. માત્ર કોઈ ખુદાના બંદાને જોઈને આપણે ખુદાને એટલી જ પ્રાર્થના કરી શકીએ કે ‘હે ખુદા ! તારા આ બંદામાં તેં જે તારો ભાવ મૂકેલો છે, જે ભાવ ત્યાં ઉત્કટપણે અને પ્રત્યક્ષપણે ઉઘાડે છોગ કામ કરી રહેલો છે, અને જેનો પ્રભાવ બધાં પર ફૂલની સુવાસની જેમ આપોઆપ પ્રયત્ન વિના બધે પ્રસરે છે તેમ હે ખુદા ! મારામાં તારા તે ભાવને વિકસાવવા મને પ્રજ્ઞાયક્ષુ આપજે. મને એવી ઉત્કટ જિજ્ઞાસા અને તમન્ના આપજે’ વગેરે.

સંતની પિછાણ

કોઈ પણ મહા સંતપુરુષની પાસે બેસતાં જો આપણી વિચારમાળા અટકે, હૃદયમાં શાંતિ થયેલી લાગે, બધી લહરીઓ શાંત હોય, મન આનંદમય થતું લાગે, કેટલીક વાર રોમાંચ પણ થાય, હૃદયના ધબકારાની ગતિમાં પહેલાંના કરતાં કંઈક જુદી જ તરેહનો ફેરફાર થયેલો લાગે, અને આપણને ઠીકઠીક લાગ્યા કરે તો તેને સંતપુરુષ પ્રમાણવા. એવાની પરીક્ષા ખાતર નહિ પણ આપણી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે આપણી જે મુશ્કેલી હોય

તે મનમાં ધારીને જેમ ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ તેમ નમ્રતા ધારણ કરીને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ રાખીને એ પ્રશ્ન મનમાં રાખીએ અને આપોઆપ આપણને એનું સાંત્વન થાય અથવા એ પોતે સંતોષ આપે અથવા કોઈની મારફતે આડકતરી રીતે પણ કરાવે, ગમે તે રીતે કરાવે, પણ એવું થાય ત્યાં તે પણ સંતપુરુષ કહેવાય. ‘શાંતિ પમાડે એને સંત કહીએ રે’ એવું એક ભજન પણ છે. જેની હાજરીમાં અશાંત લાગણીની લહરીઓ થંભી જાય, હૃદયમાં પ્રેમ ઊભરાય કે સ્ફુરે, બધું હળવું હળવું લાગ્યા કરે, કંઈક અવનવું લાગે, બધાંમાં જ રસ જણાય એવી રસવાળી દૃષ્ટિ થાય તે પણ સંત ગણાય. વિદ્વતા, સહૃદયતા અને સાધુતાને શરીરના ગણાતા, કહેવાતા સૌંદર્ય સાથે હંમેશાં સંબંધ હોય જ છે એવું કશું નથી. એમ તો મહાત્મા ગાંધી પોતાને સૌથી સુંદરમાં સુંદર ગણાવે છે, તે જાણો છોને ? પણ એમને કંઈ બધાં સુંદર કહેશે ખરા ?

દિલને પ્રેમભીનું રાખો

અંતરમાં બીજને અંકુરિત કરવા માટે દિલમાં સતત પ્રેમ રૂપી પાણીનું સિંચન કર્યા જ કરવું પડશે, તે વિના ચાલવાનું નથી. તે વિના તેના અંકુર ફૂટવાના પણ નથી. એને ફૂટવાને માટે સર્વ તૈયારી તથા સાનુકૂળતા કરી આપવી એ આપણી ફરજ છે. તે અંકુર ફૂટ્યા પછીથી પણ એને સંભાળભરી રીતે ઉછેરવાનું કામ, જે માળીનું છે, તે પણ આપણું જ છે. દિલના પ્રેમની કિંમત હજી કોઈને ખબર નથી. દિલના પ્રેમની ઘણા ઓછા કદર કરી શકે છે. દિલનો, અંતરનો પ્રેમભાવ જાગતાં એનામાં એક અમોઘ શક્તિનો જન્મ થાય છે. એનો જન્મ

થતાં એનાં ચિહ્નનો સર્વત્ર, જેમ પોહ ફાટતાં જ એનાં માંગલિક ચિહ્નનો જણાયા કરે છે તેમ ત્યાં પણ થાય છે.

॥ હરિઃૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૮-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

ધ્યાનનાં લક્ષણ

ધ્યાન બહુ જ સારું થાય તો કદાચ થાક લાગે, પણ તેથી મનની પ્રસન્નતા કાયમ રહ્યા કરશે. સૌથી એકદમ લક્ષમાં આવે એવું લક્ષણ તો એ છે, કે ત્યારે જેમાં દિલ પરોવાશે તેમાં એકતાનથી રસથી પરોવાશે. વળી, ધ્યાન જો બહુ જ સરસ થયું હોય, તો એની ઝણઝણાટી થયા કરશે. ધ્યાનની એકાગ્રતા થતાં તે પછી કોઈ પણ વિચારોનો હુમલો આપણા પર થશે નહિ. તેવા વિચારો આવતાં તે માત્ર સપાટી પરથી વહી જશે, ઊંડા ઊતરશે નહિ. જેમ સરોવર પર નાની લહરીઓ આવે છે ત્યારે જો તરત પવન ના ફૂંકાય તો ઉપરનું, સપાટી ઉપરનું, પાણી હાલતું જણાય છે, પણ અંદરનું તો સ્થિર જ હોય છે તેવું આપણું થશે. વળી, લોહીના ફરવામાં પણ એક જાતનો ફરક પડે છે, પણ એ તો સમજાવવો અઘરો છે. વળી, ઘણું ખરું તો બંને નસકોરામાંથી પવન સરખો આવતો જતો હશે એટલે કે શ્વાસોશ્વાસ સમ હશે. બહુ સારું થતું હશે તો છાતીમાં ખેંચાણ પણ થાય છે એવું લાગ્યા કરશે. વળી, આંખમાં લાલાશ ભલે હોય પણ એની ચંચળતા થોડાક વખતને માટે દૂર થઈ ગયેલી હશે, કંઈક ભાવાવેશ જેવું પણ લાગશે, અને જાતે ગંભીર ના હોવા છતાં એક જાતની સૌમ્ય સુપ્રસન્ન

ગહનતા કે ગંભીરતા આવેલી લાગશે. બીજાં જાણીતાં લક્ષણો તો કંઠમાં શોષ પડશે અને જીભ સુકાશે-શરૂઆતમાં તો નહિ જ, પણ આખરે માથામાં કોઈક વખતે હળવું તો કોઈક વખત ભારેભારે પણ લાગ્યા કરશે. વળી, કોઈક વખત બહારની હવા ખુશનુમા લાગ્યા કરશે અને વાતાવરણમાંનાં દૃશ્યોની ખૂબી દિલમાં રમ્યા કરશે. કશાની વ્યગ્રતા નડશે નહિ. ભજન ગાવામાં, ગાઈ જોતાં રસ પડશે, એમાંથી વધારે આનંદ મળતો જણાશે. ભજનના અંતરલક્ષમાં એટલે કે એના ધ્વન્યાર્થમાં આપણો રસ રહેતો આપણને લાગ્યા કરશે અને શબ્દ બોલવા છતાં માત્ર એ શબ્દ નથી પણ કોઈ પ્રાણવાણું ચેતનતત્ત્વ છે એમ લાગ્યા કરશે, એટલે અસલમાં તો ધ્યાનથી આપણી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ ખૂલે છે અને જડમાં એ ચેતનતત્ત્વની સમજ ઊઘડે છે.

પ્રભુ મળ્યાથી બધું મળે

દુનિયાના બીજા વહેવારના પુરુષાર્થથી આપણને કીર્તિ તથા દ્રવ્યનો લાભ મળે છે. એટલે આપણી વાહવાહ થાય છે અને એ મોટાઈથી આપણને ગલગલિયાં થાય છે. જો આપણાં કામમાં આપણે એકરસ થઈ જઈએ, તો આ પુરુષાર્થમાંથી પણ આપણને જે જોઈએ તે બધું જ મળ્યા કરશે.

સ્વજનને રીઝવવાની રીત

આપણે જેની પાસેથી સંતોષ લેવાનો હોય છે, તે સંતોષ એની મરજી પ્રમાણે અને એની શરત પ્રમાણે મેળવી શકાય છે. કેટલાક લોકો પોતાની ધૂન પ્રમાણે બીજા પાસેથી સંતોષ મેળવવાની ખ્વાહેશ ધરાવે છે, પણ તેમ બનવું લગભગ અશક્ય છે. આ પણ એક દૃષ્ટિબિંદુ વિચારવા યોગ્ય છે. જોકે

આપણને તો આપણાં કામથી સંતોષ રહ્યા કરે, તો તે સૌથી ઉત્તમ વાત છે, તે જાણશો, પણ જો બીજા પાસેથી પ્રેમ મેળવવાનો હોય તો એની મરજી અને એની શરતો પ્રમાણે મેળવવાનું રાખીશું, તો એમાં ફાયદો એ થશે, કે સામાવાળાનું દિલ આપણે માટે સતત દ્રવતું રહેશે અને આપણું અહમ્ એટલું ટળશે અને આપણાથી ધૂન પ્રમાણે ચાલવાનું મૂકી દેવાનું આવશે. આમ, એમાં ત્રણ ફાયદા છે. આપણે ધૂની તો આપણાં કામમાં જ રહીએ. એમાં મસ્ત થઈને ફરીએ અને એનાથી બહાર જરા ડોકિયું પણ ના કરીએ એવી વૃત્તિ આપણે બનાવી દઈએ તો ઉત્તમ વાત છે, અને એના તરફ જ આપણું લક્ષ સતત રહે એમ મથીએ.

દલીલબાજી બુદ્ધિની ખંજવાળ છે.

જે વધારે કશી રકઝક કર્યા વિના, ઝાઝી ડખાડખ કર્યા વિના આપેલી સલાહ ઉપર બુદ્ધિ ચલાવ્યા વિના અને દલીલની પરંપરાઓ જગાવ્યા વિના, શ્રદ્ધા રાખીને, પ્રેમભાવ રાખીને જે તે કંઈ કરે છે, એવા પર મને વધારે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. દલીલબાજી નશાખોરી જેવી છે. જિજ્ઞાસાની ભાવનામાંથી ઉત્પન્ન થતી શંકાઆશંકા જુદી વાત છે અને દલીલબાજી જુદી વાત છે. એક જરૂરી છે, જ્યારે બીજી કંઈ પણ ફાયદો કરનારી નથી, એટલું જ નહિ પણ ઊલટું નુકસાન કરનારી છે. ભલે ભણેલા લોકો એને કળા કહે અને માંહોમાંહે સાઠમારી કે વાગ્યુદ્ધ ચલાવ્યા કરે. એ તો આપણને જેમ એક પ્રકારની શરીરની ખંજવાળ આવે છે તેમ બુદ્ધિની આ એક પ્રકારની ખંજવાળ છે.

જીવનની ઉપાનાં પણ લક્ષણો છે

સમુદ્રના પેટાળમાં કે તળિયે જેમ મોતી જેવાં અમૂલ્ય રત્નો વગેરે છે તેમ હૃદયમાંયે તેવાં રત્નો છે, એમ સાહિત્યની ભાષામાં લખી શકાય, પણ એથી કંઈ હૃદયમાંનાં રત્નની થોડી જ પ્રતીતિ થઈ શકે છે ? પણ જેમ સૂર્ય ઊગવાનો હોય છે, સવાર થવાનું હોય છે, એની આપણને પહેલેથી ખબર પડે છે, તેવી રીતે હૃદયમાંનાં રત્નો મળતાં પહેલાંની પણ અમુક અમુક સૂચક હકીકતો હોય છે ખરી અને અનુભવીને તેની સમજણ પણ પડે છે.

સાધકની ભૂલો

એ માર્ગમાં આપણાથી ભૂલો પણ થાય છે, પણ તે પણ અર્થસૂચક જ હોય છે. ભૂલની પરંપરાની પાછળ આપણી જે પ્રમાણિકતા રહેલી છે, તેથી કરીને એ ભૂલ આપણી આગળ નવું દૃષ્ટિબિંદુ અને નવો માર્ગ ચીંધે છે અને આપણને જોરદાર પ્રોત્સાહન આપે છે. ભૂલથી કદી હતાશ થઈ જવાનું નથી, પણ વધારે બળ મેળવવાનું છે. જોકે એવો ભૂલ કરે છે તે જાણી જોઈને કરતો હોતો નથી, પણ કોઈક કારણોવશાત્ થઈ જાય છે, પણ એમાંથીયે આગળ વધવાની પ્રેરણા જ એ મેળવે છે. બીજા પ્રયોગોમાં એકવાર ભૂલ થઈ કે બસ, પ્રયોગ તેટલા વખત પૂરતો તો નકામો જાય જ, પછીથી પાછો શરૂ કરે ત્યારે. પણ આમાં તો આપણા યજ્ઞની અખંડતા તૂટતી નથી. એવી ભૂલથી દિલની નિશ્ચિતતા કદી તૂટતી નથી, કે નથી પ્રસન્નતા કમી થતી, તે જાણશો.

ભાર હળવો કરો

ગુમાસ્તો વેપાર તો કરી આવે છે અને કંઈ ભારે સોદો હોય છે તો હિંમત રાખીને પણ કરી તો નાખે છે, પણ એ શેઠને બધી વાત કહી દે છે, ત્યારે એના દિલમાં પછી ભાર રહેતો નથી. ઘરમાં મા, મોટા દીકરાને કે ઘરની સ્ત્રી, પતિને કહીને દિલ ખાલી કરી નાખે છે અને નિશ્ચિત બને છે, અથવા આખું વર્ષ વાંચીવાંચીને મગજમાં જે ભાર ભર્યો હોય છે, તે પરીક્ષામાં સવાલોના જવાબો લખી નાખીને વિદ્યાર્થી પરીક્ષા પછી કેવી નિરાંત ભોગવે છે ! એવું આપણે પણ ભગવાન પ્રત્યે કરવાનું છે. વળી, મા છે તે નવ માસ પેટમાં ભાર સહન કરે છે અને પ્રસવની વેદના પણ સહે છે. એવી વેદના વેઠ્યા વિના પ્રસવ થતો પણ નથી. જોકે કોઈકને એવી વેદના થોડા પ્રમાણમાં થાય છે, પણ તે જુદી વાત છે. તેવી રીતે જ્યારે કોઈ ભારની વેદના લાગે છે, ત્યારે જ ગદ્ગદ કંઠે આપણાથી આપણું બધું એને કહ્યા કરાય છે, તે જાણશો.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૫-૧૨-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

પ્રભુ અંતર અને બહાર

પ્રભુ કંઈ અંતરમાં અને બહાર જુદા નથી. આપણામાં જે શુદ્ધ લાગણીઓ ઊભરાતી જાય અને એનો ઉપયોગ આપણે કરતા જઈએ તથા ભેળસેળ સોનાને તપાવીને જેમ શુદ્ધ કરવામાં આવે છે, તેમ આમાં પણ જો આપણે કરતા રહીએ તો પરિણામે જે સ્થિતિ ઉદ્ભવશે તે ભગવાનના ભાવની રહેશે. અંતર

અને બહારમાં એમ તો કશું જુદું નથી. બહારનું દેખાય છે તે પણ આપણી જેવી દૃષ્ટિ તેવું દેખાય છે. આપણને એક માણસ અમુક જાતનો લાગતો હોય છે, પણ બીજાને તે તેવો જ લાગતો નથી, જોકે માણસ તો એક જ છે. આમાં ફેર પડવાનું કારણ તે જુદી જુદી દૃષ્ટિના ફરકનું છે. એટલે જેટલા પ્રમાણમાં આપણી દૃષ્ટિ અંતર્મુખી થશે એટલા પ્રમાણમાં બહારમાં ફરક પડવાનો જ છે, તે જાણશો. આપણે જેમ જેમ અંતરમાં શુદ્ધ ભાવનામય થતા જઈશું, તેમ તેમ ભાવ આવિર્ભાવ પામતો જ જશે, અને આપણાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા જે અત્યાર સુધી માત્ર કલ્પના ઉપરના પ્રદેશમાં હતાં, તે વાસ્તવિકતાના પ્રદેશમાં પરિણમશે.

સમાજ અને વ્યક્તિની કાંતિ

ભગવાનનો તે શો પાડ માનવો ! આપણે જો ચક્ષુ ખોલીને જોઈએ તો એણે આપણને શું નથી આપ્યું ? જે અનેક લોકોને બિચારાને મહેનત કરી કરીને મરી જતાં પણ મળતું નથી, તે એણે આપણને આપ્યું છે. જોકે એમાં તો આખા સમાજની રચનાનો દોષ છે, પણ એવી સ્થિતિ પણ વ્યક્તિઓનાં માનસને લીધે જ આવે છે. વ્યક્તિઓનું માનસ જેવું જેવું થતું જશે તેવી તેવી કાંતિ સમાજમાં થયા કરશે. એ વ્યક્તિઓનાં માનસમાં આખા સમાજને લગતી બાબતોમાં જેટલા પ્રમાણની અને જેવા પ્રકારની ધગશ રહેતી હશે, તે પ્રમાણે કાંતિમાં પણ તેવી ધગશ રહ્યા કરશે. આવી કાંતિ સમાજની બધી જ વ્યક્તિઓ આણી શકે છે એવું કંઈ નથી, પણ સમાજની થોડી વ્યક્તિઓનાં માનસ એવાં ઉત્કટ તમન્નાવાળાં થયાં હોય છે, કે તેઓ એવી

કાંતિ માટે સમાજને તૈયાર પણ કરાવે છે, જેમ શાંત તળાવમાં એક મોટો પથ્થર ફેંકવાથી એમાં ગોળગોળ કૂંડાળાં થાય છે તેમ, પણ એ તો સનાતન કાળ એવું ચાલ્યા જ કરશે, એટલે આપણે તો આપણી જ કાંતિમાં પડી રહેવાનું છે. આપણી કાંતિ જેટલા પ્રમાણમાં આપણામાં થશે એટલા પ્રમાણમાં બહાર પણ થશે જ.

સાધનાની ગુરુચાવી, પ્રેમ અને રસ

જપનું સાતત્ય જાળવવા માટે એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. એના પર પ્રેમ અને રસ-એ બે ભાવનાની માત્રા જેમ વધતી જશે તેમ જપના સાતત્યમાં સુધારો થતો જશે. એ બે ભાવનાની માત્રા ક્યારે વધે ? જ્યારે આપણે આપણા જીવનમાં આપણાં આ કામને જ સર્વોપરી ગણીશું અને એને જ વધારેમાં વધારે મહત્ત્વ આપતા રહીશું ત્યારે. એ વિના માત્રા વધવી શક્ય નથી. જે વસ્તુની આપણને જરૂર પડે છે, એને માટે મહેનત કરીને આપણે તે મેળવીએ છીએ. એ તો આપણા નિત્યના જીવનનો અનુભવ છે, એવું જ આમાં છે.

આ કામને જ સર્વોપરી ગણો

નદીનું પાણી કેવું સરળપણે વહ્યા કરે છે ! કારણ કે એક તો એ ઉપરથી આવે છે અને તે કારણથી એમાં વેગ અને ગતિ બંને આવેલાં છે. વળી, જવાને માટે ઢોળાણ-નીચાણ છે એટલે વહ્યા કરવાનું સરળ પડે છે. એવી રીતે આપણે પણ કરવાનું છે. પ્રભુની કૃપાના અવતરણમાં ગતિ અને વેગ આપોઆપ છે જ, પણ આપણે સરળતા કરી આપવાની છે. એ સરળતા કંઈ ઊડીને આવવાની નથી, એ તો આપણે મથીશું તો જ આવશે,

અને આપણાથી મથાશે પણ ત્યારે જ કે જ્યારે એને આપણે જીવનમાં સૌથી સર્વોપરી ગણતા અને માનતા થઈ ગયા હોઈશું. આ ઉપરથી આપણે કેટલું બધું સાહસિક, વેગવાન, પરાક્રમી અને ‘મરણ આંગમે તે ભરે મૂઠી’ એ સૂત્રને આધારે જીવન જીવવાનું છે, તે સમજાયું હશે. એવા જીવનને માટે આપણે બધું ત્યાગ કરવાનું આવશે. એ ત્યાગમાં જેટલો જ્ઞાનપૂર્વક આનંદ આપણે લઈશું, માણીશું અને અનુભવીશું તેટલું આપણું રૂપાંતર થવાનું છે અને આપણે આપણા અસલ સ્વરૂપમાં આવવાના છીએ. ‘ત્યાગ’ એટલે કંઈ આપણે બધું છોડીને જંગલમાં ચાલ્યા જવું, એનું નામ ત્યાગ નથી, પણ એવી વૃત્તિ આપણે મનની કરવાની છે અને તેમ વર્ત્યે જવાનું છે.

તેજોવધ ના થવા દેવો

કોઈ પણ પ્રકારના દબાણનો સમસ્ત બળપૂર્વક આપણે સામનો કરવાનો છે. કોઈ પણ દબાણને, આપણી અંદરના કે બહારનાને, વશ થવાનું નથી. આપણે આપણી જાતને assert કરવા માટે-જાતનું વર્યસ્વ સ્થાપવા માટે તથા સાચવવા માટે- સાત્વિક અહમ્ રાખવાનું જ છે, અને આમ વર્યસ્વ તો આપણે પ્રત્યેક પળે અને ક્ષણે સ્થાપવાનું છે. અત્યાર સુધી તો આપણું મન જ આપણા ઉપર વર્યસ્વ ધરાવતું હતું. (અને ધરાવે છે.) એ વર્યસ્વનું દબાણ અગર માત્રા એટલી બધી વધી ગયેલી હતી કે જાણે આપણે જાણતા પણ ન હતા કે કશા કંઈનું વર્યસ્વ આપણા ઉપર જામેલું છે. હવે આપણે આપણા મન ઉપર વર્યસ્વ રાખી તેને વશ રાખવાનું છે, અને એને આપણું મિત્ર બનાવવાનું છે. એક વખતે એ વળી ગયું કે બદલાઈ

ગયું પછીથી આપણું કામ ઘણું સરળ થઈ જશે. આપણે આપણી જાતને સતત ગોદાટી કર્યા જ કરવાની છે. જે કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપમાં પોતાને ઘોંચપરોણી કે ગોદાટી નથી કર્યા કરતો એનો વિકાસ રૂંધાઈ જાય છે.

આપ્યા કરો, લેવાની ઈચ્છા વગર

આપણે જેમ બને તેમ વધારે આપ્યા કરવાનો ખ્યાલ રાખવાનો છે. એમાં જરાકે લેવાનો ખ્યાલ તો રાખવાનો જ નથી. જેમ જેમ આપતા જઈશું તેમ તેમ આપોઆપ મળતું જશે. હૃદયની સદ્ભાવનાથી એ આપવાની ક્રિયામાં તે વસ્તુની સંકલના થઈ જ ગયેલી છે. માટે, આપણે તો આપ્યા જ કરીએ. કદીયે તેમાં આપણે ના ધરાઈએ અને કશાથી સંતોષાઈ પણ જવાનું નથી. સંતોષાયા કે અટક્યા. આપણા જીવનઆદર્શને સતત સામે રાખીશું તો આપણે કશાથી સંતોષાઈ જઈશું નહિ. તેમ જ એ હેતુની ઉત્કટ જિજ્ઞાસા અને તમન્ના રહેશે તો કશામાં લપટાઈ પણ જઈશું નહિ. આપણે આપણા મનને receptive સત્ત્વ ઝીલનારું-કરી શકીશું એટલે પછી તો ગમે ત્યાંથી એને સત્ત્વ મળતું જશે. ગમે તેવું અસત્ય હોય કે ક્યરા જેવું હોય પણ એ દરેકમાંથી એને પોતાને જોઈતો ખોરાક મળી રહેશે એ નિશ્ચિત વસ્તુ છે. ત્યાર પછી કશું સંકોરવાપણું આપણને રહેશે નહિ, તે જાણશો.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૧-૧૨-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

ધ્યાન અને લક્ષ

હૃદય ઉપર લક્ષ હોય અને ભ્રૂકુટિ પર ચિત્ત હોય એમ

પણ ધ્યાન થઈ શકે છે, પણ તમને લક્ષ અને ચિત્ત વચ્ચે ભેદ કરતાં હાલ ફાવે કે કેમ તે શંકા છે. લક્ષ એટલે એક પ્રકારની એકાગ્ર કેંદ્રિત અને ધ્યેયલક્ષી ઉત્કટ સઘન સભાનતા અને ચિત્ત એટલે એના ઉપર જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ચેતના, લક્ષ એટલે ભાવ અને ચિત્ત એટલે એનાં પ્રાણ અને શક્તિ એવો અર્થ અહીં કરું છું.

ઉત્તરોત્તર અધિકાર મળે

આપણને આમાં રસ જાગશે પછી પ્રયત્ન નહિ કરવો પડે. શેઠની પેઢીના મુનીમ થતાં પહેલાં આપણને કેટકેટલી તાલીમ લેવી પડે છે ! છેક નોકરથી માંડી કારકુન વગેરે પાયરીઓ ઓળંગીને અનુભવ મેળવવો પડે છે, ત્યારે મુખ્ય મુનીમ થવાય છે, અને પછીથી તો શેઠ સાથે સારો નાતો બંધાતાં, એને લાભ કરી આપતાં, આપણો ભાગ પેઢીમાં રખાય છે. તેવી રીતે હમણાં આપણે તો પટાવાળાનું કામ કરવાનું છે, તે પણ જો આપણે પ્રેમથી કર્યા કરીશું અને એને વફાદાર રહીશું તો આગળ તક મળવાની છે જ. આપણને રસ પડવાનો જ, એ વિશે તો કશી શંકા નથી. માત્ર શરૂઆતમાં જરાતરા ગડમથલ થશે, તે પણ આપણી અંદરની વૃત્તિઓને સમજાવતાં અને એ ઠરે ત્યાં સુધી. એટલે આપણે માત્ર શ્રદ્ધા વિશ્વાસ રાખીને મથ્યા કરીએ. દરદથી કંટાળેલો દર્દી વૈદનું ગમે તેવું ઓસડ અને ચરી પાળવા તૈયાર થઈ જાય છે તેમ આપણે પણ કરવાનું છે.

નદી અને વેલનાં દૃષ્ટાંતો

નદી ઉદ્ભવસ્થાનમાંથી નીકળી આગળ વહેવા માંડે છે અને એને રસ્તામાં ખડક મળે છે, તો પોતાની પ્રગતિમાં નડતર

જાણે થતું હોય એમ એને લાગે છે, એ ઘડીકત્તર મુંઝાય છે. જાણે થંભે છે, ત્યાં ને ત્યાં પોતે ઘૂમરીઓ લે છે, પોતે પોતાનામાં-પટમાં-ઊંડું ઊંડું ખોદ્યા કરે છે અને આમ પોતે ઊંડી ઊતરે છે, એટલે પાછળથી પાણીનું વહેણ ઉમેરાતું જાય છે અને છેવટે એ બધાથી ખડક પણ માર્ગ આપે છે. તે પછી જે પાણી છૂટે છે એનો વેગ, ગતિ, જોશ ખૂબ ખૂબ વધી ગયેલાં હોય છે. તેવું જ આપણામાં બનતું હોય છે. જેમ વેલમાં મૂળમાંથી પિવાયેલો રસ એના કણકણમાં પ્રસર્યા કરે છે અને એને તાજી ને તાજી રાખે છે એટલું જ નહિ, પણ એને નવપલ્લવિત પણ બનાવે છે, ફૂલ પણ એથી જ આવે છે અને સુગંધિત થાય છે. એમ આપણે જો કર્યા કરીશું તો આખરે બધું જ થયા કરવાનું છે, તે નિશ્ચિત જાણશો.

સાધનામાં રસ ક્યારે પડે ?

ભલેને આપણે એકદમ પાટે ના ચડી શકતાં હોઈએ, પણ પ્રેમપૂર્વક ધ્યેયને યોગ્ય પ્રામાણિક પ્રયાસ કરતા હોઈશું તોપણ પૂરતું છે. વળી, આમાં પાટો જ ક્યાં છે ? આપણે તો આપણે પોતાને માટે નવો ચીલો પાડવાનો છે. આપણે અત્યાર સુધીના જીવનમાં કેટલુંયે સારું કે ખોટું સર્જન કર્યું છે ! પણ એ સર્જન કરવામાં ઘણી વખત એની પાછળ કશો હેતુ ન હતો, કેટલાકની પાછળ હતો પણ ખરો, પણ એ બધું યદ્વાતદ્વાપણે થયું હતું. હવે એમ કરવાનું નથી. વળી, એ સર્જન કરવામાં પણ આપણને તેમાં તેમાં રસ હોવાથી, મહેનત પડેલી હોવા છતાં એમાં પડેલી મહેનત, મહેનત જેવી લાગી નથી, હવે ત્યારે આમાં પણ રસ કેમ પડે ? એ આપણો

મહાન જીવતોજાગતો પ્રશ્ન છે. એ રસ પડે એના મુદ્દાઓ :-

(૧) જીવનમાં જેને આપણે સૌથી મહત્વનો પ્રશ્ન ગણતા હોઈશું એમાં રસ પડશે જ.

(૨) જેને માટે પ્રયત્ન થતો હશે એને માટે લાગણી હશે- પ્રેમ હશે-તોપણ રસ પડશે જ.

(૩) જે મેળવવું હશે એની ઉત્કટ જિજ્ઞાસા અને તમન્ના પ્રગટી હશે તો એની જબરી ભૂખ લાગી હશે.

(૪) અમુક વસ્તુ કર્યે જ છૂટકો છે એવો દઢ મરણિયો નિશ્ચય કર્યો હોય છે, કે જે ના થાય તો જીવ્યું જ નકામું બને- અથવા એ નિશ્ચયની પાછળ મરણિયાપણાની વૃત્તિ જાગેલી હશે. એવા પ્રયત્નમાં પણ રસ આવશે.

(૫) જેનું સતત ચિંતન થયા કરતું હશે એવામાં પણ રસ પડશે જ.

(૬) આપણા જીવનહેતુના સાચાપણા વિશે એવી ખાતરી થઈ હોય અને એના વિના જીવનમાં શૂન્યતા છવાયેલી લાગ્યા કરે તો એમાં રસ પડે.

(૭) અત્યાર સુધીમાં પુરુષાર્થનાં પરિણામમાંથી અંદર એવો સંતોષ ના વળતો હોય કે હૃદયમાં શાંતિ અને સમન્વય, સંતોષ અને પતાવટ, તથા બધાંનું નિરાકરણ આપોઆપ થયા કરે, એવું આપણું ના થયું હોય, અને આ જે કંઈ કર્યું છે તે યોગ્ય પુરુષાર્થ અને યોગ્ય કરવાપણું ન હતું પણ હજી કંઈક બાકી છે-સ્ત્રી છે, છોકરાં છે, ધનદોલત છે, વૈભવ છે, વિલાસ છે, સુખ છે, સમૃદ્ધિ છે, સત્તા છે, કીર્તિ છે, બધુંયે છે તેમ છતાં એનાથી દિલને સંતોષ ના થતો હોય, એ હજી કશાક ઓરને

હૃદય-અંદરથી ખૂબ ખૂબ ઝંખે છે એમ સમજાય ત્યારે પણ રસ પડે છે.

સ્વધર્મ કરીને નિશ્ચિંત થાવ

આપણને જે કંઈ થયા કરવાનું છે, તે તો થવાનું જ છે, આપણે આપણાથી બનતું બધું જ જાગૃત રહીને શરણાગત થઈને-રહીને-પ્રેમભાવથી કર્યા કરીએ, અને એ થાય, તો તે માટે એને કહ્યા કરીએ, પછી આપણે નિશ્ચિંત રહીએ. હૈયામાંથી જ્યારે વેગ નીકળશે ત્યારે તો આપણે જ છક થઈ જઈશું. આપણે કેમ ઊડીએ છીએ એની આપણને જ કશી ગતાગમ નહિ રહે. બુદ્ધિ કામ નહિ આપે. બુદ્ધિથી તર્ક કરવાનું ડુચ્છે પણ નહિ અને દિલ પણ નહિ થાય. આપણા સામાન્ય વહેવારમાં પણ જે ચીવટાઈથી એકને જ વળગી રહે છે એને જ યશ વરે છે.

બળવાખોર બનો

આપણે જો અંદરના અવાજને ઓળખતા થવું હોય તો આપણે સંપૂર્ણપણે બળવાખોર બનવું પડશે અને તે બળવો એટલે ચારેતરફનો ! અંદરની વૃત્તિઓ સામે બળવો, બહારના વાતાવરણ સામે બળવો, દુનિયાદારી સાથે પણ તેવી જ વૃત્તિ, અને બીજા વહેવાર સંબંધમાં પણ તેમ જ. આપણે આપણી અંદર પ્રથમ તો અરાજક અંધેર-anarchy- ફેલાવવું પડશે, અને તે માટે અસંતોષની હોળી પ્રગટાવવી પડશે. ભમરિયાળું ઘૂમરી ખાતું ખૂબ જોરશોરથી પાણી વહેતું હોય, તેમ આપણા મન અને લાગણીના પ્રવાહની ઘૂમરીઓમાં આપણું થતું જવાનું. એ ઘૂમરીઓનું મધ્યબિંદુ એટલું બધું જોરથી ચક્રચક્ર ફરતું

કરવું પડશે કે જેથી જીવનની નાની નાની વસ્તુઓને તે ક્યાંય દૂર ફેંકી દે અને આપણો જીવનહેતુનો સ્થંભ જ તેમાં અડગ ઊભો રહે.

વૃત્તિને વશ કરો

આપણે આપણી વૃત્તિઓને કેંદ્રિત કરવાની છે, વહેંચાઈ જવા દેવાની નથી. બલકે એ વૃત્તિ પોતે જ આપણને મદદ કરે એવી અંતે એને કરવાની છે. આપણી વૃત્તિઓને આપણે બતાવી આપવું પડશે કે તેઓ કંઈ આપણાં શેઠાણી-સાહેબા કે માલિક નથી કે તેમના નયાવ્યા આપણે નાચીએ અને તેમનો પડ્યો બોલ ઝીલીએ. એ એકદમ નહિ માને. એને નમાવવા કદીક આપણે પણ નમવું પડશે, પણ તે જેમ મહેમાનને વળાવવા આપણે થોડેક સુધી નથી જતા ? એવી રીતે પણ એ વૃત્તિઓ કહો કે મનના દોર કહો-એના તાર પ્રમાણે આપણે ચાલવાનું નથી.

વ્રતપાલન

આપણે નિશ્ચય કરવો અને તે પાળતા રહેવું, અને તે વ્રત અમુક દિવસનું જ કરવાનું રાખવું - પછી તે વ્રત ભલે ગમે તે હોય, પણ આપણને મદદ કરે એવું હોવું જોઈએ. એવું વ્રત લેવું અને તે પાળવું. એમ આપણા નિશ્ચયની માત્રા વધતી જશે અને એ વૃત્તિ પછીથી આપણાં કામમાં ઉપયોગમાં લેવાની છે. દા.ત., આપણે ઊઠીને રોજ દઢપણે આગ્રહ રાખવો કે આજે તો સ્મરણ સતત રાખવાનું જ છે.

ના ગમતું કામ કરો

કેટલીક વાર જે ના કરવાનું હોય એટલે કે જે ના ગમતું હોય તે જ કરવાનું રાખવું, એથી પણ મનવામિત્રના સાંધા

ઢીલા થવાના છે, પણ એની પાછળનો હેતુ આપણે સતત ખ્યાલમાં રાખવાનો છે, એના વિના એવા કાર્યની અસરકારકતા ઘટી જશે.

॥ હરિઃૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૩-૧૨-૧૯૪૦

પ્રિય ભાઈ,

માત્ર શાસ્ત્રજ્ઞાનથી ના ચાલે

પ્રભુ સાથે તાર સંધાવાનું ગણિતશાસ્ત્ર તો હોય છે, પણ એનું શાસ્ત્ર માત્ર આપણે મોઢે કરી જઈએ એટલું બસ નથી. એમ તો ઘણા એવા હોય છે, કે જેઓ અધ્યાત્મવિદ્યાની સમજણના ઘણા જાણકાર હોય છે, એટલું જ નહિ પણ અંતરની ક્રિયાની પણ એમને બુદ્ધિથી ખબર હોય છે, તેમ છતાં તેવા અનુભવી નથી પણ હોતા. એટલે એ શાસ્ત્ર માત્ર જાણવું એટલું જ બસ નથી. એમાં પૂરતી ભાવના, પૂરતો વેગ તથા ચેતના હોવાં જોઈએ.

પ્રેમ બઢાવો

વળી, જો આપણે સીધા ભગવાન સાથે સંધાયેલા હોઈએ કે સંબંધમાં હોઈએ તો એની સાથે આપણું હૃદયનું જોડાણ કે ઐક્ય થયું હોવું જોઈશે. તે ઉપરાંત, મુખ્યત્વે પ્રેમ ખૂબ થયેલો હોવો જોઈશે. પ્રેમ જ એક એવો ગુણ છે, કે જે આપણામાંના સર્વ ભેગ મિટાવે છે અને ઐક્યભાવ જમાવે છે. આપણે આપણાં કાર્યના ભાવને પ્રધાનપણે રાખી આપણા હૃદયમાં એના પ્રત્યેની પ્રેમની લાગણીને જગાડીને ખૂબ ખૂબ ગાઢી કરવાની છે, પણ એ પ્રેમની ભાવના માત્ર ખાલી 'ભાવના' જ ના રહે,

એટલા માટે આપણાં કાર્યના ભાવ સાથે તે સંકળાયેલી જોઈશે, તેમ છતાં પાછી તે ઈચ્છા વગરની અહૈતુકી હોવી જોઈશે, એવી હશે તો જ એ કામ આપનારી થશે. એવા પ્રેમની લાગણી સંપૂર્ણ વિશ્વાસશ્રદ્ધા માગી લે છે. એવી પ્રેમભાવના આપણે રાખવી ઘટે, તે જાણશો, તો જે કંઈ થયા કરવાનું હશે તે થયા જશે અને ભગવત્ કૃપાથી જે કંઈ ઉદ્ભવવાનું હશે તે ઉદ્ભવશે.

સેવાકાર્ય કેવા ભાવે કરવું

...ભાઈનાં કામમાં મદદ કરો એમાં કશું ખોટું નથી, પણ આપણે કોઈના instrument-મૂઠ હથિયાર બનીને તે કામ નથી કરવાનું. આપણને તેમ કરવાનું દિલ થતું હોય તો તે કરવાનું છે. અમુક કરે છે માટે કરવાનું છે, એ ખ્યાલ તો સમૂળગો કાઢી નાખવાનો છે. વ્યક્તિ ગમે તેવી મોટી હોય તે સાથે આપણે કશી નિસબત નથી, પણ આપણને એ કરવાનું દિલ છે અને એ કરવામાં હું આડફંટે જવાનો નથી, તથા એ કાર્ય પણ મારાં કાર્યની સાધના અંગે જ કરવાનો છું, એ જ ભાવ શરણાગત રહીને આપણે રાખ્યા કરવાનો છે.

કીર્તનનો પ્રભાવ

કીર્તનમાં તમને લહેર પડી એ જાણી સાચે જ મને આનંદ થયો. કીર્તનકાર જ્યારે શ્રદ્ધાભાવથી કે પ્રેમથી કીર્તન કરે છે, ત્યારે ભલભલાના હૃદયમાં ભાવ જગાવે છે અને જમાવે છે. સ્વ. વિષ્ણુ દિગંબર પંડિતજીને મેં રામાયણની કથા કરતાં અમદાવાદમાં સાંભળેલા. એટલા માટે જ ખાસ હું નડિયાદથી આવ્યો હતો. તેમની ‘પતિતપાવન સીતારામ’ની ધૂનથી ઘણા

લોકોનાં મન સ્વસ્થ અને તલ્લીન થયેલાં મેં જાતે અનુભવ્યાં છે, તેવી જ રીતે પાગલ હરનાથને પણ મેં અમદાવાદમાં એવી ધૂન મચાવતાં જોયેલા અને આનંદ અનુભવેલો. એવા અનુભવોના સંગ્રહથી જ આપણા દિલમાં તાજગી ફેલાયા કરે છે અને સુકાયેલા છોડને પાણી મળે એના જેવું થાય છે. એનું મૂળ કારણ તો આપણી ભૂમિકા તેવા પ્રકારની હોય છે એ છે. તે એવું ગ્રહણ કરવાના સત્ત્વવાળી છે, એટલું તો એથી સમજાય છે જ. નહિતર પણ એવા ભાવની પમરાટ ફેલાયા વિના રહેતી નથી. એને જીવનમાં ઉતારવો એ પણ કઠીન નથી. એક વખત જો આપણે નક્કી કરી લીધું અને એમાં રસ પડવા લાગ્યો એટલે આપણને જીવનમાં બીજી બધી ચીજોમાંથી રસ ઓછો થવા માંડશે. એવું છેક નહિ થયું હોય ત્યારે પણ તે તે દશ્યોમાંથી, તે તે વસ્તુઓમાંથી, તે તે પ્રસંગોમાંથી પણ આપણને નવી દષ્ટિ સાંપડશે.

કસોટી એટલે પ્રભુકૃપા

આપણી શ્રદ્ધાની ખરી કિંમત તો એનાથી વિરુદ્ધ પ્રવાહમાં આપણે તણાવાના પ્રસંગો આવે તેવે વખતે થતી હોય છે. એવી વેળાએ આપણે જો જાગૃત રહી શક્યાં તો પછી આપણી શ્રદ્ધા જીવંત બની જશે અને એની માત્રા વધતી જશે. યુદ્ધમાં ટકી શકવાની શક્તિ પણ આપણને એમાંથી મળે છે. તલવારની ધાર ઘસાતી રહેવાથી જેમ તેજીલી રહે છે તેમ યુદ્ધના પ્રસંગો આપણને આવે ત્યારે સમજવું કે પ્રભુની કૃપા ઊતરવા માંડી છે. એ યુદ્ધના પ્રસંગોનો ઉપયોગ પણ આપણે એ રીતે કરી લેવાનો છે. આપણાં માની લીધેલાં મંતવ્યોને વળગી રહેવાનો

આગ્રહ જેટલા પ્રમાણમાં વહેલો છૂટશે તેટલું સારું. વળી, ભૂતકાળમાં આપણા અનુભવો ગમે તેવા હોય પણ આપણે તેનાથી દોરવાઈ જવાનું નથી. દરેક માટે શ્રદ્ધાની ભૂમિકા રાખીને વર્ત્યા કરવાનું છે.

કામ પાછળનો ભાવ મુખ્ય છે

જેણે ભગવાનને શરણે જવું છે, એણે તો પોતાના જીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં એનું સ્થાન પ્રધાનપણે રાખવાનું છે. પ્રવૃત્તિ એ જ કંઈ સર્વસ્વ નથી, પણ એનો જે રીતે ઉપયોગ આપણે કરીએ છીએ, એ રીત ઉપર સઘળો આધાર રહે છે. આપણે જે ઊપજાવીએ તે જો આપણામાં સમન્વય ના ઊપજાવી શકે તો તે બાધક છે. આપણે જે કરીએ અને જન્માવીએ એમાંથી જો દ્વિધાપણું ઉદ્ભવે તો આપણા કરેલામાં ક્યાંક ખામી છે, અને તે ખામી તરફ આપણો ખ્યાલ જવો જોઈએ, પણ ગમે તે કરીએ તેમાં ભગવાનનો ભાવ વધે, વધે એટલું જ નહિ પણ એ ભાવમાં જોશ, વેગ, ગાઢતા, રસ વગેરે ઊભરાય અને તે થતાં રહેતાં કર્મમાં પણ ઊતરે એ પણ આપણે જોવું પડશે.

યુદ્ધ તો લાભકારી છે

આપણે જન્માવેલાં ભૂતો આપણને ઘણીવાર તો ગળી જાય છે. આપણને જ ગૂંગળાવે છે અને આપણને જ એમાં ડુબાવી દે છે. તે આપણને એનામય બનાવી દેવા મથે છે અને આપણું જ આપણે ભૂલી જઈએ છીએ, પણ જ્યારે આપણામાં સતત જાગૃતિ હોય ત્યારે આપણાં ઊપજાવેલાં કે ચાલુ ઊપજાવતાં હોઈએ એવાં ભૂતો (સૂક્ષ્મ બાબતો, હકીકતો, સંબંધો, વિચારો, કામો વગેરે બધું) અને આપણી વચ્ચે એક પ્રકારનો આંતરિક

ઝઘડો થાય છે. ઝઘડામાંથી આપણે આત્મતેજ અને શક્તિ વધારતા રહેવાનું છે. જો એવા ઝઘડા ઉત્પન્ન ના થતા હોય તો સારું ખરું, પણ એ સ્થિતિમાં ક્યાંય જડતા કે આળસ કે ભીરુતા કે વસ્તુસ્થિતિનો સામનો કરવાની અશક્તિ વગેરે ના હોવા જોઈએ. ઝઘડા થતા રહે તેમ છતાં એમાંથી નવી દૃષ્ટિ મળ્યા કરે એવી કળા આપણે શીખી લેવાની છે. દિલમાં અને બહાર જોરશોરથી ઝઘડા થતા રહે એ તો આગળ પગલાં કેમ ભરાય તે શિખવાડનારી આપણી નિશાળ છે. ભગવાન એ રીતે આપણને ભણવાની તક આપ્યા કરે છે. એટલે ઝઘડા એટલી હદ સુધીના ભલે થતા હોય કે જેથી આપોઆપ પછીથી તો એ બંધ થઈ જાય. અને જે પરિણામ આવવા માટે એ જરૂરના છે તે પરિણામ આપોઆપ આવે તથા એ ઝઘડાનાં કારણો તો સૂક્ષ્મરૂપે પાંખ ફફડાવી ક્યાંયે અદૃશ્ય થઈ જાય.

એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખો

કોઈ પણ વિચાર, સંબંધ, ભાવના, આદર્શ (આપણા ધ્યેયથી બીજા હોય તે) આપણને આમથી તેમ ફગાવે એવું ના બનવું જોઈએ. એ બધાંનો સમન્વય થઈ શકે તો તો સોનું અને સુગંધ ભેગાં મળ્યાં જેવું થાય, પણ ના થાય તો આપણે તો આપણી બાબતમાં જ મથ્યા કરવું. અલબત્ત, ‘ધોબીનો કૂતરો નહિ ધરનો, નહિ ઘાટનો’ એના જેવી સ્થિતિ આપણી થઈ ના રહે એટલી સાવચેતી શ્રીભગવાનની કૃપાથી રાખી શકાય તો સારું. માટે, પોતાની શક્તિ, સાધન, વેગ, જુસ્સો એ બધાં આપણાં કામમાં જ વપરાતાં રહે એટલી જાગૃતિ સાધકે સદાય રાખવાની છે. એવી અનેક તકો અને પ્રસંગો

એને મળ્યા જ કરવાનાં, જ્યારે એને બીજામાં બાથોડિયાં મારવાનું મન થયા કરશે તે વેળાએ બધી જાગૃતિ એકઠી કરીને આપણા પોતાનામાં જ મસ્ત રહ્યા કરવા માટે આપણે કટિબદ્ધ રહેવું પડશે. દિલમાં એવું ગંભીર અને ભયંકર સમુદ્રમંથન ઉદ્ભવવું જોઈશે કે જેમાંથી વિષ પણ ઉત્પન્ન થાય, પણ એ બધાંમાંથી આપણે આપણી દૃષ્ટિ નાકના ટેરવા સામે રાખીને આપણો માર્ગ કાઢવાનો છે. ભગવાનની મદદ તો આપણને સદાય મળ્યા કરવાની છે. એની કૃપા ના હોત તો આપણામાં એનો વિચાર જ ક્યાંથી ઊપજત ? ભગવાન આપણને આપણાથી થતું બધું જ કરાવે અને આપણાં કામમાં જ આપણું બધું લક્ષ રખાવે એ એને ચરણકમળે નમ્ર પ્રાર્થના છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૬-૧૧-૧૯૪૦

પ્રિય સૌ...બહેન,

પ્રેમ

પ્રેમ હક માગતો નથી. પ્રેમ તો ફના થવામાં ફતેહ સમજે છે. પ્રેમનું સામ્રાજ્ય તો હૃદય ઉપર છે. પ્રેમને ઉપરચોટિયા ભાવ સાથે કશી નિસબત નથી. એવા પ્રેમના નશાથી મસ્ત રહી એક પ્રેમી બીજા પ્રેમીના જીવનમાં સંકળાયે જાય તો જીવનમાં જે મસ્તી, રસ અને આનંદ ઝરે છે, એ મસ્તી, રસ અને એ આનંદ આખા સંસારને નવાં ચશમાં આપે છે અને હજારો સૈકા સુધી જીવંત એવું એક પ્રેરણાદાયી તત્ત્વ મૂકતા જાય છે. આપણે તો એવા પ્રેમીયુગલ થવાનું છે. કોઈ બીજું એવું થાય કે ના થાય, હોય કે ના હોય, એ સાથે આપણે કશી

નિસબત નથી. આપણે એવા થવાનો નિશ્ચય કરીએ અને એ પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રેમભક્તિપૂર્વક પ્રમાણિકપણે પ્રયત્ન કરીએ એટલું જ બસ છે. એ રીતે જો વર્તીએ તો કોઈને સંતોષ આપવાપણું રહેતું નથી, પણ આપોઆપ આપણાથી એને સંતોષ મળી રહે છે. ઊલટો આપણે માટે એ સતત ઝંખતો રહે છે.

પ્રેમીને શું ગમશે, શાથી એની પ્રસન્નતા જળવાશે, શાથી એને સરળપણું રહ્યા કરશે, શાથી એ સ્નિગ્ધ હૃદયમાં વિશેષ રસ ઝર્યા કરશે, તે તે બધું સૂઝી જવું અને તે પ્રમાણે જ વર્તવું એ પ્રેમની ફિલસૂફીમાં સમાઈ જાય છે. પ્રેમી એ પ્રમાણે જ વર્તે. પ્રેમમાં પોતાને ભૂલી જઈને જેના પર પ્રેમ છે એનામય બની જવાનું રહે છે, પોતાનો ખ્યાલ ઓછામાં ઓછો હોય છે.

આપણે આપણી વર્તણૂક આદર્શ રાખ્યા કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો બીજાનો વાંક જોવાની દૃષ્ટિ આપણામાં રહેશે જ નહિ. આપણને આપણો છેડો કે માથાવટી જોવાની કે ધોવાની ટેવ પડી નથી હોતી તેથી જ આપણને મનમાં ઓછું આવે છે. બાકી, પ્રેમની વાત તો ઉપર લખી તેવી છે.

સ્ત્રીઓની સમાજસેવા

જ્યાં આનંદ છે, જ્યાં ભેદાભેદ નથી, જ્યાં નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ છે, જ્યાં રાગ નથી અને દ્વેષ નથી, જ્યાં ભાવના, ઊર્મિ પ્રગટે છે, હૃદયમાંથી સારા વિચારો સૂઝે છે, દિલમાં કોઈ અવર્ણનીય રીતે ઉમંગ થયા કરતો હોય છે, ત્યાં ત્યાં ભગવાનનો ભાવ જ વ્યક્ત થાય છે એમ અનુભવવાનું છે. વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા તથા સર્વસમર્પણની શક્તિ, સહનશીલતા, ધીરજ વગેરે ગુણો સ્ત્રીઓમાં હોય છે, તેના કરતાં પુરુષોમાં ઓછા હોય છે.

ધર્મની ભાવના જો જીવતી રાખી હોય તો તે સ્ત્રીઓએ જ રાખી છે, અને તેથી તો આપણને ભગવાન માના પેટમાંથી જન્માવે છે. એવી રચના એણે કરેલી છે.

જાતને સંકોચ્યા કરો

આપણે આપણી જાતને સતત ટોક્યા કરીશું અને સંકોચ્યા કરીશું તો આપણે દીવાની દિવેટની જેમ બળ્યા કરીશું અને આપણા પર મોગરા નહિ બાઝ્યા કરે. મોગરા બાઝશે તો આપણું તેજ ઘટવાનું છે અને એક વખત એવો આવે કે જ્યારે આપણે પૂરા હોલવાઈ જઈશું.

શું અને કેમ આપવું

જે આપવાથી કરીને આપણા દિલની ભાવના ના વધે, આપણું મન ઉદાત્ત ના થાય, આપણી સંકુચિતતા દૂર ના હકે, તે આપવું નકામું છે. ઊલટું એવું આપવું તો આપણને રૂંધનારું છે. આખું એટલે જ સારું કર્યું, એવી સમજણ આપણા દિલમાંથી જેટલી જતી રહેશે, એટલું આપણું કલ્યાણ થવાનું છે. અને આપણી પાસે આપવાનું તો એટલું બધું છે, કે આપતાં આપતાં છેડો કે અંત પણ આવતો નથી. આવું આપવાની શરૂઆત અને તે પણ એના શુદ્ધ હેતુથી-આપણે કરીએ તો કેવું સારું ? ભગવાન આપણને એવી દૃષ્ટિ આપો !

તમારી સાથે વ્યાવહારિક વર્તન ના થાય

બધાંની સાથે મારું એક જ જાતનું વર્તન હોતું નથી. કોઈકની સાથે વ્યાવહારિક રીતનું હોય છે, તો કોઈ સાથે એનાથી તદ્દન ઊંધું. એમ કોઈ મને સરખાવે તો મારું વર્તન સમજાય નહિ એવું હોય છે, જેને 'વદતોવ્યાઘાત' કહે એના

જેવું, પરસ્પર મેળ ના ખાનારું પણ હોય છે. એને કેટલાક દંભ પણ કહી શકે, પણ એની મને કશી પડી નથી, કારણ કે વ્યાવહારિક વર્તન ક્યાં રાખવું અને ક્યાં ના રાખવું એનો પ્રભુકૃપાથી વિવેક મને છે, એટલે તમારી બાબતમાં મારાથી વ્યાવહારિક વર્તન થઈ શકશે નહિ.

આપ સમાન બળ નહિ

આપણે આપણી જાતને બળ નહિ આપી શકીએ તો બીજો કોણ આપી શકવાનો હતો ? આપણે આપણા માટે જેટલા ઉત્સુક રહીશું તેટલું બળ આપણને મળી રહેવાનું છે. બળ તો આપણા હૃદયમાંથી કરેલા નિશ્ચયમાંથી અવતરવાનું છે, અને એકલા ખાલી નિશ્ચયથી પણ કશું વળવાનું નથી. આપણા દોષ જેમ જેમ આપણને સૂઝતા જાય, તેમ તેમ જ્યારે આપણે તે હઠાવીને નિર્મૂળ કરી શકીએ ત્યારે જ આપણા બળનું સાચું ભાન થાય છે. એવી શક્તિ બધાંમાં હોય છે. માત્ર આપણે એનો ઉપયોગ કરતાં નથી એટલે એ જડ થઈ ગયેલી હોય છે.

મરણિયા નિશ્ચયની જરૂર

પડેલો માનવી પોતે ઊઠવાનો પરિશ્રમ નહિ કરે ત્યાં સુધી એને કોઈ ઉઠાડી શકવાનું નથી. માટે, જે નિશ્ચય કરીએ એને મરણ સુધી વળગી રહીએ. મરણ ભલે આવે પણ નિશ્ચય દઢ રહે એવું કરીએ ત્યારે જ દિલમાંનો ભાવ જાગૃત થવાનો છે.

શક્તિ તો પડેલી છે જ

સ્ત્રીઓમાં જે સર્જનાત્મક શક્તિ છે, એ શક્તિ અજબ છે. અમારા કરતાં તમે લોકો તો ઘણું કરી શકો, પણ એ સાથેની નબળાઈઓ પણ તમારા લોકોમાં એટલી જ પડેલી છે. એટલે ઊંડા ભાવને આપણે માત્ર પ્રદીપ્ત કરવાનો રહે છે.

પ્રેમ એટલે ગુલામી

જેને આપણે આપણું દિલ સોંપ્યું, જેને આપણે જિગર ગણીએ, જેને સર્વસ્વ ગણીએ એવા પ્રેમીને ખાતર તો શું ના કરીએ ? એને જેમાં સુખ મળે તેમાં આપણને આનંદ પડવો જોઈએ. એની રહેણીકરણીને અનુસાર આપણું જીવન હોવું જોઈએ. આપણે આપણા પ્રેમીમાં ભળી જવાનું છે, મળી જવાનું છે, એટલે આપણે આપણું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ પણ મિટાવી દેવાનું છે. એને કોઈ ગુલામી કહે તો એ પણ મારે તો કબૂલ છે, એવું ગુલામીખત પ્રેમની ખાતર કરી આપવું પડે તો એ પણ હું તો કરી આપું. તેથી તમને પણ એવી જ સલાહ આપું. પ્રેમીને ખાતર ગમે તે કરવામાં આપણને લહેર થવી જોઈએ. એમાં ગમતા ના ગમતાનો પ્રશ્ન જ ના ઊઠવો જોઈએ, અને એમાં અણગમો પણ ના થવો જોઈએ. આપણા પ્રેમી ઉપર જો આપણો સાચો પ્રેમ જાગ્યો હશે, તો આ જીવન તો શું, પણ એવાં કેટલાંયે જીવનો આપણે એના પર અને એને માટે ન્યોછાવર કરી દઈ શકીશું.

॥ હરિ:ૐ ॥

ખાર, તા. ૨૩-૭-૧૯૪૧

પ્રિય ભાઈ,

કસોટી

કસોટી ઉપર ચડ્યા સિવાય કસનો રંગ નીકળતો નથી, એટલે એ પણ આપણી રંગભૂમિકાનું એક અંગ જ છે અને ભગવાનની નજીક થવાનું એક સાધન છે, એમ માનીને આપણે જો એ પ્રમાણેની ભાવનાથી વર્તીશું તો કોઈ જાતનો વાંધો

આવવાનો નથી. ઘાણીની આગળ પાછળ બળદને ફરવાનું હોય છે ત્યારે એને જગતને જોવાની છૂટ મળતી નથી. દેખીતી રીતે તો એ એના હક ઉપર તરાપ પડતી જણાય છે, પણ એમાં હેતુના જ્ઞાનથી એની કનેથી કામ લેવાનું હોય છે.

સંસારમાં જ નિઃસંગ રહેવા મથો

આપણે આપણો માર્ગ મોકળો કરવાની જરૂર રહેશે. તેમ છતાં આપણે કશામાંથી ભાગવાની જરૂર પણ નથી. નિરાગ્રહી ભાવ રાખીને ઉપર જણાવેલી ભાવનાથી આપણે જો સામનો કરતા રહીશું, તો તેવી ભાવનામાંથી આપણને ઊલટું બળ જ મળ્યા કરશે, અને ઉત્તરોત્તર આપણી પ્રગતિ વધ્યા કરશે, પણ જો આપણે એમાં ક્યાંય હારીને તાબે થઈ ગયા, તો આપણી જિજ્ઞાસા અને તમન્ના એટલા પ્રમાણમાં મોળી પડશે એ વાત પણ નિઃસંદેહ છે. દુનિયા આપણને નડવાની નથી, પણ જે જાતની વૃત્તિ રાખીને આપણે એને મળીશું તેના ઉપર ઘણો આધાર રહેલો છે. સામનો નહિ જ કરવો પડે એવું તો નથી. એ તો ઊલટું જરૂરનું છે, કારણ કે તે વિના આપણામાં તીક્ષ્ણપણું આવવાનું નથી, આપણામાં સંસ્કારથી જામેલી દયા કે એવી જાતની લાગણીઓનો ઊભરો અનેક વાર આવશે, પણ તેનો પણ આપણે વિવેક કરવાનો રહેશે. ‘હરિનો મારગ છે શૂરાનો’ એ જે ગાયેલું છે, તેનો અનુભવ આવી રીતે સામનો કરવાના અર્થમાં પણ સમાયેલો હશે એમ મને તો લાગે છે. સામનો પણ અનેક જાતની વૃત્તિઓ સામે કરવાનો હોય છે. આપણે નિઃસંગ થવાનું છે. નિઃસંગ એટલે માણસોથી અલગ એમ નહિ, પણ વૃત્તિ, વિચાર, લાગણી, સુખ, દુઃખ આદિ કોઈ પણ જાતની

લાગણી અને વૃત્તિથીય અલિપ્ત. તેમ છતાં આપણે સંસારમાં રહેવાનું છે, અને વધારેમાં વધારે ભગવાનનો ભાવ એની કૃપાથી વ્યક્ત કરવાનો છે. એ જ આપણો આદર્શ છે.

આધ્યાત્મિક પંથનાંને સંસારમાં મંથન

વહેવારમાં પડેલા આપણે વહેવારમાં જ મશગૂલ રહ્યા કરીએ છીએ. વેપારનો લોભી વેપારી એના તાનમાં જ રહે છે. ઘરકાજમાં અને ઘરનાંની સાથે સંબંધ રાખતો હોવા છતાં એનું ચિત્ત અને મન સદાય વેપારમાં લાગેલું હોય છે. એને મન વેપાર એ કુટુંબકબીલા કરતાંયે મોટી વસ્તુ છે. સાધારણતઃ કુટુંબનાં માણસો ઘરમાં પૈસા વધે છે, મોજશોખ આવે છે, સુખસગવડનાં સાધનો વધે છે, એટલે કંઈ વિરોધ કરતાં હોતાં નથી, કારણ કે એમનો સ્વાર્થ એના વેપારની સાથે ભળેલો છે, પણ આમાં તો ઝઘડો થવાનો સંભવ રહે છે, કારણ કે આપણો સ્વાર્થ અને એમનો સ્વાર્થ જુદો થશે અને હશે. એમને આપણી હરોળમાં આપણે નહિ લાવી શકીએ. સૌ સૌને રસ્તે જવાં દેવાં એમાં જ સૌ સૌનું કલ્યાણ છે. એટલે આપણી મથામણ વેપારીની મથામણ કરતાં જુદા પ્રકારની રહેશે. વેપારીને કુટુંબ કે સ્વજનોની સહાનુભૂતિ અને પ્રેમની જરૂર નથી લાગતી, જ્યારે આપણે તો તેની જરૂર રહે છે. આપણે એને માટે એમની ત્મિક્ષા ના માગીએ, રાંક, ગરીબડા ના બનીએ, તેમ જ સાથે સાથે તેમની અવગણના પણ ના કરીએ, દિલમાં સદ્ભાવ અને પ્રેમ રાખીએ. આપણને માર્ગથી હઠાવતું ના હોય એવાં બધાં કામમાં મદદ કરીએ, અને આપણે એમના જ છીએ એવી આપણા પ્રેમથી ખાતરી કરાવીએ, તો મને

લાગે છે, કે આપણને ઓછી મુશ્કેલી નડશે, પણ મુશ્કેલી તો પડવાની જ, તેનો સામનો કર્યે જ છૂટકો છે. જ્યારે વધારેમાં વધારે જોશ, વેગ અને સંગઠિત બળ જામેલું હોય છે, ત્યારે જ સામનો કરવાની ઉત્તમ તક હોય છે.

સહજ પ્રેમ અને આનંદથી જીતો

આપણામાં દરેકને માટે કંઈ ને કંઈ એવી ક્રિયાત્મક, રચનાત્મક, ભાવુક, માયાળુ ભાવના રહેલી જોઈએ અને આપણામાં મૃદુતા અથવા તો ઉત્કટ માયાળુપણું, સૌની સાથેનું સહાનુભૂતિપૂર્વકનું વર્તન વગેરે એવાં હોવાં ઘટે કે તેનો પડઘો આપણી આગળ પાછળના વાતાવરણમાં પડે જ પડે. એ લાગણી એવી તો ઊંડી અને અંતરતમ હોવી ઘટે કે તેનાથી બીજામાં રહેલી અન્યથા વૃત્તિની લાગણીઓ દૂર થવામાં તે મોટો ભાગ ભજવે અને આપણા પ્રત્યે આદર અને પ્રેમનું વાતાવરણ જન્માવે. આપણામાં સ્વાભાવિક સહજ આનંદનો ઉત્કર્ષ અને એનો આવિર્ભાવ પણ થયા કરવો જોઈએ, એથી આપણામાં રહેલી તંદ્રા તથા આળસ વગેરેને તે ક્યાંય દૂર ભગાડી મૂકે, આપણે બધાંએ વધારે ને વધારે ધીરજવાન, ખંતીલા અને ઉત્સાહી પુરુષાર્થી રહ્યા કરવું પડશે.

વૃત્તિઓથી અલગ થાવ

આપણામાં ઊઠતી અનેક આશાઓ, વિચારો અને ઈચ્છાઓને આપણે અવગણવાની નથી, પરંતુ પ્રેમથી એને સ્થાન નહિ આપવાનું તો કરવું પડે. બહારની વસ્તુઓના આનંદમાંથી અને એમની માલિકી હકની વૃત્તિમાંથી આપણે આપણું મન વીતરાગ કરવું જ પડશે. જે જે કંઈ કોમળ

લાગણીઓ, વૃત્તિઓ, વિચારો, ભાવનાઓ, રસવૃત્તિઓ, વાસનાઓ, ઈચ્છા, આશાઓ આપણામાં રહેલી હોય કે જાગ્યા કરે એ બધાંને આપણે આપણાથી જુદી ગણવાનું અને તેની પ્રત્યે તેમ વર્તવાનું કરાવવું પડશે. એવું બધું તો મન અને ઈંદ્રિયોનું છે એમ સમજવાનું છે. એ આપણને દોર્યા ના કરે એ પણ સતત જાગૃતિ રાખીને આપણે જોવું પડશે, એટલું જ નહિ પણ એનાથી પર રહેવાનો અને એ પ્રત્યે તટસ્થતા કેળવવાનો સતત જીવતોજાગતો ઉત્કટ પ્રયત્ન આપણે કરવાનો છે. એ બધું પાછું ભગવાનને ચરણકમળે ભેટ ધરવા કાજે જ છે, એવા ભાન સાથે તથા તે તે કરતી વખતે એનું સતત સ્મરણ રાખ્યા કરીને કરવાનું છે.

ભગવત્ સ્મરણનું પીઠબળ

સ્મરણનું પીઠબળ મળતાં આપણા અંદરના તત્ત્વનું જોર બમણું, તમણું, કેટલાયગણું વધારે આપણને મળ્યા કરતું લાગશે, એ તો એવા અનુભવ થતાં જ સમજાતું જશે. એમ સમજાતું જાય તો આપણે આપણી સાધનાને રસ્તે જઈએ છીએ એમ માનવાનું છે, એમ થતાં આપણામાં સૂતેલી આંતરચેતના વધારે ને વધારે તેજસ્વી થયા કરશે. બાકી તો સાધનાનો કશો અર્થ નથી.

વાસનાઓનું જોર કેમ સમે

આપણામાં ઊઠતી અનેક જાતની વાસનાઓને જો આપણે તટસ્થપણે જોવાની ટેવ પાડીશું, અને તે દરમિયાન આપણે જો આપણા સ્મરણમાં અને તટસ્થ વૃત્તિમાં સ્થિર રહેતા હોઈશું, તો તે ગમે તેટલી જુસ્સામાં આવી હશે કે જાગી હશે તોપણ

આપણને ઉથલાવી શકવાની નથી. એમ કરતાં કરતાં એનું જોર નરમ પડી જવાનું છે. એટલે આપણો માર્ગ કે યોગ એ માત્ર ચારપાંચ કલાકનો નથી, પણ હરેક પળ માટેનો છે. એ આપણા હૃદયમાં ઊતરી જવું જોઈએ.

વ્યક્તિરહિત ભાવરૂપ બનો

આપણે આપણા ગમા અને અણગમાની, પસંદગી અને નાપસંદગીની, કશાકથી સંકોચાવું કે તે પ્રત્યે ઘૃણા રાખવાની વૃત્તિઓને ફગાવી દેવી પડશે. આ બધી બાબતો તેમ જ ઈચ્છા-માત્રના વિષયો પ્રત્યે આપણા અંતરનાં સર્વ કરણોમાં નીરવ અલિપ્તતા કેળવવી પડશે. માત્ર નિર્વિશિષ્ટ આત્મા એ બધા તરફ જેમ નિશ્ચલ શાંતિથી જોતો હોય તેમ આપણે પણ એ તરફ જોવાનું છે. તે માટે આપણું વૈયક્તિકપણું છોડી દેવાનું છે. આમ કરીશું તો જ આપણામાં સમતા પ્રગટવાની છે. તે વિના સાચી સમજણનો ઉદય થવો પણ શક્ય નથી.

અહમ્નું ઊર્ધ્વીકરણ

આપણામાં રહેલા અહમ્ તત્ત્વના ઊર્ધ્વીકરણ માટે, તેને સાત્ત્વિક બનાવવાને માટે, આપણે એને જબરજસ્ત આઘાતો આપવા જ પડશે. તે માટે આપણને જે ના ગમતાં હોય તેવાંને પ્રેમથી મળવું, એમનું કામ કરી આપવું અને એમનો પ્રેમ સંપાદન કરવાનો રાખવો. આપણને જેની સૂગ હોય એને પહેલું ભેટવું અને તે પણ અંતઃકરણના ઉમળકાથી. જેને જેને ખરાબ ગણતા હોઈએ, પછીથી તે માણસ હોય કે એની વૃત્તિ હોય, એનો કદી તિરસ્કાર કરવો નહિ, પરંતુ એને માટે દિલમાં પ્રેમ રાખી જો પ્રસંગ આવે તો તટસ્થતા અને સહાનુભૂતિની

વૃત્તિથી તથા આપણને પડેલી ટેવને સુધારવાને કાજેના સાધન તરીકે તે તકનો ઉપયોગ આપણે કરવાનો છે. આમ જોતાં આખું જીવન એ જ આપણો યોગ છે, એ જીવનયજ્ઞમાં જ્ઞાનપૂર્વક, ભક્તિપૂર્વક બધાં કર્મો નિરાસક્તભાવે આપણે શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે સમર્પણ કરવાનાં છે.

પ્રભુની જીવનભેટને શોભાવો

આપણામાં પ્રકૃતિનો અંશ હોવાથી કર્મ તો ચાલ્યા જ કરવાનાં છે. આપણે ભલેને ગમે તેવા હોઈએ, પરંતુ જેમ આપણે કોઈ બાળકને રમતું તટસ્થપણે નિહાળીએ છીએ, તેમ આપણાથી થતા કામ વગેરેને એનાથી અલગ પડીને-તટસ્થપણે-જોયા કરવાનાં છે. એવી ટેવ પડતાં પડતાં આપણને તેવું આવડશે, પણ આપણે એ રીતે જીવન જીવવાનું ઉત્કટપણે શરૂ કરી દેવું જોઈએ. કાળ કોઈનો રોક્યો રોકાતો નથી. પ્રત્યેક પળ જીવંત રીતે આપણે ગાળવાની છે. આપણે જીવનને એળે ગુમાવી દેવાનું નથી. કોઈએ આપણને કોઈ એક વસ્તુ ભેટ આપી હોય છે, તો એને કેટલા આદરપૂર્વક સંભાળીને સારે ઠેકાણે કબાટમાં શોભે અને સારું દેખાય એવી રીતે ગોઠવીને આપણે રાખીએ છીએ ! તો પ્રભુએ આપણને આ જીવનભેટ આપી છે, એનું મૂલ્ય પેલી ભેટ જેટલુંયે શું આપણે નહિ આંકીએ ? જીવનની કિંમતની ગણતરી હજી આપણી સમજણમાં ઊતરી નથી અને હૃદયમાં બેઠી નથી, નહિ તો આપણો ઉઠાવ અને વર્તન કંઈ ઓર પ્રકારનાં વઘ્યા જતાં હોત. આપણને બધાંને જો સાચે જ ભગવાનને શરણે જવાનું મન થયું હોય તો આપણે આળસમાં ને આળસમાં અને ગાફેલપણામાં નકામો

વખત ગાળી શકીએ એ કલ્પનામાં આવતું નથી. હજીયે આપણે મન સાથે ગેડ બેસાડી લઈએ કે જો આપણે જવું જ છે, તો પછી કમર કસીને જઈએ અને ઢીલુંઢીલું ના ચાલવા દઈએ.

પ્રેમ એ જ સર્વ કંઈ છે

પ્રેમની ભાવનાને વધારે ને વધારે વિકસાવ્યા કરવાની છે અને એ એટલી હદ સુધી કે જેને જેને આપણે મળીએ એને પણ આપણો સ્પર્શ મળે. પ્રેમને સાત્ત્વિકમાં સાત્ત્વિક કોટિએ લઈ જવો પડશે, એટલું જ નહિ પણ પ્રેમ એ જ પરમેશ્વર તત્ત્વ છે, એવું પ્રત્યક્ષ જ્યારે આપણે જીવનમાં અનુભવી શકીશું, ત્યારે આપણા જીવનમાં ઓર મજા આવશે. ઉલ્લાસ અને આનંદ હશે અને ત્યારે જ આપણને જીવનમાં રસ પડશે અને જીવન એ પ્રભુની કેટલી અણમોલી ભેટ આપણને મળેલી છે, એની સાચી સમજણ ત્યારે આપણામાં ઊગશે, અને એની કિંમત સમજી શકીશું. આપણાં બધાંની તેવી વેળા ભગવાન જલદી લાવો એવું દિલમાં ખૂબ ખૂબ થયા કરે છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૫-૧-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

લીલાદર્શન ક્યારે થાય ?

જીવન એ કંઈ માત્ર જીવનને માટે નથી, પણ ભગવાનને માટે છે. જે મનુષ્યનું જીવન જીવંત બનેલું છે, તે તો જરૂર ભગવાનની લીલા જ પ્રગટ કરતું હોય છે. એવા જીવનવાળું દૃઢ્ય ભગવાનના ભાવને ખરેખર તત્ત્વતઃ પ્રત્યક્ષ નજર સામે જીવતુંજાગતું અમૃતતત્ત્વ જાણે છે, માને છે અને માણે છે, તથા

અંતરમાં તેમ અનુભવીને એના હેતુને પિછાનીને એને ઇશારે સતત અનુસરતું હોય છે. આપણામાં જ્યાં સુધી દ્વંદ્વભાવ છે, આસક્તિ છે, બહારના આવરણ-વાતાવરણમાં ભળી જવાની વૃત્તિ અને રસ છે, બધી પરિસ્થિતિમાં તટસ્થતા કેળવાઈ નથી, ત્યાં લગી ઉપરની સ્થિતિનો ખરો ખ્યાલ આપણને કદાપિ આવી શકવાનો નથી. જ્યાં લગી આપણામાં standards (મંતવ્યો કે ધારાધોરણ પ્રમાણે જ મૂલ્યાંકનની ટેવ) છે, ત્યાં લગી આપણે તે રીતે જ જોવાને ટેવાયેલાં રહીશું, અને આપણી દૃષ્ટિ અને વૃત્તિ તેટલા પ્રમાણમાં સંકુચિત રહેશે.

જૂનાં કામ અને નવી રીત

આપણા આંતરિક જીવનને શોધી કાઢવાનો-આવિર્ભાવ કરાવવાનો-અને એને સ્વરૂપમાં પ્રગટાવવાનો urge (સતત આંતરિક ગોદાટી) અને તે પણ ઉત્કટ સ્વરૂપનો થવા માંડશે, ત્યારે આપણને જરૂર બધાંથી ઉપરવટ થતા આવડતું જશે. જગતમાં જો આપણે ઝીણવટથી જોઈશું તો જણાશે કે જે તે કંઈ એકબીજાને અવલંબીને જીવતું હોય છે. આપણે પણ જાણેઅજાણે કંઈક ને કંઈક પ્રવૃત્તિ કરતાં હોઈએ છીએ અને એને આપણું જગત બનાવીએ છીએ. એવાં અનેક નવાં જગત આપણે રચીએ છીએ અને જૂનાંને છોડી દઈએ છીએ. જો માર્મિક રીતે તપાસીએ તો ખબર પડે કે નવા જગતમાં પ્રવેશતી વખતે કશુંક જૂનું આપણે છોડીએ પણ છીએ, પણ સાધારણ રીતે તો એનું આપણને ભાન સરખું હોતું નથી. આમ, છોડવું અને પ્રવેશવું એ તો આપણો એક ક્રમ જ થઈ પડ્યો છે, પણ એ બધું આપણે સ્વભાવ કે પ્રકૃતિને વશ થઈને કરતાં હોઈએ

છીએ. આપણે હવે તેમ કરવાનું નથી. તે બધાં કામોથી અલગ પડીને, તટસ્થપણે રહીને એ આપણાં કામો આપણા સ્વભાવનાં પરિણામો છે, ગુણોની અસરને લીધે થાય છે, તેમ જાણીને, એની અસરમાં તણાયા વગર તેને જોયા કરવાનાં છે. એના પ્રવાહમાં તણાઈ જવાનું નથી, અને તે રીતે તે થવા દેવાનાં છે.

અનંતકાળની રમત કેમ જીતાય ?

બાળક શિક્ષણનાં સાધનો સાથે રમે છે, ત્યારે એ સાધનોને માત્ર રમત તરીકે તે સ્વીકારે છે, પણ એને ખબર ના પડે એવી રીતે એ એમાંથી જ્ઞાન મેળવે છે. આપણે પણ પ્રકૃતિથી કે સ્વભાવથી થતાં કામોને માત્ર રમત માનીએ, પણ એમાંથી સમજણપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક, સતત કંઈક શીખીએ, અંદરના ગુણોની રમત જાણતા રહીએ તથા ક્યાં ક્યાં એની ઉપરવટ જવું એ કળા જાણીએ અને તે પ્રમાણે વર્તીએ તો જ ફાવી શકાય તેમ છે. બાકી, આ તો અનંતકાળની રમત મંડાઈ ચૂકેલી છે. એમાંથી અંત આવવો સહેલો લાગતો નથી. આ બધું ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે આપણા ધ્યાનને જીવંત રીતે અને સચોટ રીતે દિલના બધા જ વહેવારમાં ઉતારવાની ટેવ પાડ્યા કરીએ. આમ થાય તો સર્વ કંઈ સહેલું છે.

આપણી ગુલામી

આપણી દરેક ક્રિયામાં રાગ, સુખ, લહેર વગેરે ના રાખીએ, પણ એની પાછળના ચેતનબળમાં જ લક્ષ રાખીએ તો જીભની સ્વાદ વૃત્તિ, કાનની વૃત્તિ, નાકની વૃત્તિ, આંખની દૃષ્ટિ અને ઈન્દ્રિયની લોલુપતા વગેરેનું જોર એકદમ ઘટી જશે. છેવટે તો બધી ઈન્દ્રિયો પેલા સૂક્ષ્મ ચેતનતત્ત્વમાં રસ લેતી થઈ જશે.

માણસોએ પામર બનીને ભગવાનનું જે સર્જન છે અને દિવ્ય તત્ત્વ છે એને પાશવી વૃત્તિમાં લીન થઈને તદ્દન અધોગતિના રૂપમાં પરિણીત કરી દીધું છે. એ સર્જનની પાછળ જે લીલાનું તત્ત્વ રહેલું છે, એને બદલે આપણે તો આપણા ગુણોના-સ્વભાવ-પ્રકૃતિના જ ગુલામ બન્યા છીએ અને એમાં રત રહેલા પડી રહીએ છીએ. અરે ! આપણે ગુલામ બની ગયા છીએ એનું ભાન પણ આપણને થયું નથી. જ્યાં સુધી ગુલામ છીએ, એનું દર્દ-દુઃખ-પણ આપણને સાલતું નથી, ત્યાં સુધી એ સ્થિતિમાંથી આપણો ઉદ્ધાર થવો પણ શક્ય નથી.

ત્યારે શું કરવું ?

આજથી આપણે આપણી સંકલ્પશક્તિને અંતર્મુખી બનાવી એને અંદરમાં ગતિ કરતી કરીએ. લાગણીઓ અને વાસનાની પેલે પાર, ઈંદ્રિયગમ્ય વિષયો અને તેનાં આકર્ષણોની પેલે પાર, આપણે આપણી સંકલ્પશક્તિના પ્રેરણાત્મક બળથી આપણી જાતને લઈ જઈએ. મનપ્રદેશ અને મનના સહગામી સંસ્કારાદિની ભૂમિકાથી ઊંચે એને આપણે લઈ જઈએ. વિચારની પ્રકૃતિજન્ય પ્રેરણાની, આસક્તિની અને વાસનાની વાડાબંધીમાંથી બહાર એને કાઢીએ. આમ, આપણી અંદર રહેલા એવા તત્ત્વને પામીએ કે જે શાશ્વત છે, શાંત છે, નિર્મલ છે, નિઃસ્તબ્ધ છે, અવિકારી છે, સમ છે, બધા પ્રસંગો, બધી વ્યક્તિઓ અને વસ્તુઓ પ્રત્યે જે નિષ્પક્ષપાતી છે, જે કશા કાર્યથી હાલી ઊઠતું નથી અને પ્રકૃતિના સર્વ કોઈ આકારથી જે પોતાનામાં વિકારી થતું નથી. જો એક શાશ્વત આધ્યાત્મિક અનુભૂતિને પરિણામે એવા તત્ત્વને આપણે પામીએ તો આપણને એક

એવો સધર પાયો મળી રહેશે કે જેના ઉપર ઊભા રહેવાથી આપણા મનસર્જિત વ્યક્તિત્વની પરિસીમા કે બંધનમાંથી કે વાડામાંથી આપણે છૂટીશું. મનઃપ્રસાદ અને જ્ઞાન તથા શાંતિમાંથી ચ્યુત થવાનો આપણને સંભવ જ નહિ રહે અને અહમ્માંથી મુક્તિ પામીશું.

સ્વકેંદ્રિત બનો

જીવનનો નિચોડ અનુભવમાં છે, પણ ‘અનુભવ’ તો ત્યારે જ આવે કે જ્યારે એની પાછળ આપણે આપણા હેતુને પ્રત્યેક કાર્યમાં જીવતોજાગતો રાખીએ. બહારના, બીજાના કૂટ પ્રશ્નોમાં જેટલો રસ લઈએ છીએ, એને ઉકેલવાને જેટલા ખંતવાળા રહીએ છીએ, એનાથી હજારગણાં ધ્યાન, લક્ષ, વૃત્તિ, રસ, તટસ્થતા, એકાગ્રતા વગેરે આપણે-આપણા પોતાના જીવનપ્રશ્નમાં આપણા હેતુને પ્રેરક ચાલક બળ તરીકે સ્થાપીને તે ઉપર મીટ માંડીને-લાવવાં પડશે.

આપણી ભવિષ્યની સ્થિતિ

આપણે ભગવાનમાં સતત યુક્ત રહેવાનો ‘જીવલેણ’ પ્રયત્ન કર્યા કરીશું અને એવો યજ્ઞ અવિરત અને દીર્ઘકાળ સુધી ચાલતો રહેશે, તો આપણામાં એવી આંતરિક વૃત્તિ ખીલી ઊઠશે કે જેને પ્રતાપે સર્વ કંઈ થવું શક્ય છે. એનું કારણ એ કે ત્યારે આપણામાં એક એવી દિવ્ય શક્તિ આપણે પ્રગટાવી શક્યાં હોઈશું કે જે માત્ર એની ઈચ્છાથી જ સર્વ કંઈ કરવા શક્તિમાન થશે જ થશે. એની ઈચ્છામાં સર્વ બળની માત્રા આવી ગયેલી હોય છે, પણ ત્યારે એવી ઈચ્છા કરવામાં આપણે ઘણો ઘણો સૂક્ષ્મ વિવેક રાખવો પડશે. એવી ઈચ્છા અજમાવી જોવાની લાલચ રોકવી, એ તો ઈંદ્રિયની લોલુપતા કરતાં ક્યાંયે

અઘરી વાત છે. આ તો પ્રમાણમાં સહેલું છે, પણ પેલામાં તો અપાર સંયમની જરૂર છે, એ મારા પોતાના જ અનુભવની વાત લખું તો એમાં જરાકે અતિશયોક્તિ નથી. આપણને ‘સંયમ’ એટલે શું એનું ત્યારે જ સાચું ભાન થવાનું છે. ત્યારે જ ‘અનંત શક્તિ’ અને એનું બળ અને એનું પરિણામ વગેરે શું છે, એની કંઈક ઝાંખી થવાની છે. એમ જ્યારે થશે ત્યારે દુનિયામાં કોઈક એવી બીજી શક્તિ નહિ રહે કે જેના બળ વડે આપણને પોતાનામાં તે લપટાવી દે. એવી એ અનંત દિવ્ય શક્તિની આલિંગનલીલા છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કાલોલ, તા. ૧૨-૧-૧૯૪૨

પ્રિય સૌ. બહેન,

બાળકની સંસ્કારગ્રહણ શક્તિ

બાળક આપણા વાતાવરણને કેવી ઝડપથી ગ્રહણ કરી લેતું હોય છે, એની આપણને કલ્પના સરખી પણ હોતી નથી. એની ગ્રહણશક્તિ એટલી તો તેજસ્વી હોય છે, કે તેથી આપણામાં જે સૂક્ષ્મપણે ચાલી રહેલું હોય છે, એની છાપ એના પર પડ્યા વિના રહેતી નથી. એનામાં જેને sbuconscious state કહેવાય એ અંતઃસ્થ ચેતનાવસ્થા સજાગ છે. એટલે કે આપણી ઊંઘ દરમિયાન પણ જે જાગ્રત હોય છે, તેની બાળકનામાં સતત જાગ્રતિ હોય છે અને તે એટલું તો બળવાન હોય છે, કે આસપાસનું બધું કેમેરાની માફક કે રેકર્ડ ઉતરાવીએ, ત્યારે રેકર્ડની માફક ઝટ ગ્રહણ કરી લે છે. આથી, આપણા મનના મેલ, આપણા રાગદ્વેષ,

આપણા ઝઘડા, આપણો ક્લેશ, કંકાસ અને આપણા પાજી મન અને હૃદયના બળાપા, એ બધું એના દિલમાં આપણા વારસા તરીકે એને મળ્યા કરે છે. એ વારસામાંથી આપણાં બાળકોને ઉગારવાં હોય, તો માબાપોએ વધારે ઉન્નત બનવું જ પડશે. જે સંસ્કારો બાળકને નાનપણમાં મળે છે, તે એના હૃદયમાં સૂક્ષ્મપણે એકદમ ગ્રહણ થતા હોય છે અને કોઈ ને કોઈ કાળે એ સંસ્કારો ફૂટી નીકળે છે.

પ્રેમ અને ઈશ્વરતત્ત્વ

ના જોયેલું, ના સાંભળેલું અને ના સમજમાં આવે એવું જગતમાં ઘણું બનતું હોય છે. ઘણીવાર તો આપણા પોતાના જ જીવનમાં અને આપણી નજર સમક્ષ એવું ઘણું બન્યા કરતું હોય છે, કે જેનું મહત્ત્વ આપણને સમજાતું હોતું નથી. જગતમાં જો કોઈ ભારેમાં ભારે મોટો ચમત્કાર હોય તો તે પ્રેમની શક્તિનો છે. પ્રેમ કંઈ, ઈશ્વર વિશેની સમજણની જેમ, અધ્ધરપણે લટકતો અને કલ્પનામાં અને બુદ્ધિમાં ના આવે એવો નથી. પ્રેમ તો કંઈ કંઈ સૃષ્ટિ રચાવે છે, ચલાવે છે અને નાશ પણ કરાવે છે. લોકો કહે છે, કે ઈશ્વર એવો તે કેવો હશે કે આટલાં મોટાં ભારે યુદ્ધો કરાવે છે, કેટલીયે મોટી હિંસા કરાવે છે અને એકબીજાના હૃદયમાં કંઈ કંઈ ઉત્પાતો મચાવે છે ! આ બધું લોકોની સમજણમાં નથી ઊતરતું, પરંતુ આપણા નિત્યના વહેવારના જીવનમાં પણ જો આપણે જોઈશું, તો પ્રેમ આવું જ કરતો હોય છે એમ જણાશે. ‘પ્રેમની ભાવના એ જ ઈશ્વરીતત્ત્વ છે,’ એમ કહ્યું છે તેનું કારણ કે ઈશ્વરમાં આરોપેલા કે સમજાયેલા ગુણો, શક્તિ અને અસર પ્રેમના જેટલાં જ છે.

માતૃમહિમા

એવા પ્રેમનું જગતમાં જીવતુંજાગતું ઉત્કૃષ્ટ દર્શન માના હૃદયમાં ભગવાને મૂકેલું છે. એટલે જ મા જગજગનની છે, એટલે જ મા કલ્યાણમયી છે અને એટલે જ મા જગતના આદિથી તે અંત સુધી મા પતિતપાવની રહી છે અને રહેવાની છે. માના પ્રેમને લીધે જ એના ખોળામાં આપણે બાળકરૂપે નિશ્ચિંત રહી શકીએ છીએ. મા ભયંકર કાળીસ્વરૂપ હોવા છતાં એનો ડર આપણને લાગતો નથી. મા મારે છે છતાં પણ બાળક વળી વળીને ફરી પાછો એના જ ખોળામાં માથું મૂકવા જાય છે, અને મા એને માથે પ્રેમભર્યો હાથ ફેરવે છે. માના પ્રેમની હુંફ જગતમાં બીજી કોઈ શક્તિ પાસે નથી. માના એવા પ્રેમથી બાળકને શું નથી મળતું ? મા જો એવા એના રચનાત્મક પ્રેમનો ભાવ જાણતી હોય અને એના ખ્યાલમાં ઊઠી આવતો હોય, તો એ બાળકને શું ના આપી શકે ? એટલે જ આપણા શાસ્ત્રકારોએ માતૃદેવો ભવ એમ પહેલું ગાયું છે. માના હૃદયમાં બાળકને વિકાસ કરાવવાની જેટલી શક્તિ છે, એટલી શક્તિ પુરુષના હૃદયમાં નથી જ. મા પોતાના બાળકને ધારે તો પરમ પુરુષોત્તમ બનાવી શકે છે, અને ધારે તો જગતનો એક પામરમાં પામર માણસ પણ બનાવી શકે છે. બાળક એ માતાનો વારસો છે. માની એક જ ભાવના બાળકમાં જબરજસ્ત પ્રેરણા મૂકે છે. માનું દૂધ એ માત્ર સ્થૂળ દૂધ નથી, પણ ચેતનાનું અમૃત છે, પ્રાણની સ્ફૂર્તિ છે. દેવ અને દાનવોએ અનેક મુસીબતોએ, મહાકષ્ટોએ કરેલા સમુદ્રમંથનમાંથી ઉદ્ભવેલું અમૃત છે. એને કામદુધા કહીએ

તોપણ અતિશયોક્તિ નથી. આ બધું કંઈ કવિની કલ્પના એટલે મિથ્યા નથી, પરંતુ જગતે જાણેલી અને અનુભવેલી હકીકતોનું આબેહૂબ વર્ણન છે. જ્યારે કોઈ પણ ભાવના ઉત્કટપણે આપણામાં જાગૃત થયેલી હોય છે, ત્યારે એમાં સ્ફૂર્તિ, ચેતનશક્તિ, વેગ, રસ અને સ્થળકાળની સીમા ઓળંગવાની શક્તિ વગેરે બધું આવે છે. એવી ભાવના માના હૃદયમાં પ્રગટી શકે છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

ઠાસરા, તા. ૧૯-૨-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

વિરહની કેળવણી

વ્રજની ગોપીઓને પ્રેમનું ઉત્કટ સ્વરૂપ અનુભવાવવા માટે જ ભગવાને વિરહ કરાવ્યો હશે, અને તે વિના તેવો ઉઠાવ હૃદયમાં ઊઠવો શક્ય જ ન હતો. પ્રત્યેક મળેલી સ્થિતિ તેવા કંઈ ને કંઈ લાભાર્થે જ આપણને મળતી હોય છે, પણ જો આપણે તટસ્થતાપૂર્વક એની ભાણી દૃષ્ટિ, વૃત્તિ અને લગની રાખીને સમજીએ તો. તમે પુત્રમાં તે દૂર હોવાથી ખાસ કરીને જે જીવ રાખો છો તે દરેક મા રાખે એ સ્વાભાવિક છે. માનો સ્વભાવ જ ભગવાને એવો કરેલો છે, નહિ તો આપણી અંદર જે કોમળ લાગણી અને બીજી પ્રેમની ભાવનાઓ છે, તે આપણામાં ઊગી શકી ના હોત. વળી, ‘મા’નામાં જો તેવી શક્તિ ભગવાને ના મૂકી હોત તો માણસ જાતની વૃદ્ધિ થઈ શકત જ નહિ. માનામાં રહેલો એ તો નૈસર્ગિક ગુણ છે. એ ગુણ વડે કરીને અનેક સાધ્વી સ્ત્રીઓએ પોતાનાં બાળકોને

મહાન બનાવ્યાં છે. ઘણાખરા આવા મહાનપુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રોમાંથી આપણને માલૂમ પડશે કે તેમને તેમની મા તરફથી જ આવી શક્તિ સંપાદન થઈ હતી. પ્રેમના વિરહ વિના આપણામાં કોમળ લાગણીઓ તીવ્રપણે જાગી શકતી નથી, અને એમાં સૂક્ષ્મતા પણ આવતી નથી, તો પછી વેગ તો હોય જ ક્યાંથી ? વિરહથી જ કોમળતા, સૂક્ષ્મતા અને વેગ પ્રેમમાં આવે છે. આ કંઈ ગપ્પાની વાત નથી, અક્કલમાં ઊતરી શકે એવી છે. વળી, પ્રેમના અત્યંત વિરહ વડે કરીને જેનો આપણને વિરહ થયો હોય, તે આપણી વધારે નજદીક આવે છે. પ્રેમનો વિરહ તો નવી દૃષ્ટિ આપે છે અને નવું જીવન પ્રગટાવે છે. બીજાને વધારે મહત્ત્વ આપીને આપણે પોતે નીચે રહેવું, તો જ આપણું બધું સરળ અને સુલભ ચાલ્યા કરશે. પ્રેમ, એ કળા આપણને શીખવે છે.

સાયવણી અને શ્રદ્ધા

ગમે તેટલી સલામતી રાખીશું તોયે જેટલું રહેવાનું હશે તેટલું જ રહેશે, પરંતુ તેથી ચોકસાઈ અને સાવધાનતામાં જરાકે ફરક પડવો ના જોઈએ.

પ્રેમ-સંસ્પર્શ કેળવો

સ્વજનોને કાગળ લખો ત્યારે-કે કોઈને પણ લખો ત્યારે-માત્ર કોરી હકીકતવાળા જ કાગળો ના લખવા, પરંતુ એમાં લાગણી, ભાવ, વ્યક્તિગત પ્રેમસ્પર્શ આવવા દેવાં તે ઠીક પડશે. વળી, જે જે મદદને યોગ્ય જણાય અને આર્ત હોય, એને કંઈ ને કંઈ કરતા રહેવાનું તો રાખશો. બે મીઠા સહાનુભૂતિના શબ્દો તો સૌની સાથે બોલવાનું રાખવું જ. સૌ કોઈ આપણું જ છે, એવી પ્રેમભાવના કેળવ્યા કરશો.

યજ્ઞથી જ વરસાદ

નંદલાલે (કૃષ્ણે) આર્યાવર્તમાં સૌના જીવનમાં જીવંત સંસ્કારરૂપે સ્થાન લીધું છે. ગમે તેટલા વિપ્લવો ભલેને થાય પણ એ ભાવ હિંદની ભૂમિમાંથી ભુસાવાનો નથી. એ ભાવના લોકોના હૃદયમાં સચોટપણે, આવી જડતામાં પણ, કેમ કરીને જીવતી રહી હશે ? શું કંઈ એ માત્ર કપોળકલ્પિત હશે ? માત્ર કલ્પનાનું તૂત ભલેને ગમે તેટલું સજ્જડ હોય તોપણ તે લાંબો ગાળો જીવી શકતું નથી. લોકોના જીવનમાં તે પ્રાણ પૂરી શકતું નથી. બુદ્ધે જે સંસ્કાર લોકોમાં રેડ્યા તે કોઈ મહારાજા કે ઐતિહાસિક વીર પુરુષ નથી રેડી શક્યા. જેમણે જેમણે પોતાનું જીવન વધારે ભાવભર્યું અને પ્રાણવાળું બનાવ્યું છે, એની જેટલી અસર થયેલી છે, એટલી અસર બીજું કોઈ નિપજાવી શક્યું નથી, એ તો હકીકતની વાત છે.

જીવનનો સર્વતોમુખી વિકાસ થવો ઘટે

જીવનમાં એવો ભાવ વિકસે એ માટેના આપણા સર્વ પ્રયત્નો આપણે કરવા રહ્યા. એ પ્રયત્નો અનેક રીતે થઈ શકે. એ પ્રયત્ન એ જ યોગ, પરંતુ એના માટેની આપણી તમન્ના દિનપ્રતિદિન વધ્યા કરવી જોઈશે. એ તમન્ના વધારવા માટે આપણે જે ભાવને જીવનમાં પ્રગટાવવો છે, એ ભાવને અનુકૂળ ભૂમિકા થાય એવું વર્તન જ માત્ર નહિ, પરંતુ આપણું માનસ પણ તે રીતે કરવાની જરૂર છે. જીવન માત્ર એકલું કોરું જડ વહેવારની હકીકતોથી ભરેલું નથી. તેમ એ માત્ર ઊર્મિ કે લાગણીનું બંડલ પણ નથી, પણ એ બધું મળીને સાકાર સ્વરૂપ

થાય, એવું આપણે જીવનને કરવાનું છે. ઊર્મિ, આવેશ, લાગણી, ભાવના, પ્રેમ-એ બધાંને આપણે બઢાવવાં જ પડશે. એ ત્યારે જ બઢશે કે જ્યારે આપણને એવી તકો મળતાં તેવી તકોથી આપણામાં જાગૃતિ રાખીને તે તે વખતે ઊર્મિઓને જગાવવા દઈશું, પણ તે ભોગવી લઈશું નહિ અને એની વરાળ બનાવતા રહીશું. એમ કરતાં કરતાં આપણે ઘનિત, પુનિત બનતા જઈશું.

જીવન અને હીરો

જીવનનું મૂલ્યાંકન અમુક રીતે જ આંકવાની અથવા આપણી રીતે જ ગણવાની આદત તો આપણે મનમાંથી કાઢી નાખવી જ પડશે. હીરાને જો અનેક પાસાં છે તો જીવનરૂપી હીરાને તો કેટલાં બધાં પાસાં હોઈ શકે ! પણ આપણો જીવન-હીરો તો ઘડાયા વિનાનો છે. હજી તો એને ઘડવાનો છે, સાફ કરવાનો છે, એને પહેલ પાડવાના છે અને બીજું ઘણું ઘણું કરવાનું છે. એ માટે એને ભગવાનના હાથમાં-એ કારીગરના હાથમાં સંપૂર્ણપણે મૂકી દેવાનો છે, અને આપણું બધું જ મૂકી દેવાનું છે. તો જ આપણે ઘડાતા જઈશું. પણ ત્યારે જેમ જેમ સરાણે આપણે ચડતા જઈશું, તેમ તેમ એ પ્રયોગમાંથી મળતી ચેતનતાનો અનુભવ પણ આપણને થયા વિના રહેવાનો નથી. આવો અનુભવ એટલે જ પ્રભુની ઝાંખી. જેમ જેમ એ અનુભવ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતો જશે તેમ તેમ એ પરમ નંદલાલની છબીનાં ભાવનાં દર્શન પણ ઘાડાં થતાં જશે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૩-૩-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

સ્વભાવવશ ક્રિયા

સૂરજ તપતો જ રહે છે, કારણ કે એ હકીકત એના સ્વભાવમાં જ છે. નદીઓ વહ્યા જ કરે છે, ફૂલ ખીલે છે, દરિયો ઊછળે છે અને ઘૂઘવે છે અને પક્ષીઓ કલરવ કરે છે, એ બધું એમના સ્વભાવમાં છે. પ્રત્યેક માણસ પણ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તતો હોય છે. એને એક પ્રકારનું એનું પોતાનું વાતાવરણ હોય છે, અને એને લીધે એને પોતાની વિશિષ્ટ પ્રકારની સમજણ પણ હોય છે. એ સમજણની પકડ પ્રમાણે આપણે વર્તતા હોઈએ છીએ, પણ એનાથી પર રહેવા જેટલો આપણો સ્વભાવ વળેલો હોતો નથી. તેથી, ભગવાનની વાસ્તવિકતાનો પૂરો ઉઠાવ આપણામાં ઊઠી શકતો નથી. દરેક માણસ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે, તેથી એને એના વર્તુળમાં રહેવા દઈને એનું પોતાનું એ જોતો રહે છે. એમ કરતાં કરતાં એને જો પોતાનું ઊંડું આત્મનિરીક્ષણ કરવાનું દિલમાં ઊગી જાય, તો પછી એને રસ્તો જલદી હાથ લાગી જાય છે, કારણ કે તો પછી એ પોતાની સાચી વાસ્તવિકતાની ભૂમિકા ઉપર ઊભો રહેલો હોય છે. સત્યને પણ ભૂમિકા હોય છે, બાળકનું સત્ય તે આપણું ના હોઈ શકે, દરેક માણસ એને પોતપોતાની વિશિષ્ટ કક્ષાની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને એ દૃષ્ટિબિંદુ પ્રમાણે એને એ સમજાય છે.

આંતર પ્રેષણાને અનુરૂપ સામાન્ય જીવન છે

સૂર્યનો પ્રકાશ પથ્થર પર, ઠીકરા પર, કાચ પર, હીરા પર અને સજ્જન પર સરખી રીતે પડે છે, પણ દરેકની તે લઈને સમજવાની શક્તિ નોખી નોખી રહે છે. આમ, સત્ય પણ સાપેક્ષ છે, સંબંધગ્રંથિત છે એટલે પ્રત્યેકને એના જીવનની અંતરતમ (urge) પ્રેરણા-ધક્કા-પ્રમાણે એનાં દર્શન થાય છે. જેનામાં સાચા જીવનની પ્રેરણા જેટલા પ્રમાણમાં સાકારરૂપમાં જીવનમાં વણાઈ ગયેલી હશે તેટલા પ્રમાણમાં ભગવાનમાં એ ઓતપ્રોત થયેલો હશે, અને તે પ્રમાણેની એની સમજણ રહેવાની છે. દુનિયાના વહેવારમાં આપણે જુદા જુદા માનવીઓના સંબંધમાં આવવાનું થતું હોવાથી એમનાં જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિંદુ આપણને નજરે પડવાનાં જ છે. એટલું જ નહિ પણ તે દરેકનાં મંતવ્ય અને કથનને અવલંબીને એની અંદર જે ભૂમિકા રચાયેલી હશે તે ઘડાતી જતી હશે. કોઈક જ એવા હશે કે જે એવી ઘડાતા જવાની ક્રિયા થતી હશે તેમાંથીયે ઉપર રહીને, તટસ્થપણે, બીજી રીતે જોઈ શકવાની શક્તિ ધરાવતા હશે, પરંતુ જેઓમાં સત્યને, પ્રભુને અનુભવવાની ધગશ જાગી છે, તે વિદ્વાન હોવા જોઈએ એવું કંઈ જ નથી. વળી, તેઓ ભારે ચમત્કાર કરનારા હોવા જોઈએ એવું પણ નથી. તેઓ ના કરી શકે એવું નથી, પણ બધા હોવા જ જોઈએ એમ નક્કી ના કહી શકાય. તેઓ કેવા હોવા જોઈએ એવું કોઈ શાસ્ત્રી કે શાસ્ત્રો વર્ણન ના કરી શકે. જેઓ ભારે બુદ્ધિવાળા હશે અને બીજી રીતે આગ્રહી વૃત્તિવાળા હશે તેમને સત્ય પોતાની રીતે ઘડી શકવાનું નથી, એ વાત તો નક્કી છે. જેમની ઈચ્છા

ભગવાનથી કે સત્યથી ઘડાવાની છે, એમણે તો પોતાનું કશું પણ કોઈ પણ જાતનું માનવા કરવાનું-આગ્રહ રાખવાનું-છોડી દેવાનું જ છે. ભલે પછી એને કોઈ બાજુ કે પક્ષ ના રહો. બધાંની સાથે સહાનુભૂતિ ધરાવીને એ જે કંઈ કરતું હોય તે ભલે કરે એમ રાખીએ. આપણે તો આપણામાં જ રત રહીએ, બહુ તો અલગ રહીએ, પણ તે વિના બીજી રીતે બીજાનામાં કોઈ વાતે માથે લઈને કંઈ ના કરીએ કે વહોરીએ-ભલેને આપણો પાસેનો સંબંધી હોય તોયે, અને જે કંઈ કર્મ આવેલું હોય તે પણ આપણા પોતાના માટે જ કરીએ છીએ, અને આપણા પોતાના વિકાસ કાજે જ કરીએ છીએ એવી સમજણથી જે તે કંઈ કરીએ.

સત્ય આપણને એકલક્ષી બનાવે છે

જેમ અત્યંત તેજ આપણને આંખ હોવા છતાં આંધળા બનાવી દે છે, ભારે અવાજ બહેરા કરી દે છે અને ઈંદ્રિયની લાલસા આપણામાં પક્ષાઘાત આણે છે, તેમ સત્ય પણ આપણને તેવા બનાવી દે છે. બહારની હકીકત કે વસ્તુ પરત્વે તે આપણને આંધળા બનાવી દેશે, કાન હોવા છતાં બહેરા બનાવી દેશે અને ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં આપણને સ્થગિત કરી દેશે. આ હકીકતની વાત છે, પણ આ બીજાં બધાંને (બીનઅનુભવીને) કેવી રીતે ગળે ઊતરે ? આવી વૃત્તિ થતાં દરેક પ્રત્યે પછી તે જૂઠો, અન્યાયી, જુલમી કે પિશાચ હોય તોયે એને સહાનુભૂતિથી અને કરુણાથી જોવાની દૃષ્ટિ આપણામાં આવવાની જ. મહાત્મા ગાંધીજી અંગ્રેજોને સહાનુભૂતિથી જુએ છે, એ આ જ દૃષ્ટિબિંદુથી, પણ લોકો તો એને અતિશયતા તરીકે ગણે છે. ચિત્રની

પીઠભૂમિકા-(background) ચિત્રનો ઉઠાવ બરાબર આવી શકે તે માટે હોય છે, તેવી જ રીતે આપણા જીવનમાં આવતા અનેક વારાફેરા-ચડઊતર આપણા અનુભવોને અંતે થનારા જીવનચરિત્રને ઉઠાવ આપવા માટે આવેલા હોય છે અને એ દરેકમાં અર્થ અને હેતુ હોય છે.

જ્યારે જીવનમાં સમતા-સમતુલા-સ્થપાઈ ગઈ હશે, ત્યારે જીવનપથમાં વચ્ચે આવતા અડચણકારક પથરા તો માનવી-હૃદયના મધ્યબિંદુએ વસેલા સમ્યક જ્ઞાનના શિખરે જવાનાં પગથિયાં બની જશે.

પિંડ તે જ બ્રહ્માંડ

આપણે જ વિશ્વ છીએ અને આપણામાં જ સારું વિશ્વ વસેલું છે, એમ જે કહ્યું છે તેમાં ખોટું નથી. જેમ નાનાં છોકરાંઓ માટે ઘર કે સ્ટીમરના નાના મોડેલ-નમૂના-બનાવવામાં આવે છે, તે પેલા ઘર કે સ્ટીમર કરતાં તો ક્યાંય નાના હોય છે, તેમ આપણે પણ આ સમસ્ત વિશ્વના એક નાના મોડેલ છીએ. વિશ્વના એક unit-એકમ-આપણે દરેક છીએ. કહેવાય છે, કે વિશ્વ ગોળાકારમાં ગતિ કરે છે. આપણી પણ ગતિ ગોળાકાર હશે એમ જણાય છે. આપણે જ્યાંથી આવ્યા ત્યાં જ પાછા જવાનું છે એમ દેખાય છે. તેવી જ રીતે આપણે જે રીતે વિચાર કરીએ છીએ તે જ રીતે તે ફરીને પાછા આપણામાં પેસતા હોય છે, એટલે નકારાત્મક વિચારો જેટલા ઓછા થાય તેટલું વધારે સારું, નહિ તો પાછા એ વિચારો બેવડા જોરથી-બેવડી ગતિથી-આપણામાં પેસવાના છે, અને આપણને વધારે નુકસાન કરશે. તેવી જ રીતે બીજાના

વિચારો પણ તેવું જ પરિણામ લાવવાના છે. માટે, રચનાત્મક વિચારો કર્યા કરવા એ જ આવકારદાયક છે. વિચારો માત્ર અટકે તો તો સર્વથી ઉત્તમ છે. આપણો આદર્શ તે રહેવો ઘટે.

આપણી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ

મનને વિચાર કરતું અટકાવી રાખવું હોય અને એને બીજા રચનાત્મક કામમાં વાળી રાખવું હોય, તો આપણે ખૂબ ખૂબ મંથન કરીને, જાગૃતિ રાખીને, સતત ભગવાનનું નામ લીધા કરવાનું છે. એમાં આપણે મરી મીટવાનું છે. વળી, આપણે within-અંતરમાં-without બહિરમાં બંને રીતે એક થવું હોય, તો બહિરમાં એક દષ્ટિ રહી શકે તે માટે ભક્તિની જરૂર છે અને અંતરમાં એક થવાને માટે ધ્યાનની જરૂર છે. કર્મ તો પ્રત્યેક પળે આપણે કરતા રહેતા હોઈએ છીએ જ, પણ એ કર્મમાંથી આપણને એને જ દૃઢપણે વળગતા રહીએ-થઈએ-તેમાં પણ આપણા વિકાસનો હેતુ રાખીને કર્મ કરવાનાં છે. આપણા એકલા જ માટે પણ એના સાચા અર્થમાં યોગ્ય રીતે કર્મ આપણાથી થતા જશે તો એ વિશ્વમાં પ્રસરશે જ. આપણી પત્ની, પરિવાર, કુટુંબકબીલો, વહેવાર, વેપારવણજ વગેરે પણ કર્મ જ છે, એટલે કર્મનું પરિણામ અને કર્મનું ક્ષેત્ર છે. એ કર્મનો વહેવાર પણ આપણા આત્મવિકાસ માટે જ કર્યા કરવાનો છે. એવી રીતે કેમ કર્મો કરવાં એ એક પ્રશ્ન છે, પરંતુ જિજ્ઞાસુને જીવન જીવતાં જીવતાં જ એવી જાતનાં બધાં સમાધાન મળી જ રહે છે. એટલે જિજ્ઞાસુને જ્યારે એવા પ્રશ્ન થાય, ત્યારે વધારે અંતર્મુખ થઈને ભગવાનની અભિમુખ વધારે થવાય એવી રીતે શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, પ્રેમ, આદરભાવના અને શરણાગતિની

ભાવના કેળવ્યા કરવાનું એણે રાખવું. જે વસ્તુ આજે નથી સમજાતી તે કાલે સમજાશે જ એ નક્કી છે. એટલે જો આપણે આપણી જાતને બરાબર સમજવાનું રાખ્યા કરીશું, અને એ એક જ મહાપ્રશ્ન આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખ્યા કરીશું, તો આપણું કામ જલદી-વહેલું-સુધરવાનું છે, એ નક્કી વાત છે.

અયોગ્ય વર્તનનો આભાસ થશે

બીજી એક વાત લખી લઉં. જ્યાં સુધી મારે તમારા બધાંની સાથે સંબંધ રહ્યો હશે ત્યાં સુધી relatively (સાપેક્ષપણે, સામાની સાથેના સંબંધના ફળરૂપે) કોધે ભરાવાનું અને એવી દરેક જાતની વૃત્તિ રાખવાનું બનશે. ઉકળાટ પણ થશે અને અસમતા પણ જણાશે. જેને જે રીતે એ સમજવું હોય તે રીતે તે ભલે સમજે. એનું ગૂઢ વિજ્ઞાન કે રહસ્ય સમજાવવાની રીત મને આવડતી નથી. તેમ એવું સમજાવવું ગમતું પણ નથી. મને તો લાગે છે, કે એ સમજાવવા જવું જ ખોટું છે. જ્યારે આપણે પ્રેમને બરાબર યથાર્થ રૂપમાં સમજીશું ત્યારે એ આપોઆપ સમજાશે. માતા બાળકને આંખ પણ કાઢશે, ત્યારે તે પાછળનું દૃષ્ટિબિંદુ મા જ સમજી શકશે. કોઈ દિવસ મને સમજાવવાનું ફાવતું નથી. એ મારા સ્વભાવમાં જ નથી. માટે, કોઈ વખત ના સમજાવું તોપણ કૃપા કરીને બીજું અન્યથા ના ધારવાની વિનંતી છે, કારણ કે એ ન તો તમને ફાયદો કરે, ન તો મને.

લેખકના વર્તનની રીત

હું સંપૂર્ણ છું એવો કદી મારો દાવો નથી, પણ જે રીતે તમો બધાં સાથે વર્તાય છે, તે રીત એવી છે, કે જેમ થયા જાય

તેમ વર્તાય. તર્ક, બુદ્ધિ, લાગણીથી કોઈ ના સમજાય એવા મારા વર્તન પ્રતિ તમે બધાં પ્રેમદષ્ટિ, સહાનુભૂતિ, કદરભાવના અને શ્રદ્ધાવિશ્વાસની ભાવના રાખ્યા કરશો અને તે દષ્ટિકોણથી જોવાની ટેવ પાડશો તો ભવિષ્યમાં કોઈ થઈ ગયેલું વર્તન કેમ એવું થયું તે સમજાયા વિના રહેવાનું નથી, પણ તે વૃત્તિઓમાંયે જો આપણી સમજ અને માન્યતાની વૃત્તિથી દોરાઈ જતાં નહિ હોઈશું તો. વળી, કેટલીક વખત જાણીજોઈને પણ અવળચંડાવેડા કરું કે જેથી આપણા મનના થર કેવાક છે અને જમીન કેવીક પોચી થઈ છે, તેનો મને વધારે ચોક્કસ ખ્યાલ આવે. સાચું પૂછો તો હું તેના વિશે (મારા વર્તનની રીત વિશે) વિચાર કરતો નથી. જો કોઈ પૂછે તો પછી તે વખતે જે બુદ્ધિમાં આવે તેવાં કારણો જણાવી દઉં છું.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૬-૩-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

પત્રવહેવારની સાધના

મારે હિસાબે તો પત્રલેખન હૃદયના જોડાણ માટેનું એક સાધન છે. પ્રિયની સાધનાનું એક અંગ છે. પ્રિયના સ્મરણના ઉઠાવ માટેની એક ઉત્તમ તક છે, દિલના દરિયાવ ભાવ જગાડીને એમાં પરોવાવા માટે, એકાગ્ર થવા માટે અને દિલના દરિયામાં જો એની કૃપા હોય, તો કોઈ મહેરામણ જાગે અને પ્રેમની યાદથી કંઈ એને હલાવવું હોય તો હલાવે એવું એવું પત્રલેખનમાં સમાયેલું છે.

મને પત્ર લખતી વખતે આપણે પાસે હોઈએ, આપણી

ચેતના જાગ્રતપણે ત્યારે આપણામાં જ સમાયેલી રહે, એવું થઈને લખવું. તે કરતા હોઈએ ત્યારે એકાગ્ર થઈ જઈએ, ભાવવાળા બની જઈએ, તો આપણે શરીરે પાસે હોવા છતાં જે ના કરી શકીએ તે ત્યારે થઈ શકવાનો વધારે સંભવ છે. પાસે હોઈએ છીએ ત્યારે એક પ્રકારની sense of security (પોતે સલામત છે એવી હા...શની લાગણી)ને લીધે ભાવનામાં વેગ અને જોશ નથી હોતાં. દૂરની ભાવનામાં પ્રેમ અને ભાવનાનો ઉછાળો વધારે રહ્યા કરે છે.

આપણું ખરું કામ

તમારે બીજું ઘણું કામ ભલે હોય, પણ કૃપા કરીને ખૂબ ખૂબ મહેનત લઈને નામસ્મરણ સતત ચાલુ રાખવાની મહેનત કરજો. એ જ આપણું ખરું કામ છે. એને જ મહત્ત્વ આપવાનું રાખશો. કોઈ પણ ઉપાયે એની યાદ રહ્યા કરે એટલું તો કરશો જ. કામ તો થયા જ કરશે, પણ મહેનત તો આ કામમાં લીધા કરશો અને કંઈ ને કંઈ નુસખા ખોળી કાઢી એ યાદ આવે એમ કરશો.

કારકુનો સાથે પ્રેમાળ વર્તન

તમારા ત્યાં જવાથી તમારો ઓફિસ સ્ટાફ બધો જ ખુશી થયો હશે. એ લોકો સાથેનું તમારું વર્તન બીજા લોકોની પેઢીઓની સરખામણીમાં ઘણું સારું ગણાય, પરંતુ હવે તો એનાથી પણ નિકટવર્તી સંબંધ બાંધશો. આપણા લોકમાં એક પ્રકારની એવી લાગણી રહે છે, કે જો ઓફિસના માણસો સાથે નરમાશવાળો અને ઘર જેવો સંબંધ રાખીશું, તો પછી તેઓ બદશે નહિ, પણ એવું નથી. આપણો પ્રેમસંબંધ વધવાથી

તેઓ જરૂર સારી રીતે વર્તશે અને કદાચ નહિ વર્તે તોયે એવું કંઈ બગડી જવાનું નથી. આપણને તો એમાં જ લાભ છે.

એક પ્રાર્થના મોકલું છું, એનો ભાવ યોગ્ય લાગે તો તેવા કંઈક ભાવની પ્રાર્થના કર્યા કરશો :-

આપણું પરમ ધન-શ્રદ્ધા

‘હે પ્રભો ! રસ્તામાં અમને બીજું ઘણુંયે નડજો, ઘાડાં જંગલો આવજો, રસ્તો ભલેને ના સૂઝે, ખીણો અને પર્વતો આવજો, પાણી ના મળજો અને અમારા કંઠ સુકાઈ જજો, અમારો રસ્તો કાંટાકાંકરાથી ભલે ભરપૂર હજો, તે બધું અમે સહી લઈશું, પરંતુ એટલી દયા કરી, પ્રેમ કરી, અમ રંક પર રહેમ ગુજારી એટલું કરજો કે,

‘શ્રદ્ધાકેરી પણ ન ખૂટજો વાટમાં વાટખર્ચો’

જો એટલું થશે તો તારી કૃપાથી અમે બધું પાર કરી શકીશું. તો હે દયાળુ ! કૃપાનિધિ ! પરવરદિગાર ! એટલી જ આજની અને હંમેશની અમારી લખી લખીને તને અમારા રંકજનની પ્રાર્થના છે.’ હિંમત હશે, સાહસ હશે, બળ હશે, હોશિયારી અને હોંશ હશે પણ શ્રદ્ધા નહિ હોય તો નહિ ચાલે. માટે, ભગવાન પાસે એની માગણી તો આપણે કરતાં જ રહેવું.

(મંદાકાંતા)

વ્હાલાંઓના પ્રણય સરખી શાંતિ ના અન્ય કોઈ
વ્હાલાંઓના પ્રણય સરખી દિવ્ય સૃષ્ટિ ન કોઈ,
વ્હાલાંઓની રસ ભરી મીઠી પ્રેમની સૃષ્ટિમાંહે,
રે’વા માટે હૃદય તલસે ઝંખતું રે’ સદાયે.

ભાવભીનાં રહો

બીજા કોઈના આવેલા કાગળનું ઊર્મિભર્યું લખાણ વાંચતાં કે સાંભળતાં તમને આંખમાં આંસુ આવી જતાં હતાં તે યાદ છેને ? એવું ભાવભીનું હૈયું વધારે ને વધારે થવા દેજો. વધારે ને વધારે નમ્રતા કેળવ્યા કરજો અને શરણાગત થવાને ગોળાકારે મથ્યા કરશોજી.

નામસ્મરણથી પ્રસન્નતા અને સરળતા

આપણી ભાવના સમજણથી વધુ ને વધુ વ્યાપક બને, એટલું જ નહિ પણ તે ભાવના ઊંડી ઊતરે અને તે પ્રમાણે દિલમાં ફોરમ છૂટતી રહે તો જ ઠીક પડે. સદાય પ્રસન્નચિત્ત વધારે ને વધારે રહેવાય તો સરળતા આપોઆપ રહે છે, એ તો આપણને સમજાય એવું છે. એવી સ્થિતિ નામસ્મરણ ચાલુ રહે તો થાય છે અને એમાં સહજભાવ અને ઊર્મિ પણ પ્રગટે છે. કશું પણ મન ઉપર લટકતું ના રહેવું જોઈએ કે જેથી મનને એમાં પરોવાયેલા રહેવાની તક મળે. માટે, નામસ્મરણ સતત ચાલુ રહે એવી કંઈ ને કંઈ તરકીબો ખોળ્યા કરશો.

પ્રિયજનનો વિરહ

પ્રિયજનોનો વિરહ આપણને એટલો બધો સાલવો જોઈએ કે, તે વિરહની લાગણીથી આપણું હૃદય વધારે ને વધારે કોમળ બને. એક ભક્ત કવિએ લખ્યું છે કે :-

‘ક્રિયા હું મેરે હૃદય કો કોમલ

વિરહ અગન મેં જલા જલા કર.’

એટલે જેને આપણે મેળવવા માગીએ છીએ, તેની સાથે અને તેની ભાવનાની સાથે સંપૂર્ણ તાદાત્મ્યપણું થાય, તે માટે

જોઈતી ખૂબ ખૂબ તમન્ના અને જાગૃતિ જ્યાં સુધી આપણે જમાવી ના શકીએ ત્યાં સુધી એવું બનવા સંભવ છે, કે જે નવું દૃષ્ટિબિંદુ આપણી સમજણમાં આવ્યું છે, તે દૃષ્ટિબિંદુને આપણી પ્રકૃતિ ભુલાવી દે અથવા એમાં ભ્રમ પેદા કરે. આપણામાં તીર્થસ્થળોનું માહાત્મ્ય ઘણું જ ગણવામાં આવ્યું છે, અને જે જે મહાપુરુષોની જગાઓ હોય તેને પણ તીર્થસ્થળમાં જ ગણવામાં આવી છે, તેનું કારણ પણ કંઈક આવું જ હશે, કારણ કે તે તે જગાઓ આપણા મનમાં જે નવી સમજણ ઊગેલી છે તેને વધારે ઊંડી ઠસાવવામાં કે ગાઢ કરવામાં ઘણી મદદરૂપ થઈ પડે છે. સ્વામી વિવેકાનંદ જ્યારે જ્યારે શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના મૃત્યુની અસલ જગાએ જતા, ત્યારે ત્યારે એમને શ્રીરામકૃષ્ણની તાદૃશ્ય ઝાંખી થતી, અને તેઓ જે જે કરતા હતા તે બધું સ્વામીને સ્પષ્ટપણે જણાતું. એમના ભાવની અંદર જે ઉત્કટપણું હતું અને ભગવાન શ્રીરામકૃષ્ણ ઉપર જે ખૂબ ખૂબ આદરભાવ હતો તેને અંગે કરીને પણ આમ તેમને થતું હોય, પરંતુ એવા પણ દાખલા બન્યા છે, કે જ્યારે તેમના એવા કોઈ મહાન વિટંબણાના પ્રસંગે શ્રીરામકૃષ્ણે પ્રત્યક્ષ રીતે એમને દોરવણી આપી છે. એટલે આપણે જ્યાં સુધી ભગવાનના અમૂર્ત-abstract-ભાવને અનુભવી શક્યાં નથી, ત્યાં સુધી સ્થૂળરૂપે આપણા એકબીજાના સંબંધમાં આપણે એવી વિરહની લાગણી વધાર્યા કરીએ, તો મને એમ લાગે છે, કે આપણી સમજણને ટકાવી રાખવાને માટે તથા તેને વધારે ને વધારે ઊંડી જવામાં એ મદદરૂપ થઈ પડશે.

પ્રેમની ભાવના

જ્યારે જ્યારે આપણે આપણા હૃદયને પ્રેમના ઉત્કટપણાની ભાવનામાં સતત વહેતું રાખી શકીએ, ત્યારે એ પ્રેમની પાછળનો હેતુ જે હોય (આત્મસાક્ષાત્કાર) તે હેતુને જીવંત રાખવાને માટે પ્રેમ ઘણો મોટો ભાગ ભજવે છે. જે આપણી બુદ્ધિથી કલ્પનામાં આવી શકતું નથી, વિચારકો જેને વિચારી શકતા નથી અને કવિઓ ગમે તેટલી પ્રેરણાથી પ્રેરાયેલા હોય તોપણ ત્યાં પહોંચી શકતા નથી, (કેવળ ઊર્મિ કે પ્રેરણાથી) તેને અને તેની સૃષ્ટિને પ્રેમની ભાવના સાચેસાચ હકીકતમાં આપણી સમક્ષ તાદૃશ્ય કરે છે, પરંતુ આવી પ્રેમની ભાવનામાં આપણે સતત પરોવાયેલા રહીએ એ માટે આકર્ષણની જરૂર રહે છે. ખેંચાણ વગર પ્રેમમાં ઉત્કટપણું આવી શકતું નથી. તેથી એ ખેંચાણ રહે એ માટે આપણે જો પ્રેમને, આપણા હૃદયની અંદર ભાવવાળી જેટલી લાગણી હોય તેટલી બધી લાગણીથી, સતત યાદ કરી રાખવાનું અથવા અમુક અમુક વખતે એને એવી રીતે હૃદય સમક્ષ લાવવાનું કર્યા કરીશું તો એ ખેંચાણ જરૂર વધશે.

ગણતરીનું અને અંતઃસ્ફુરણનું આચરણ

વેપારમાં તો ગણતરી કરવી જ પડે એ વાત સાચી છે, પરંતુ તમારા જીવનમાં તમને ગણતરી વિનાના પ્રસંગોએ જ વધારે મદદ કરેલી છે. એટલે એવી પળો તમને વધારે ને વધારે સતત રહ્યા કરે તો કેવું સારું ? તેમ જ એ બધું ગણતરી-પૂર્વક અને કુશળતાપૂર્વક કરતાં કરતાં પણ ભગવાનને ના ભૂલવાનો સતત અભ્યાસ રહેવો જોઈએ.

આવતા કાલની આગાહી

ભગવાનને ભુલાવી દે એવા પ્રસંગો હવે બહુ આવશે, કારણ કે આજે પ્રલય ચાલી રહેલો છે. એ પ્રલયની પાછળ દુનિયા કેવી થવાની છે, એની આપણને કશી પણ કલ્પના નથી. બધા લોકો કહે છે, કે New Order નવો યુગ થવાનો છે, પણ લડાઈ દરમિયાન અને લડાઈ પછીથી એકબીજા પ્રત્યે પ્રજાઓનાં માનસની અંદર એટલાં બધાં ઝેર રેડાય છે, કે તે એનું પરિણામ લાવ્યા વિના રહેવાનું જ નથી. લડાઈ પછીથી વધારે વર્ણસંકરતા આવવાની છે, એટલે કે દિલની ઉદારતામાં વધારે સંકુચિતપણું આવવાનું છે, અને લોકોમાં જે ઉદાત્ત ભાવના છે, તે ઉદાત્ત ભાવના ક્યાંય સરકી જવાની છે. આવા આ સમયમાં પણ જેઓ પોતાના ધ્યેયને ચુસ્તપણે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસથી વળગી રહ્યા હશે, તેમ જ ગમે તે થવા છતાં પણ અને જીવનની આકરી કસોટીમાં પણ એ જ ખરું તત્ત્વ છે, એમ સમજીને જેઓ સતત વર્તતા હશે, તેમને ઘણો લાભ થવાનો છે, ભગવાનનો અવતાર એવા લોકોને તારવા માટે જ થતો હોય છે. દુનિયામાં એવી ગૂંગળામણનો સમય નજીક આવતો જાય છે. મોટા મોટા સંતપુરુષો પણ શું કરવું કે શું થશે, તે વિચારી શકશે નહિ એવી સ્થિતિ પેદા થવાની છે.

આ કાળમાં ભગવત્પરાયણ ટકશે

આવા જીવન અંધારના વખતમાં આપણું ડૂબતાનું તરણું તો એકલું ભગવાનનું નામ જ છે. કેટલાક લોકો એમ કહે છે, કે કર્મનો બદલો તો ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો જ નથી, તો પછી નામ લઈએ કે ના લઈએ એ બધું સરખું જ છેને ? મારે

હિસાબે તો તે સરખું નથી. કર્મનો બદલો જરૂર ભોગવવો પડશે, પરંતુ ‘શૂળીનું વિઘ્ન કાંટે ગયું’ એના જેવું થશે. કર્મનાં પરિણામની intensity-તીવ્રતા-જલદમાત્રા-ઘટીને ઘણી જ નાની-બિલકુલ સૂક્ષ્મસ્વરૂપે-નામસ્મરણથી થઈ જશે. આ હકીકત અનેક સંતભક્તોએ અનુભવેલી છે. અને એ અનુભવના આધારે ભગવાનના નામસ્મરણમાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા વખતો વખત જામતાં ગયાં છે. એટલે કર્મ જ સર્વોપરી છે એવું કશું નથી.

નામસ્મરણનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય

ભગવાનને આપણે નક્કર સ્વરૂપે જોવા ઈચ્છીએ છીએ ખરા, અને એ બધું શી રીતે શક્ય થાય એમ પણ લાગે. વળી, જો ભગવાન છે તો જગતમાં આ બધાં દુઃખ, અંધાધૂંધી, ત્રાસ, અન્યાય વગેરે બધું કેમ હશે એમ કેટલાક લોકો પૂછે છે, તેમ એ હશે કે નહિ એ પણ એક મોટો પ્રશ્ન છે, એવું પણ ઘણા લોકો માને છે અને ઘણાના હૃદયમાં એવું પુછાયા કરાય છે. જેઓ જડ છે, તેના કરતાં તો આ સારા છે, કેમ કે એટલી પણ મથામણ એમને થાય છે, પરંતુ આ મથામણ કેટલીક વાર ઉપરછલ્લી પણ હોય છે. એવી ઉપરછલ્લી મથામણવાળાની કે society talk જેવી વાત-સભ્ય ગણાતા લોકોની માન્યતા કે વાતચીત-જે લોકો કહેતા હોય, તેવા લોકો તો જડ કરતાં નપાવટ છે, પરંતુ જેને ખરા દિલથી એ બાબતની મથામણની ચાનક લાગેલી છે, એવા લોકોને જરૂર એક દિવસ સમજણ પડવાની છે. જગત પરના મનુષ્યોના ઘણા મોટા ભાગના હૃદયમાં-પછી ભલેને એમાંના ઘણા જંગલી હોય-કોઈ ને કોઈ પ્રકારના ભગવાન કે દેવ વિશેની ભાવના રહેલી જ

છે. એટલે એમ કહી શકાય કે એ ભાવના સુષુપ્તપણે આખા જગતમાં પહેલી છે. આ હકીકત જો આપણે ગળે પૂરેપૂરી ઊતરી હોય, તો આપણા જીવનના ધ્યેયને સતત વધારે ને વધારે તમન્નાવાણું બનાવીએ અને તે વારેવારે લક્ષમાં રાખીએ. એને માટે નામસ્મરણ એ મોટામાં મોટું સાધન છે. નામ-સ્મરણના પ્રતાપ અનેકવિધ છે.

માતૃત્વની ભાવના વિકસાવો

જ્યાં સુધી આપણને આપણી જનેતા પ્રત્યે ખૂબ ખૂબ પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ હૃદયમાં પ્રગટેલો નહિ હોય ત્યાં સુધી એ ભગવાનને આપણે વધારે વિસ્તૃત કરી શકીશું નહિ. આપણી માના મત સાથે કે વિચારો સાથે ભલે મળતા ના થઈએ, પરંતુ તેની સાથેનો ભાવ ઘણો જ ઉત્કટ હોવો જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એ ભાવ પત્ની પ્રત્યે પણ થવો જોઈશે, જ્યાં સુધી આપણી પત્નીમાં માના અંશોને અને તેના કોમળપણાનો અને તેની સ્નેહાર્દ્રતાભરી સંભાળનો પૂરો પરિચય આપણને નહિ થાય, અને એ નજરે આપણે એને જોતા નહિ થઈએ, ત્યાં સુધી આપણામાં એ ભાવ જાગી શકવાનો નથી. વળી, આપણી ધગશ, આપણી તમન્ના અને આપણા જીવનનું ધ્યેય જો આપણે સહચરીમાં ઉતારવાં હશે, તો પત્ની માટે પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ એ બંને ભાવનાને ખૂબ વિશેષ પ્રમાણમાં ખીલવવી પડશે. એવું થશે તો જ આપણા એક જ વખત કહેલા વચનનું પણ હાઈ તે સમજી જશે અને કેટલીક વાર તો નહિ બોલ્યા હોઈએ તોપણ આપણા હૃદયનો મર્મ એ જાણી લેશે, અને તે પ્રમાણે

સમજી શકશે અને જીવનમાં ઉતારી શકશે. જીવનમાં આપણે જેને સાથે લેવાં છે, અને જેની સાથે રહીને પરિવર્તન કરવું છે, તેની સાથે આવી ભાવના રાખ્યા સિવાય બનવાનું નથી. સ્ત્રીમાત્રમાં માતૃત્વ સહજપણે રહેલું જ છે. એમ તો પુરુષમાં પણ છે, પણ સ્ત્રીની અંદર માતૃત્વની ભાવના મોટા પ્રમાણમાં વિકસેલી છે, અને પુરુષની અંદર એ માત્ર નહિ જેવી છે. એટલે એ માતૃત્વની ભાવનાને લક્ષમાં રાખીને આપણે એની પ્રત્યે વર્તીશું, તો આપણો પણ વિકાસ થશે અને બીજાનો પણ થશે. અંગ્રેજીમાં દયાના ગુણ વિશે કહેલું છે કે :-

It is twice blessed.

It blesseth him that gives, and him that takes.

(એ બમણો આશીર્વાદ છે. જે દયા કરે છે તેને અને જેના ઉપર થાય છે તેને આશીર્વાદરૂપ છે.)

એના જેવું આ ભાવનાનું છે. જગતમાં અને પદાર્થ-વિજ્ઞાનમાં જેમ આઘાત અને પ્રત્યાઘાત હોય છે તેવી રીતે આપણા મનનું પણ છે. આપણા મનના વિચારોની સંકલના જે રીતે વહ્યા કરતી હશે, તે રીતે એના આઘાત પ્રત્યાઘાત થયા કરવાના. તમને અગાઉના એક કાગળમાં લખ્યું છે તેમ આપણા વિચારો આપણને ઘણા મદદકર્તા થઈ પડે. માટે, આપણે તો આપણું જ વિચારીએ અને આપણી દૃષ્ટિએ અને આપણા વિકાસની દૃષ્ટિએ જે કરવાનું યોગ્ય લાગે તે કર્યા કરીએ એમાં જ આપણું શ્રેય છે. બીજાં બધાંને તેમની તેમની રીતે અને તેમના તેમના વાતાવરણમાં વિકાસ પામવા દઈએ, એ પણ એટલું જ જરૂરી છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

હરિ:ૐ આશ્રમ, સાબરમતી, તા. ૨૫-૩-૧૯૪૨
પ્રિય ભાઈ,

પત્રલેખનની સાધનાની રીત

કાગળ લખતી વખતે આપણી સમગ્ર ચેતના લખાતી કે ઉદ્દિષ્ટ વ્યક્તિમાં એટલી બધી તો તાદૃશ્યપણે લગાતાર થઈ જવી જોઈએ, કે લાગણીના માત્ર બળથી-ધક્કાથી-આપણા મનના સર્વ સંકોચો દૂર થઈ જાય અને હૃદય જ બધું લખાવ્યા જતું હોય તેવું હંમેશ બને. આપણા દિલની સરળતા અને ભાવભીનું હૈયું આપણને ઘણી મદદ આમાં કરે છે. કોઈને પણ કાગળ લખવો એને પણ આપણે સાધનાનું અંગ ગણવું પડશે. આપણા હૃદયના પ્રેમભાવને વધારે વેગ આપવાને માટે આપણા પ્રેમીની સાકાર ચેતના અથવા વધારે સારું તો ભાવાત્મક ચેતના આપણી સામે સાધન તરીકે આપણે આણવાની છે. એનું ઉત્કટપણું વધતાં જતાં પ્રેમીને આપોઆપ પ્રત્યક્ષ કરાવશે. સ્થળ અને કાળ ક્યાંયે દૂર થઈ જશે. અને માત્ર ભાવ પ્રવર્તશે એવો એનો જાદુ છે.

આપણે જ સાચા દેવાધિદેવ બનીએ

આપણે જ બ્રહ્મા છીએ, આપણે જ વિષ્ણુ છીએ અને આપણે જ મહાદેવ છીએ. માત્ર આપણે પરમાત્મા નથી થયા. આ કંઈ ખોટું લખતો નથી, કારણ કે આપણે સરજાવીએ છીએ પણ ખરા. એટલે આપણે બ્રહ્મા, જે સરજાવીએ છીએ તેનું પોષણ પણ કરીએ છીએ (પરિવાર માત્ર નહિ, પણ બીજાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો અને વિચારો) એટલે વિષ્ણુ થયા, અને ઘણું સંહારીએ છીએ પણ ખરા, એટલે એ રીતે મહાદેવ થયા, પરંતુ આ બધા દેવોના સર્જનમાં, પાલનમાં અને સંહારમાં જે

એક જાતનું સામંજસ્ય કે સળંગ સુમેળ અને સમન્વય (Conformity and unity) હોય છે, અને તે પ્રત્યેક કાર્યમાં ભગવાનનો જ ભાવ આવિર્ભાવ થતો હોય છે, એવું આપણામાં નથી હોતું. એટલે જો આપણે આપણા સર્જનમાં વિવેક અને મર્યાદા રાખીએ, જેટલું જરૂરનું, યોગ્ય અને વિકાસાત્મક હોય તેનું સર્જન કરીએ, તેનું પાલન કરીએ અને બાકીનાનું સર્જન થયું હોય તોયે તેનો સંહાર કરીએ તથા એ બધી ક્રિયાઓની અંદર ભગવાનનો ભાવ, તેના પર વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, શરણાગતિની પ્રેરણા અને સર્વસમર્પણ કરવાની આપણી શક્તિ-એ બધું ખીલતું જાય એવી દૃષ્ટિ, જાગૃતિ અને શક્તિ આવ્યા કરે, તો પછી આપણે સાચા અર્થમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ થઈએ જ. જેટલે અંશે તેવા થઈએ તેટલે અંશે ભગવાનના ભાવમાં ભળતા જઈએ જ.

પરણેલા સાધકને

જે સાધક પરિણીત હોય તેનું જોડલું જ્યાં સુધી જીવનના ધ્યેયની બાબતમાં સુસંગત રીતે પરસ્પર સુમેળ સાધી શકતું નથી ત્યાં સુધી તેને તેનાં કાર્યમાં વેગ મળતો નથી. એટલા માટે તમારાં પત્નીને પણ આ બાબતમાં રસ લેતાં કરવાં. એમાં એમનો તથા આપણો ‘સ્વાર્થ’ (કલ્યાણ) રહેલો છે, તેથી, આપણે એમની પ્રત્યે ખૂબ લાગણીવાળો પ્રેમ અને પૂજ્ય ભાવ રાખવાનો છે. એમને એમની રીતે એમના જ વાતાવરણમાં સ્વતંત્રપણે વિકાસ કરવા દઈએ, અને આપણા આગ્રહો કે વિચારો એમના ઉપર ના લાદીએ તો નિવેડો વહેલો આવશે. જે કંઈ કહેવાનું હોય તે એક વખત કહીએ, અને તે પણ

જરાકે ભાર દીધા વિના, અને પછીથી એનો સમૂળગો વિચાર પણ કાઢી નાખીએ.

પ્રેમ આચરણથી વધે

પ્રેમનો વિકાસ માત્ર એની કલ્પનામાં રમ્યા કરવાથી કે તેને વિશેની બુદ્ધિની સમજણથી થાય તે કરતાં એનું જીવનમાં પ્રત્યક્ષ અવતરણ કરવાથી વધારે સઘન થાય છે, એ તો દેખીતી વાત છે. એટલે એને આચરણમાં જ્યાં ને ત્યાં મૂકવાનું રાખશો. પ્રેમ બતાવવાની જ્યાં જ્યાં તક મળે ત્યાં ત્યાં દિલ મોકળું રાખજો. ખૂબ ઉલ્લાસભર સંકોચ વિના તે બતાવ્યા કરજો. તો તે જરૂર વધશે.

‘વૃહતાં વૃહતાં, વધુ વધુ ધસે પ્રેમનો દિવ્ય સ્રોત.’

એમ જે લખ્યું છે, તે અનુભવે તમને સત્ય સમજશે.

શ્રદ્ધાના પ્રકાર અને લક્ષણ

શ્રદ્ધાના ત્રણ પ્રકાર હોય છે. આપણામાં જે સમજણ વધવા માંડે છે તેને શ્રદ્ધા પકડી રાખે છે. વળી, તે સમજણને અનુભવમાં લઈ જવાને ચેતનારૂપી બળ પણ શ્રદ્ધા પ્રેરે છે. કેટલાકને માત્ર જડતાથી તે એમાં ને એમાં સાચવી રાખે છે, કેટલાકને તે તેજસ્વી બનાવે છે, અને કેટલાકને તે વિચાર કરતા કરી મૂકી વધારે સાત્ત્વિક બનાવે છે. આ ત્રણે પ્રકારથી આપણે આપણું પોતાપણું તદ્દન અળગું કરી નાખીશું, તો જ તે પોતાનું કામ કરી શકશે. જેટલા પ્રમાણમાં એમ ના થાય તેટલા પ્રમાણમાં શ્રદ્ધા કાં તો કામ કરતી અટકી જશે કે કાં તો તેથી આગળ વધીને અશ્રદ્ધા પણ ઉત્પન્ન કરે એવો સંભવ થાય છે. વાપરતાં આવડે તો કામ આપે, અને નહિ તો નુકસાન કરે, એ જેમ

કોઈ પણ શસ્ત્ર માટે સાચું છે, તેમ શ્રદ્ધા માટે છે. શ્રદ્ધા એ આત્માનો રંગ છે. એટલે એ (શ્રદ્ધા) આપોઆપ સ્ફુરે તે ઉત્તમ. અનુભવ અને વિચાર વડે કરીને સ્થાયી સ્વરૂપ લે તે મધ્યમ. જે માત્ર જડતાએ કરીને આપણને જકડી રાખે તે કનિષ્ઠ.

શ્રદ્ધાની સ્તુતિ

શ્રદ્ધા એ પુરુષાર્થીનું બખતર છે. બચવાને માટે મોટામાં મોટી ઢાલ છે. એ રક્ષણ થવાને માટેનું જ નહિ, પણ રક્ષણ કરવાને માટેનું પણ શસ્ત્ર છે. જીવનમાં સતત ચાલી રહેતા યુદ્ધમાં આપણે જો એનો પળેપળ અને દક્ષતાપૂર્વક ઉપયોગ નહિ કરીએ, તો સંગ્રામમાં જીત મળતાં આપણને વાર લાગશે. આત્માએ આત્માને ઓળખવો હોય તો શ્રદ્ધા એક એનું મોટામાં મોટું સાધન છે. શ્રદ્ધા માણસને શ્વાસની ગરજ સારે છે. ચીલેથી ખોટકાઈ પડેલા ગાડાને નોધારાના આધાર જેવી તે છે. બારે વાંસ ડૂબ્યા હોઈએ ત્યારે ડૂબતાને તારનારી તે પરમ કલ્યાણમયી માતા છે. નદીના જોશમાં વહી જતા પાણીની વચમાં આવી ગયેલી હોડીને માટે સામે પ્રવાહે જવા માટેનો સાનુકૂળ પવન શ્રદ્ધા છે. પુરુષાર્થીના પ્રયત્નદીપકનું તે તેલ છે. તપ્ત હૃદયનું અને હાલમડોલ મનનું તે શીતળ વિશ્રામસ્થાન છે. ચાલતા શીખતા બાળકની તે ચાલણગાડી છે. બાળકને જીવન પાનાર માતાનું તે દૂધ છે. આંધળાની એકની એક સાથી જેવી તે લાકડી છે. ભૂલ્યા આથડનારાઓનો તે ધ્રુવતારો છે. એના વડે તે પોતાના માર્ગનું નિશાન સાચવી રાખી શકે છે અને આગળ વધે છે. ગમે તેવા સંજોગોમાં જે કદી પણ શ્રદ્ધાને છોડતો નથી, તેના પર તે ન્યોછાવર થઈને પોતાના વરદ હસ્તે તેને

સર્વ કંઈ આપે છે. એનાં ચરણમાં જે પોતાનું સર્વસ્વ બલિદાન દે છે, તેને યજ્ઞ પૂરો થતાં પોતે જાતે દર્શન આપે છે.

શ્રદ્ધા આપણી જીવાદોરી

આ તો બધી સાહિત્યની દૃષ્ટિએ શ્રદ્ધાની કલ્પના વધારે તાદૃશ્ય થાય એ રીતે લખ્યું છે, જોકે એમાંની હકીકતો સત્ય છે. શ્રદ્ધાના ગુણ જેટલા ગાઈએ તેટલા ઓછા. શ્રદ્ધાના બળ વડે જ આપણે આ માર્ગમાં આગળ વધી શકવાનાં છીએ. જ્યારે જ્યારે વિમાસણમાં આવી પડાય, જ્યારે જ્યારે હૃદય ઉપર ભાર રહે અને ગૂંચવણમાં પડાય, ત્યારે શ્રદ્ધા ઉપર જ આધાર રાખીને આપણાથી જીવી શકાય છે. અનેક નિરાશા મળતાં તથા મથામણની ભુલભુલામણીની અંદર આ શ્રદ્ધા વિના બીજું કોણ આપણને જીવંત રાખી શકે એમ છે ? સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા થતાં શરણભાવ આવી જ જાય છે, અને શરણભાવ ના જામે ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા પણ પૂરી જામતી નથી. વિશ્વાસ એ શ્રદ્ધાનું એક અંગ છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એકલી શ્રદ્ધાની ભાવના સંપૂર્ણપણે આપણે જો કેળવીને ખીલવી શકીએ, તો સાધકના સર્વ ગુણો એમાં આપોઆપ કેળવાઈ જાય છે. એટલે જ સંતમહાત્માઓએ સાધકને વાટખર્ચીમાં શ્રદ્ધાનું ભાથું આપેલું છે. આ શ્રદ્ધાધનની અમૂલ્યતાને લીધે જ તમને એકવાર કોઈ કવિનું લખાણ જે છે તે લખેલું કે :-

‘શ્રદ્ધાકેરી પણ ન ખૂટજો વાટમાં વાટખર્ચી’

બીજું બધું થજો પણ હે ભગવાન ! અમારા પરમ પાથેયની વાટખર્ચીની શ્રદ્ધા કદી ના ખુટાડજો.

શ્રદ્ધા અંતરને અજવાળું આપે છે, સમજણની આંખ દે છે, અનુભવનું હૃદય ખોલે છે અને અપ્રત્યક્ષને પ્રત્યક્ષ કરે છે, શ્રદ્ધાથી નબળો બળવાન થાય છે, બળવાન શ્રેયસ્સાધક થાય છે, શ્રેયસ્સાધક આત્મસાધક થાય છે અને આત્મસાધક ભગવાનમાં ભળે છે. શ્રદ્ધારૂપી એક મહાન આશીર્વાદ ઈશ્વરે માણસ ઉપર વરસાવેલો છે. ભગવાને જો શ્રદ્ધાની ગુણભાવના માણસમાં ના મૂકી હોત, તો તો જગતનો વહેવાર ચાલત કે કેમ તે સમજવું મુશ્કેલ છે. શ્રદ્ધાથી અનેક ચમત્કારો થાય છે અને થયા છે. અનેક તકો અને સંપત્તો આપણને જીવનમાં મળતી હોય છે, પણ તે શ્રદ્ધા વિના સરકી જતી હોય છે. શ્રદ્ધા જ એક એવી ભાવના છે, કે જે આપણને નવી દૃષ્ટિ, નવી સમજણ આપે છે. એકના એક જ પ્રસંગને શ્રદ્ધાવાળો માણસ અમુક રીતે જોશે અને શ્રદ્ધા વિનાનો બીજી રીતે જોશે. શ્રદ્ધાવાળા થવા માટે આપણે આપણા મતમતાંતરો, આપણી ગણતરીઓ, આપણાં માપો, સમજણનાં ધોરણો અને આપણા આગ્રહો-એ બધાંથી પર રહેવા અથવા તટસ્થ રહેવા મથ્યા કરવું જોઈશે, તો જ સાચી શ્રદ્ધા કેળવાશે. શ્રદ્ધાથી જે કરવાનું હોય છે, તે આપોઆપ સ્ફુરે છે, જે સમજવાનું હોય છે, તે સમજાય છે. જે જોવાનું હોય છે, તે આપોઆપ દેખાય છે અને જે અંતરમાં ઉતારવાનું હોય છે, તે આપોઆપ ઊતરે છે. ત્યાં કશું વિચારવાનું રહેતું નથી. શ્રદ્ધાનો હુકમ મળતાં તે પ્રમાણે કરવાનું મન થાય, તે કરવા માટે દિલમાં ખૂબ ખૂબ ઉમળકો આવે, તે થાય ત્યારે જ જંપાય-એટલું અંદર ચેતન સ્ફુર્યા કરે અને પોતાનું કાર્ય કરાવીને જ તે ભાથામાં પાછી

ફરીને બેસે, એવી કાર્યસાધક શ્રદ્ધા જ સાચી શ્રદ્ધા છે. શ્રદ્ધા તો આંધળાની આંખો પણ છે અને લાકડી પણ છે, કારણ કે આપણે બધાં એક રીતે તો જરૂર આંધળાં છીએ. એથી આપણને તે નવું નવું બતાવે છે અને દોરે છે. શ્રદ્ધા જો ના હોય તો કોઈ પુરુષાર્થીને કે સાધકને સાધન કરવામાં મજા ના પડે. જેને તાલાવેલી લાગી છે, ખૂબ તમન્ના જાગેલી છે, એનામાં શ્રદ્ધા બળવાન થયેલી છે, અને જીવતીજાગતી બેઠેલી છે એમ સમજવું. જેમ જેમ શ્રદ્ધાનો અંશ વધતો જશે તેમ તેમ તે આપણને સાધનામાં રસ ઉપજાવતી જશે, આપણને તેમાં તલ્લીન બનાવતી જશે અને તેથી નવું નવું અનુભવાયા જશે. વળી, આપણું વિકાસનું કૂંડાળું મોટું ને મોટું થતું જશે. આપણી સમજણનાં ધોરણો પણ બદલાતાં જશે. દરેક કાર્યના અને દરેક પ્રસંગના હેતુનાં દર્શન તે કરાવશે. પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી, કાર્યમાંથી, દશ્યમાંથી, વાતચીતમાંથી, અથડામણમાંથી અને પરિસ્થિતિમાંથી આપણને કંઈ ને કંઈ નવું જાણવાનું શ્રદ્ધાથી મળ્યા કરશે. શ્રદ્ધા પ્રેરણાને પાંખ દે છે અને એ પાંખોમાં ચેતનાનું જોમ ભરે છે. આમ, તે આપણને આકાશગંગામાં એટલે કે ચેતનાના ભાવમાં સતત નવડાવે છે. જેમ હિમાલયમાંથી ઊતરીને ખીણો, ખાડા, ટેકરા અને કાદવવાળી જમીન ઉપર આવીને ગંગા અનેકને પાવન કરતી, ધનધાન્ય ઉપજાવતી, શીતળતા આપતી, મલીનતાને ઘસડી લઈ જતી દરિયામાં ભળી જાય છે, તેવી રીતે આપણામાં શ્રદ્ધા તેવું તેવું કરે છે. શ્રદ્ધા બંધ કરેલાં બારણાંને ધક્કો મારીને ખુલ્લાં કરે છે, ના સમજતા સૂરને રાગમાં બેસાડે છે, મૂગાને વાચા આપે

છે અને લૂલાને પગવાળો કરે છે. આ કંઈ માત્ર સ્થૂળ અર્થમાં નહિ, પણ સૂક્ષ્મ અર્થમાં સમજવાનું છે. શ્રદ્ધાની શક્તિ કશા સાથે સરખાવી શકાય એમ નથી. શ્રદ્ધા એ શસ્ત્રોનો પ્રાણ છે, સર્વ અનુભવોનો નિયોડ છે અને મધ્યબિંદુ છે. મધ્યબિંદુ ના હોય તો વર્તુળ થઈ પણ કેવી રીતે શકે ? હૃદયનું મધ્યબિંદુ શ્રદ્ધા છે. એમ તો માનવીમાત્રનાં, સાધક નથી હોતા તેનાં પણ, સકળ કર્તવ્યો શ્રદ્ધાથી જ થતાં હોય છે. માત્ર એની એમને ખબર હોતી નથી.

શ્રદ્ધામયોડયં પુરુષઃ । યો યચ્છ્રદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥

આ પુરુષ (આત્મા) શ્રદ્ધામય છે. જેવી જેની શ્રદ્ધા તેવો તે હોય છે અથવા થાય છે. એટલે આપણે શ્રદ્ધાને વધારે ને વધારે વિકાસશીલ કરવાની છે. શ્રદ્ધા તો હંમેશ જીવંત હોય છે, પરંતુ એનો સતત જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ઉપયોગ કર્યા કરીશું તેમ તે વધારે તેજસ્વી અને ઉપયોગી નીવડવાની છે. શ્રદ્ધાનું બળ અનુભવે વધે છે અને પછી શ્રદ્ધા સર્વમાં ભળી જાય છે. જેમ એક નાનકડી સૂક્ષ્મ ચિનગારી આખા જંગલને દવ લગાડી દે છે અને પોતે મહાઅનલ બની જાય છે, તેમ શરૂઆતની સાધકની એક બિંદુ સમાનની શ્રદ્ધા છેવટે પરમાત્મભાવની અંદર પરિણામ પામે છે. શ્રદ્ધા કલ્યાણકારી માતા છે. એને પાટુ મારનાર તો કોઈ અભાગી જ હોય. એની તો સેવા જ પરમ ભાવે અને પરમ પ્રેમે ઉમળકાથી વારેવારે આપણાથી થવી ઘટે. એને ખોળે જેણે માથું મૂક્યું તે સર્વભાવે નિશ્ચિંત છે. તેનું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ જ થાય છે. તેને કશું ખોવાપણું રહેતું નથી. તે તો મેળવ્યા જ કરે છે અને પોતે મેળવીને

બીજાને આપ્યા કરે છે, અને ખરી ખૂબી તો એ છે, કે એ આપતો હોય છે, એવું ભાન અને જ્ઞાન પણ એને થાય છે. ત્યારે જ સાચી શ્રદ્ધાનો પૂર્ણ ઉદય થયો છે, એમ આપણે સમજવું. શ્રદ્ધાનું એ છેલ્લામાં છેલ્લું માપ છે. કલ્યાણકારિણી, પતિતપાવની, ગંગા-માતા-શ્રદ્ધા-આપણા હૃદયમાં ભગવાન સતત વસાવો અને એનું આપણને સતત જાગૃત ભાન કરાવો ! એના ખોળામાં આપણું માથું નિશ્ચિંત ભાવે રખાવ્યા કરીને આપણને તેનાં બાળક બનાવો, એ જ ભગવાનને હૃદયની પ્રાર્થના છે.

આવું શ્રદ્ધાબળ શરૂઆતમાં નથી હોતું. શરૂઆતમાં તો સાધકની શ્રદ્ધા હવાના પાતળા થર જેવી હોય છે, તે જેમ જેમ જામતી જાય છે તેમ તેમ સઘન થતી જાય છે, અને ત્યારે તે નિષ્ઠાનું સ્વરૂપ લે છે. નિષ્ઠાની સ્થિતિ એટલે પાકટ થયેલી શ્રદ્ધા, પરંતુ શ્રદ્ધાના આદર્શ ટોચથી નિષ્ઠા અવતાર લેતી બને છે. એટલે જ ગીતાજીમાં ‘શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનમ્’ એમ લખેલું છે. વળી, શ્રદ્ધા વડે કરીને આપણી ભાવના મૂર્તસ્વરૂપ પકડે છે. શ્રદ્ધાથી જડમાં ચેતન પ્રગટે છે. ચેતનમાંથી ચેતના આવીને તેમાંથી રસનિષ્પત્તિ થાય છે. રસમાંથી પ્રેમભાવ અને પ્રેમભાવમાંથી ભાવમાં લય પામવાનું બને છે અથવા તો ભગવાનના યંત્ર થવાય છે. એક નાનીશી ક્રિયા ચાલુ રાખવાથી કેટલું મહાન પરિણામ નીપજી શકે છે, એનાં અનેક દષ્ટાંતો જગતના વહેવારમાંથી પણ આપણને આંખ ઉઘાડી રાખીને જોતાં મળી આવશે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૭-૩-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

ધૂંધવાયા ના કરવું

આપણે કોઈ વાતે ધૂંધવાવું નહિ. ધૂંધવાયા કરતાં ભડકો થવું વધારે સારું. બની શકે ત્યાં સુધી તો ધૂંધવાવાનું જ ના થાય તો સૌથી ઉત્તમ વાત છે. આ હકીકતને બધીયે બાબતમાં આપણે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ધૂંધવાયા કરવાથી જેટલું નુકસાન થાય છે, એના કરતાં ઘણું જ ઓછું ભડકો થવાથી થાય છે અને તે લાગણી ઝટ શમી જાય છે, એની છાપ પણ ઝાઝી વાર ટકતી નથી. ધૂંધવાવાની લાગણીની છાયા ઘણા લાંબા વખત સુધી રહે છે અને તેની અસર ભુસાતી નથી.

પ્રેમનો પ્રભાવ

પ્રેમ વિના એકબીજા વચ્ચે આકર્ષણ થતું નથી. આપણો જીવ ઠરતો નથી. આપણે એકબીજામાં તેટલા પૂરતા સમાઈ શકતાં નથી આપણા હૃદયની ઊર્મિઓને અથવા તો પ્રેરણાને કે સમજણ કે આર્તનાદને બીજાની અંદર સમાવી દેવાને માટે પ્રેમની ઉત્કટ લાગણી અનિવાર્ય છે. જ્યાં સુધી તેવી લાગણી જામતી નથી ત્યાં સુધી ઉપલી બધી ઊર્મિઓ પાછી ને પાછી સમાવર્તન પામે છે. અને તેથી કરીને પાછું તેનું જોશ નરમ પડે છે, એટલે ફરીથી તેવી રુચિ ઉત્પન્ન થતા વાર લાગે છે.

વૃત્તિઓનો સમન્વય

જીવનમાં આપણી સર્વ વૃત્તિઓનો સમન્વય આપણે કરવાનો છે. ભલેને તે બધી વૃત્તિઓ આમથી તેમ, ગમે તેમ,

સ્વચ્છંદપણે પ્રવર્તતી હોય તોયે આપણે જો એકાદ એવી કોઈ ભાવનામાં ખૂબ દૃઢપણે અને તેના ઉત્કટપણામાં જામી ગયેલા થતા જઈશું, તો આપોઆપ બીજી વૃત્તિઓનું જોર ઘટી જવાનું જ છે, એ નિશ્ચય જાણશો, જેમ કે આપણે ખૂબ ક્રોધે ભરાઈએ છીએ ત્યારે આપણામાંની બીજી વૃત્તિઓ શાંત થયેલી હોય છે, અથવા તો કોઈ ભારે ગૂંચવાડાવાળા કોકડામાં ઉકેલને માટે ખૂબ એકાગ્ર થયેલા હોઈએ છીએ, અને ઊંડું વિચારતા હોઈએ છીએ ત્યારે પણ બીજી વૃત્તિઓ જોર કરતી આપણને લાગતી નથી, તેવી જ રીતે બીજા ઘણા દાખલા આપી શકાય. એટલે જો આપણે બીજી વૃત્તિઓનું જોશ અને એનું સ્વચ્છંદીપણું મિટાવવું હોય, તો આપણાં કામની ભાવનામાં ખૂબ એકાગ્રપણે ઉત્કટ ભાવથી વળગ્યા રહેવું જોઈશે. તે સિવાય આ વસ્તુ થવી શક્ય નથી, અને આવું કરીશું તો જ બીજી બધી વસ્તુઓને આપણે ગૌણપણે હાથમાં કે મનમાં લઈ શકીશું.

પ્રાર્થના-નિવેદન

ભગવાનની સાથે વધારે ને વધારે પરિચય કે સંબંધ બાંધવાને માટે એક ઉપાય છે. એ આપણું પોતાનું પ્રિયજન હોય તેવી રીતે, મિત્રને, પત્નીને કે બીજા કોઈ એવા પ્રિયને વાત કરતા હોઈએ તેવી રીતે, એને જે તે બધું ખૂબ ભાવનાથી હંમેશાં સંબોધવાનું રાખવું. એમ કરતાં કરતાં એવી ટેવ પડી જતાં, એ વસ્તુમાં હકીકતપણું-સત્યતા-આવી જશે. સાધનામાં પ્રાર્થના આમ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

સાધકને સત્સંગની પણ ઘણી જરૂર છે. જીવંત સત્સંગ ના મળે તો એવા સંતપુરુષોનાં ચરિત્રકથનો વાંચવાનું આપણે રાખવું ઘટે.

તેવી જ રીતે અમુક જ જોઈએ અને અમુક વસ્તુ વિના ના ચાલે, એ બધા છંદ આપણે બધાંએ અને બહેનોએ તો ખાસ છોડી દેવા જોઈએ, અને તે ક્યવાટિયા મને નહિ, જીવ-ઉકાળાથી નહિ, પણ આનંદ અને ઉલ્લાસથી તેમ કરીશું તો તેનું ફળ આપણને જરૂર મળશે.

સમજણ અને પ્રેરક જ્ઞાન

જ્યાં સુધી આપણને પૂરેપૂરી તમન્ના જાગેલી હોતી નથી, ત્યાં સુધી બુદ્ધિમાં ઊતરેલી સમજણ ઊંડી હૃદયમાં ઊતરતી નથી અથવા સોંસરી પેસી જતી નથી. એકની એક વાત સો વાર કહેવામાં આવતી હોય તોપણ એવી કોઈક ધન્ય પળે જ તે હૃદયમાં ઊતરી જાય છે. ભાવનાની કોઈ ઊર્મિ તેના સઘન અને તેજસ્વી સ્વરૂપમાં જામેલી થઈ ગઈ હોય, ત્યારે કહેલા બોલ ઝટ હૃદયમાં ઊતરે છે. આપણે જેમ જેમ સતત નામસ્મરણ કર્યા કરીશું, એકાગ્રતા જામતી જશે, રસોત્પત્તિ થયા કરશે, તેમ તેમ આપણી સમજણ ઝાંખા ઝાંખા અનુભવના રૂપમાં પરિણામ પામતી જશે. એવા કંઈક અનુભવ થવા માંડે છે, ત્યારે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા વધારે સક્રિય બનીને કાર્યસાધક બને છે. ત્યાર પછીથી જ સાચી રાસાયણિક ક્રિયા (જીવન પરિવર્તનની) શરૂ થાય છે અને તે પોતાનું કાર્ય પૂરું થયા વિના આપણને છોડતી નથી.

સતત મથામણની જરૂર

ત્યાં સુધી આપણે ભગવાનની કૃપા માગ્યા કરીને, પ્રાર્થના કરી કરીને, શરણે ઢળી ઢળીને જે તે સૌ થતું હોય તે એને સમર્પ્યા કરીને, જાગૃત રહીને, સતત મથામણ કરવાની છે.

મહેનતનું ફળ જગતમાં મળ્યા વગર રહેતું નથી. થોડીક ધીરજ રાખવાની રહેશે એટલું જ. કરેલું કામ અને તેનો અનુભવ કદી ફોગટ જતો નથી. માટે, આપણે નિશ્ચિત થઈને, ભગવાન ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધાવિશ્વાસ વધાર્યા કરીને, ખૂબ ખંતથી આપણું કામ ધપાવ્યા જઈશું., તો ભગવાનની કૃપાથી વિજય આપણો જ છે.

‘મળે જોગીને જોગી’

ભાવનાને જેટલી વધારે ઉગ્ર અને એકાગ્રતાવાળી બનાવીશું તેટલો આપણને બધેથી સારો લાભ મળવાનો છે, કારણ કે બધે પ્રવર્તી રહેલી જે શક્તિ છે, તે શક્તિની ભાવના આપણામાં જ્યારે ઉદય પામતી હોય છે, ત્યારે જેમ like attracts like ‘જેસે કો તૈસા મિલે’ તેમ આપણી અંદરની ખીલતી જતી ભાવના બહારની ભાવનાને પોષે પણ છે, ખેંચી લાવે છે, અને એમાં અને આપણામાં વધારો કર્યે જાય છે. જેમ નદી મૂળમાં તો ઘણી જ નાની હોય છે, પણ એક વખત વહેવા માંડે છે, કે તેમાં આપોઆપ બીજાં ઝરણાંઓ, વહેણાઓ, ઠેકઠેકાણેનાં પાધરનાં પાણી ઉમેરાતાં જાય છે, એવી જ રીતે આપણી ભાવનાના બળ વિશે છે. આપણી આગળ વધ્યા કરવાની ઈચ્છા આપણે રોજ ને રોજ તીવ્ર અને વધુ તીવ્ર બનાવવી પડશે. એમાં જો ઢીલાશ નહિ આવી જાય તો આપણું કામ વધવાનું છે એ ચોક્કસ. જેમ સ્થૂળ બાબતોમાં એનાં પરિણામના દાખલા આપણે નજરે જોઈ શકીએ છીએ, તેમ સૂક્ષ્મમાં પણ થવાનું જ છે, તે વિશે કોઈ જાતનો સંદેહ નથી.

કામ કરતાં તેની ભાવના મુખ્ય છે

આપણે ખીંટીએ પહેરણ-ટોપી ભેરવીએ છીએ. ખીંટી તો જડ છે, પણ પહેરણ કે એવું કશું ભેરવવાનું તે સાધન છે. એની પ્રત્યે જેમ આમનો કે તેમનો કંઈ પણ જાતનો વિચાર આપણને આવતો નથી, કે ઉદ્ભવતો સરખો નથી અને તે સાધન સ્વાભાવિક રીતે જ રહ્યા કરે છે, તેવી જ રીતે ભગવાનને માટે આપણા સાધનનું પણ સ્વાભાવિકપણું થઈ જાય, તો ભાવનાનું કામ સાંગોપાંગ થયા કરે. સાધન મુખ્ય નથી, જેમ કામ મુખ્ય નથી પણ કામની ભાવના મુખ્ય છે તેમ. સાધનથી જો ભાવનાનાં પરિણામ પર અને તેમાં સૂક્ષ્મ પરિવર્તનોમાં ઉત્તરોત્તર ફરક પડતો રહેતો ના હોય, તો આપણું સાધન માત્ર જડ યંત્રની રીતે થાય છે એમ આપણે સમજવાનું છે. સાધન યાંત્રિક થઈ જાય તો તે સારું નથી. એ બાબતમાં આપણે લક્ષ રાખવું જરૂરી છે. જેમ એક વેપારી પોતાના ધંધા અર્થે બધી બાજુએ લક્ષ રાખતો રહે છે, એની નજર બધાં જરૂરી સ્થળે ખૂંપે છે, તેમ આપણે પણ ભાવનાની બાબતમાં કરવાનું છે. ભાવનામાંથી, વધતી જતી જોરદાર ગતિ (momentum) ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ થતાં સાથે સાથે નવી દૃષ્ટિ અને તેનાં પરિણામ કે અસર જન્મતાં જતાં હોય છે, એ તો અનુભવની વાત છે.

ત્રાટકના અનુભવનું દૃષ્ટાંત

ત્રાટકની એક રીતમાં વચમાં ગોળાકારે બિંદુ અને તેની આસપાસ જુદા જુદા રંગોની કંકણાકૃતિઓ હોય છે. તેવું ત્રાટક કરતી વખતે બિંદુ સામે એકાગ્ર નજર કરતાં આપણી આંખ

ઉઘાડી હોય છે, તેમ છતાં આંખની ઈંદ્રિય ઉપર અમુક જાતનો ભાર આવવાને લીધે તેની સ્થૂળ દર્શનશક્તિ-vision-જતી રહે છે. આગળ જતાં એનો વિકાસ એટલે સુધી થાય છે, કે ઓરડો, ઓરડાનું વાતાવરણ, ઘર, સ્થળ અને તેથીય પર થઈને શરીરનુંયે ભાન આપણી આગળથી અને આપણામાંથી અદૃશ્ય થઈ જાય છે. એવી રીતે આપણી અંદર રહેલી પ્રકૃતિની પાંચ ઈંદ્રિયો, મન અને ચિત્તના સંસ્કારો-એ બધાંથી ઘડાયેલી દર્શનશક્તિ અથવા એને ‘સ્થૂળદૃષ્ટિ’ કહો તો તે-આપણામાં પડેલી હોય છે, અને તે પ્રમાણે એના દોરવાયેલા આપણે કામ કરતા હોઈએ છીએ, પરંતુ જ્યારે ભાવનાથી ઈંદ્રિય ઉપર (ગ્રાટક વખતે આંખની ઉપર હોય છે તેમ) એવું momentum-જોરદાર વધતી ગતિશીલતા-આવી જશે અને તેમાં ગાઢ એકાગ્રતા જામશે અને દૃઢ થશે, ત્યારે ઉપલી ઈંદ્રિયોની સૃષ્ટિથી, મનથી અને ચિત્તના સંસ્કારોથી ઘડાયેલું વાતાવરણ અને તેનાં મૂલ્યાંકનો આપોઆપ આપણામાંથી હઠી જવાનાં છે. જેમ નાનું બાળક મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની સમજનાં ધોરણ બદલાતાં જાય છે, તેમ ભાવનાની બાબતમાં પણ થાય છે. એમ તો સંસારવહેવાર અને વેપારનાં કાર્યમાં પણ તેનાં કાર્યની પાછળ સંસારવહેવાર અને વેપારની તેવી જાતની સમજણ અને દૃષ્ટિબિંદુ રહેલાં જ છે. આમ, કોઈ પણ કાર્ય હેતુ વિનાનું નથી હોતું. કેટલાંક કાર્ય એવાં હોય છે, કે જેના હેતુની સમજણ આપણને નથી હોતી, પણ એનાયે હેતુ કે કારણ સૂક્ષ્મ રીતે આપણામાં પડેલાં હોય છે ખરાં, અને તેની અસરને લીધે તે કાર્ય બને છે. એટલે

ભાવનાની પાછળની આપણી સમજણનું દષ્ટિબિંદુ ખૂબ જોરદાર, લક્ષ્યવેધી, ગતિ ઉત્પન્ન કરનારું સતત રહ્યા કરે એ આપણે માટે ઘણું જરૂરનું છે. એવું થતું રહેશે ત્યારે જ જીવનમાં સાંપડતી દરેક તકનો લાભ આપણે ઉઠાવી શકીશું.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૩૦-૩-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

વાંચન વગેરે અનુભવ

આપણે કંઈ ના વાંચ્યું હોય તેમ છતાં પણ ભગવાનની કૃપાથી એના ભાવનો જ્યારે કંઈ ઉદય થાય છે, ત્યારે એવું જ્ઞાન તો આપોઆપ આપણામાં પ્રગટે છે. એટલે આપણું સતત ધ્યાન એવા અનુભવ મેળવવામાં અને એ ભાવનો ઉદય આપણામાં થાય એમાં રહ્યા કરે એ જરૂરનું છે.

કાર્ય કરતાં પણ અંદરથી પ્રભુચિંતન

આપણે આપણો છાલ કદી છોડવો નહિ. કામનું દબાણ, કામની ઈતેજારી, કામનું સમેટવું, એ બધાંની ગંભીરતા વગેરે બધું હોવા છતાં એ બધું જે કંઈ યોગ્ય રીતે કરવાનું હોય તેમ કરતાં કરતાં પણ એ બધી ક્રિયાઓમાં તદ્દન સરળપણે, સહજ ભાવે, પ્રભુચિંતનમાં રત રહીને આપણે એ બધાંમાંથી પસાર થઈએ તો ઈંદ્રિયોના વ્યાપારમાં પણ આપણે જરૂર સહીસલામત રીતે પસાર થઈ શકીશું. આવી પડેલાં કામો, તેની ગૂંચવણો અને મથામણો કંઈ ઈંદ્રિયોના જોશ કરતાં વધારે દુર્જય છે, એમ તો આપણે નહિ કહી શકીએ. એટલે એ કામમાં જો આપણે સચેતનતા જાળવી શકવાને માટે મથામણ કર્યા કરતા

હોઈશું, તો આપણે મેળવેલી તે શક્તિ ઈંદ્રિયોના ખેંચાણમાં આપણને લઈ જતી જરૂર અટકાવશે, પણ જો કામમાં ડૂબી જઈશું અને આપણાં કામની ભાવના હૃદયમાં ઓતપ્રોત થયેલી નહિ હોય તો ‘ભાવાનાં બેય બગડ્યાં’ જેવી આપણી સ્થિતિ થશે. આપણને જે તક મળી છે, એ તકનો લાભ આપણા પક્ષે કરી લેવો એવી જીવનકળા આપણે શીખી લેવાની છે.

રસ વિના વેગ નથી

વેપારમાં જો આપણને રસ હોય છે તો તેને લીધે આપણે વેપારના અનેક ગૂંચવણભર્યા કોયડા ઉકેલી શકીએ છીએ. રસ વિના કોઈ પણ કાર્યમાં વેગ મળતો નથી, કે આવતો નથી. આપણું કાર્ય ઘણું જ abstract -(ભાવાત્મક કે અપ્રત્યક્ષ) હોવાથી એમાં રસ જમાવવાનું અઘરું છે, કારણ કે એ રસને પકડનાર અને સમજનાર ઈંદ્રિયો નથી. ઈંદ્રિયોનો એ વિષય જ નથી. જાગૃત થયેલું હૃદય, એ જ એને અનુભવી શકે છે. વળી, આપણી અંદર વહેતા સ્વાભાવિક આત્માની ગંગાનો પ્રવાહ અને તેનું દિવ્ય સંગીત, ઈંદ્રિયોના રસના વ્યાપારને લીધે, તેમના ચલણને લીધે ક્યાંયે શુષ્ક થઈ ગયાં હોય છે, નષ્ટપ્રાય થઈ ગયેલાં હોય છે. માટે, જેમ જેમ આપણે ઈંદ્રિયોના કબજામાંથી અને તેની અસરમાંથી હઠતા જઈશું, એનાથી નિર્લેપ બનતા જઈશું અને તટસ્થપણે વર્તીને કશામાં રાગ રાખ્યા સિવાય આપણું બધું કરતા થઈશું, તેમ તેમ આપોઆપ આમાં આપણો રસ વધતો જશે.

માટીનું દૃષ્ટાંત

કુંભાર માટીમાંથી સર્વ આકાર બનાવે છે, પરંતુ કોરી માટીમાંથી તે આકાર બનાવી શકશે નહિ. આકારમાં પરિણામ

પામવા માટે માટીને ભીનું થવું પડે છે. મહીંથી કાંકરા કે કસ્તર વગેરેથી દૂર થવું પડે છે. એટલું જ નહિ પણ તેને ખૂબ ગૂંદાવું પડે છે. લોંદા જેવા બનવું પડે છે. જેમ વાળવી હોય તેમ વળાય એવું બનવું પડે છે. ત્યાર પછી એને ગતિમાં આવવું પડે છે. એટલી બધી ગતિમાં તે આવી જાય છે, કે જાણે તે સ્થિર હોય. આવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછીથી જ કારીગરને હાથે તેમાંથી આકાર નિપજાવાય છે. એવું જ આપણી બાબતમાં પણ છે.

વેપારમાં દરેકનાં મન જીતવાનાં હોય છે, અને તેની પાછળ policy અર્થસાધક નીતિ હોય છે. આપણે પણ દરેકનાં હૃદય જીતવાનાં છે, પણ સરળતાથી, સહજભાવથી, પ્રેમથી અને હૃદયથી અને તે પણ આપણી પોતાની વિકાસની ભાવના માટે. તે વખતે આપણો ભાવ આપણા હૃદયનો છે. ત્યાં કશાં બીજાં મૂલ્યાંકનો નથી. વેપારમાં અને આમાં ફેર માત્ર આટલો જ છે.

અંતર-બહાર બધે જ ખીલવણી

પર્વતની ગુફાની અંદર બોલેલા બોલનો પડઘો તેમાં જ ભરાઈને પાછો ત્યાં ને ત્યાં સંભળાય છે. કૂવાની છાયા કૂવામાં જ સમાય છે, ત્રાકથી સૂતર નીકળીને ત્રાક ઉપર જ વીંટાય છે, તેવી રીતે આપણા વિચારો આપણામાં જ શમે છે. એટલે આપણી એકાગ્રતા કેળવાશે ત્યારે તે આપણામાં શમીને તેનો પડઘો પાડ્યા વિના રહેવાની નથી. એકાગ્રતા વધીને જ્યારે બરાબર જામે છે, ત્યારે બધું ઝટ ઊકલે છે. વડ મોટો થતાં તેમાંથી વડવાઈઓ ફૂટીને પાછી જમીનમાં મૂળરૂપે ચોંટે છે, અને પાકી જડ ઘાલે છે. તેમાંથી બીજો વડ પાછો ઉત્પન્ન થાય

છે. એમ એક વડના ઘણા વડ થઈ જાય છે, એ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. તેવી જ રીતે આપણી આંતરિક ભાવના ખીલીને હકીકતના રૂપમાં ખૂબ સઘન બને છે, ત્યારે બધી દિશાઓમાં તેના ફણગાઓ ફેલાઈને કામ કરવા માંડે છે. એવી રીતે તે પણ મહાન કબીરવડ જેવી ફાલે છે અને ફૂલે છે. તે પછી તે કેવી શીતળ છાયા આપે છે ! ભગવાન આપણી ભાવનાને તેવી રીતે સતત ખીલવ્યા કરો એ જ પ્રાર્થના.

બાળકનો સ્વયંવિકાસ થવા દો

તમારા પુત્ર વિશે તમે-માબાપ-કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા મનમાં સેવશો નહિ. જે બાળકો ઉપર તેમનાં માબાપોની એવી રાગાસક્ત ઈચ્છાઓના હુમલા થયેલા છે, તેઓ ઘણીવાર માબાપો ઈચ્છે તે કરતાં ઊંધા નીવડેલા છે, એવું પરિણામ આવેલું ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. એટલે એને જેવા થવું હશે તેવો થશે. આપણે મનમાં તેના વિશેના આ બાજુના કે તે બાજુના કશા વિચાર ના આવવા દેવા અને એને રમાડતી વખતે તો ખાસ.

અંતઃપ્રેરિત વર્તન કરો

કોઈ પણ કામ કે પ્રસંગ થયા પહેલાં કે થયા પછી આપણે ઝાઝું વિચારવાનું રાખવું નહિ. કોઈ કહેશે, ‘એ તો કેવી રીતે બને ? કામ કરવું એટલે વિચારવું તો પડે જને ?’ પણ મારી સમજ તો એમ કહે છે, કે આપણે જો તેવી ટેવ પાડીએ તો આપોઆપ ત્યારે જે કંઈ કરવાનું હોય છે, તેને યોગ્ય બુદ્ધિ, વાચા અને સમજણ આપણને પ્રગટે છે જ. મહાત્મા ગાંધી મહાનમાં મહાન વિષયની ચર્ચા કરવાની હોય ત્યારે પણ

પહેલેથી વિચારતા નથી. ગોળમેજી પરિષદનું એમનું પહેલું ઘણું મહત્વનું ભાષણ એમણે ત્યાં ને ત્યાં જ કર્યું હતું. દરેક વખતે તેઓ તેવું કરે છે. એ કંઈ મહાત્મા ગાંધીનો જ હક છે અને તે જ એકલા તેવું કરી શકે એવું કશું નથી. આપણે પણ તેવું જરૂર કરી શકીએ છીએ. વેપારમાં પણ તેમ જ જરૂર થઈ શકશે. માત્ર આપણે તે પ્રમાણે વર્તવાની ટેવ પાડી દેવાની છે. એ રીતે નકામી વેડફાઈ જતી શક્તિનો ઘણો સંગ્રહ થાય છે, અને આપણે વધારેમાં વધારે નિશ્ચિત રહી શકીએ છીએ. આગળપાછળના તે તે બાબતના વધારે વિચારો આંકડા જોડી જોડીને આપણે કરવા નહિ.

સ્ત્રીઓ તરફનું વર્તન

બહેનો તરફનું આપણું દૃષ્ટિબિંદુ ખૂબ જ લાગણીવાળું (જેમાંથી કઠોરતા અને રૂક્ષપણું નીકળી ગયેલું હોય એવી લાગણીવાળું) હોવું જોઈશે, તેમ જ એમને માટે આદર અને માનની લાગણી આપણામાં સતત ખૂબ વધવી જ જોઈશે. તે સિવાય આપણામાં રહેલી વિકારની વાસના મૂળથી નાશ પામી શકશે નહિ કે નષ્ટપ્રાય નહિ થાય. પુરુષોએ પોતાની જાતને સર્વોપરી માની લઈને જગતભરમાં વાસનાને વધારે પોષી છે, અને સ્ત્રીઓને પણ તેવી બનાવી મૂકી છે. એટલે જ્યાં સુધી ઉપર જણાવેલો પૂજ્યભાવ, આદર અને માનની લાગણી એના પ્રત્યે નહિ વધે ત્યાં સુધી આપણો શુક્રવાર વળવાનો નથી. આનો અર્થ એવો નથી કે આપણી પત્ની કે સગી બહેનને કંઈ કશું કહી ના શકીએ. તેઓ અનેક સદીઓના વહેવારથી અને વર્તનથી દબાયેલાં છે. એટલે આપણું માનવામાં તેઓની સ્વતંત્ર

શક્તિ રહેલી હોતી નથી. જોકે એક રીતે તો પુરુષ પર સ્ત્રીઓનું ચાલતું હોય છે, તોપણ પુરુષનું વર્ચસ્વ તેમના પર હોય છે એ તો ખરું જ. એટલે જે દબાયેલું હોય તેને ઉપર આવવાને માટે આપણે ખૂબ જ તક આપ્યા કરવી પડશે. ખૂબ જ કોમળ બનવું પડશે. ખૂબ જ ધીરજ રાખવી પડશે. તેનાં અપમાન પણ કદાચ સહેવાં પડશે. એવાં અપમાન સહેવામાં આપણું પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ રહ્યું છે, એવું જ્ઞાન વિવેકપૂર્વક આપણે ખ્યાલમાં રાખવું પડશે. એટલી હદ સુધીની જાગૃતિ રહેવા માટે આપણી જાતને કેળવણી આપવાની રહેશે, પણ વહેવારની બાબતમાં વહેવાર પૂરતાં જ્યાં ફાયદો-નુકસાન થતાં હોય ત્યાં સૂક્ષ્મ રીતે એમને ટકોરવાનું આપણા ખ્યાલમાં આવે તો તેમાં આપણે ચૂકવાનું નથી, પણ તેની પાછળનો ભાવ એક મિત્રના જેવો હશે. આપણે લોકો ઘણીય વાર બહેનોનાં વર્તનને અન્યાય કરતા રહીએ છીએ. એમને સંકુચિત ગણીએ છીએ. પણ તે લોકો એક જ મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં (બહારની દૃષ્ટિ અને બહારનું કામ તેમને કંઈ પણ ના હોવાને લીધે) કામ કરતાં હોવાથી તેમની તેવી દૃષ્ટિ થઈ જાય છે, તેમાં નવાઈ નથી. સંકુચિત ક્ષેત્રમાં કામ કરવાનું હોય, ત્યારે જો જીવનનું ધ્યેય કોઈ ઉચ્ચગામી આદર્શ ઉપર ના હોય, તે બાબતમાં વૃત્તિ અને દૃષ્ટિબિંદુ ખીલ્યાં ના હોય, જીવનના સંસ્કારનો કંઈ પણ ખ્યાલ ના હોય, જીવનનાં સાચાં મૂલ્યાંકનની કશી ખબર ના હોય, એવાંને સંકુચિત વાતાવરણની અસર મન ઉપર થયા વગર રહેતી નથી. એનું જીવન ચાર દીવાલોની અંદર ગોંધાયેલું હોય છે. એની બહાર એની દૃષ્ટિ નથી. એને મન પોતે, એનો

પતિ, છોકરાં અને પૈસા અને તે અંગેનો વહેવાર એ જ અને એટલામાં જ એનું જીવન સમાઈ જાય છે. એથી દિવસે ને દિવસે તે વધારે સાંકડું થતું જાય છે. એકમાત્ર ઓઢવા-પહેરવામાં, સારા દેખાવામાં, ઘરેણાં-લૂગડાં પહેરવામાં, ટાપટીપ કરવામાં, પૈસો સંઘરવામાં અને એ રીતે ગધ્ધાવૈતરું કર્યા કરવામાં જ જીવનની ઈતિશ્રી તે માને છે. જીવનનો પારમાર્થિક કે પારલૌકિક અર્થ તેને સ્વપ્નમાંય સૂઝતો નથી. તેના મનમાં જીવનની મજાની કલ્પના કોઈ બીજા જ રંગની હોય છે, અને તે માત્ર પાર્થિવ હોય છે. પાર્થિવમાં પણ ભેદ છે. પાર્થિવ મજામાં પણ કંઈક આશય રહેલો હોય છે. આવા જીવોના જીવનની પાછળ તો કંઈ આશય પણ હોતો નથી. ‘છાણમાં જન્મ્યા અને છાણમાં મર્યા’ એના કરતાં કંઈ પણ વધારે એમનું જીવન હોતું નથી. અહીં એમનું એટલે લોકોનું-સામાન્ય લોકોનું. આવા લોકોમાં જો બહાર દષ્ટિ રાખતા અને બહારના વાતાવરણમાં ફરતા પુરુષો પણ ઘણી મોટી સંખ્યામાં હોય તો બહેનોનું તો પૂછવું જ શું ? એટલે જ્યારે જ્યારે આપણને એવી બહેનોનો પરિચય થાય ત્યારે એમની પ્રત્યે આપણને ખૂબ હાર્દિક ભાવના અને સહાનુભૂતિની લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. એ લાગણીથી પ્રેરાઈને એમને માટે જે કંઈ બની શકે તે કરવા આપણા વર્તુળમાં આપણે મથીએ. ત્યાં આપણાં કર્તવ્યની હત્યોમ્ થાય છે એમ આપણે નિશ્ચિત થઈ શકીએ છીએ. સમાજની અંદર કોઈ એક બહેનની ભૂલ થતાં બધાં જ એના પર તૂટી પડે છે. એની તરફ સહાનુભૂતિ રાખનાર બહુ થોડા જ હોય છે. એ સહાનુભૂતિ રાખનારને

પણ જગત કાળા ડોળાએ જોવાનું. એવાં જગતનાં ચશ્માં છે. એટલે તે બાબતની આપણી દૃષ્ટિ આપણે પૂરેપૂરી સમજી લેવી જોઈએ. વળી, મારે બહેનો સાથે વર્તવાનું થાય છે, ત્યારે હું તો ફૂલ જેવો કોમળ બનું છું અને કઠણમાં કઠણ પણ બનું છું, પણ તે સંજોગો ઉપર આધાર રહે છે. એટલે અમુક જ જાતનું વર્તન કે વલણ રખાય એવા કશા જડ નિયમ આ બાબતમાં રાખી શકાય નહિ, પણ આપણા મનની વૃત્તિ ઉપર પ્રમાણેની હોવી જોઈશે. અને આપણા તેમની પ્રત્યેના દરેક વર્તનમાં આપણી તે ભાવનાની અને કોમળતાની છાપ પડેલી હોવી જોઈશે. તો આપણી તે કઠણાઈ તેમને હૃદયમાં સાલશે નહિ.

॥ હરિ:ૐ ॥

હરિજન આશ્રમ,

સાબરમતી, તા. ૩-૪-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

સૂક્ષ્મ અપરિગ્રહ

આપણે તો મનમાં પાછલું, આગલું કે ચાલતું કશુંયે સંઘરવાનું નથી. કર્મના સંસ્કારોને લીધે જે જે કંઈ વિચાર ઊઠે તે વિચારોના અંકોડા આપણે જોડવાના નથી, અને એમ કરીને એની અસર ઘટાડી દેવાની છે. યોગની આ એક મોટામાં મોટી ક્રિયા છે. જેટલે અંશે જાગૃત રહીને આપણે આ વિચાર-પરંપરાને અટકાવવાની ક્રિયા કરતા જ રહીશું તેટલે અંશે ચિત્તના સંસ્કારોની અસર આપોઆપ ભુસાઈ જવાની છે. ત્યાર પછી જ આપણે કોરી સ્લેટ (પાટી) જેવા થવાના છીએ.

બસ લહેરમાં રહો

આપણે કોઈ રીતે તંગ થવાનું નથી. તંગ થતાં જ આપણે જે તે ઉપાય કરીને પાછા લહેરમાં આવી જવાનું છે. લહેર સિવાય કશું કામ આપણે ઉકેલવાનું નથી. અમને તો એમ થાય છે-અને દિલમાં તે માટે કંઈ કંઈ થાય છે ! કે બસ, આપણે તો કંઈ પા...ર વગરના, જેને કશી અવધિ નથી, જે કંઈ સમજણમાં આવતો નથી, જે કલ્પનાથીયે અતીત છે, માત્ર જે અનુભવમાં જ આવી શકે, અને તે હૃદયમાં જ-એવા આનંદની આછીપાતળી લહેરમાં જ મસ્તપણે રહ્યા કરવું ! 'સૌ આપમેળે ઊકલ્યા કરશે' એવો ભગવાન પર ભરોંસો રાખીએ અને બસ, એને જ ભરોંસે રહીને એને જ સાક્ષી રાખીને એનું જ સ્મરણ કરીને જે તે બધું કર્યા કરીએ અને એને બધું સમર્થ્યા કરીએ. આમ થતાં કશું વાંકું, આપણાથી થવાનું નથી. જે તે બધું કરીને તે આપણે 'નીચે જીવે' કરવાનું છે. આપણાં કાર્યમાં આપણે સૌનો સાથ લેવો. સૌનીયે સહાનુભૂતિ લેવી. મુખ્ય મુખ્ય અને જે જણાવવાની હરકત ના હોય તેવાં બધાં મુખ્ય કામો આપણે સહુને કહીએ. સૌની સલાહ લઈએ, અને તેઓને તે પણ તેમનું જ કામ છે એમ લાગવા દઈએ, તો જ બધાં આપણાં કામમાં રસ લેતાં થશે. બધાં રસ લેતાં થવાથી આપણું કામ કેટલેક અંશે હળવું પણ થશે. આવું લખવાથી કરીને આપણને વર્તનમાં મુશ્કેલી પડે એવું જણાય તો આપણે તે ના કરવું. જે કાળે જે યોગ્ય લાગે તે આપણે જ કર્તાહર્તા છીએ એમ માનીને (અલબત્ત, પ્રભુ કરાવે છે ત્યારે) આત્મવિશ્વાસથી વર્ત્યા કરીએ. કશામાં આપણે

સગડગ થવાનું છે જ નહિ. ‘આપણી સાધનાનો વેગ વધારવાને માટે તક મળી છે,’ એવો ખ્યાલ આપણે ક્યારેય વિસારવાનો નથી. એને વિસારે પાડવાને માટે ઘણું ઘણું થશે, પરંતુ એને તાબે આપણે થવાનું નથી. આપણાથી બનતું સર્વ કરીને પ્રભુની કૃપા અને મદદ માગ્યા કરવાની છે. જો તેમ કરી શકીશું તો આપણું નાવ તે સીધું હંકારવાનો જ છે, એવો વિશ્વાસ રાખીએ.

કૃતજ્ઞતા અને કદરભાવ રાખો

આપણી સાધનામાં એક હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. કોઈ પણ આપણું કશુંક પ્રેમથી કરે તો આપણે તેની ખૂબ કદર કરવી. એવી કદરભાવના આપણે સરળતાથી અને સહૃદયતાથી રાખવાની છે. એથી સામાના દિલ પર પણ અસર થાય છે અને તેને આપણી તરફ લાગણી રાખવાને ઉત્તેજન મળ્યા કરે છે. વળી, આપણામાંનું અક્કડપણું ઓછું થાય છે. આને કોઈ ખુશામત ગણે એવો સંભવ ઓછો છે, કેમ કે આપણા દિલમાં તેવું નથી.

સ્વયંભૂ પ્રેરણા અને વિચારશક્તિ

જીવનમાં ક્યારે નવું પાસું આપણામાં ઊઘડશે, તેની આપણને ખબર નથી. એની પ્રેરણા કોઈ અણધારેલી છૂપી છાની રીતે, ઘણી જ સૂક્ષ્મ રીતે, આપણને કદી કદી આવે છે ખરી, પણ આપણે જાગૃત હોઈએ અને તેના પર કશા વિચાર કરવા ના બેસીએ, તો તે પ્રેરણાનો લાભ લઈ શકાય છે. આપણને એવા પણ પ્રસંગો મળી આવશે ખરા કે જ્યારે પ્રેરણા કઈ અને આપણા મનનો તુક્કો કયો, એવા વિવેકની

ભાંજગડમાં આપણે પડી જતા હોઈએ, પરંતુ શ્રેયાર્થી અને જિજ્ઞાસુને તેનો (પ્રેરણાનો) કંઈક મર્મ સમજાતો રહે છે ખરો. એટલા જ માટે તેવાઓ વિચારોની પરંપરાને પરિણામે કરેલા નિર્ણય કરતાં આપોઆપ જે કંઈ સૂઝતું રહે તે પ્રમાણે વર્તવા ઉપર આધાર રાખે તો તેમને કંઈ ગેરલાભ થવાનો સંભવ લાગતો નથી. આખરે તો આપણે ભગવાન ઉપર ભરોંસો રાખીને જ આપણું નાવડું ચલાવ્યા કરવાનું છેને ? માટે, આપણા તોર ઉપર કે વિચારોના ચોક્કસપણાને લીધે આપણે કશું ના કરીએ તો સારું, પરંતુ જે કંઈ કરીએ તે એને ભરોંસે રહીને ખૂબ ખૂબ આત્મવિશ્વાસથી, એને સાક્ષી રાખીને એના જ દોરવાયા જે તે કરીએ. આપણી બુદ્ધિથી વિવેક રાખીને કંઈ કરવાનું આવે ત્યારે પણ એ જ આપણને દોરે છે, એવી અને ‘જો આમાંથી આડુંઅવળું કંઈ થવાનું હોય તો તું મને યોગ્યપણે દોરવજે’ એવી પ્રાર્થનાની ઉત્કટ ભાવના તે તે કાર્યો કરવાની શરૂઆત પહેલાં આપણા દિલમાં થયેલી હોવી જોઈશે. વળી, જે કરીએ તે તદ્દન નમ્રભાવે અહંભાવ કાઢી નાખીને કર્યા કરીએ, એટલે એ રીતે પણ જે આપણાથી થતું હશે તેમાં પણ એનો હાથ આવ્યા વગર રહેવાનો નથી, તે નિશ્ચિતપણે સમજજો.

બહારની પ્રવૃત્તિ બાધક નથી

બહારની પ્રવૃત્તિઓ આપણને કદી પીછેહઠ કરાવનારી નથી. આપણે શ્રીભગવાનમાં મનની ધારણા રાખ્યા કરીને જે તે બધું કર્યા કરીશું, અને તે કાર્યોના શુભઅશુભની બધી જવાબદારી એને જ માથે નાખ્યા કરીને આપણે નિશ્ચિત રહીશું,

તો કશી હરકત આવવાની નથી. આપણાથી થતાં બધાં જ કામોમાં કંઈ લાભ મેળવવાની કે ગેરલાભ થવાની કશીયે ઈચ્છા કે ભય આપણે રાખવાનાં નથી. એનું સ્વાભાવિક પરિણામ લાભ કે ગેરલાભમાં ભલે આવતું હોય, પરંતુ આપણી માનસિક ભૂમિકામાં તેવી ઈચ્છાને ક્યાંયે સ્થાન ના હોય, એટલું આપણે સતત જોવું ઘટે. જેમ હરિજનના કલ્યાણ ખાતર લાભાલાભના વિચાર છોડીને મહાત્મા ગાંધીએ આમરણાંત ઉપવાસ આદર્યા હતા, તેથી હરિજનનું તો કલ્યાણ થયું જ, પણ તે ઉપરાંત, રાજનૈતિક ફાયદો પણ થયો, તથા હિંદુઓમાં ભાગલા પડતા બચી ગયા. તેવી રીતે આપણાં કાર્યના લાભ કે ગેરલાભનો આપણે કશોય વિચાર ના કરીએ, અને તેનું શુભાશુભ પરિણામ ભગવાન પર જ છોડી દઈએ, તો આપણને એ કામથી જરૂર વેગ મળવાનો છે. કામ કદીયે આપણને વિઘ્નકર્તા થશે નહિ. કામ તો એક રીતે આપણી ધારણામાં આપણને વધારે મક્કમ બનાવવાને માટે અને દૃઢ રહેવાને માટે, કસોટી કરવાને માટે, મળેલી તક છે એમ આપણે ખરા દિલથી સમજવાનું છે. તમે તમારે નિશ્ચિંતપણે આવેલું કામ બધું કરજો. મનહૃદય ઉપર ભાર લાગે ત્યારે તમને લખી મોકલેલી પ્રાર્થનાઓમાંથી તમને તે કાળે ગમે, તેવી પ્રાર્થના ખૂબ એકાગ્રભાવે કરજો. શરમ કે સંકોચ દૂર કરીને ખૂબ મોટેથી ‘હરિ:ૐ’ ‘હરિ:ૐ’ બોલજો. એથી આપણું અહમ્ પણ તૂટશે અને વાતાવરણની અને જગતની શેહ આપણામાંથી તેટલે અંશે નીકળશે. જગતની શેહથી પણ આપણે મુક્ત થવાનું છે. બધાંના દેખતાં કે બધાં વચ્ચે અમુક તો આપણાથી ના થાય, એવી વૃત્તિ પણ કાઢી નાખવાની છે, પણ સદ્-અસદ્નો વિવેક

આપણને આપોઆપ સૂઝી જશે, એટલે આપણે વિમાસણમાં પડવાની કશીયે જરૂર નથી. જે કંઈ કરીએ તે સરળતાથી, સહજભાવે, વિના સંકોચે કર્યા કરીશું, તો અંદરના ખમીરને પ્રગટ થવાની ઘણી તક મળ્યા જ કરશે. જ્યારે બાહ્ય જગતમાં આપણને સુમેળ સધાતો લાગ્યા કરશે, ત્યારે આપણે સમજી જવું કે અંદર પણ સુમેળ સધાતો જાય છે.

કાર્યનો હેતુ જ મુખ્ય છે

બહારની પ્રવૃત્તિમાં આપણે જેવી રીતની અંતર્મુખ દૃષ્ટિ રાખીશું અને મનનો જે હેતુ રાખીશું, તે પ્રમાણે આપણા પર કાર્યની અસર થશે. આપણે બે રીતે અંતર્મુખ રહેવાનું છે. એક, આપણી સાધનામાં રસ અને ખંત સાથેની તલ્લીનતા કે એકાગ્રપણું રહે એ રીતે. બીજું, આપણી બાહ્યપ્રવૃત્તિ પાછળનો આપણો અંતરનો હેતુ જગતના લોકોના જેવો લાભાલાભનો કે તોળી તોળીને તોળવાનો કે ખૂબ કસી કસીને ચોકસાઈ કર્યા કરવાનો રહેશે નહિ, પણ એની પાછળ પણ આપણી ચેતના કેમ વધે એવો રાખવાનો છે. આનો અર્થ એમ નથી કે આપણે કુશળતા વાપરવાની નથી. કુશળતા તો જરૂર વાપરવાની છે અને વિવેક પણ રાખવાનો છે, પરંતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની વૃત્તિ આપણી દરેક બાહ્યપ્રવૃત્તિ પાછળ આપણે રાખવાની છે. હવે, જે વેપાર આપણે હાથે થાય, તેમાં કોઈ પણ પક્ષને જાણીબૂજીને exploit કરવાનો-નીચોવીને કસ ચૂસી લેવાનો- આપણો હેતુ ના હોય એ તો સમજાય એવું છે. એ વિશે કંઈ વધુ લખવાપણું હોય નહિ. કંપનીને તેથી થોડુંક ઓછું કમાવાનું થાય, તોપણ તેની કશી હરકત નથી.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૬-૪-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

સર્વવ્યાપકતાનો અનુભવ

આપણા હૃદયમાં ભગવાનનો રસ જ્યારે બરાબર જામેલો હશે ત્યારે બધાંમાં, બધી પરિસ્થિતિમાં, બધા સંજોગોમાં, બધાં કર્તવ્યોમાં જડ્યેતન સૌ વસ્તુમાં, ભગવાનનો રહેલો સૂક્ષ્મ રસ આપણને સમજાયા વિના રહેવાનો નથી. આપણામાં જેવું થતું હોય છે અથવા આપણા હૃદયની જેવી દૃષ્ટિ હોય છે, તે જ પ્રમાણે આપણને બધું સમજાય છે. તે જ પ્રમાણે જાણેઅજાણે આપણાથી બધું મપાતું રહે છે. આ ઉપરથી ‘યથા પિંડે તથા બ્રહ્માંડે’ એ મહાવાક્ય સમજાય છે. એ વાક્યમાં પિંડને વધારે મહત્ત્વ આપેલું છે. જેની જેવી દૃષ્ટિ, જેવું જેનું હૃદય, તેવી તેની નજર અને તેવું તેનું વિશ્વ. એટલે જ આપણે જો આપણામાં પ્રભુના ભાવને મથી મથીને શરણભાવ કેળવ્યા કરીને કાર્યના આરંભમાં એને જ મૂકીને અને સમાપ્ત થયે એને જ સમર્પીને કંઈ કશામાં આમ તેમ આપણને ફગાવા ના દઈને, પ્રેમથી એનું નામસ્મરણ કર્યા કરીને આપણામાં પ્રભુભાવને જો ઉદ્ભવવા દઈશું, તો જગતમાંથી પણ તેવો પ્રત્યુત્તર મળવાનો જ છે. **રસો વૈ સઃ** । ‘રસ તે જ છે.’ એટલે આપણા હૃદયમાં એ પરમ મહાતત્ત્વને માટે કે પરમ તત્ત્વમાં લગની લગાડીને, એનો રસ જો એની કૃપાથી આવરણો કે અવતરણો દૂર થતાં ઊપજાવી શકાયો, તો બધાંમાં જ

આપણને રસનો અનુભવ થવાનો જ છે. એટલા માટે શાસ્ત્રકારોએ અને અનુભવી સંતપુરુષોએ તથા ભક્તોએ ગાયું છે, કે ‘ભગવાનનું શરણું એ જ સર્વસ્વ છે.’ આપણા હૃદયમાં ભગવાનનો ભાવ ઉદ્ભવવાથી આપણાથી જે કામો થશે તે કામોમાં જાણેઅજાણે તેની છાપ રહ્યા કરશે.

સમાજસેવા અને આત્મલાભ

પરંતુ આ બધાની સમજણ વિના તો, આ બધાની ઊંડી ઊંડી શ્રદ્ધા હૃદયમાં ઊતર્યા વિના, જગતની અંદર કાળે કાળે જે મહાવિચારોના પ્રચંડ ધસારા નિરંતર ચાલ્યા આવે છે, તેના વેગમાં જ આપણે વહીશું. તેમ થશે તો આપણે તે વિચારના વેગના એકમાત્ર અંધ સાધન ત્યારે થઈશું. એવા પ્રચંડ વિચારોના વેગો આ દુનિયા પર કાળે કાળે બદલાતા રહે છે. કોઈક વખત એ વિચારનો ધ્વનિ જીવનની કોઈ એક કે કેટલીક બાજુને સુધારવા પ્રત્યે હોય છે, કોઈ વખત સમાજના કોઈ સડાની સામે હોય છે, તો કોઈક વખત સમાજને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા તરફ પણ હોય છે. કોઈ ને કોઈ યુગમાં કોઈ ને કોઈ એક જાતનો વિચારનો ધસારો રહ્યા કરતો જ હોય છે. એની પણ એક જાતની ધૂન હોય છે. દા.ત., આપણા જમાનામાં અને હાલમાં પણ આપણા સમાજને સુધારવાનો મોટો બોજો પોતાને માથે લઈને આપણામાંના ઘણા યુવાનો ફરતા હતા અને હજી ફરે છે, પરંતુ એ ધૂનની અંદર સર્વલક્ષીપણું ન હતું. બીજાઓ પ્રત્યે જાણેઅજાણે કંઈક અવગણનાની દૃષ્ટિ હતી. બીજાઓ ભલે પોતાને ગમે તેવું વર્તન ના કરતા હોય, તોયે તેમની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ, કદર

અને પ્રેમની દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ, તે ઓછા જ પ્રમાણમાં હતી. તેમની સાથેનું આપણું વર્તન હૃદયની સદ્ભાવનાથી ભરેલું ન હતું. સરળતાવાળુંયે ન હતું. તે ધૂનના વિચારમાં આપણામાં એક જાતનો મદભર્યો નશો ચડ્યો હતો. સમાજની પ્રત્યે એક પ્રકારની બેપરવાની લાગણી હતી. એવી જાતના સમાજ સુધારાની ધૂનમાં આપણે ઘણાંનાં હૃદયને આઘાત આપ્યો છે, ઘણાંયને અવગણ્યાં છે. પરિણામે આપણે હૃદયના તત્ત્વની દૃષ્ટિએ ઝાઝું મેળવી શક્યાં નથી.

આત્મલક્ષી જ દૃષ્ટિ રાખો

સમાજસુધારાની કે એવી કોઈ પણ બીજી પ્રવૃત્તિમાં આપણે એકલક્ષી ભલે રહીએ, પરંતુ તેમાં બીજાને ક્યાંયે અવગણવાનું ના હોય. ઊલટું આપણે વધારે ને વધારે નમ્ર થઈને અને બીજાની લાગણી ઓછામાં ઓછી દુભાય એ રીતે વર્તીએ. પોતે ભલે વધારેમાં વધારે સહન કરીએ. પોતાનાં આત્મજનોને પણ પોતાની ધૂનમાં વાળવાને માટે આપણામાં કશોયે આગ્રહ ના રહેવો જોઈએ. તેમ જ આપણી આગળપાછળનાં વડીલો, સ્વજનો, મિત્રો અને બીજી જાણીતી વ્યક્તિઓ માટે આપણે તેમનાથી બીજા કોઈ વિચારની ધૂનમાં જતા હોઈએ, તોપણ તેમના પ્રત્યે આદરભાવ રહ્યા કરે, તેમને સમજવાનો પ્રયત્ન આપણે રાખીએ, તેમની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રહે, ખૂબ આદર અને પ્રેમભાવ રહે એવી આપણી દૃષ્ટિ સદાય રહેવી જોઈએ. ઘણા સુધારકોની દૃષ્ટિમાં સમાજની બીજી વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અવહેલના અને અવગણનાની લાગણી કંઈક અંશે રહેલી હોય છે, પણ સમાજના કોઈ પણ અંગને તુચ્છકારીને આપણે કદી

આગળ વધી શકવાનાં નથી. આવી દૃષ્ટિને લીધે સુધારો સમાજનાં અંગેઅંગમાં જીવંતપણે પ્રવેશી શક્યો નથી. બાકી, જે કંઈ સુધારાની ધૂન હતી, તેમાં કશુંયે ખોટું તો ન હતું. સમાજ તેને સાંગોપાંગ જીવનમાં ઉતારી શક્યો હોત, તો એ ઘણો આગળ વધી શક્યો હોત, પરંતુ સમાજસુધારાના ધુરંધરોમાં એવી આત્મલક્ષી દૃષ્ટિ પૂરતા પ્રમાણમાં ન હતી. પોતાના જ વિકાસ અર્થે, અને તે પણ નમ્રમાં નમ્ર રહીને અવગણનાપાત્ર થવું પડે, તો પોતે અવગણના સહન કરી લઈને, માત્ર પ્રભુને જ લક્ષમાં રાખીને જે કંઈ કરવું પડે તે કરવાની દૃષ્ટિ તેમનામાં ઝાઝે ભાગે ન હતી, અથવા એવી દૃષ્ટિ કદાચ નહિ હોય એમ કહેવું એ વધારે ન્યાયયુક્ત ગણાય. એટલે આપણે તો જે કંઈ કરવાનું છે, તેમાં ઉપરોક્ત દૃષ્ટિ રાખવાની છે. આપણાં જે જે આત્મીયજનો આપણી લાગણીથી બીજી બાજુના હશે તેમની પ્રત્યે સદાય સરળ નમ્રતાવાળા, ખૂબ પ્રેમભાવવાળા, સહાનુભૂતિ ધરાવનારા, તેમને પણ સમજી શકવાની દૃષ્ટિવાળા અને બની શકે ત્યાં સુધી તેમના જીવનમાં (આપણામાં રત રહીને) રસ લેનારા થઈને રહી શકીશું, તો તેમાંના કોઈનો આપણા પ્રત્યે અન્યથાભાવ થશે નહિ અને તેમની દૃષ્ટિએ વિરોધી એવા આપણાં કામમાં પણ તેમના આશીર્વાદ, સહાનુભૂતિ અને પ્રેમ આપણને મળ્યાં કરશે, આપણે બધાંએ જુવાનીના જોશમાં અને સુધારાનાં પૂરમાં આ બધું વિચાર્યું નથી. તેનાં માઠાં ફળ પણ આપણને મળ્યાં જ છે, ભલે એ બીજાને ના સમજાયું હોય.

ગાંધીજીની જીવનદૃષ્ટિ

પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનની તો આવી જ જાતની દૃષ્ટિ છે એમ લાગે છે, પરંતુ સર્વસાધારણ ગાંધીવાદી જીવનને આવી દૃષ્ટિ સાંપડી નથી એવી મને ૧૯-૨૦ વર્ષના અનુભવથી ખબર પડી છે. તમે પણ આ બાબતમાં સંમત હશો એવી આશા રાખું છું. ગાંધીજીના વિચારોનું સમાજમાં જે ઊંડામાં ઊંડું પ્રવેશ પામવાપણું થવું જોઈએ તે નથી થતું. એમનાં આપણાં જેવાં લૂલાં સાધનોને અંગે જે કંઈ થયું છે તેનો પ્રતાપ મહાત્મા ગાંધીજીને ઘટે છે. એમની દૃષ્ટિ તો સર્વલક્ષી પણ છે અને તે આત્મલક્ષી પણ છે. એમના કટ્ટરમાં કટ્ટર વિરોધી પ્રત્યે પણ એમને પ્રેમ, સહાનુભૂતિ અને કદરની લાગણી છે. એમનું દૃષ્ટિબિંદુ પણ તે સમજી શકે છે. પોતે સદાય તટસ્થ રહેતા હોવાથી બધી પરિસ્થિતિનું ઊંડામાં ઊંડું રહસ્ય તેમને એકદમ ખ્યાલમાં આવી જાય છે. પોતે સદાય પ્રસન્નચિત્ત રહે છે એટલે બધી ગૂંચવણોનો ઉકેલ તેઓ એકદમ આણી શકે છે. તેમને એકાગ્ર થવાની ટેવ પડેલી હોવાથી દરેક હકીકત, પ્રત્યેક પ્રસંગ, અટપટી પરિસ્થિતિ, એ બધાંમાંયે એમની દૃષ્ટિ ઊંડી ઊતરી શકે છે અને તેના મર્મને તેઓ પામી શકે છે. બંને પરસ્પર વિરોધી એવા પક્ષનો ઉકેલ કરવામાં પણ બંનેને યશ મળે અને લાભ થાય, એવું એમના મનમાં સદાય પ્રવર્ત્યા કરે છે. આવી એમના જેવી જીવનની દૃષ્ટિ આપણે પણ આપણા જીવનમાં રાખવાની છે. એમાં જેટલી ભૂલો કરીશું, તેટલી આપણી કાર્યસાધકતામાં ખામી આવવાની છે.

પ્રત્યેક પ્રસંગ એટલે આત્માનુસંધાનની તક

ગમે તેવાં મોજાં કે વાતાવરણ કે વિચારો કે કામનું દબાણ કે બીજું કશું આપણા પર હલ્લો કરવા આવે, ત્યારે જો આપણે એને વશ થઈને વર્તીશું, તો આપણું નમાલાપણું વધવાનું છે. જેટલા પ્રમાણમાં જાગ્રત રહીને બની શકે તેટલી ઉગ્રતાથી, પ્રસન્નચિત્ત રહીને એમનો સામનો કરીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણને આત્માની તેજસ્વિતાનો અનુભવ થવાનો છે. પ્રત્યેક જાતની પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગ આવા અનુભવ માટેની મળેલી તક છે.

દૈવી ચેતનાને એનું કામ કરવા દો

આપણે જેમ જેમ અંદર જતા જઈશું, અંદર જોતા થઈ શકીશું, તેમ તેમ આપણને આપણું સ્વરૂપ, એકમાંથી બીજું, બીજામાંથી ત્રીજું, એમ બદલાતું જતું જણાશે. એમ જે જે સ્વરૂપો બદલાતાં જાય, તેમાં વળી પાછું એક સળંગપણું તો (આપણી તટસ્થતાનું) રહેવું જોઈશે. તે વિના એ સ્વરૂપપલટા આપણને સમજાશે નહિ. જ્યારે આપોઆપ કશું થતું હોય ત્યારે કોઈ પણ જાતનું આપણું ડહાપણ તેમાં આપણે ડહોળવું નહિ. વચ્ચે કશું પથરારૂપે નાખવું નહિ. કોઈ રીતે આડખીલી ના બનવું, તેમ તે વિશે વિચારનાં વમળમાં કે શંકાકુશંકામાં પડવું નહિ. આપણે સદાયે તે બાબતમાં મુલાયમ રહેવું. હૃદયમાં હૃદયથી જીવનનો પ્રકાશ જો આપણે અનુભવવો હોય, તો આપણે આપણા પણ કાજી થવાનું મટી જવું પડશે. આપણા ધ્યેયને સર્વ પ્રસંગોમાં વળગી રહીને તેના તરફ જ આપણી ગતિ કેમ થયા કરે, એ જ ધૂન આપણામાં લાગી રહેલી જોઈશે, પણ તે

ધૂનમાં એકાંગીપણું ના આવી જાય એટલી સાવચેતી સાથે સાથે રાખવાની છે. કર્તવ્ય, વહેવાર, વેપાર, સંબંધ અને અટપટીવાળાં અને ગૂંચવણભરેલાં કામો-એ બધાંમાં પણ આપણી દૃષ્ટિ તે તે અંગેની નહિ હોય, પણ આપણા જીવનને અનુલક્ષીને હશે. તેવી તેવી પરિસ્થિતિમાં જો આપણું લક્ષ જીવનના લક્ષને અનુસરતું ના રહેતું હોય, તો આપણી જિજ્ઞાસામાં એટલી ઉગ્રતા આવી નથી કે તેજસ્વીપણું આવ્યું નથી એમ સમજવાનું છે. આપણા જીવનના લક્ષ પરત્વેની વૃત્તિ માટે જે ઘટતું હોય તે બધું ના થતાં જો આપણને હૃદયમાં તે ખટક્યા કરતું હશે, તો તે માટેનું સર્વ કંઈ યોગ્ય આપણાથી થયા કરશે. તે વૃત્તિ જ આપણને ધકેલ્યા કરશે અને જે તે કંઈ યોગ્ય હશે તે કરાવશે. જેમ વેપારીને એની હોંશ વેપારનો રસ અને તેમાં ખંત-એ બધું યોગ્ય કાળે જે કંઈ યોગ્ય હોય તે કરાવ્યા કરે છે, તેવું જ આપણી બાબતમાં છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૬-૪-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

આપણી માન્યતા બીજા પર ઠસાવો નહિ

કોઈના મનમાં આપણને રુચતી વાત કે હકીકત ઠસાવવા માટે કે કોઈનો મત ફેરવવા માટે આપણે કશું કરવાનું નથી. આપણે તો સર્વ કંઈ આપણા પોતાને માટે જ કરવાનું છે, એ ખ્યાલ આપણા દિલમાં રહ્યા કરવો જોઈએ. આપણું દૃષ્ટિબિંદુ ઠસાવવા માટે કશું કંઈ કોઈને ના લખવું. ઠસાવવા જતાં તે દૂર થવાને બદલે કેટલીક વાર વધારે દૃઢ થાય છે.

કવિતા : એક યોગ્ય સાધન

હૃદયને સરળ વહેવરાવવા માટે કવિતા એક યોગ્ય સાધન છે એમ મને તો લાગેલું છે. હૃદયના ભાવને વ્યક્ત કરવા માટે સચોટપણાવાળું, જોરદાર અને એકલક્ષી એવું જો કોઈ ભાષાનું સાધન હોય તો તે કવિતા છે. હૃદયમાં જો કોઈ સાચો પ્રેમ હોય અને તે પ્રેમમાં નિષ્કામતા અને નિઃસ્પૃહતાની અસર હોય, છાપ હોય, તો કાવ્યની અંદર માત્ર એકલી કલ્પના પોતાનો ભાગ ભજવી શકતી નથી, કારણ કે તેને સંયમમાં રાખનાર વિવેકશક્તિ ત્યાં ચારેબાજુ નજર કરતી અને ચોકી કરતી જાગૃતપણે ઊભેલી જ હોય છે. એટલે કલ્પનાને જ્યાં વહેતી મૂકવાની હોય અને જ્યાં એનું એવું વહેવું તદ્દન યોગ્ય હોય, ત્યાં તે તેને નિરંકુશપણે યોગ્યતાના પ્રમાણમાં વહેવા દે છે. આથી, કવિતા એટલે માત્ર કલ્પનાશક્તિની રચના એવું નથી.

આપણો પ્રેમ કેવો હોય

આપણા જીવનના વર્તનમાં યોગની કુશળતા આપણે વાપરવાની છે, કે જેથી બીજાના જીવનને ઘડાવાને માટે આપણું વર્તન કોઈ રીતે નડતરરૂપ ના હોય. આપણા વર્તનથી બીજાના જીવનમાં કદીયે રાગ ઉત્પન્ન ના થાય. આસક્તિ ના થાય કે બીજા વિરોધક લાગણીઓ ના થાય, એવા નિઃસ્પૃહી અને નિષ્કામ આપણે રહ્યા કરવું પડશે. આપણે પ્રેમ તો રાખવાનો જ છે, પણ તે પ્રેમ એકબીજાને મદદ કરવાવાળો. એકબીજાના જીવનને સમજણ આપવાવાળો. એકબીજાની ભૂલ થાય ત્યાં તે સુધારવાની દૃષ્ટિ આપવાવાળો. જીવનના ઉકેલમાં સાથ

આપનારો અને જ્યાં જ્યાં હરકત પડે કે વિઘ્ન આવે, અથવા વિમાસણ ભરેલી કોઈ પરિસ્થિતિ આવી પડે ત્યાં ત્યાં આપણો માર્ગદર્શક થઈને ત્યાં દોરનારો હોય. આપણો પ્રેમ ક્યાંય આપણને એકબીજાને માટે રાગમાં કે આસક્તિમાં ના ફસાવે. કોઈ આત્માને કોઈ જાતની નકારાત્મક લાગણીમાં ના પ્રેરાવે એવો હોવો જોઈશે. આવો પ્રેમ સાચે જ એકબીજાની ઉન્નતિ કરનારો થઈ પડે છે. જીવનનો વિકાસ એવા પ્રેમની ભાવનામાંથી થયા કરવાનો છે. એટલે એવા પ્રેમની ભાવનાને આપણા જીવનમાં વિકસાવતાં વિકસાવતાં આપણા કોઈક સ્વજનને જો આપણે દુઃખનું કારણ થઈ પડીએ તો આપણે ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ કે ‘હે ભગવાન ! મારા વર્તનથી જે કોઈને દુઃખ થાય, તે દુઃખનું કારણ સાચી રીતે સમજવાનું જ્ઞાન તું તેને આપ. તેની બુદ્ધિને સમજણ આપ કે તે સાચી રીતે મને સમજી શકે.’ તેમ છતાં તે જો ના સમજે તો આપણે તેના તરફ જરાકે અવગણના ના રાખીએ. આપણા પ્રેમની ભાવનાને વધારે ને વધારે વિકાસ કરાવવાને માટે ભગવાનને વધારે ને વધારે પ્રાર્થના આપણે કર્યા કરીએ, અને વધારે ને વધારે નમ્ર બનીએ.

ભગવાનને મેળવવાની શરતો

આપણે જો ભગવાન પાસે જવું હશે તો તેની શરતોએ જ જવું પડશે. તેના ઢાળે આપણે ઢળાવવું પડશે. તેની પસંદગીએ આપણે ચાલવું પડશે. તેની વૃત્તિએ આપણી વૃત્તિ ઘડવી પડશે. આપણા ઊથલપાથલ થતા મનની રમતોને આપણે નિહાળ્યા કરીને તે બધી વૃત્તિઓને આપણે શમાવવી પડશે.

તેને ભગવાનના પ્રેમથી રંગાવવી પડશે, તો જ આપણું ઠેકાણું પડવાનું છે. બાકી, આજે જ્યાં બધું જ ઊથલપાથલ થઈ રહ્યું છે, ત્યાં આપણે ઊથલપાથલ ના થઈએ તે કેમ ચાલશે ? આપણે જૂની આંખે નવા તમાશા જોવાના છે. આંખ જૂની ભલે રહી, પરંતુ આપણી રહેણીકરણી, વર્તન, દષ્ટિ, સમજ વગેરે બધું જૂની ઢબનું નહિ હોય, પરંતુ જે પંથે આપણે જવાનું છે તે પંથને અનુસરતું તે બધું હોવું જોઈશે. એ બધાંમાં જ્યાં જ્યાં આપણું ખોટકાશે, ત્યાં ત્યાં આપણામાં ઘાંચ પડવાની છે, અને એવી સમજણ આવતાં કે ઊગતાં વળી પછી પાછા સતેજ બનીને આપણે ચાલવાનું છે.

સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ કાન સરવા કરો

હું મૈટ્રિકમાં ભણતો હતો ત્યારે અમારા એક શિક્ષક ‘ચોકસી માસ્તર’ હતા. તે બહુ રસપૂર્વક સારું શિખવાડતા, પરંતુ પોતે બહુ જ ધીમે બોલે અને વિદ્યાર્થીઓ તેમની પ્રત્યે અને તેમની શિક્ષણકળા પ્રત્યે મુગ્ધ હતા, તેથી તેઓ વધારે એકાગ્ર ધ્યાન આપવાનો સતત પ્રયત્ન કરતા. આવી તેમની ધ્યાન પરાયણતાને લીધે શિક્ષક જે બધું કહેતા તે તેમના મનમાં ઠસી જતું, જેમ જેમ આપણી ગ્રહણાત્મક શક્તિ અને ભાવના વધે છે અને તે વિષયના ચિંતવનમાં ઊંડા ઊતરવા જઈએ છીએ તેમ તેમ જેમ વધારે સૂક્ષ્મ રીતે કહેવામાં આવે તેમ વધારે સૂક્ષ્મ રીતે આપણે તે સમજવાને તૈયાર રહીએ છીએ. એમાં માત્ર હૃદયની તન્મયવૃત્તિ તથા વાક્યોનો પરસ્પર સંબંધ જો આપણે બેસાડીએ અને આપણું પૃથક્કરણ કરતા રહીએ તો આપણને એવાં સૂક્ષ્મ કથન સમજાયા વિના રહેતાં નથી.

સત્સંગનો મહિમા

આપણામાં જે સત્સંગનો મહિમા કહ્યો છે, તે એટલા માટે કે આપણો પ્રેમ જેમાં એકાગ્ર કે કેંદ્રિત થયો હોય અને તે તરફની વૃત્તિ ભેળસેળ વિનાના પ્રેમની હોય, તો આપણા પ્રેમની ભાવનામાં અને લાગણીમાં તેનો પડઘો પડ્યા વિના રહેશે નહિ. સંસારની અંદર પણ પતિપત્ની વચ્ચે જ્યાં એકરાગવાળો પ્રેમ હોય છે, મિત્ર મિત્ર વચ્ચે પણ જે પ્રેમ હોય છે, માતાપિતા અને બાળક વચ્ચે જે પ્રેમ હોય છે, તે બધા પ્રેમના પ્રકારમાં જોકે થોડે વત્તે અંશે આસક્તિ રહેલી છે, તેમ છતાં તેવા પ્રેમમાં પણ આપણામાં એક પ્રકારની ઉદાત્તા, કુમળાશ, પ્રસન્નતા તથા હૃદયનું હળવાપણું વગેરે અનુભવી શકીએ છીએ. એવા પ્રેમના સંસર્ગથી આપણી ઉપરના બોજાની અસર આપણને ઝાઝી લાગતી નથી, તો સંતસમાગમમાં કેંદ્રિત થયેલી આપણી ભાવના આનાથી કેટલાયગણી વધારે ફળદાયી નીવડે ! જેને જીવન શું, જીવનનો હેતુ શું, હૃદય શું, હૃદયની ભાવના શું, આપણી લાગણી અને ભાવનાનો કેમ વિકાસ થાય, આલંબન કોનું અને કેવી રીતે ગ્રહણ કરવું વગેરે ઈશ્વરવિષયક પ્રશ્નોની બાબતમાં ચિંતન કરવાનું જેને મન થયું છે, એવા માણસને જ ગુરુની જરૂર છે. બીજાને જરૂર નથી. રૂઢિની ખાતર, ગુરુ હોવા જ જોઈએ માટે ગુરુ કરવા એમાં તો બંનેનું અધઃપતન છે.

ગુરુ શા માટે અને કેવી રીતે ?

ગુરુ તો માત્ર આલંબનની આપણી ભાવનાને માટે છે. એ પણ આપણે લક્ષમાં રાખવાનું છે. જેને આપણે ગુરુ કર્યા

છે, તેના પ્રત્યે, આલંબનની ભાવનાનો વિકાસ થાય તે માટે જેટલી અને જેવી વૃત્તિ રાખવી ઘટે, તેટલી અને તેવી જ વૃત્તિ આપણે રાખવી. આનાથી વધારે વૃત્તિ રાખીશું તો આપણે અતિશયતાની બીમારીમાં સપડાઈ જઈશું, અને જરૂરી અને યોગ્ય હોય તેના કરતાં ઓછી વૃત્તિ હશે, તો આપણને ગેરલાભ થવાનો સંભવ રહે છે, અને જે હેતુને માટે આલંબન લીધું છે તે હેતુ ફળવામાં મોટી મુશ્કેલી નડશે, આપણાથી કોઈ મોટુંયે નથી અને નાનુંયે નથી.

ત્રાટક અને તેનો હેતુ

આંખની પાંપણો કુદરતી રીતે હાલે છે, તેને રોકવાનો અભ્યાસ પાડીને આપણી ઈચ્છાશક્તિને કાર્યસાધક અને દંઢ બનાવવા માટે ત્રાટક એ તો માત્ર સાધન છે. જે ઈચ્છાશક્તિ આ કામ કરી શકે છે, તે ઈચ્છાશક્તિને આપણે રોજના પ્રત્યેક વહેવારમાં કામ કરતી કરી દેવાની છે, તો જ ત્રાટકનું સાધન ફળી શકશે. આપણે જે સાધનો કરીએ છીએ, એમાંથી જે જે શક્તિ, સમજણ અને અનુભવ મળે તેનો ઉપયોગ રોજના બીજા વહેવારમાં પણ આપણે કરતા રહેવાનું છે, તો જ આપણી શક્તિ, સમજણ અને અનુભવ વધતાં જશે, કાર્યસાધક અને તેજસ્વી બનશે.

ત્રાટક અમુક કલાક થાય એ મહત્વની હકીકત નથી, પરંતુ એ સાધનથી જાગેલી ઈચ્છાશક્તિનો આપણે દિવસના બીજા વહેવારમાં કેટલો અને કેવો ઉપયોગ કરીએ છીએ એ મહત્વનું છે. સાધન આ હેતુ માટે જ કરવાનું છે. કોઈ સાધક અમુક કલાક ત્રાટક કરી શકે, પણ પોતાના નિત્ય વહેવારમાં

તેમાંથી નીપજતી ઈચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ ના કરે તો એવા ત્રાટકનો ઝાઝો અર્થ નથી. રોજના બધા કાર્યક્રમમાં, આપણી વૃત્તિઓનાં વહેણના સંયમમાં, લાગણીના અતિરેકમાં, હૃદયના વિકાસમાં પ્રેમની ક્રુમળાશમાં અને પ્રેમમાં વધારે ને વધારે ભળી જઈને તેનો નિષ્કામ ભાવરૂપી જે સ્વાદ છે, તે યાખવામાં આપણા પ્રત્યેક સાધનમાંથી જાગેલી શક્તિનો, સમજણનો અને અનુભવનો ઉપયોગ થયા કરે, તો આપણું કામ જલદી સધાય ખરું. એમ તો આપણા પ્રત્યેક કામમાં, પ્રત્યેક સંબંધમાં, પ્રત્યેક વહેવારમાં, પ્રત્યેક વૃત્તિમાં, વિચારમાં, લાગણીમાં, ભાવનામાં, બુદ્ધિના વ્યાપારમાં તથા આપણી વાણીમાં અને બીજા બધાય વર્તનમાં આપણામાં સાધનની સાધનાથી જાગેલી ઈચ્છાશક્તિનું પ્રતિબિંબ કે તેની અસર જણાવાં જ જોઈશે, પરંતુ તે એટલું સૂક્ષ્મ હશે કે જે સમજવાને આપણી બુદ્ધિ પણ એવી ઝીણવટવાળી થયેલી હશે જ.

ગુરુની યાદ ક્યારે ખપની

ત્રાટક અને પ્રાર્થના સમયે મારી યાદ વધારે રહે છે, એમ તમે લખ્યું છે, તે બાબતમાં એટલું લખવાનું, કે જો એ યાદથી કરીને વધારે ચેતના, વેગ અને પ્રાણ સાધવામાં આવે તો એ યાદ ખપની. પ્રેમની ભાવનાનો પણ સાધનામાં જોમ વધારવામાં જ ઉપયોગ કરવાનો છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૮-૪-૧૯૪૨

સાધનામાં આવતી ઊંઘનો ઉપાય

સાધના કરતી વેળા ઊંઘ આવી જાય છે, એનું કારણ તો એટલું જ છે, કે હજી આપણને આપણી ઈચ્છાશક્તિનો યોગ્ય

ઉપયોગ કરતાં આવડ્યું નથી. જેમ ચપ્પુની ધાર કે તલવારની ધાર વાપર્યે વધે છે, તેમ આપણે આપણી ઈચ્છાશક્તિનો સાધનામાં ઉપયોગ કરીશું અને આપણી ભાવનાનો વિકાસ થાય એ હેતુના ખ્યાલ સાથે તેનો (ઈચ્છાશક્તિનો) નિત્યના વહેવારમાં પણ ઉપયોગ કરીશું, તો સાધના કરતાં કરતાં જે ઊંઘ આવે છે, તેને આપણે અટકાવી શકીશું.

જાતે જ પોતાની ભૂલ જોતાં શીખો

લાગણી અને ભાવનાને જ્યાં સુધી આપણે જીવનમાં ઉતારી શકીશું નહિ, ત્યાં સુધી આપણા તે માત્ર ખાલી શબ્દો જ રહેવાના છે. આપણી ભૂલ આપણે પોતે જ જોતાં શીખવી. જે માણસને પોતાની ભૂલ જણાતી નથી, તેને તેની ભૂલ બીજાના કઠ્ઠાથી કે બતાવ્યાથી ગળે ઊતરી શકવાની નથી. કદાચ સમજાશે તો તે એટલી મર્મવેધક નહિ હોય. એટલે આપણી પોતાની ભૂલ આપણી પોતાની મેળે જ શોધી લેવાને મથ્યા કરવું જોઈએ.

જાત પ્રત્યે વફાદાર થાઓ

આપણે દિલમાં જે ભાવના ઉગાડવાની છે, તે ભાવનાને સાધનની રમતથી પંપાળ્યા કરીશું તો તે નહિ ચાલે. જે કંઈ કરવું હોય તે આપણે ગંભીરતાથી, ઉત્સાહથી, રસથી કરવાનું બને તો જ તેનો ફાયદો મળી શકે. આપણે આપણને પોતાને છેતરી શકવાનાં નથી, તો બીજાને તો છેતરી જ કેવી રીતે શકીશું ? આપણી જાત પ્રત્યે આપણે જેટલા વફાદાર રહીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણે બીજા પ્રત્યે પ્રમાણિક થઈ શકવાનાં છીએ.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૩૦-૪-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

જાત સાથે લડો

તમે તમારી સાથે લડવાનું રાખજો. બીજા સાથે લડવા જવામાં કંઈ માલ નથી. એમાં તો ઊલટાં ફ્લેશ અને કંકાસ વધે છે. આપણી જાત સાથે લડવામાં આપણને આપણી જાત વિશેની પૂરી સમજણ પડે છે અને આપણી ચાલની પણ સમજણ પડે છે. આપણું અંતર્જ્ઞાન વધે છે અને આપણે કેમ વર્તવું તેની પણ સૂઝ પડે છે. એટલે આપણે તો અંદર જ અને અંતરમાં લડ્યા કરવાનું રાખવું.

‘લગ્ન’ એટલે શું ?

આપણે બધાં ‘પ્રેમ’ ‘પ્રેમ’ કરીએ છીએ, પરંતુ પ્રેમની ઉન્મત્ત ભાવનાની આપણને હજી પૂરેપૂરી ગમ પડી નથી. આપણા અત્યાર સુધીના જીવનની સમજણથી તથા સમાજમાં પ્રચલિત થયેલા પ્રેમના અર્થના માપથી આપણે બહુ તો તેની કલ્પના કરીએ છીએ. પતિપત્નીનો સંબંધ એ દિવ્ય સંબંધ છે. એમાંથી દૈવી સર્જન થઈ શકે. એવાં સર્જન માટે તો દુનિયાના ઋષિજનોએ એ પ્રથા ઉદ્ભવાવી. આપણા સમાજમાં પતિ-પત્નીના જીવનની આવી દિવ્ય કલ્પના ભાગ્યે જ કોઈ જોડું સમજતું હશે. આપણે જે જે સર્જન કરીએ છીએ, તે આપણને રૂંધનારું થઈ પડે છે. અને આપણે વધારે ને વધારે જાળમાં લપેટાયાં જઈએ છીએ. આખરે એ જાળ જ આપણને આવરી લે છે. આપણે ગતાનુગતિક રીતે સમાજની પાછળ જવાનું

નથી. એ જો આપણા હૃદયમાં પૂરેપૂરી રીતે ઊગી નીકળ્યું હોય, તો હવે આપણે એ દિવ્ય સંબંધનો સાચો અર્થ આપણા જીવનમાં પ્રગટાવવાને આકાશપાતાળ એક કરવાં જોઈશે. 'આપણે કોઈને બાંધવા નથી, પણ આપણે પોતે બંધાવાનું છે,' એવી દૃષ્ટિ જો આપણે રાખીશું તો આપણા સ્વજને આમ કેમ ના કર્યું અને તેમ કેમ કર્યું, એવું આપણા વિચારમાં પણ આવશે નહિ, પણ આપણે જાતે બંધાઈ જવાની વૃત્તિ જો મુખ્ય રાખીશું, તો આપણે એને (સ્વજનને) માટે શું નથી કર્યું કે નથી કરતાં એ જ વાત આપણા દિલમાં સતત રમતી રહેશે.

તા. ૧-૫-૧૯૪૨

તમારા પ્રેમની ભાવના વધે છે, તેથી મને આનંદ ના થાય તો કોને થાય ? પરંતુ તે ભાવનાનું જ્યારે વહન થતું હોય, ત્યારે બીજી કશી ગણતરીઓનું ત્યાં ઉદ્ભવ થવાપણું ના રહે એટલું જોતાં રહેવું જોઈએ.

આત્મવિશ્વાસ અગત્યનો છે

આપણી સાધનામાં આત્મવિશ્વાસ એ બહુ મોટી વસ્તુ છે. જે કંઈ કરીએ કે થાય તે આત્મવિશ્વાસ રાખીને જ થાય એવું હૃદયમાં દઢાવીએ. ધ્યાનને માટે એવો રચનાત્મક આત્મવિશ્વાસ આપણે કેળવ્યાં કરવાનો છે. ધ્યાનમાં એક પ્રકારની ઉન્માદકારી લહરીઓ આવવી જોઈએ. એક પ્રકારની અલગપણાની શક્તિ ધ્યાનમાંથી આપણને મળવી જોઈએ. વળી, તે શક્તિને દિવસના બીજા વહેવારમાં પણ વાપરતાં આવડી જવું જોઈએ. આ બધા માટે આત્મવિશ્વાસ અગત્યનો છે.

પ્રેમની શક્તિ

પ્રેમ કાળને લંબાવી શકે છે, તેમ ટૂંકાવી પણ શકે છે. તે જ પ્રમાણે સ્થળને પણ એ લંબાવે છે અને ટૂંકાવે છે. ભલે આપણી વચ્ચે સેંકડો માઈલનું અંતર હોય અને ભલે આપણે એકબીજાને આપણી દેહની આંખોએ જોયાને બે વર્ષ જેટલો લાંબો સમય ગયો એમ બતાવનારા બે માસ ગયા હોય, તેમ છતાં બીજી રીતે શું આપણે એકબીજાની બહુ પાસે નથી અને ઘણે જ થોડે થોડે સમયે મળતા નથી ? એક જ ઓરડામાં અને પાસે પાસે સૂનારાં કેટલાંક પતિપત્ની વચ્ચે માઈલોનું અંતર હોય છે. જ્યારે ‘આપણી વચ્ચેના માઈલોનું અંતર’ કપાતું કપાતું ઓછું જ થતું ગયું છે અને ઈશ્વરકૃપાથી તો આપણે છેક જ એકબીજાની પાસે આવી શકીશું. એની શરૂઆત તો આપણે જરૂર કરી છે.

હરિ:ૐ

(વૈદરભી વનમાં વલવલે-એ ઢાળ)

એવી અમ સાધુડાંને ટેવ છે○
જેનું લઈએ તેનું દઈએ અમે, રાખીએ સમતોલ,
ઘટતું કે વધુ નવ તોલીએ, દઈએ સરખાં જ મોલ - એવી○
અમારો વેપાર શ્રીનામનો, એની સાથે જ કામ,
એ સાથ જેનો વ્યવહાર છે, અમ પિયર એ અમ ધામ. એવી○
અમારે નાનમ મોટપ નથી, નથી શરમ ને લાજ,
ઘરબાર ને ખેતર નથી, અમે ફરીએ બેતાજ. - એવી○
અમે તો રાજા અમ પિંડના, અમે અમારા શિરતાજ,
કોઈના કહ્યામાં અમે નથી, અમારો પ્રેમ-રાજ. -એવી○

સારાયે વિશ્વમાં વર્તતી, અમ વહાલાકેરી આણ,
 અમારે તે ઓછપ શી પછી ? જ્યાં જઈએ ત્યાં ઝંધાણ. - એવી૦
 અમોને ભટકવાની ટેવ છે, રહીએ એક ન ગામ,
 અમારાં ઠેકાણાં કશાં નહિ, અમે તો બેઠામ. - એવી૦
 સ્વેચ્છાચારે ફરતાં જુએ, અમને જગ બેલગામ,
 અમે તો ઘણીકેરાં ઘોડલાં, અમને એની લગામ. - એવી૦
 જગના તમે લોક રાખજો, જો રખાય તો હેત,
 અમે તો આવીશું ભીખ માગતાં, પુકારી અહાલેક. -એવી૦

॥ હરિ:ૐ ॥

ઠાસરા, તા. ૨૦-૨-૧૯૪૨

સ્ત્રીઓની પ્રેમશક્તિ

જ્યારે આપણો પ્રેમીજન યાદ આવે છે, ત્યારે આપણું ચિત્ત પણ પ્રેમીમય બની જાય છે. તેની જ ઢબે આપણે જાણે કર્તા કારવતા હોઈએ એમ લાગ્યા કરે. આપણા સમાજે કેટલાક સંબંધો આપણા જીવનમાં એવી રીતે સંકળાવ્યા છે, કે જેનો આપણે જો આલંબન તરીકે ઉપયોગ કરીએ તો આપણામાં રહેલી ભાવનાને આપણે જરૂર વિકસાવી શકીએ. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ સમાજમાં ઘણું સહન કરે છે અને ઘણો ત્યાગ કરે છે, એ હજી આપણા હૃદયમાં ઊતર્યું નથી. પેલાં બહેને જે સહિષ્ણુતા વાપરી અને અખંડપણે અને અવિરતપણે પતિને વળગી રહ્યાં અને જે પ્રેમભાવ રાખ્યા કર્યો, તેને ઠેકાણે આપણે હોત તો આપણે એવો પ્રેમભાવ રાખી શકત કે કેમ તેની મને શંકા છે. પત્ની પ્રત્યે જીવનમાં એક સાથી તરીકે જે પ્રેમ હોવો ઘટે એટલું જ નહિ, પણ જે માનવૃત્તિ અને આદરવૃત્તિ હોવી

ઘટે તે આપણામાંના ઘણા રાખતા નથી. આપણે આપણા મિત્રોને કેટલું ચાહીએ છીએ ! તેમની સાથે કેટલી એકદિલીથી વાત કરીએ છીએ ! પરંતુ આમાંનું કેટલું આપણે પત્ની સાથે કરીએ છીએ ? પતિપત્નીનાં દિલ સંપૂર્ણપણે એક થઈ ગયેલાં હોય, અને ત્યાં સંપૂર્ણ સુમેળ જામ્યો હોય, તો આપણને સાધનામાં ઘણી મદદ મળી રહેવાની છે. આ માત્ર કલ્પનાની વાત નથી.

સમાજને તેનાં કર્મફળ ભોગવવાં પડશે

જે સમાજે વશે કે કવશે રૂઢિને તાબે થઈને સ્ત્રીઓને તેમનું સ્થાન સમાજમાં વિકાસની દૃષ્ટિએ રહેવા દીધું નથી, અને જે સમાજે, ભીલ, વાઘરી, ધારાળા, કોળી, બારૈયા આદિ કોમોને આગળ વધવાને માટે તક જ રહે નહિ એવી વ્યવસ્થા કરી છે, તે સમાજને તેનાં કર્મનો બદલો આજે નહિ તો કાલે મળવાનો જ છે. આપણે જેને ભગવાનને રસ્તે જવું છે, તે સમાજના આ ચીલામાંથી નીકળી જઈએ.

આપણી સાથે જ રહેતાં છતાં એ બહેનને આપણે સમજી શક્યાં નથી, તેના દિલનું દર્દ અને છૂપી મથામણ તથા તેના અંતરની વ્યથા અને એને પરિણામે એનું વિકૃત થયેલું માનસ વગેરે આપણે પારખી શક્યાં નથી, તેથી એ પોતાનું એવું માનસ વગેરેને ક્યાંયે પટપટાંતરમાં રાખીને આપણી સાથે કેવું વર્તન રાખે છે ! જાણે કે પેલી બીજી બધી હકીકતો અસ્તિત્વમાં હોય જ નહિ ! આપણાથી તો એવા સંજોગોમાં ભડભડ બોલી ઊઠ્યા વિના રહેવાય જ નહિ. કાં તો બોલીને ગુસ્સો કરીને કે બીજી રીતે ક્રોધ બતાવીને આપણે તો બધું ઊથલપાથલ કરી

નાખીએ. બહેનો સહનશક્તિને લીધે અથવા એમ કહો કે એમની લાચારીને લીધે તે બધું સહન કરી લે છે.

પત્નીને 'સહચરી' કરો

આપણા જીવનની કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં તેમને (સ્ત્રીઓને) જીવનના સાથી તરીકે આપણે મનહૃદયથી સતત રાખ્યા કરીએ. તેમના જીવનમાં રસ લઈને તેમનાં હૃદય સાથે હૃદય મિલાવીને તેમની સાથે સંપૂર્ણપણે એકત્વ કેળવીએ. માથે ગમે તેવા ઝંઝાવાતો ઝઝૂમતા હોય, તોયે તેમના પ્રત્યે કડવાશ ઊભી થવા દેશો નહિ. મારું એટલું ઋણ જો તમે અદા કરશો, તો હું તમારો જિંદગીભરનો સેવક થઈ રહીશ. એ બહેનોની જેટલી આશિષ મળશે એ મારે ભગવાનની દુઆ બરાબર છે. તે સાથે જ નવું જીવન જો આપણે એકભાવે થઈને જીવતા થઈ જઈશું, તો તેના આનંદની મજા પણ કોઈ ઓર જ આપણે અનુભવીશું, તે પણ સાથે સાથે દીવા જેવું ચોખ્ખું છે, અને તે લાભ કંઈ નાનોસૂનો નથી.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૪-૫-૧૯૪૨

સતત સ્મરણ કેમ નથી રહેતું

સતત સ્મરણ વિશે તો, અભ્યાસ વિના અને તે દૃઢ થયા વિના તે રહેશે નહિ. ભગવાન પતંજલિનું સૂત્ર છે કે :-

સ તુ દીર્ઘકાલનૈરંતર્યસત્કારાસેવિતો દૃઢભૂમિઃ ।

તે ભૂમિકા ત્યારે જ દૃઢ થશે કે જ્યારે તેનું ઘણા લાંબા કાળ સુધી, નિરંતર, સતત, પ્રેમથી, તેની પાછળ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને ભક્તિપૂર્વકની ભાવના સાથે તેનો અભ્યાસ રહ્યા

કરશે. એનું કારણ એમ છે, કે આપણે જ્યારે કંઈક માનવ ભૂમિકાથી પરનું એવું કશુંક મેળવવાની જીવવાળી વૃત્તિ કરવા માંડીએ છીએ ત્યારે આપણામાં રહેલી આસુરી અને દૈવી પ્રકૃતિ યુદ્ધને માટે તૈયાર થઈને સામસામી સમરાંગણમાં ખડી થઈ જાય છે.

ગીતાજીના કેટલાક શ્લોકોની સમજૂતી

ગીતાજીના પહેલા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે :-

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતાયુયુત્સવઃ ।

મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥

અહીં આ શ્લોકમાં ભગવાને કેવી ખૂબી વાપરી છે તે જુઓ, પહેલું **મામકાઃ** (એટલે મારા) એમ લખ્યું છે, એનો અર્થ એમ કે અત્યાર પર્યંતના જીવનમાં આપણે ઈંદ્રિયોના વિષયો, મન, ચિત્તના સંસ્કારો, વૃત્તિઓ, લાલસાઓ, વાસનાઓ, વગેરેના દોરવાયેલા જ ચાલ્યા કર્યું છે (અને તેને ‘મારા’ માન્યા છે.) એટલે જીવનનદીમાં એક જાતનો એમના જ ચલણનો અને વહનનો પટ પડી ગયો છે. પરિણામે સ્વાભાવિક રીતે જ આપણું તે બાજુનું વલણ રહે છે, પરંતુ હવે ઊર્ધ્વગતિની દૃષ્ટિ જીવનમાં આવવાથી પાંડવ પણ આપણામાં જાગે છે. એવી ઉચ્ચ પ્રકારની વૃત્તિ થતાં આપણામાં ધર્મક્ષેત્ર પણ છે અને કુરુક્ષેત્ર પણ છે, તેની આપણને સમજણ પડે છે, અને તે વખતે બે પરસ્પર લડવાને તત્પર થયા હોય, એવું પણ આપણને સમજાય છે, પરંતુ એવી પરિસ્થિતિનું દર્શન આપણા લાભમાં ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણામાં સંજયની વૃત્તિ જાગ્રત થઈને કામ આપતી હશે. સંજય એટલે કે એક

પ્રકારની અલિપ્ત તટસ્થતા. એક ઠેકાણે ભગવાને એમ પણ કહ્યું છે કે :-

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

अहं त्वां सर्वं पामेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

અહીં ‘સર્વધર્માન્’ એમ ભગવાને અનેક વચનમાં કહ્યું છે. એક જ જણને વૈષ્ણવ, જૈન, શૈવ, ખ્રિસ્તી, પારસી એમ જુદા જુદા ધર્મો તો ના હોઈ શકે. તેથી ‘ધર્માન્’નો એવા જુદા જુદા ધર્મો છોડવાનો અર્થ તો ના નીકળે. વળી, આપણી સંસાર પ્રત્યેની ફરજો જેમ કે માતાપિતા તરફની, પત્ની તરફની, બાળક તરફની, બીજા સંબંધો તરફની, જગત પ્રત્યેની, એવી ફરજોને પણ આ ઠેકાણે વપરાયેલા શબ્દ ‘ધર્મ’ના અર્થમાં ઘટાવી ના શકાય, કારણ કે જો તે અર્થ હોત તો તેની સાથે ‘પરિત્યજ્ય’ (છોડી દઈને) એ કૃદંત બંધબેસતું નથી. કર્મ ના તજવાનો ઉપદેશ આપનાર ભગવાન એમ ના કહે, ‘ત્યારે અહીં ધર્મનો શો અર્થ નીકળે છે?’ એમ આપણને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઊઠે. અહીં મને તો ધર્મનો અર્થ ઈંદ્રિયો, મન, ચિત્તના સંસ્કાર, બુદ્ધિ, વૃત્તિ વગેરેના જે **જીવ** પ્રકૃતિના ધર્મો છે અને જેની આપણને લઢણ પડી ગઈ છે, તેમને સમગ્રપણે પૂરેપૂરા તજવાના છે એમ લાગે છે. ઈંદ્રિયો મન વગેરે જે **જીવ** પ્રકૃતિનાં સાધન અને દાસ છે તેમને **જીવ** પ્રકૃતિના દાસપણામાંથી છોડાવવાનાં છે એમ ભગવાન સૂચવે છે. મન વગેરે કરણોના **જીવ** પ્રકૃતિના જુદા જુદા ધર્મો છે અને જેની દોરવણી અનુસરવાથી આપણા જીવનમાં ગતાનુગતિક રીતિનો જે ચીલો પડી ગયો છે, તેને છોડી દઈને જો આપણે ‘મામેકમ્’ (મને

એકલાને જ) એકલા ભગવાનને જ શરણે જઈશું, એટલે કે જૂના ચીલાએ ચાલવાનું છોડી દઈને, તેમની વૃત્તિઓ અને લાગણીઓની અસરમાં તણાયા વગર તટસ્થ રહીને ભગવાનમાં જ ચિત્ત રાખ્યા કરીશું, તો આપણો વિજય જરૂર થવાનો છે. અહીં આગળ આપણને ભગવાન પૂરેપૂરું આશ્વાસન પણ આપે છે, કે તારે કોઈ રીતે ગભરાવાની જરૂર નથી. માત્ર તું મને જ અનુસર. મને જ પગે લાગ. મને જ નમસ્કાર કર. મારું જ ભજન કર. મારામાં જ રમ્યા કર, તો તારો ઉદ્ધાર થયેલો જ છે એમ જાણજે. વળી, અર્જુનને એટલે કે આપણને-

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ ! नैतत्त्वय्युपपद्यते ।

ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥

એમ બીજા અધ્યાયની શરૂઆતમાં જ કહ્યું છે. અર્જુનને એટલે કે આપણને ભગવાન ‘પરંતપ’ તરીકે સંબોધે છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા લાયક વાત છે. એવા ‘પરંતપ’ એટલે શત્રુને જીતનાર હોવા છતાં ઘણી વાર આપણે ‘ક્લૈબ્યમ્’ એટલે કે શક્તિહીનતા-આપણા સ્વયંભૂ સ્વત્વનું અભાન થયેલું હોવું તે-એટલે કે આપણે માત્ર શરીરના જ, એકલા વૃત્તિઓના જ, બનેલા હોઈએ એવા આપણે કેટલીક વાર જીવનમાં બની જઈએ છીએ. એટલા માટે સાધકને ભગવાન કહે છે, ‘અરે, ભલા માણસ ! તું જરા સાવધાન થા. એવી ક્લૈબ્યની એટલે કે શક્તિહીનતાની અને નિરાશાની દશામાં તું રહીશ નહિ. તને એ છાજતું નથી. તારો પોતાનો તું વિચાર કર. તારી શક્તિથી તું કેટલું કરી શકે છે તે જો. તારા માનસિક નિર્ધારોને તારી શક્તિથી તારા જીવનમાં તેં પ્રત્યક્ષ કર્યા છે, તો પછી જે

શક્તિથી તે નિર્ધારોને તું મૂર્તિરૂપ જન્માવી શક્યો, જીવનમાં તેં જે જહેમત ઉઠાવી છે અને હજી ઉઠાવવાનો છે, તેનો વિચાર કર. તે શક્તિ શું છેક નકામી છે એમ તું સમજે છે ? જે નિર્ધારોને તું જન્માવી શક્યો તેની પાછળ જો શક્તિ ના હોય તો તું કંઈ કરી શક્યો ના હોત. એટલે એવી નિરાશાની વેળાએ તારી શક્તિનું આવાહન તું કર. તેનું ચિંતવન કર. તેના સ્વરૂપને જો. તેના મહત્વને પિછાન. એનો વિચાર કરીશ તો તારી નિરાશાને તું ક્યાંયે ભગાડી શકીશ. તેં કેટલાયે વિજયો મેળવ્યા છે. તેં ઘણુંયે કરી જાણ્યું છે. તેં મોટાં મોટાં રાજ્યો મેળવ્યાં છે અને નવાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં છે. ઘણું દુઃખ પણ વેઠ્યું છે. તે વખતે તને નિરાશા થઈ ન હતી, કારણ કે તે તે કાર્યોમાં તને લાલસાનો રસ હતો. હવે જ્યારે તારે તારી ભૂમિકા બદલવાની છે, તે વેળા તે રસની પાછળ જે શક્તિનું બળ હતું તેનો એકલાનો જ આધાર-પણ હવે લાલસાનો રસ છોડીને- તારે લેવાનો છે. તો જ તું જાગ્રત થઈ શકીશ અને જાગ્રત રહી શકીશ. એવી જાગ્રત સ્થિતિમાં રહીને તે શક્તિનો આધાર જો તું લઈ શકીશ તો તું તારા વરને (ધ્યેયને) પ્રાપ્ત કરી શકીશ. આપણે પણ ભગવાને અર્જુનને જે કહ્યું છે તેમ વર્તવાનું છે. તેથી નિરાશા આવતાં ઉપર જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે વર્તવું.

મય્યાવેશ્ય મનો યે માં નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ।

શ્રદ્ધયા પરયોપેતાસ્તે મે યુક્તતમા મતાઃ ॥

અહીં આગળ ભગવાન કહે છે :-

પોતાના મનને મારામાં પરોવીને, સતત જોડાયેલા રહીને જે મારું ભજન કરે છે, સતવન અને ઉપાસના કરે છે, અને

જેઓ ‘પરા’ શ્રદ્ધાથી એટલે કે જે શ્રદ્ધામાં સંપૂર્ણપણે આ બાબતમાં વિશ્વાસ અને ભક્તિભાવના રહેલી છે, એટલું જ નહિ પણ એનાથી યોગ્ય કલ્યાણ થવાનું જ છે, એવું જેના દૃઢ્યમાં ઠસી ગયેલું છે એવી શ્રદ્ધાથી, તે ઉપરાંત, બુદ્ધિ, મન અને ચિત્તના સંસ્કારોથી જેની વૃત્તિ ચલાયમાન થતી નથી, અથવા ચલાયમાન થાય છે, તો શક્તિનો આધાર લઈને તેને જે તાત્કાલિક સ્થિર કરે છે અને જેના ઊડતા વિચારો, લાગણી અને જોશ બીજે ચીલે જતાં જાગૃતિ રાખીને ભગવાનના જ સ્મરણમાં પાછા વાળવાને જે પ્રેમથી મથ્યા કરે છે, એવી શ્રદ્ધાથી જે મારી ઉપાસના કરે છે, તે મારામાં જ ઉત્તમ રીતે જોડાયેલા છે, એમ હું માનું છું.

નિરાશા શાને ?

જેમ આપણને પેલી બાજુની એટલે જીવ સ્વભાવ તરફની લઢણ પડેલી છે, તેમ આ બાજુની લઢણ કે લગની લાગતાં આપણે તેવા થઈ જ જઈશું, એ વિશે શંકાને સ્થાન નથી. આપણા બહુ જ થોડા સમયના અભ્યાસને જો ખ્યાલમાં લઈએ, તોપણ આપણને સમજાશે કે પહેલાંની આપણી વૃત્તિમાં અને હાલની વૃત્તિમાં ફેર તો છે. એટલે કે ભગવાનની કૃપાથી આપણો અભ્યાસ નિરંતર પ્રેમ અને ઉમળકાથી રહ્યા કરે, તો દૃઢ ભૂમિકા રચવામાં કશો વાંધો આવવાનો નથી. ગીતામાં આગળ એમ કહેલું છે, કે મારા પ્રત્યે જેને તમન્ના જાગેલી છે, તેને મારા સ્વરૂપનું ભાન જલદી થાય છે. ભલેને આપણામાં થોડી તમન્ના હોય :-

ભલેને કપાયો હશે પંથ થોડો,
છતાં વેગ એમાંથી છે જન્મવાનો.

એટલે આપણા અભ્યાસથી એવી તમન્ના પણ આપણામાં જાગવાની જ છે, એવો પાકો નિશ્ચય આપણા મનમાં આપણે રાખવાનો છે. આપણને કોઈ ચલિત કરી શકવાનું નથી. ખુદ શક્તિ પોતે જ આપણને દોરવી રહેલી છે. જ્યાં પાછા પડીએ ત્યાં ઊભા રહેવું અને વળી પાછું શક્તિનું ચિંતવન કરી આગળ જવું. એમ કરતાં કરતાં એની કૃપાથી એની વૃત્તિમાં સ્થિર થઈ જવાના જ છીએ. હવે પછીના વખતમાં સાધનામાં બને તેટલો ખૂબ પ્રેમ અને ઉમળકો, રસ, લાગણી અને ભાવના રાખીને જે તે કંઈ કર્યા કરજો, અને એને પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક સમર્પણ કર્યા કરજો.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૪-૫-૧૯૪૨

વહાલની ગતિ

વહાલની ગતિ અંતરમાં જવી જોઈએ. તે જો ના હોય અને આપણું વહાલ જો તરવરિયું હોય તો તે કામ આવે નહિ. તમને જ્યારે જ્યારે કોઈના ઉપર પ્રેમની લાગણી થાય ત્યારે તે લાગણીના બળથી આપણી જાતને ઊંડામાં ઊંડું પ્રવેશીને પૂરેપૂરું જોવા મથીશું તો તેનો સદુપયોગ થશે. આપણે આપણા પોતાના જ વૈદ્ય-દાક્તર થવાનું છે. દાક્તર જ્યાં સુધી રોગનું નિદાન કરી શકતો નથી, ત્યાં સુધી રોગને યોગ્ય એવી દવા તેને સૂઝી શકતી નથી. જો આપણે કોઈની સાથે એક થવું હોય, તો આપણે આપણી જાતના એકેએક પડને ઊથલપાથલ કરીને પૂરેપૂરાં તપાસી જવાં પડશે. ત્યાં જે જે કંઈ એવું હોય કે જે એનામાં ભળી શકે એવું ના હોય અથવા જે ભળવા

જતાં ખૂંચે એવું હોય, તે બધું આપણે જાતે વિચારીને કાઢી નાખવું પડશે. જે પ્રિયને ગમે તે જ આપણને ગમવું જોઈએ. આમાં કોઈ જાતનો બળાત્કાર નથી. પ્રેમની પ્રકૃતિ જ એવી હોય છે, કે આપણામાં જો એવી પ્રેમની લગની કે ભાવના જાગેલી હોય તો આપણાથી પ્રિયની ઢબે જ વર્તાય અને ચલાય. આપણા આનંદનો, આપણાં સુખનો, આપણને સારું લાગવાનો- એ બધા વિચારો આપણને કદી ના આવે. પ્રિયના વિચારો જ આપણને પહેલાં આવે. તેને શું ગમશે, તેને શું કહીશ તો સારું લાગશે, કેમ વર્તીશ તો તેની નજીક થવાશે વગેરે આપણામાં રમી રહેલું હોવું જોઈશે. જીવનની એકતા એટલે શું એની આપણને- પાર્થિવ જીવને-કશી ગતાગમ નથી. આપણે સાચી રીતે જીવનની મોજ હજી અનુભવી અને માણી જાણી નથી, તેથી તેની કલ્પના આવવી આપણને અઘરી પડે છે, પરંતુ એક વખત આપણે જો દૃઢ નિશ્ચયથી આપણું આ જીવન આપણા પ્રિયને માટે જ છે, તેના કલ્યાણમાં જ આપણું કલ્યાણ છે, આપણું કશું જ અલગ અસ્તિત્વ નથી, એવું આપણને સ્વભાવતઃ હૃદયમાં સહજ રીતે ઠસી જાય, તો પ્રિયને કાજે કેમ વર્તવું અને ચાલવું તેની આપણને આપોઆપ ગમ પડે. હજી તો આપણને પોતાના માટે જ જીવવું ગમે છે. ‘મારે આ જોઈએ અને તે જોઈએ, મારું આ ના થયું અને તે ના થયું’ એમ આપણે તો હજી ‘મારા’ની જ રમતમાં રમ્યા કરીએ છીએ. એવી ‘મારા’ની દૃષ્ટિ જ્યાં સુધી છે, ત્યાં સુધી પ્રિયની દૃષ્ટિ આપણામાં આવી શકવાની નથી. એક કોઠીમાં જ્યાં સુધી કશું ભરાયેલું હશે ત્યાં સુધી તેમાં બીજું આપણે ભરી શકવાનાં

નથી. તેને પણ આપણે ખાલી કરવી પડશે-જો આપણે પ્રિયના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ જવા માગતા હોઈએ તો. ના માગતા હોઈએ તો તેને માટે આ બધા પ્રશ્નો ઉદ્ભવતા જ નથી. આપણે જે કંઈ વિચારીએ તે ઉપરછલ્લી રીતે ના વિચારીએ, પરંતુ આપણા વિચારની ગંભીરતાનો ઊંડો ખ્યાલ રાખીએ. આપણે આપણા વિચારનો પૂરેપૂરો અર્થવિસ્તાર ચારેબાજુ વિચાર કરીને સમજી લેવો ઘટે છે. એમ વારેવારે સમજવાનો પ્રયત્ન કરીશું, તો જ વિચારનાં ઊંડાં મૂળ સુધી જવાશે. આપણે જો સાચી રીતે કશુંય પણ સમજવું હોય, તો તેના તેવા વિચારનું આપણે પરિશીલન કરવું જ પડશે. ઉપર ઉપરથી વિચાર્યે તો બધું માથા ઉપરથી ચાલી જશે, અને આપણે કોરા ને કોરા જ રહીશું. જેણે કશાની ગંભીરતા સમજવી હોય તેણે તો ઊંડો વિચાર કર્યે જ છૂટકો છે. આપણને હજી કશી જાતની ગંભીરતાનો ઊંડો ખ્યાલ જાગ્યો જ નથી. આપણે, આપણા સમાજે, આગળ પાછળના લોકોએ-બધાંયે-રગશિયા ગાડા જેવું ગતાનુગતિક જીવન, એક વૈતરાના જેવું જીવ્યા કર્યું છે, પરંતુ બળદની આવી ધૂંસરીમાંથી આપણે છૂટવું જ પડશે. હજી તો આપણને આ જીવન ધૂંસરીવાળા બળદ જેવું છે, એનું સ્પષ્ટ ભાન પણ ક્યાં થયું છે ? આપણને જીવનમાં જગાડવાને માટે ઘણી તક મળતી હોય છે. આપણી વસ્તુસ્થિતિ સમજાય તે માટે ભગવાન આપણને ઘણાય આઘાત આપે છે. એવા આઘાત જ્યારે થાય છે, ત્યારે કોઈક ધન્ય પળે આપણને આપણી વસ્તુસ્થિતિ સમજાય છે. જો ત્યારે તે સમજણ ઊંડી ગઈ હોય છે, તો આપણો પલટો કરવાનું પણ દિલ રહ્યા કરે છે.

આપણી પરિસ્થિતિ શી છે, આપણું સ્વરૂપ કેવું છે, આપણે કેવા થવું છે. એનો ઊંડો વિચાર જ્યાં સુધી આપણે નહિ કરીએ ત્યાં સુધી આપણને આપણું અને આપણું પૂરેપૂરું સાચું ભાન થવાનું નથી.

(મંદાકાંતા)

જાગો જાગો જૂની લઢણનો ત્યાગ પૂરો કરીને,
જાગો જાગો સતત નિજના ચિંતવને ખૂબ રૈ'ને,
જાગો જાગો સમજણ થકી છેક ઊંડાં જઈને,
જાગો જાગો નિજ સ્વરૂપમાં તત્ત્વદર્શી બનીને.
કે'તાં'તાં કે 'કહીં જતી નથી, એકલી હું રહું છું,
જેના સંગે મન બઢતી રૂહે ભાવના, ત્યાં રહું છું'-
એયે પૂરું હજુ ન સમજ્યાં, એટલું તો કરોને,
એકાંતે રૂહે ઘરતણી મજા માણતાં શીખી લોને.

તા. ૧૯-૬-૧૯૪૨

સાચી શ્રદ્ધા અને અંધ શ્રદ્ધા

એક દિવસ એક બહેને મને પૂછ્યું, 'મારાં ઓળખીતાં એક બહેન છે. તે... પંથના મઠાધીશનાં ખૂબ શ્રદ્ધાવાળાં ભક્ત છે. એમને થાળ ધરાવ્યા વગર જમે નહિ, એમને સંભાર્યા વગર ખાય નહિ, કે પાણી પણ ના પીવે. એમના ગુરુ એટલે એમને મન પરમેશ્વર. પ્રભુમાં અને એમનામાં ફરક કંઈ જ નહિ. તો આવી શ્રદ્ધા સારી કે ખોટી ?'

આ સવાલનો જવાબ આમ આપ્યો :-

'જુઓ, આપણાં શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે, કે :- 'ગુરુબ્રહ્મા, ગુરુવિષ્ણુર' વગેરે. એ કંઈ ગપ નથી. એવી શ્રદ્ધા એના સાચા

સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે શિષ્યનો વિકાસ ઝટ થાય છે. હવે તમે જે જાતની શ્રદ્ધા કહી-થાળી ધરાવીને ખાવું વગેરેની-એ એક રીતે અંધ શ્રદ્ધા કહેવાય, કારણ કે એ શ્રદ્ધાની પાછળ આપણે કેવા થવું છે, તે આદર્શનું ભાન, સતત અને જાગ્રત, ઘણું ખરું તો નથી હોતું. પરિણામે શું થાય છે, કે શ્રદ્ધાળુ માણસ જેના ઉપર તે આટલી બધી શ્રદ્ધા રાખે છે, તેના જેવો થાય છે. એટલે ગુરુની બધી વાસનાઓ, ઈચ્છાઓ, ઊણપો, ગુરુનો સ્વભાવ-સારોખોટો તમામ-એ બધું પેલા શિષ્યમાં આવે છે. જો કોઈ શિષ્ય ખરેખર ખરા દિલથી ખૂબ જ શ્રદ્ધાળુ હોય અને પેલા ગુરુને પોતાનું સર્વસ્વ માનતો હોય અને તેને માટે સર્વસ્વનું બલિદાન આપતો હોય, (ના, બલિદાન નહિ, કારણ કે તે શબ્દમાં દુઃખનો ભાવ જોડાયેલો છે-કષ્ટનો ભાવ જોડાયેલો છે) પણ જો પોતાનું સર્વસ્વ એને ચરણે દહયની સહજ પ્રેમભક્તિથી અર્પણ કરતો હોય તો, એટલે એવી શ્રદ્ધા હોય તો શિષ્ય ગુરુમય બનવાથી ગુરુના ગુણદોષોને મેળવી શકે છે.’

પેલાં બહેને ટાપશી પૂરી, ‘હા. તેથી જ પેલા આચાર્યશ્રીની આટલી પૂજા કરવાથી અને એમના બહુ સ્પષ્ટ દેખાતા દોષોની આગળ આંખ આડા કાન કરવાથી, મારાં ઓળખીતાં બહેનમાં પણ આટલી બધી પૂજાભક્તિ છતાં સાધારણ, ક્ષુદ્ર ચોરી કરવાની ટેવ છે. શાકવાળી જરા આમ તેમ થઈ હોય, તો આમ તેમ જોઈને એના ટોપલામાંથી થોડુંક શાક લઈ લે એવી ટેવ એમને છે.’

ગુરુને માપવાની પારાશીશી

બરાબર છે. એટલે સવાલ થાય છે, કે એવી શ્રદ્ધા એવા માણસ ઉપર રાખવાથી જો એવા માણસ જેવા જ થવાય, અને

તેથી તો કદાચ ઊલટું પડાય, તો સાધકે શું કરવું ? કેવી રીતે જાણવું કે એને સાચા ગુરુ મળ્યા છે ? તેનો જવાબ એ છે, કે જો સાધક ખરેખર ઉત્કટ, યોગ્ય, સાચી જિજ્ઞાસાવાળો હશે અને ગાડરિયા પ્રવાહને અનુસરનારો નહિ હોય, તો આપોઆપ એને સૂઝશે કે ‘ભાઈ, મેં આ ગુરુ તો કર્યા, પણ એથી તો મારો જે વિકાસ થવો જોઈએ એ તો કંઈ હું જોતો નથી. નથી મારામાં શુદ્ધ સાત્ત્વિક આનંદ આવતો, નથી મારા ચિત્તમાં શુદ્ધિ થતી, નથી હું મારા ધ્યેયની જરાક પણ નજીક જતો હોઉં એમ મને લાગતું.’ એમ જો એનામાં પહેલેથી પ્રભુપ્રાપ્તિની ઝંખના હશે અને તે કારણસર જ એણે કોઈ ગુરુ કર્યા હશે- અને નહિ કે બીજાનું જોઈ જોઈને અથવા તો શાસ્ત્ર કે રૂઢિને માનીને-તો પેલો સાધક આવી શ્રદ્ધા થોડો વખત રાખશે, પણ પછી એને સત્ય સૂઝશે જ સૂઝશે, કારણ કે તેનો હેતુ તો પ્રભુપ્રાપ્તિ છે, એટલે એ પારાશીશી એની પાસે હોવાથી એનામાં તે માપે એનો પારો કેટલો ચડ્યો તે જોવાની શક્તિ છે અને અંતરઆંખ છે (કારણ કે એની એ દૃષ્ટિ છે) તેથી એની શ્રદ્ધા સભાન, જાગ્રત, હેતુપૂર્વક રખાયેલી હોવાથી એને જગાડ્યા વિના નહિ રહે કે ‘અલ્યા ! આ ગુરુથી તારી ઉન્નતિ થવાને બદલે અવનતિ થાય છે, માટે એને છોડી દે.’ આમ, એના દિલમાં એટલા જોરથી ધક્કો લાગશે કે તે એનાથી નાસી છૂટશે. એના તરફ અન્યથા ભાવ નહિ રાખે. એને મનમાંથી અને હૃદયથી નમસ્કાર કરશે, પણ મનમાં ને મનમાં એને કહેશે કે ‘તમારાથી મારો હેતુ સિદ્ધ નહિ થાય, માટે તમને પ્રણામ કરી તમારી વિદાય લઉં છું.’

આ ઉપરથી અંધ શ્રદ્ધા અને અતિ શ્રદ્ધા કે સાચી શ્રદ્ધામાં કેટલો ભેદ છે, તે સમજાય છે. સામાન્ય સમજણ એવી છે, કે શ્રદ્ધા તો અંધ જ હોવી જોઈએ, પણ એ યોગ્ય નથી. પેલાં બાઈની શ્રદ્ધા અંધ શ્રદ્ધા હોવાને લીધે એમનો વિકાસ યોગ્ય રીતે ના થયો.

શંકા કેમ અને શા માટે શમાવવી

પણ એનો અર્થ એમ નથી કે ડગલે ને પગલે ગુરુ તરફ શંકાની નજરે જોવું. આપણાં મન, બુદ્ધિ અને વૃત્તિ એવાં પાજી અને જંગલી છે, કે આપણને હજાર સાચા, સચોટ, હૃદયમાં સિક્કો વાગી જાય એવા અનુભવ થયા હોય, તોપણ આપણા દિલમાં શંકા ઊપજાવ્યા કરશે. તે વખતે આપણે આપણાં મન, બુદ્ધિ વગેરેને સારી પેઠે ચાબૂક લગાવવાની છે, અને કહેવાનું છે કે ‘ખબરદાર ! તને હજાર અનુભવ થયા છે, તોપણ હજુ શેની શંકા ઉઠાવ્યા કરે છે ?’ આવા વિચાર આવે ત્યારે જાગ્રત થઈને આપણને હૃદયથી થયેલા અનુભવો મનમાં ફરીથી યાદ કરી વિચારી જવા અને દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી કે, ‘ગુરુનાં બધાં કાર્ય આપણને પાછળથી તો આગળ જનારાં જ માલૂમ પડ્યાં છે. માટે, આ કાર્ય પણ જરૂર તેવું જ છે, છે ને છે જ.’

મન તો એના સ્વભાવ મુજબ આપણને અધોગતિએ લઈ જવાને કંઈ કંઈ ખેલ કરશે. બુદ્ધિની મદદ લઈને ઊંધુંચતું સમજાવીને આપણને ઊંચે જવામાં કંઈ કંઈ મુશ્કેલીઓ ઊભી કરશે, પણ ત્યારે ત્યારે આપણે આપણા ગુરુ વિશેના કલ્યાણકારી અનુભવો ઉપર મુસ્તાક રહીને, એ બધા મનના

વાંધાવચકાને ફગાવી જ દેવા પડશે, આમ, આપણી શ્રદ્ધામાં વધારો થયા જશે. છેવટે આપણે પાકટ શ્રદ્ધાએ પહોંચવાનું છે. જેટલી આપણી શ્રદ્ધા ઓછી તેટલું આપણને જ નુકસાન. અંગ્રેજ કવિ શેક્સ્પીઅર એક ઠેકાણે કંઈક આવું કહે છે કે :- ‘એકવાર એમના પ્રેમની કસોટી થયા પછી, તારા મિત્રોને તું એવી સજ્જડ-જાણે કે લોઢાની સાંકળો વડે તારી સાથે બાંધી રાખ કે જેથી કદી તેઓ તારાથી છૂટા થાય નહિ-તું છોડવા માગે તોપણ છૂટે નહિ.’

શ્રદ્ધાના પ્રકાર

અનુભવના પાયા પર રચાયેલી શ્રદ્ધા કરતાં પણ આ એક વધારે ઉચ્ચ જાતની શ્રદ્ધા છે, જેથી ગુરુને જોતાં જ શિષ્ય એના ઉપર મુગ્ધ થાય છે. ગુરુના ચેતનાત્મક અનુભવો તો પાછળથી થાય, પણ તે પહેલાં જ શિષ્યને કોઈ અજબ શક્તિ (પરમાત્મા પોતે જ) ગુરુ તરફ અદમ્ય પ્રેરણાથી લઈ જાય છે. એમાં હૃદય હૃદયનો સીધો સંબંધ પ્રથમથી જ દૃઢ થઈ જાય છે, અનુભવો પછીથી પાકટ થયેલી શ્રદ્ધામાં તો પ્રથમ બુદ્ધિ દ્વારા સંબંધ અને તે પછી બુદ્ધિમાંથી નીતરી નીતરીને હૃદયમાં જામેલો સંબંધ થાય છે. આ સાહજિક-દૈવી પ્રેરણાવાળી-intuitive શ્રદ્ધામાં એકદમ સીધો હૃદય સાથે સંબંધ બંધાય છે. તેથી શ્રદ્ધા વધારે ફળદાયી અને વધારે ઉચ્ચ પ્રકારની છે.

એક ત્રીજા પ્રકારની શ્રદ્ધા છે, તે ગતાનુગતિક છે. એમાં સાધકને વ્યક્તિગત અનુભવો તો બહુ થયા હોતા નથી, પણ આસપાસના લોકો અને જગત કોઈ એવા સંતપુરુષને બહુમાન આપે છે, તે ઉપરથી સાધકને પણ એની સાથે સંબંધ બાંધવાનું

સૂઝે છે. આ જાતની શ્રદ્ધા કેટલીક વાર બીજાઓને બહુ દંઢ થયેલી દેખાય છે, પણ એની પાછળ અનુભવોનો પાકો આધાર ના હોવાથી, તેવી શ્રદ્ધા અંગત અનુભવો થાય પછી જ દંઢ થતી જાય છે. આવી શ્રદ્ધાને કર્ણપરંપરાગત શ્રદ્ધા કહેવાય. કોઈ એવા સાધકને આવી શ્રદ્ધા પણ બહુ ફળદાયી અને ઝડપથી પ્રગતિકારક થઈ શકે, પણ એની અંદરનો આધાર, એની અંદરની જીવ ભૂમિકા, પ્રમાણમાં ઘણી વધારે રસાળ થઈ હોય તો જ.

સંતો સાધકનો પ્રેમ શા માટે માગે છે ?

શ્રદ્ધા અને પ્રેમની વચ્ચે ઘણો ગાઢ સંબંધ છે. સાધકમાં શરૂઆતમાં ગમે તેવા પ્રકારની શ્રદ્ધા હોય, તોપણ ગુરુનો પ્રેમ જ એવી શ્રદ્ધાને પાકટ શ્રદ્ધામાં રૂપાંતર કરાવે છે. તેમ છતાં એવાઓ શિષ્યના પ્રેમની માગણી કર્યા કરતા હોય છે. સંતપુરુષમાં તો પ્રેમ સ્વયંભૂ હોય છે-નિરપેક્ષ હોય છે, કોઈના પ્રેમના જવાબરૂપે નથી હોતો, અને એની તો સમદૃષ્ટિ હોય છે, ત્યારે એ શા માટે એના આધ્યાત્મિક સંબંધમાં આવનારાંઓ પાસેથી પ્રેમની ભિક્ષા માગ્યા કરતો હશે ? એ તો પ્રેમસાગર છે. એને એવા વહેળિયા વગર શું ઊણું રહી જવાનું હતું કે એ પેલા જિજ્ઞાસુનો કેટલીક વાર તો અતિ સ્વાર્થી અને પાર્થિવ પ્રેમ માગે છે ? આ તો રાજાધિરાજ કોઈ ગરીબની ઝૂંપડી આગળ ઊભો રહી એક પૈસો કે મુઠ્ઠી ચોખા માગે એના જેવી વાત થઈ. ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિએ આમ દેખાય પણ ખરી વાત તો એમ છે કે કોઈ વસ્તુ શ્રમ વગર મળેલી હોય, તો તેનો ઉપયોગ અને ઉપભોગ આપણાથી બરાબર થઈ શકતો જ

નથી. પૈસાદાર પિતાના છોકરાઓ (અલબત્ત, એમાં પૂર્વકર્મો અને વાતાવરણ વગેરેથી અપવાદ તો જરૂર હોય છે જ) સાધારણ રીતે કેવા સત્ત્વહીન હોય છે, એમ આપણે જાણીએ છીએ. તેવી રીતે જેટલે અંશે શિષ્ય, ગુરુ તરફ પ્રેમભાવ રાખે, તેટલે અંશે તેણે શિષ્યે પોતાના વિકાસમાં ફાળો આપ્યો ગણાય, અને તેથી તે વિકાસ મજબૂત પાયા ઉપર રચાયેલો હોય. આવો વિકાસ કમોસમે જોરાવરીથી પકવેલાં ફળ જેવો સત્ત્વ વિનાનો અને સ્વાદ વિનાનો ના હોય એટલે સાધકનો પ્રેમ જેટલો એના રાહબર તરફ વધશે એટલો એને પોતાને જ લાભ છે.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની એક કવિતા છે. ‘હું ભિખારણ રસ્તે ઊભી હતી, એવી આશાએ કે મહારાજાધિરાજનો રથ રસ્તેથી પસાર થાય છે, તે મને કંઈક તો મળશે. રથ તો આવ્યો, પણ શી નવાઈ ! મહારાજ ઊતરી પડ્યા અને હસતાં હસતાં ઊલટું મારી પાસે માગવા લાગ્યા ! હું તો કંજૂસ હતી, માગણ હતી, મારામાં રાજભક્તિ ક્યાંથી હોય ? એટલે મેં તો મારી પાસે ચાર શેર ચોખા હતા, તોપણ એક જ દાણો રાજાને આપ્યો. રાજાજી તો એ લઈને રથમાં પાછા બેસી ચાલ્યા ગયા. બીજે દિવસે મારી ઝોળીમાં જોઉં છું, તો એ એક કણ જેટલો જ એક કણ સોનાનો એમાં પડ્યો હતો !’

આ જ કારણસર ટચલી આંગળીએ આખો ગોવર્ધન પર્વત તોળનાર ભગવાન દરેક ગોપગોપી પાસેથી લાકડીના ટેકાથી સહાય માગે છે. બાકી, એને એટલા ટેકાથી શો ફેર પડી જવાનો હતો ? આમ, શિષ્યનો ગુરુ પ્રત્યેનો પ્રેમ એ જ એનો પુરુષાર્થ. કરે છે તો બધું ગુરુ, પણ ગુરુનાં એ કાર્યમાં આ રીતે

શિષ્ય પણ ભાગ લે છે. તેથી એને જે આધ્યાત્મિકતાની કક્ષારૂપી ફળ મળે છે તે, ખેડૂતને મળતાં ફળની માફક એના પરસેવાનાં ટીપાંનાં એક રીતે કહી શકાય. બાકી તો બી પણ સૃષ્ટિ ઊપજ ત્યારથી થયેલાં, એટલે ભગવાનનાં, માટી પણ ભગવાનની, પાણી પણ ભગવાનનું, સૂર્ય પણ ભગવાનનો, આ બધું જોઈતા પ્રમાણમાં હોય તો ફળ આવે છે. ત્યારે ફળના કારણમાં ખેડૂતની મહેનત કેટલી ક્ષુદ્ર છે ? આ બધાં કારણો સાથે સરખાવતાં આપણો પુરુષાર્થ શો ગણાય ? તેમ છતાં આપણે જેને પરસેવાનો રોટલો કહીએ છીએ, તેવું જ આમાં છે. આમાં આપણો રાહબર આપણી પાસે પ્રેમ માગે છે, શ્રદ્ધા માગે છે અને એના પરિણામે આપણને અમર ફળ આપે છે.

આપણી ક્ષુદ્ર માગણીઓ

એ પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ જેમ જેમ વધશે, તેમ તેમ આપણામાં માગવાની તાકાત પણ વધશે અને શું માગવું તે પણ જણાશે. બાકી, હાલ તો એટલે કે જ્યાં સુધી આપણે લાલસાઓ, ઈચ્છાઓ, વાસનાઓ આદિથી ભરેલાં છીએ, ત્યાં સુધી આપણે મહારાજાધિરાજ પાસેથી બે બદામનાં રમકડાં માગીએ છીએ કે પછી બહુ બહુ તો બે દિવસ ચાલે તેટલું અનાજ માગીએ છીએ, પણ આપણી પ્રેમશક્તિ છતી થશે, તેમ તેમ આપણે એ અખૂટ કુબેર ભંડારી પાસેથી આપણી આંતરિક વિકસતી જતી ભાવનાને યોગ્ય વધારે ને વધારે માગીશું.

શરીરની અગત્યતા

તમે શરીર બાબત લખો છો, પણ શરીર તો આપણું રક્ષણકર્તા છે. એ ના હોત તો શું થાત ? આ આપણી

આસપાસના વાયુમંડળમાં વાયુરૂપ તેમ જ પ્રવાહી હોવાથી પોતપોતાના mood પ્રમાણે-મનની આડી અવળી કે ઊંચીનીચી દશા પ્રમાણે-આકાર બદલી શકે એવાં અને વાસનાથી ભરેલાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો એટલાં બધાં છે, કે તે આપણને ભગવાને શરીર આપ્યું ના હોત તો, આપણામાં પેસી, આપણને તેનું એક સાધન બનાવી, પોતાની વાસના સંતોષત અને આમ આપણને અધોગતિમાં નાખત, પણ તેમ તેમનાથી થઈ શકતું નથી, કારણ કે આપણું શરીર પાર્થિવ તત્ત્વનું છે, ઘન છે. એટલે પેલાં વાયુરૂપ-પ્રવાહી બદલાતા આકારવાળાં, વાસનાથી ભરેલાં તત્ત્વો એ સ્થૂળ તત્ત્વની સાથે અથડાઈને પાછાં જાય છે અને આપણને પોતાનાં સાધન બનાવી શકતાં નથી. આપણને કેટલીક વાર કામ કે ક્રોધની વાસના ખૂબ જોરદાર થાય છે, ત્યારે પણ શરીર આપણું રક્ષણકર્તા થઈ પડે છે, અને આપણા કામક્રોધના આવેગને રોકે છે, નહિ તો આપણે કોણ જાણે કેટલુંયે નુકસાન કરી નાખત ! પણ પેલું શરીરનું સ્થૂળ તત્ત્વ આપણને આડા પર્વત જેવું રહે છે.

સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ સંયમ

આપણી વૃત્તિઓ અને આસક્તિ કેટલી બળવાન છે, તે આપણને ધ્યાનમાં જણાય છે. એક બહેને ધ્યાન કરવા માંડ્યું, ત્યારે એમને ધ્યાન દરમિયાન પંદર વર્ષ ઉપર જેમની સાથે સંબંધ થયો હતો એવાં કોઈ બાઈ છેક પંદર વર્ષ પછી ધ્યાનમાં દેખાયા કરે અને એક વખતે કંઈક પગ પાસેથી નીકળીને આંખ આગળ જઈને સૂર્ય જેવો આકાર ધરતું દેખાયા કરે. એ બહેન ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તોપણ એ આકૃતિઓ હઠે નહિ.

આખરે એકવાર તો એમને ધ્યાન છોડી દેવું પડ્યું હતું. આના કરતાંયે આગળ તો ઘણું વધારે કઠણ વિઘ્ન આવે છે. ઊંઘ વખતે જેમ આપણી વૃત્તિઓ જોરદાર બને છે, તેમ ધ્યાનમાં પણ બને છે. ફેર એટલો કે ઊંઘમાં આપણે એ વૃત્તિઓમાં રસ લેતા હોઈએ છીએ, તેમાં ભળી જઈએ છીએ, જ્યારે ધ્યાનમાં તટસ્થપણે રહેવાનો જાગ્રત પ્રયત્ન કરતા હોઈએ છીએ, પણ બંનેમાં વૃત્તિઓ જોરદાર બને છે એ તો ખરું જ. વળી, સાધક જો સહેજ આગળ ગયો હોય, તો ધ્યાન દરમિયાન એને એવાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો અથડાય છે, કે તેની સામે પણ એણે જાગ્રત રહેવાનું છે. દા.ત., એની સૂક્ષ્મ કર્મેન્દ્રિયને અસર કરી શકે એવા નાદનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો એને અથડાય છે અને કદી ના સંભળાયું હોય એવું દિવ્ય સંગીત તે વખતે તેને સંભળાય છે. આવે વખતે સાધકે જાગ્રત રહીને પોતાનું ધ્યેય જુદું જ છે એમ ખ્યાલ રાખવાનો છે, નહિ તો જેમ ઘણાની બાબતમાં બને છે, તેમ સાધકને સંતોષ થઈ જવાનો સંભવ છે. અમુક કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી એને લાગે છે, કે જે આનંદ હું અનુભવું છું, બસ તે જ અંતિમ સ્થિતિ છે, અને તેની આગળ બીજું કશું નથી. એટલે એવે વખતે તટસ્થતાયુક્ત સંયમ રાખવાની ખાસ જરૂર છે, અને એવો સંયમ રાખવો ઘણો કઠણ પડે છે. સ્થૂળ બાબતમાં સંયમ તો હજી સહેલો છે, પણ સૂક્ષ્મ બાબતમાં સંયમ રાખવો ઘણી મુશ્કેલ વાત છે, અને તેની જ્યારે પાર જવાય ત્યારે જ સાધક આગળ જઈ શકે, નહિ તો અમુક સ્થિતિમાં આવી પડ્યા પછી ત્યાં જ રહે, અને પછી અંતે એ આનંદમાં ખપી જતાં તેનું પતન થાય.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૧૯-૬-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

સંસાર અટલે સાધના ભૂમિકા

એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આધ્યાત્મિક જીવનમાં તો વહેવારુ અને આધ્યાત્મિક એમ બે ભાગ જીવનના પાડી શકાતા નથી.

આપણી ઈચ્છાઓ ઉપર, વાસનાઓ ઉપર, નિત્યના વહેવારુ જીવન ઉપર જ્યાં સુધી આપણે ઉપરવટ થઈ જઈને આપણા ઉપયોગમાં તેમને લઈ શકીએ એવી જીવનની કળા આપણામાં નહિ આવે, ત્યાં સુધી આપણો ખૂબ જલદી વિકાસ થવાનો નથી. એટલે આપણે તો દરરોજના જીવનમાં એ દૃષ્ટિ આપણી રહ્યા કરે અને તે સામે લડત મંડાતી રહે, તે વિષયમાં જોતા રહેવાનું છે.

ઉત્તમ પ્રકારની ઊંઘ કોને કહેવાય ?

એમાંથી જ મને એક વાત સૂઝી છે, તે આપણને ઘણી મદદકર્તા થઈ પડશે, જો તે પ્રમાણે આપણે કરી શકીએ તો. આપણે જ્યારે ઊંઘમાં હોઈએ છીએ ત્યારે આપણી વાસનાઓના જોરને લીધે આપણે અનેક એવા પ્રસંગો અનુભવીએ છીએ, કે તેનો જાણે આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો હોય. ત્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ, આંખથી જોઈએ છીએ, નાકથી સૂંઘીએ છીએ, સ્વાદ ચાખીએ છીએ, ચામડીથી અડકીએ છીએ. એટલું જ નહિ પણ હાથ, પગ વગેરે દરેકે દરેક કર્મેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરતા હોઈએ એવું પણ સ્વપ્નમાં કદી કદી અનુભવાય છે.

આ બધી કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો ત્યારે સ્થૂળપણે તો જાણે અસ્તિત્વમાં હોતી નથી, પણ એ બધી કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની અંદર રહેલો પ્રકૃતિનો જે સ્વભાવ છે, તે એમાંથી ખેંચાઈને સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પ્રાણતત્ત્વમાં રહે છે, અને પેલી સ્થૂળ પાર્થિવ ઈંદ્રિયો તો ઊંઘમાં જ પડેલી હોય છે, અને ઊંઘમાં હોવા છતાં બીજી બધી ઈંદ્રિયો અને કરણો તેના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં હોયા કરે છે. ઊંઘમાં પણ ત્રણ પ્રકારની સ્થિતિ છે. જાગ્રત, સુષુપ્તિ અને સ્વપ્ન. જાગ્રત ઊંઘ એટલે કે બધું ભાન, ખ્યાલ અને તટસ્થતાપૂર્વકનું જ્ઞાન રહે. એવા પ્રકારની ઊંઘ તો કોઈક ભાગ્યે વિરલ જીવને હોય છે.

સ્વપ્નાંમાં સાધના કેમ થાય ?

પણ સાધારણ રીતે તો તે ઈંદ્રિયોની વાસના ઊંઘની અંદર એમાંથી સ્થૂળતા નીકળી ગયેલી હોવાથી વધારે જોરદાર બને છે, અને તે વાસના ભોગવવાને માટે ત્યારે આપણે તેની સાથે તદ્દાકાર થઈએ છીએ, એટલે તે વાસના પોતાનાં મૂળ આપણામાં ઊંડાં ઘાલે છે. હવે, એવી સ્વપ્નની સ્થિતિમાં આપણને એવો જે અનુભવ થાય છે, એ અનુભવ વખતે તે તે ઈંદ્રિયોની વાસનામાં જો આપણે ભાગ લેતા અટકીએ, અને તેવું ભાન જો આપણને રહે, તો આપણને પુષ્કળ મદદ મળે. પહેલી વખત આપણે ટ્રિચિનાપલ્લી આવ્યા ત્યારથી આપણે નિદ્રામાં પણ ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિ રાખવી જોઈએ એવી વાતો કરતા આવ્યા છીએ, અને રાત્રે સૂતી વખતે જે પ્રાર્થના છે, તેનો હેતુ પણ એ જ છે. એટલે આવી રીતે જો આપણે રાત્રે પણ એ કામમાં રહ્યા કરીશું, તો દિવસના થયેલા કામકાજ કરતાં તે

કામકાજની કિંમત અને તેનું અસરકારકપણું ઘણું વધારે આપણને મળ્યા કરશે. વળી, આ ઉપરથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે, કે આપણી દસ ઈંદ્રિયો અને અગિયારમું મન, અને તે ઉપરાંત, ચિત્ત, બુદ્ધિ, ભાવના, લાગણી, જોર વગેરે બધું આમ શરીરમાં છૂટે છૂટે ઠેકાણે હોય છે, તેમ છતાં તેવે વખતે બધાં નિશ્ચયપણે પડેલાં હોવા છતાં તેઓ જાતે અતિ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એવા પ્રાણતત્ત્વમાં સમાઈ જતાં હોય છે. એટલે ફરીથી જન્મ લેતી વખતે તે બધું તેની સાથે જાય કે તેની સાથે હોય અને તે કેવી રીતે હોય તે આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે.

અલગતાનો અભ્યાસ રાખો

વળી, એ સ્વપ્નાં દરમિયાન આપણે એમ પણ યાદ રાખવું જોઈએ, કે આ બધા જે અનુભવો થઈ રહેલા છે, તે મારાથી અલગ છે. જે અનુભવ લેનાર છે, તે તો કોઈ એક પ્રકારની વાસનાનું સ્વરૂપ છે, અને તે વાસનાનું સ્વરૂપ હું નથી. આપણી પેઢીની અંદર જેમ કોઈ લુચ્ચો માણસ નોકરીએ રહીને આપણને છેતરી જતો હોય, તો આપણે તેવા માણસને આપણાથી અલગ કરવાના, તેવી જ રીતે નિદ્રાની સ્થિતિમાં વાસનાના એવા ખેલોમાં આપણે નથી, અને એ તો એમની રમત રમે છે, એમ પહેલું સમજથી હૃદયમાં ઉતારવું. પછીથી વધારે જોર કરીને તેનાથી અલગ થઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો, અને તે વખતે તેવી વાસનામાં જે રસથી ભાગ લેવાતો હોય ત્યાં આપણે રસથી ભાગ લેતા અટકવું. એવી રીતે રાત્રે આપણે લડત ચલાવ્યા કરવી પડશે, તો આપણને આપણે જે કંઈ સાધના કરીએ છીએ તેમાં ઘણું જોર મળી જવાનું છે.

એ સાધનાનો એક દાખલો

તમારી સાથેનો મારો સંબંધ (ચેતન વિશેનો) અત્યાર સુધી તો બહારની સમજણ સુધીનો જ રહ્યો હતો, અને તે આપણે બરાબર સમજ્યા કરતા હતા, પરંતુ આ વખતે તમે બે વખત રાત્રે ખૂબ મોટેથી મારું નામ પોકારી ઊઠ્યા હતા, અને એક વખત તો જોરથી સ્પષ્ટ કહ્યું કે ‘મોટા ! તમે ક્યાં જતા રહો છો ? હું તો હજી અહીં છું.’ અને એક વખતે માત્ર મોટેથી બૂમ જ પાડી હતી, તેનું અર્થસૂચકપણું કદાચ તમને ખ્યાલમાં ઊતર્યું નહિ હોય, પણ મને તો એના અર્થની ગંભીરતા ત્યારે પૂરેપૂરી સમજાઈ ગયેલી. એ ચેતનતત્ત્વ હવે subconsciousમાં અવચેતનામાં કે અર્ધજાગ્રત સ્થિતિમાં આવવાને માટે જરાતરા ડોકિયું કરવાની અણી ઉપર છે, તો હવે એને પૂરતી અનુકૂળતા મળે એટલા માટે આપણે આપણી સમજમાં એને માટેની જે અનુકૂળ ભૂમિકા હોય તે પૂરેપૂરી રચાવા દઈએ, અને તે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક રચાવા દઈએ, તો મને લાગે છે, કે તે તત્ત્વ જરૂર ચેતનાત્મક જાગૃતિમાં પ્રગટવાને ઉત્સુક થશે. રાત્રિનું કામ દિવસના કરતાં ચરિયાતું છે. એ વિશે તમને આટલા ઉપરથી તો સમજાયું હશે. આપણામાં કહેવાય છે, કે ‘એ દિવસે વધતો ન હતો તેટલો રાત્રે વધતો હતો.’ આ એક તદ્દન સાચી હકીકત છે, પરંતુ આપણે એનું રહસ્ય સમજ્યા હોતા નથી, એટલે એનો લાભ આપણને મળતો નથી.

ગુરુ પ્રત્યેના પ્રેમની અગત્ય

આપણી સાથેના સંબંધમાં આપણે એકબીજાનો ખૂબ પ્રેમ માગીએ છીએ. હું મારી વાત લખતો નથી, પરંતુ તટસ્થ રહીને

સંત લોકો શું કરે છે, તે વાત આપણી સમજણમાં ઊતરે એટલા માટે ફોડ પાડીને તે જણાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું. એ લોકો આપણી પાસેથી ખૂબ પ્રેમ માગે છે, એનો અર્થ એમ નથી કે એ લોકો પાસે પ્રેમ નથી, પરંતુ આપણો પ્રેમ લઈને એ પ્રેમથી અને તેમાં પોતાનો પ્રેમ ઉમેરીને જે જે કંઈ કરે છે, તેમાં આડકતરી રીતે આપણો પ્રેમ તેની સાથે ભળેલો હોવાથી આપણામાં તેના દિવ્ય કર્મની અસર પડ્યા વિના રહેતી નથી. આપણા પ્રેમ વડે કરીને તેના કામમાં આપણને તે ભાગીદાર બનાવે છે. તેથી, આપણને તેમાંથી લાભ થાય છે. આપણો પ્રેમ તેઓ માગે છે તે આપણા માટે માગે છે. જેટલો વધારે અપાય તેટલું આપણું જ શ્રેય છે, એ તો મારી પોતાની અનુભવેલી વાત છે. પ્રેમ એ સ્વયંભૂ છે અને તેની પાછળ કોઈ જાતની બીજી અપેક્ષા રહેતી નથી. એવો પ્રેમ તેવા ચેતનતત્ત્વમાં એટલે એવા આપણા પ્રિય જીવનસાથી અને જીવનદીપકમાં જેમ જેમ વધારે મૂકતા જઈશું કે રેડતા જઈશું, તેમ તેમ આપણને આપણી પ્રગતિ થતી જણાયા વિના રહેશે નહિ. પ્રેમ સ્વયંભૂ હોવાથી એને ઊભા રહેવાને માટે કશા ટેકાની જરૂર હોતી નથી, કે એને વ્યક્ત થવાને માટે સ્થૂળ કારણોની પણ જરૂર રહેતી નથી. આપણે એવા સંતને આપણા હૃદયના ઉમળકાએ કરીને આપણી પોતાની ભાવનાના વિકાસ માટે જે તે ભલે બધું આપ્યા કરીએ. આમ, ઉપર કહ્યો તેવો પ્રેમ જેટલો વધારે હોય તેટલું ઉત્તમ, પરંતુ સમજમાં પૂરેપૂરું ઊતરે અને એ સમજ જેમ ઊંડી ઊતરે તેમ તે કાર્યસાધક બને છે, તેવી રીતે એવા પ્રેમની ભૂમિકા રચાવાને માટે આપણે સ્થૂળ

સાધનોનો ઉપયોગ ભલે કરીએ, તે જોકે સારું તો છે, પણ તેની પાછળની ભાવના ઘણી જ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનયુક્ત સૂક્ષ્મપણાની રાખવાની છે, તો જ તે સ્થૂળ સાધનાનો સુંદર પાક નીપજવાનો સંભવ રહ્યા કરે છે. એવા પુરુષોના પ્રેમનો પ્રવાહ તો સતત વહેતી નદીના પ્રવાહ જેવો વહેતો હોય છે, એ વાત સાચી છે. તેમ છતાં તેઓ ઘણીવાર તો દેખીતી રીતે તદ્દન નિઃસ્પૃહ જેવા અને બહુ અલગ હોય અથવા આપણને સમજણ ના પડે એવા હોય એવું પણ જણાય છે.

પગની માફક અલગતા સેવો

સંકુચિત વિચારવાળા માણસો સાથેનો પરિચય જેમ બને તેમ ઓછો રહ્યા કરે, એ સાધકો માટે ઈચ્છવા યોગ્ય છે. આપણે બધાંથી અલગ રહીને જીવવાની ટેવ પાડી શકીએ તો તો તેમાં સર્વસ્વ સમાઈ જાય છે, પરંતુ તેવું આપણાથી એકદમ થઈ શકતું નથી. એટલે એવું થવાને માટે પણ આપણે કેટલાક ઉપચારો કરવા પડશે. જ્યારે જ્યારે આપણે જેવા થવું છે, તેનાથી જુદી જુદી પ્રકૃતિ કે સ્વભાવવાળા માણસોનું આપણને ભાન થાય, ત્યારે તેમનાથી મનથી અલગ રહેવાય અને તે સોએ સો ટકા રહેવાય એવું આપણે કરવું જોઈએ. આ કંઈ કોઈક અમુક specified (ખાસ મનમાં આવેલી વ્યક્તિ) વ્યક્તિ માટે લખ્યું નથી. સામાન્યપણે આપણી સમજમાં તે ઉતારવાને માટે જણાવ્યું છે.

મને રસ્તામાં આવતાં વિચાર આવ્યો હતો કે* પગને આટલું બધું મહત્ત્વ આપણામાં કેમ આપવામાં આવ્યું હશે ? પગ તો

* જુઓ ‘જીવન પાથેય’ પાનું ૮મું (શ્રીગુરુચરણ મહિમા)

શરીરની નીચેનો ભાગ છે અને તેની ચરણરજ લેવાની ભાવના આપણા હિંદુસ્તાનમાં જ છે એવું કંઈ નથી. કોઈ ને કોઈ રૂપમાં તે બીજા દેશોની પ્રજામાં પણ હશે એમ મને લાગે છે. તે બાબતમાં મને એમ લાગ્યું કે પગ એ જ્યાં ત્યાં લઈ જનારું આપણું એક સાધન છે. બધે ઠેકાણેની ધૂળમાં (બધાયે વાતાવરણમાં) એ જાય છે, ફરે છે, તેમ છતાં પાછા તેનાથી અલગ ને અલગ રહે છે, વળી, ભૂલેચૂકે ત્યાં કાદવ કે ધૂળ ચોંટી હોય છે, તો તે આપણી પાસે સાફ કરાવી નંખાવે છે (જેમ ઘણીવાર બાળક પગે કશું ચોંટતાં આપણી પાસે સાફ કરાવે છે, તે આપણે જોયું છે તેમ) એટલે પગ પોતાનું બધું જ કામ અલિપ્તપણે કરે છે. એટલે ભાવનાના વિકાસની દૃષ્ટિએ હૃદયથી ઉતરતું તરતનું જ એ એક મહત્ત્વનું અંગ છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ એનું મહત્ત્વ ઘણું છે, પરંતુ એની ઘેલછા આપણામાં ના હોવી જોઈએ. જ્યારે જ્યારે તેનું પરિશીલન થાય કે સેવન થાય ત્યારે ત્યારે ઉપરની જાતની ભાવના આપણામાં રમ્યા કરવી જોઈએ તેવી જાતનો હેતુ દઢપણે અને પ્રધાનપણે આપણામાં જાગેલો હોય, તો તે સાધન પણ ઘણું ઉપયોગી છે. આપણામાં એક માન્યતા મુજબ દૂધ, મધ અને નાળિયેર સંત લોકોને ચરણે ચડાવવામાં આવે છે. આ બધાં પ્રતીકરૂપે છે. અસલના લોકોએ સમજણને ઊંડી ઉતારવા માટે આવાં બધાં પ્રતીકોનો સાધન તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

બધું જ સાધકના કલ્યાણ ખાતર

ઘણી વાર આપણને એમ લાગે છે, કે એવા પુરુષો જેની જેની સાથે સંબંધમાં આવ્યા હોય, તેમાંના કોઈની પાસે તેની

ભૂમિકાને અનુકૂળ ના હોય એવું કશુંક પણ કરાવરાવે છે, ત્યારે તેમાં માત્ર તેની કસોટી કરવાની વૃત્તિ હોતી નથી, પરંતુ તેનાથી વધારે ઊંચો હેતુ હોય છે, એમ મને જણાય છે. કોઈ વખતે એમ પણ બને કે તેની આધ્યાત્મિક કક્ષાથી નીચેની ભૂમિકામાં પણ તેને તે ધક્કેલે છે, પરંતુ આમ કરાવીને તેનો કોઈ ને કોઈ રીતે-સાધકને સમજણ ના પડે એવી રીતે-વિકાસ કરાવવાનો જ હેતુ તેમાં રહેલો છે. આ વિષય સ્પષ્ટપણે અને વિગતવાર હું સમજાવી શક્યો નથી, પરંતુ કોઈ વાર તે સમજવાનું મળી આવશે એમ પણ લાગે છે.

ભગવાનનો ભાવ ઈંદ્રિયો દ્વારા છતો થાય છે

આપણામાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આદિ અનેક જાતની વાસનાઓ છે. દિવસના વહેવારની અંદર સ્થૂળ રીતે એ વાસનાઓને જીતી લેવી એ તો કદાચ સહેલું બની શકશે. એના ઉપર ધારો કે આપણે વિજય મેળવી શકીએ, પરંતુ આગળ જતાં જતાં સાધકનો ભાવ ભગવાનમાં જ્યારે જાગ્રત થવા માંડે છે, ત્યારે એ ભાવ વ્યક્ત થવાને પ્રયત્નશીલ હોય છે. આખા વિશ્વની રચનામાં વ્યક્ત થવાપણું રહેલું જ છે, જ્યાં ત્યાં જે તે બધું વ્યક્ત થવા માટે જ સર્વ ક્રિયા કરી રહેલું છે. વ્યક્ત થવાપણું ના હોત, તો આ સૃષ્ટિ હોત પણ નહિ અને ચાલત પણ નહિ. પ્રકૃતિની અંદર વ્યક્ત થવાનો સ્વભાવ છે. એટલે જગત ચાલી રહ્યું છે. વ્યક્ત થવાપણું ના હોય તો બધું જ અટકી પડે. આપણામાં જ્યારે કોઈક પ્રકારની ઉત્કટ લાગણી જન્મે છે, ત્યારે આપણે જોયું છે, કે આપણને રોમાંચ થઈ જાય છે, અને કેટલીક વાર માથાના વાળ પણ

ઊભા થઈ જાય છે. આંખોમાં ભીનાશ આવી જાય છે. મોં ઉપર ફેરફાર થઈ જાય છે. કેટલીક વાર આખું શરીર થરથર ધ્રુજે છે. એમ જુદી જુદી લાગણીને અંગે જુદું જુદું થાય છે. એનો અર્થ એ છે, કે આપણી અંદર જાગેલી તે લાગણી વ્યક્ત થવાને માટે પ્રયત્ન કરતી હોય છે. એવી જ રીતે ભગવાનનો ભાવ જ્યારે સાધકમાં જરાતરા પણ જાગવા માંડે છે, ત્યારે શરીરની ઈંદ્રિયો દ્વારા, મન દ્વારા, પ્રાણ દ્વારા, બુદ્ધિ દ્વારા, હૃદય દ્વારા, એમ અનેક રીતે પોતે વ્યક્ત થવાને સહજ રીતે તૈયાર થાય છે. ભગવાનનો ભાવ ઘણો જ સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ છે, કોમળમાં કોમળ પણ છે અને ભીષણમાં ભીષણ પણ છે. એટલે જ્યારે તે આંખ દ્વારા વ્યક્ત થતો હશે, ત્યારે જ્યાં ત્યાં આપણને સૌંદર્યનાં દર્શન થયાં કરશે. ગમે તેવું ભલેને હોય ત્યાં પણ આપણને અતિ સુંદરતાનાં દર્શન થશે અને તેમાં એવો આહ્લાદજનક આનંદ હશે કે બસ આપણે તેમાં તલલીન થઈ જઈશું. કોઈક વાર ભયંકર દશ્યો પણ જોઈ શકીશું. અને આપણે થરથરી ઊઠીએ. કાન દ્વારા એવું તો મધુર સંગીત અને દિવ્ય નાદના એવા સૂર આપણા કાનને અથડાયા કરશે ! ક્યાંયે કશું વાગતું કરતું નહિ હોય, તોપણ તેમ આપણને અનુભવ થશે. આપણી જીભ ગમે તેવા ખોરાકમાંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારનો સ્વાદ અનુભવશે. ચામડી એટલી તો કોમળ અને દિલને ગલીપચી થાય એવી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મપણે મધુર મધુર લાગે અને તેમાંય કુમળા કુમળા સ્પર્શનો એવો આનંદ જામે, કે જેવા સ્પર્શનો ખ્યાલ કોઈ પણ પાર્થિવ ચીજથી આપણને ના થાય, તેવું જ બધી ઈંદ્રિયો વિશે. સૂક્ષ્મ ભાવ તે તે દ્વારા વ્યક્ત

થતો હોવાથી અને બહાર ચેતનરૂપે તે ભાવ હોવાથી, વ્યક્ત થતો ભાવ તે ભાવને પકડે છે. અને જે ઈંદ્રિયો દ્વારા વ્યક્ત થાય છે તે ઈંદ્રિયોના સ્વભાવનું પ્રકૃતિમાં જે મૂળ છે, તે મૂળ પ્રમાણે તેનો આપણને અનુભવ થાય છે.

સંયમની જરૂર

આ અનુભવોમાં એટલો તો આનંદ રહેલો છે, કે તે આનંદથી આપણને અલગ રહેવું લગભગ અશક્ય જેવું બને છે. સાધકના ખરા સંયમની કસોટી ત્યાં છે. ઘણા સાધકો પોતે ત્યાં જ અટકી પડે છે. પોતે એમ માની લે છે, કે હવે પોતાનું ઇતિકર્તવ્ય આવી ગયું, કારણ કે તેને દિવ્ય આનંદ મળતો હોવાથી તેમાં તે ગરકાવ થઈ રહે છે. ભગવાનનો જાગેલો ભાવ આમ એ આનંદને ભોગવ્યા કરવાથી એક દિવસ અલોપ થઈ જાય છે. જાગેલી શક્તિ તો ભોગવવાથી જરૂર અલોપ થવાની, પરંતુ જાગેલી શક્તિથી જે આનંદ કે પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, તેમાં પરોવાઈ ના જતાં ‘આપણને જે જોઈએ છે તે આ નથી,’ એમ સમજીને જાગેલા ભાવને ભગવાનને જ મેળવવાને માટે સતત વાપર્યા કરીએ, તો જ તે ભાવ વધારે ને વધારે જોરદાર, તીક્ષ્ણ, અસરકારક અને સચોટપણે કાર્યસાધક બન્યા કરે છે. આપણે હજી કેટલી બધી ઊંચી કક્ષાએ ચડવાનું છે, તેનો ખ્યાલ આપવા પૂરતું જ અને આપણી સમજમાં ઊતરે એટલા માટે જ આ લખ્યું છે. આપણે હજી તો ઘણું કરવાનું છે. પાર્થિવ સંયમની ભૂમિકાને હજી આપણે વટાવી શક્યાં નથી, પરંતુ આપણી સમજમાં રહે, કે ખરી સંયમની કસોટી તો આગળ છે અને સંયમ તો બાળકની રમત જેવો છે, તો એ

સમજ પરથી સ્થૂળ જેવી વાસનાઓને આપણે વધારે જલદીથી જીતી લઈએ. આપણા સંયમને આપણે વધારે સૂક્ષ્મ બનાવ્યા કરવાનો છે.

ભગવદ્ભાવના વિકાસ માટે જ ઈદ્રિયોનો ઉપયોગ

પ્રકૃતિને ભગવાનને પોતાની યોનિસ્વરૂપ જણાવી છે. એટલે પ્રકૃતિ દ્વારા પોતે વ્યક્ત થાય છે. આપણી પ્રકૃતિ એટલા જ માટે આપણે દિવ્ય કરતા રહેવાનું છે. નહિ તો જેવી આપણી પ્રકૃતિ તેવી રીતે (ભગવાન) આપણી સાથે વર્તશે, જેવી રીતે ઘણા સંતપુરુષો પણ બીજાની વૃત્તિ સાથે ભળી જઈને તેની વૃત્તિ સાથે કેટલીક વાર ગતકડાં કરે છે, ત્યારે તે સમજી શકાતું નથી અને ઘણી વાર માનવીઓ તેમને અન્યથા પણ સમજે છે તેમ. જેટલી ઉચ્ચતર કક્ષાએ એને વ્યક્ત થવા માટેની અનુકૂળ ભૂમિકારૂપ આપણે પ્રકૃતિને બનાવીએ તેટલો આપણને જલદી જલદી ફાયદો થવાનો છે. આપણું શરીર એ સમસ્ત વિશ્વનું પ્રતીક છે. એ રીતે જો આપણે વિચારીએ, તો આપણા શરીરની પ્રત્યેક ક્રિયા દ્વારા એ વ્યક્ત થઈ રહેલો છે, એ આપણી સમજમાં ઊતરશે. તેટલા જ માટે શરીરથી થતાં કોઈ પણ કામ નિંદ્રા નથી, પરંતુ એના દિવ્ય સર્જનનું એક અંગ છે, અને એવી ભાવનાનો વિકાસ કરવા માટે જ આપણે શરીરની પ્રત્યેક ક્રિયાનો ઉપયોગ કર્યા કરવો જોઈએ.

પતિપત્ની જીવનનાં પરસ્પરનાં સાધન

પ્રકૃતિનાં સુરમ્ય, સૌંદર્યભર્યા દૃશ્યો નિહાળીને આપણને કેટલો બધો આનંદ થાય છે ! તેવી રીતે જ આપણે આપણી પત્નીના સ્વરૂપને (અને પત્નીએ પતિના સ્વરૂપને) નિહાળીને

તેમાંથી એવી સમજ અને દષ્ટિ વિકસે એમ આપણે એને સાધન તરીકે, બલકે સાધના તરીકે સમજવાની છે. એનો પ્રત્યેક ભાગ આપણામાં દિવ્ય ભાવના પ્રેરવાને માટે ભગવાને સરજાવેલો છે, એ આપણી સમજમાં ઊતરવું જોઈશે. એની સાથે બીજી કોઈ ભાવનાથી આપણાથી રમત રમી શકાશે નહિ. પરણેલા સાધકોએ આ વાત ખાસ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને આને પણ આપણી સાધનાના એક મહત્વના ભાગ તરીકે અને અત્યંત જરૂરી ભાગ તરીકે સ્વીકારીને આપણે તેને વર્તનમાં મૂકવાને જાગૃતિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો પડશે. આવી સાધના જો આપણે કરીશું તો આપોઆપ આપણને તેના ઉપર પ્રેમ પ્રગટવાનો જ છે. આપોઆપ એની પ્રત્યે આપણે કોમળ થઈશું જ, પરંતુ એની સાથે આપણે એટલું પણ યાદ રાખવાનું છે કે વહેવારનાં ક્ષેત્રમાં અને બીજી રીતે તેનું એટલી ઊંચી કક્ષા પર રહેવાપણું જ્યાં જ્યાં ના થતું હોય, ત્યાં ત્યાં બેમાંથી જે કોઈ વધારે આ બાબતમાં સમજેલું હોય, તેણે બીજાને (પોતાના જીવનસાથીને) સતત (તે કક્ષા પર આવે એવી રીતે તેનું જીવન વહ્યા કરે એ માટે) તેનાં સ્ખલનો બતાવવાં જ પડશે. જ્યાં જ્યાં તેની દક્ષતા ના હોય, જ્યાં જ્યાં તેના વિચારોમાં જડતા હોય, જ્યાં જ્યાં તેનું વર્તન યોગ્ય ના હોય, જ્યાં જ્યાં નિત્યના વહેવારનાં કામોમાં જે કાળે જે થવું ઘટે કે કરવું ઘટે તેમ થયા ના કરતું હોય, ત્યાં ત્યાં તેણે તેને ચેતાવીને યોગ્ય કરવામાં કે કરાવવામાં પૂરેપૂરો ભાગ આપવો જ પડશે. તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય રાખ્યે આપણને પાલવવાનું નથી, કારણ કે આપણી સાધનાનું સાધન (જીવનસાથી) તો પછી એટલું ખામીવાળું રહે, અને

જેટલું વધારે ખામીવાળું તે રહે તેટલો ઓછો લાભ આપણને મળે. જોકે આપણી ભાવના એટલી બળવત્તર હોય, તો કદાચ આપણને મળતા લાભમાં ખાસ ઓછાપણું ના આવે, તોપણ જે સાધનનો આપણે ઉપયોગ કરતા હોઈએ તે સાધન એમ ને એમ કોરું રહે, કારણ કે તે (સાધન) તે ભાવનાને સમજવા માટે અને સ્વીકાર કરવા માટે તત્પર થયેલું હોતું નથી. એટલે આપણી સાધનાનું સાધન જો સમજવાળું કે સાધનાના ભાવને સ્વીકારવાની તૈયારીવાળું હોય, અને સાધનાના રહસ્યને પૂરેપૂરી રીતે તેની ભૂમિકાને રચાવાને માટે અનુકૂળતા આપનારું હોય કે બને, તો આપણને ઘણો લાભ થાય અને આપણી પ્રગતિ અને વિકાસ ધારીએ છીએ તે કરતાં ઘણો જલદી થાય. આપણા જીવનનો આ એક ઘણો મહત્ત્વનો ભાગ છે. એ તમે કૃપા કરીને ખૂબ સમજજો. તમે બંને એક જીવનવાળાં થાવ એમાં મારો હેતુ તો ઉપર જણાવ્યો તે છે. એટલે તમે એવા જીવન જીવનારાં થાવ, અને એવું અરસપરસનું દિવ્ય સાધન બની રહો, એવી મારી તો તમારી પાસે માગણી છે. આમાં જો તમને ક્યાંયે સમજણ ના પડે તો વિના સંકોચે મને જરૂર પૂછજો.

ગુરુ સાથેના સંબંધના લાભ

‘વાડ વિના વેલો ચડે નહિ’ એવી કહેવત છે, પરંતુ વેલાએ જો ચડવું હોય તો વેલાએ ઊગવાપણું રહે છે. અને ચડવાનો આધાર વાડરૂપે તો નિર્માણ થઈ ચૂકેલો જ છે. વેલ પોતે ઊગશે તો ચડવાનું તો એને મળી જ રહેશે. તેવી રીતે આપણી વૃત્તિને વધારે ને વધારે પ્રેમભાવથી ભીની રાખ્યા કરીએ, અને આપણી તમન્ના અને જિજ્ઞાસા આપણા જીવનનું

રૂપાંતર કરીને ભગવાનની ભાવનામાં વધારે ને વધારે ઉત્સુક બન્યા કરે, તો આપણને યોગ્ય એવો દોરનાર કે સંચાલક ભગવાન આપણે જ, અને એમાં કદી પણ કોઈ પણ પ્રકારનો આપણને ગેરલાભ થવા સંભવ રહેશે નહિ. એની સાથેના સ્થૂળ પરિચય કરતાં માનસિક અને પ્રાણના શુદ્ધ તત્ત્વવાળી ભાવનાથી આપણો સંપર્ક વધે તે બહુ જરૂરનું છે. જેને આપણે ભાવદર્શન કહીએ છીએ, અથવા તો ભાવને વિકસિત કરવાને માટે જે સાધન આપણે સ્વીકાર્યું છે, તે સાધન તેવા યોગને માટે તદ્દન અનુકૂળ છે. માનસિક સંપર્ક અથવા વધારે સાચું તો Phychic contact (ચૈત્ય સંપર્ક) એટલે કે પૂર્ણ પુરુષની ચેતના સાથેનો સંપર્ક, કેવાં પરિણામ નિપજાવી શકે છે, એની સમજ હવે તમને ભગવાન જરૂર પાડવાનો છે, એની મને તો ખાતરી છે. આ અંતરનો સંબંધ આપણી વચ્ચે રહ્યા કરે એટલું જ નહિ, પણ તે વધે અને તે વધારે પ્રાણવાળો બને, એ આપણાં કામ માટે ઘણું જ જરૂરનું છે. એટલા માટે આપણા રોજના કાર્યક્રમમાં તે સાધનાને કદી પણ આપણે વિસારે પડવા ના દેવી જોઈએ. એ સંપર્ક વિશેની આપણી ભાવના વધારે ઉચ્ચ હેતુવાળી હોય અને તેમાં ચેતનતત્ત્વના આરોપણવાળી હોય, તો વળી વધારે ફાયદો થાય. ધ્યાનના અનેક પ્રકારો હોય છે. તેમાં આ પણ એક જાતનું ધ્યાન જ છે, અને તે ઘણું જરૂરનું ધ્યાન છે. આવા Phychic contact (ચૈત્ય સંપર્ક) માટે એટલે કે આપણા રાહબર સૂક્ષ્મપણે આપણી નિકટવર્તી રહ્યા કરે એને માટે, એ ભાવનાને ઉત્તેજિત રાખવાને માટે, છબીનું ભાવદર્શનનું સાધન એક જરૂરનું અંગ છે. જેમ શરીરને

ટકાવવા માટે નિત્ય ખાવું પડે છે, તેમ ચૈત્ય સંપર્કને માટે તે એક જરૂરી અંગ છે. પણ એમાં સ્વાભાવિકતા અને સરળપણું જેટલાં વધારે રહે તેટલું સારું. ચૈત્ય સંબંધ જેટલો વધારે પ્રાણવાળો બને તેટલો એ વધારે ફળદાયી છે. જેમ આગળ સમજાવ્યું છે, કે રાતની પ્રાણની વાસનાઓ દિવસની પ્રાણની વાસનાઓ કરતાં વધારે જોરવાળી રહે છે, તેમ પ્રત્યક્ષ શારીરિક સહવાસ કરતાં આ ચૈત્ય સંબંધ અનેકગણો ચડિયાતો છે, એવો અનુભવ ભગવાન તમને કરાવે એવી મારી તો ઉત્કંઠા છે, અને તે ધીરે ધીરે થશે એવો મને વિશ્વાસ છે.

તા. ૨૨-૬-૧૯૪૨

સાધકે ઊંઘ પરત્વે સચેત રહેવું

આપણે ઊંઘ તરફ ઘણું જ ઓછું ધ્યાન આપીએ છીએ. જીવનનો ૧/૩ ભાગ આપણે ઊંઘમાં ગાળીએ છીએ, છતાં એટલા મોટા ભાગ તરફ આપણું લક્ષ જેને આપણે દિવસના કલાકો કહીએ છીએ તેના કરતાં-જોકે દિવસના કલાકો પણ ખરું જોતાં જીવનના ૧/૨ ભાગ જેટલા જ હોય છે-દસમા ભાગનું પણ ધ્યાન આપણે ઊંઘને આપતા નથી, પણ ખરું જોતાં માણસ જેટલો ઊંઘમાં ઘડાય છે, જેવો થાય છે, તેટલો અને તેવો તે દિવસના કલાકોમાં નથી ઘડાતો. એનું એક મુખ્ય કારણ એ છે, કે ઊંઘ દરમિયાન આપણી સ્થૂળ ઈંદ્રિયો બેકાર હોય છે, ઊંઘતી હોય છે, એટલે જે વાસનાઓ, વૃત્તિઓ, લાગણીઓ, વિચારો વગેરે આપણે આપણી ઈંદ્રિયો દ્વારા દિવસના કલાકોમાં ભોગવીએ છીએ તે બધાં ક્યાંક તો હોય જ છે. તે બધાં નાશ તો નથી જ પામતાં, નહિ તો સ્વપ્નાંમાં આપણાથી ઈંદ્રિયભોગો ભોગવાત જ નહિ, અને આપણે

ભોગવીએ છીએ, એ તો નક્કી. એટલે એ બધાં તે વખતે સૂક્ષ્મ રૂપમાં જ રહે છે અને આપણું મન પણ તે વખતે સૂતેલું, ઊંઘતું હોવાથી (કારણ કે ઊંઘમાં આપણને સંકલ્પ વિકલ્પ થતા નથી, તેથી ઊંઘતું કહેલું છે. બાકી, તે વખતે તે ઊંઘતું હોતું નથી.) આપણે સ્વપ્નાં જોઈએ છીએ. સ્વપ્નાં દરમિયાન સ્વપ્નાંના ભાગ તરીકે વિચાર કોઈ વાર કરીએ છીએ તે વાત જુદી છે. એટલે એ બધાં પ્રાણશક્તિમાં જાય છે અને તેથી વધારે બળવાન બને છે. સૂક્ષ્મ હંમેશાં સ્થૂળ કરતાં વધારે બળવાન છે. વેગવાન છે, તેથી, તે પણ બળવાન બને છે, જેમ પૃથ્વી એટલે કે માટી કરતાં પાણી અને પાણી કરતાં પવન વધારે ચેતનવાળો છે તેમ. એટલે દિવસની સ્થૂળ જાગૃતિની સ્થિતિમાં આપણે કદી ના કરીએ (કારણ કે મન અને બુદ્ધિ ત્યારે ચોકીદાર હોય છે.) તે વસ્તુ સ્વપ્નાંમાં આપણે કરીએ છીએ. તેથી જ આપણું ખરું ઘડતર અને સાચી પારખ આપણી ઊંઘદશાથી અને સ્વપ્નદશાથી જ થાય છે-જો સ્વપ્નનો અર્થ કરતાં આપણને આવડતો હોય તો. એટલે ‘ઊંઘમાં જાગૃતિ’ એ આપણો એક મુખ્ય આદર્શ થયો. તેથી, સૂતાં પહેલાં પ્રાર્થના અને બને તેટલી શાંતિ જાળવવાનો રિવાજ આપણામાં છે. માટે, સૂતી વખતે આ જાગૃતિની બાબત લક્ષમાં રાખ્યા વગર રહેવું નહિ.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૨૩-૬-૧૯૪૨

પ્રિય બહેન,

આધ્યાત્મિક અનુભવો

અનુભવ એવો હોવો જોઈએ કે તે અનુભવમાંથી મળેલું

જ્ઞાન હૃદયમાંથી કદી પણ ખસી ના જાય. સમજણ કોઈના સમજાવ્યાથી મળવી અને અનુભવમાંથી ઊગવી, એ બે વચ્ચે ઘણો ફરક છે. પોતાની મેળે જે વસ્તુ સમજાય તે જ ઊંડી ઊતરે છે. એટલે ભગવાને કૃપા કરીને તમને જે અનુભવ કરાવ્યો, તે અનુભવ તમારામાં સ્થિરપણે પડ્યો રહે અને એમાં વધારે ને વધારે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા આણ્યાં કરો, તેવી ભગવાનને પ્રાર્થના છે. ભગવાન આપણને અનેક રીતે પોતાના અસ્તિત્વની સમજણ અને અનુભવ આપે છે, પરંતુ આપણી જિજ્ઞાસા અને તમન્નાની દૃષ્ટિ અને વૃત્તિ એટલી ઊંડી ઊતરી નથી હોતી, કે જેથી કરીને તે હંમેશને માટે આપણા દિલમાં જચી જાય. એટલે આપણે તો વધારે જિજ્ઞાસાવાળાં અને તમન્નાવાળાં થવું જોઈએ.

યોગ્ય ચમત્કારનું સ્થાન

ભગવાન જ્યાં સુધી કોઈની પણ સાથેનો ભાવ રખાવશે ત્યાં સુધી રાખ્યા કરવાનો છે. આપણું ધાર્યું કશું થતું નથી. ભગવાનનું ધાર્યું થાય છે, પરંતુ તેવા ભગવાનના ભાવને કેવી રીતે પિછાનવો, તે જો આપણું હૃદય પ્રેમભક્તિથી ભાવભીનું હશે અને શ્રદ્ધા વિશ્વાસવાળું હશે, તો તે સમજાય વિના રહેશે નહિ. ભગવાન ભલેને કદાચ ભારેમાં ભારે મોટો અનુભવ કરી બતાવે, પરંતુ તેથી કરીને આપણામાં જ્યાં સુધી અનુભવોનો યોગ્યપણે લાભ લેવાની શક્તિ, દૃષ્ટિ અને તેવી અભિલાષા પ્રગટ થયેલી હોતી નથી, ત્યાં સુધી તે અનુભવ માથા ઉપરથી ચાલ્યો જાય છે. સાધનાના માર્ગમાં યોગ્ય ચમત્કારને સ્થાન છે. ભગવાનની કૃપાથી સાધકનું દિલ અથવા તો તેના હૃદયને

એકદમ આઘાત આપવાને માટે, એટલે કે એના જીવનનું વહેણ જે એક તરફ વઘ્યા કરતું હોય છે, તેમાંથી એકદમ બીજી બાજુએ ઝોક આપવાને માટે, એક જબરજસ્ત આઘાત આપવાને માટે, પ્રેરણાત્મક ભાવનાયુક્ત યોગ્ય ચમત્કારનું સ્થાન રહે છે ખરું, પરંતુ એવા ચમત્કાર ઉપર જો આપણાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ઠરેલાં ના હોય અને શંકાકુશંકા તેના પર થયા કરે, તો તે પોતાનો ભાવ યોગ્ય રીતે ભજવી શકશે નહિ, અને જોઈતું પરિણામ નિપજાવવામાં નિષ્ફળ જશે. અનુભવ ઊંડો ઊતર્યો છે કે કેમ અને તેના વિશેનાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ પાકાં થયાં છે, કે કેમ અને સમજમાં કેટલાં ઊંડાં ઊતર્યાં છે, તે કશી જોવાને માટે કોઈક વાર ગુરુ તેનાથી બીજી રીતે પણ સાધકને અજમાયશમાં લે છે. અને ત્યારે જ તેના હૃદયની અને માનસની સાચી સમજણ પડ્યા વિના રહેતી નથી. આપણે ખરેખર જાગ્રત તો તેવે વખતે રહેવાનું છે. તેવે વખતે જો આપણે આપણા અનુભવનાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસમાં દૃઢ રહી શક્યાં તો પેલા બીજા કસોટીના વર્તનમાંથી પણ આપણને લાભ જ થવાનો છે, એ વાત નક્કી માનજો. ચમત્કાર એ કંઈ જાદુના ખેલ નથી. હાડકું ઊતરી ગયેલું હોય ત્યારે તેને એક સખત આંચકો મારીને બેસાડવામાં આવે છે, તેવી રીતે સાધકને તેવો અનુભવ ભગવાન કોઈક વાર કરાવે છે ખરો.

વૃત્તિના માલિક બનો

આશ્રમમાં...ભાઈ સાહેબ છે, તેમને રોજ હજારો સલામ ભરીએ અને આપણો ભાવ ગમે તેવો હોય, તોપણ તે એનો યોગ્ય જવાબ આપી શકે તેમ છે જ નહિ, એટલે એને કંઈ

કામ કરવાનું કહીએ તો એને ધમકાવીને કે બીજી રીતે જે વૃત્તિથી કામ આપવાને એ ટેવાયેલો હોય, તેવી જ રીતની વૃત્તિ રાખીએ તો તે કામ આપશે, તેવું આપણી સાધનાની બાબતમાં કરવાનું નથી. આપણી વૃત્તિને ઓળખી ઓળખીને તેની સાથે કામ લેવાનું છે. વૃત્તિ આપણી મદદમાં રહે અને તે આપણને અનેક રીતે દોર્યા ના કરે, પણ આપણા ઈશારે તે દોરવાય એવું આપણે કરવું પડશે.

મારે માટે ગમે તે કોઈ કંઈ બોલે તેની મને કશી પરવા નથી. તેમ તેથી કરીને મારા મનમાં તેમને વિશે કશો પણ અન્યથા ભાવ આવવાનો નથી, પરંતુ એવી વૃત્તિ સંપૂર્ણપણે જ્યાં સુધી ના આવી હોય, ત્યાં સુધી સાધકે બીજાના પોતાને વિશેના અન્યથા ભાવ વિશે કાળજી રાખવી જોઈએ. તેઓ ગમે તે ધારતા હોય તોયે મારે ભાગે આવેલું કામ ભગવાનની કૃપાથી મારે તો કરવું જ રહ્યું. મારે એવું લક્ષમાં લીધે કંઈ પાલવે પણ નહિ.

તા. ૨૩-૬-૧૯૪૨

વહાલાને ગમે તે જ ખરું

મને જે સમજે છે, તેણે એટલું સમજવું જોઈએ, કે જે વસ્તુ કરવાની હોય, તે ત્યારે જ અને હૃદયના સહજ અને સરળ ઉમળકાથી કરવી જોઈએ. જો તેવું થાય તો જ તેનું કંઈ પરિણામ જેવું આવવું ઘટતું હોય તેવું આવે. જેને ભગવાનના માર્ગ તરફ જ વળવાનું દિલ હોય એટલે કે જેને પોતાની વૃત્તિ ભગવાનમાં ચોંટાડવી છે અથવા તો પોતાના જીવનસાથી કે જીવન રાહબરની પાછળ ચાલવું છે, તેણે તો પોતાના

જીવનસાથીને શું ગમે છે, એનો એવો પરસ્પર ખ્યાલ રાખ્યા કરીને વર્તવું જોઈએ. જો આપણે ભગવાનની નજીક જવું હોય તો આપણે આપણી લાલસાઓને સમજી લેવી પડશે. લાલસાઓ રાખીને કે તેને પોષ્યા કરીને આપણે કદી પણ ભગવાનને શરણે જઈ શકવાનાં નથી. લાલસાઓનું કહ્યું કરીશું તો તે જરૂર ચડી વાગવાની છે. આ કોઈ એકને માટે જ નથી લખ્યું, પરંતુ જેણે જેણે ભગવાનને પોતાનું જીવન સમર્પણ કરવું હોય અથવા પોતાના જીવનપ્રિયની પાછળ પોતાના જીવનને અનુસરતું કરવું હોય, તો તેમણે કેવી રીતે તે થઈ શકે, તેનો ખૂબ ઊંડો વિચાર કરવો પડશે. તેમણે પોતે પોતાના સ્વભાવનાં દર્શન પૂરેપૂરી રીતે ઊંડા ઊતરીને કરવાં પડશે. એક વખત જો નક્કી કરો કે મારે જીવનપ્રિયના ધ્યેયની સાથે મારા જીવનને અનુરૂપ અને અનુકૂળ કરવું છે, તો એ રસ્તે તો વૃત્તિઓને પૂરેપૂરી રીતે પારખવી પડશે. એ (જીવનપ્રિય) કદાચ લલચાવે તોયે આપણે લલચાવાનું નથી. એ એવું કરવાનું કહે, કે જેથી આપણી લાલસાવૃત્તિને ઉત્તેજન મળે, તો ના કહેવાની તાકાત આપણામાં આવવી જોઈશે. આપણે આપણી વૃત્તિઓને શમાવવી જોઈશે, એટલું જ પૂરતું નથી, પરંતુ વૃત્તિઓનો ઝોક અને તેનું વલણ કેવી કેવી રીતે અને ક્યાં ક્યાં, કેવાં કેવાં સ્વરૂપ લે છે તે સમજવું પડશે. આ કશું અઘરું નથી. સાધક જો સતત પોતાને વિશે ખ્યાલ રાખે તો તેને બધું સમજાયા કરે છે. જ્યાં જ્યાં આપણી લાલસાવૃત્તિ વધતી હોય ત્યાં ત્યાં આપણે એના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવાનું નથી. રસોડાનાં કે પાણિયારાનાં વાસણ નિત્ય અજવાળ્યા કરવાથી જેમ ઊજળાં રહે છે, તેવી

જ રીતે આપણી વૃત્તિઓને સમજીને, તેનો વળાંક આપણાં કામમાં વાળવાની કળા આપણને આવડી જવી જોઈશે. આપણા ચિત્તના અને મનના થરોમાં તથા જાગતી વૃત્તિઓમાં તથા આવતા વિચારોમાં તે બધું શાથી બને છે, તે જો વિચારીશું તો મૂળ આપોઆપ પકડાશે, અને મૂળ પકડાશે તો કારણ પણ સમજાશે અને છેવટે તો એ બધું સમર્પણ કર્યા સિવાય તેને યોગ્ય બની શકવાનું નથી, તે પણ આપણને સમજાશે.

‘મારું’ એવું કંઈ નથી

આપણે દૃઢપણે ખ્યાલમાં રાખવાનું છે, કે ‘ભગવાન અને માયા એ બંનેને સરખી રીતે ભજી શકાશે નહિ.’ જેને આપણે ‘મારું મારું’ ગણીએ છીએ તેને વિશે વિચારતાં વિચારતાં જો આપણે ઊંડા ઊતરીશું, તો આખરે તે આપણું નથી એમ જણાયા વિના રહેશે નહિ. જ્યાં સુધી ‘મારું તે મારું નથી’ એવી ભાવના દૃઢપણે જાગશે નહિ, ત્યાં સુધી તેમાંથી મમતા પણ ઓછી થવાની નથી. આપણે કોઈને કંઈ આપીએ છીએ તે ‘કંઈ’ પણ આપણું નથી. આપણે આપી આપીને શું આપી શકવાના હતા ? આપણને ભગવાને કૃપા કરીને આટલું બધું આપ્યું છે, તે એનું લેવામાં આપણો **જીવ** હરખાય છે અને મલકાય છે અને એનું આપેલું બીજાને આપતાં સંકોચ થાય છે. એવી તો **જીવ**ની બલિહારી છે ! એનું કારણ એટલું જ કે આપણને આ બધું ભગવાને જ આપેલું છે, એવી સમજ આપણા દિલમાં હજી ઊગી નથી. કોઈ એમ દલીલ કરે, કે એ તો અમે અમારી મહેનતથી કમાયા, પણ એ મહેનત કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી ? તો કહેશે કે ‘બુદ્ધિ તો અમારી હતી અને અમે તેનો ઉપયોગ

કર્ચો, એમાં ભગવાનનું શું હતું ?’ આવા વિચાર કરનારને માટે ભગવાનને પંથે જવાનું જ યોગ્ય નથી, એટલે બેમાંથી એક રસ્તો આપણે સ્વીકારી લેવો પડશે. આપી દેવાથી જગતમાં કોઈ ભૂખે મર્યું જાણ્યું નથી. આપવાથી કરીને હૃદયની વૃત્તિ ઉદાર થાય છે, અને બીજાનાં દુઃખમાં ભાગ લેવાની સહાનુભૂતિ આપણા હૃદયમાં જાગ્યા કરે છે. એ તો આપણને સમજાયા વિના નહિ રહે.

સંસારમાં કેવી રીતે રાચવું

આપણે સંસારમાં રાચવાનું છે ખરું, પરંતુ તે રચનાત્મક રીતે. જે રાચવાથી કરીને આપણી વૃત્તિ ઉદાર થાય, ભગવાનને શરણે જતાં શીખે, એનામાં જ રહેવાને મથ્યા કરે તથા એની સમજ આપણા દિલમાં ઊઠે એવી રીતે આપણે સંસાર માણવાનો છે. આનાથી બીજી રીત આપણા માર્ગની નથી. જ્યાં ત્યાં મોટાભા થઈને ફરવું, બે સારા માણસો આપણી સારી સારી વાતો કરે, બધાંમાં આબરૂદાર તરીકે ગણાવું, આપણને પૈસાદાર તરીકે ચાર માણસ ઓળખે તથા માન આપે, એવી અનેક અભિલાષાઓ આપણે ભગવાનને ચરણકમળમાં સમર્પણ કરવી જ પડશે, તો જ આપણે જીવનપ્રિયના જીવનના સહભાગી અને સહયોગી થઈ શકીશું અને તેના યોગ્ય સાધન તરીકે વપરાયા કરીશું. આપણું જીવન જો એના જીવનમાં ઊર્મિ, ઉષ્મા કે ભાવના વધારે સચોટપણે ઊપજાવી ના શકે, તો આપણું જીવ્યું તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં જીવ્યું ના ગણી શકાય. આપણે તો જીવનપ્રિયને સર્વસ્વ ગણવાનો છે. જે રીતે એમાં ચેતનાત્મક ભાવનામાં વધારો થાય, એ રીતે આપણે જીવ્યા

કરવાનું છે. કૃપા કરીને એવી જાતની દૃષ્ટિ વધાર્યા કરશો, એવી વિનંતી છે. આપણા ભોળપણનો લાભ બીજો કોઈ ના લઈ જાય, કે આપણા ભોળપણથી આપણે પોતે છેતરાઈએ નહિ, એવી સમજ આપણામાં ઊગી જવી જોઈએ. ભૂતકાળમાં આપણે આપણા ભોળપણથી બની ગયેલાં છીએ, અને તેનું થોડું ઘણું ભાન પણ આપણને થયેલું છે.

પોતાના ગુણદોષ જાણો

ભોળપણ એક સદ્ગુણ છે ખરો, પરંતુ તે સદ્ગુણની ભાવનાથી આપણને જીવન વિશે વધારે સમજવાનું મળે, બીજાની સરળતા અને નિખાલસપણું જોવામાં તે આપણને મદદરૂપ થાય, તો તે સદ્ગુણ છે. તે સાથે સાથે આપણી તેવી વૃત્તિથી આપણે અજાણ રહીએ તે પણ યોગ્ય નથી. આપણામાં શું છે અને શું નથી તે સાધકે જાણવું જોઈશે, અને જે જે કંઈ જણાયા કરે તે બધું ભગવાનને ચરણે સોંપ્યા કરવાનું છે. આપણે જ્યારે કંઈ ને કંઈ લેવાનું હોય છે, ત્યારે કંઈ ને કંઈ આપવું પડે છે. આપ્યા વગર જગતમાં કશું મળતું નથી. એવું કશુંક તો મને બતાવો, કે જે આપ્યા વગર મળ્યું હોય ? એવું આપ્યા કરવાથી જ આ જગત નભી રહ્યું છે, પરંતુ તેનું આપણને ભાન નથી હોતું, કેમ કે તેટલી ચેતના જાગૃતિ આપણામાં નથી. એટલે હવે આપણે ભાન રાખીને આપ્યા કરવાનું છે. અને તે શા માટે આપીએ છીએ, તેનો ખ્યાલ આપણા હૃદયમાં દૃઢપણે રાખ્યા કરવાનો છે, તો તે આપ્યાનો અર્થ જરૂર સરશે. આપ્યાનો મહિમા એવો અનંત છે. આપ્યાથી શું શું નથી થતું તથા શું બન્યું નથી એ કહી શકાય એમ નથી. આપ્યા કરવાથી

જ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થયા કરે છે. તમે જ્યારે બહુશ્રુત થશો ત્યારે તમને તેના પર એક નિબંધ લખવાનો કહીશું. ઘરમાં પણ જે તે બધું આપણા ઉપયોગમાં આવ્યા કરે છે, એટલે જ તેને આપણે સાચવીએ છીએ. ‘બાબો’ પણ તમને આપે છે, તેથી વહાલો લાગે છે અને તમે પણ તેને વહાલા લાગો છો, કારણ કે તમે એને આપો છો. જગતમાં નિરંતર એવો આખ્યાનો વહેવાર ચાલ્યા કરે છે. એવા યજ્ઞમાં તો જેટલી આહુતિઓ હોમાય તેટલું આપણે માટે ઉત્તમ છે. કોઈ કંઈ કશું ના આપતું હોય, તો તેને એક ઘડીભર પણ આપણે નિભાવી લઈએ નહિ.

અનુભવોને ઊંડા ઉતારો

આપણને જે જે કંઈ અનુભવ થાય છે, તે અનુભવને ઊંડા ને ઊંડા ઉતારતા જઈએ, તો તે અનુભવ અને તેની અસર ઝાઝો વખત ટકશે, અને પછીથી જીવંત સ્વરૂપ બનશે, અને તેનો ખરો લાભ આપણે ઉઠાવી શકીશું. ડાકોરમાં મને કોઈક પૂછતું હતું, કે તમને ભગવાનનાં દર્શન થયાં છે ? મેં કહ્યું, કે ‘જગતમાં એવો કોઈ પુરુષ નહિ મળે કે જે એમ કહેશે મને ભગવાનનાં દર્શન થયાં છે.’ એ ઉપરથી તેમણે તેમની એક (અનુભવની) વાત કહી. પછી મેં તેમને કહ્યું, ‘જો તમને એવાં ભગવાનનાં દર્શન થયાં હોય તો અંતરબાહર આપણી એકવૃત્તિ રહેવી જોઈએ (ભગવાનનાં દર્શનથી કરીને) જો તેમ ના થયું હોય કે તેમ ના બને તો તે ભગવાનનાં દર્શન નથી એમ સમજવું.’ પરંતુ તે પછી તેઓ કંઈ બોલ્યા નહિ. એમ આપણને જે જે બાબતમાં જે જે અનુભવો થાય, તે

અનુભવજ્ઞાનની સમજણ કે નક્કરપણું આપણા જીવનમાં પૂરેપૂરું ના ઊતરે ત્યાં સુધી અનુભવ પૂરેપૂરો થયો છે, કે કેમ તે ચોક્કસપણે કહી શકાય નહિ. માટે, અનુભવને આપણે તે દૃષ્ટિએ વિચાર્યા કરવાનું રાખવું. ભગવાન આપણને અનેક રીતે એના પરચા અને ચમકઝલક બતાવ્યા કરે છે, પરંતુ તેને એ રીતે સમજીને હૃદયમાં ઉતારવાનું કામ આપણું રહે છે. એ તો મારો વહાલો કંઈ અડપલું કે છમકલું કરીને છટકી જાય છે. પછી વેગળો રહ્યો રહ્યો મકરકૂદીઓ કરીને આપણા પર હસ્યા કરે છે, પરંતુ આપણે તેને આપણા પર હસવા દેવાનો નથી. આપણે તો તેના છમકલાથી તેને પકડી પાડીને તેનાથી આપણું કામ કાઢી લેવાનું છે. ગમે તેની દ્વારા-જો આપણે ચેતતા રહેતા હોઈશું, તો તે આપણને તેનું ભાન કરાવતો રહેશે. એ વાત આજે નહિ તો કાલે આપણને બધાંને, જો આપણે એને માર્ગે જતાં હોઈશું તો, અનુભવમાં આવ્યા સિવાય રહેવાની નથી, તે વાત ખાતરીથી માનજો.

ભગવાન પર શ્રદ્ધા બેસાડનારા બે પ્રસંગો

પૂજ્ય બાએ તેમને પોતાને ભગવાન ઉપર શ્રદ્ધા શી રીતે બેઠી તે બાબતની વાત કરી. એક વખતે એવું બન્યું, કે તેઓ જ્યારે સરખેજ ગામે રહેતાં હતાં, ત્યારે એમનો એક દીકરો ઘણો નાનો હતો. જેઠ મહિનો હતો. ધોમ તડકો બપોરે ધીકતો હતો. બપોર થઈ ગયા હતા. તે વખતે ગામથી દૂર એક મીઠા પાણીનો કૂવો છે, ત્યાં પેલા દીકરાને લઈને તે પાણી ભરવાં ગયાં હતાં. તાપ તો એટલો પડતો હતો, કે ચકલું સરખુંયે ના ફરકે. કોઈ કરતાં કોઈ ત્યાં ન હતું. દીકરાને કૂવાના થાળા પર

બેસાડીને એ પાણી ભરતાં હતાં. એમની પૂંઠ હતી અને પાસે ભરેલી કૂંડી હતી, તેમાં દીકરો ગબડી પડ્યો. એમને તો તેનો ખ્યાલ સરખોયે ન હતો. અને કોણ જાણે ક્યાંથી એક ફૂટડી જુવાન ભરવાડણ ખભે ડાંગ મૂકીને ત્યાં આવી. બાઈએ તો એકદમ કૂંડીમાં ઊતરીને તળિયેથી દીકરાને કાઢ્યો અને એમને કહ્યું, ‘અરે બાઈ ! આ દીકરો તમારો છે ? જરા જુઓ તો ખરાં ! એ તો પાણીમાં ડૂબી ગયો હતો.’ એ તો ગળગળાં થઈ ગયાં, દીકરાને છાતી સરસો ચાંપ્યો, અને તે બાઈને ભગવાન જાણીને તેને બે હાથે પ્રણામ કર્યાં.

તેવી જ રીતે સાણંદમાં તે એક વખત કપડાં ધોવાં ગયાં હતાં. ત્યાં બાગ હતો. બાગમાં એક બાજુ પેલા જ દીકરાને સુવાડીને પોતે કપડાં ધોવાં લાગ્યાં. એટલામાં બાગનો માળી ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને બૂમ પાડીને કહેવા લાગ્યો, ‘અરે, બાઈ ! તમને કંઈ ભાન છે કે નહિ ? આવી રીતે છોકરાને બાગમાં જમીન પર તે સુવાડાતો હશે ? જુઓને આ પાસે કેવો મોટો સાપ છે ? એમણે તરત દીકરાને ઉપાડી લીધો. કપડાં જેમ તેમ કરીને નિયોવી કાઢ્યાં અને દીકરાને જીવતો ઘેર લઈ ગયાં.

સર્વતોમુખી સાધના થવી ઘટે

આ બે બનાવ આમ તો સર્વસાધારણ લાગે છે, પરંતુ એની છાપ એમના મન ઉપર ઊંડી પડી લાગે છે. એમની શ્રદ્ધા ભગવાનમાં છે, પરંતુ વૃત્તિ, વિચાર, લાગણી, ભાવના વગેરે બધું શું અને તેનું પૃથક્કરણ શું એનો ખ્યાલ એમને નથી, એટલે પોતાને વિશે તેઓ ઊંડું વિચારતાં નથી. તેથી તેમની સ્થિતિ

શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને વિશ્વાસ હોવા છતાં ત્યાંની ત્યાં રહે છે. એટલા માટે આપણે તો આપણી પોતાની જાતનું, આપણા વિચારોનું, આપણી વૃત્તિનું, આપણી લાગણીનું, આપણી ભાવનાનું અને આપણી ચેતનાનું ઊંડું પૃથક્કરણ કરતા રહેવું જોઈશે, અને તે દરેકને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજીને આપણા વિકાસમાં તેમનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકાય, તે આપણે સમજી લેવું જોઈશે. જેમ ખેતરમાં વાવ્યું હોય અને ઊગ્યું પણ હોય, વરસાદ પણ બરાબર પડેલો હોવાથી સારું ખીલી નીકળ્યું પણ હોય, તોપણ તેને ફરતી ચોમેર વાડ ના હોય તો બધું ખેતર ભેળાઈ જાય, તેમ આપણું પણ તેની તેની યોગ્ય સમજણ વગર બન્યા કરે. એટલે આપણે આપણી સાધના દરેક બાબતમાં થતી રહે એ જાગૃત રહીને જોયા કરવાનું છે. તો જ આપણી સાધના સર્વતોમુખી થઈ ગણાય. એકલું રામનામ લીધે આપણે આરો આવવાનો નથી. આમાં વાર લાગશે ખરી, પરંતુ જેટલું કંઈ થશે તેટલું ચોક્કસપણે થશે.

હૃદયના જ્ઞાનભક્તિવાળા સંપર્કની જરૂર

મેં એક બહેનને એમ કહ્યું હતું, કે તેઓ મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય, ત્યારે મૂર્તિની આંખો સામે ત્રાટક કરે. એ બાબતમાં મારે ડાકોરમાં એક વિદ્વાન સાથે વાતચીત થઈ હતી. એમણે કહ્યું હતું, કે તેથી એકાગ્રતા જલદી પ્રાપ્ત થાય છે, અને આપણી નિર્મળતામાં વધારો થાય છે, તથા ભગવાનની ભક્તિના અંકુર આપોઆપ ફૂટે છે. ભગવાનનો ભાવ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી આધાર વિના પકડી શકવો ઘણો દુર્લભ છે, એટલા માટે આપણા

જીવનવિધાયક સાથેનો હૃદયનો જ્ઞાનભક્તિભર્યો જીવતો સંપર્ક એ આપણી સાધનાનું બહુ જરૂરનું અંગ છે. તે વિશે આપણો ખ્યાલ વધારે દઢ થતો જાય તેમ આપણે કર્યા કરવાનું છે.

ગુરુ અને જીવનહેતુ એક છે

તાવ આવતો હોય ત્યારે એક પ્રકારનો તાવનો જુસ્સો હોય છે અને થોડી ઘણી ખુમારી પણ હોય છે. તેવે વખતે ભગવાનનું નામસ્મરણ કરવાથી તાવના વેગનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તાવ હોય ત્યારે બેઠાં બેઠાં ધ્યાન, ટ્રાટક કે કશું કરવું નહિ, પણ સૂતાં સૂતાં ટ્રાટક વગેરે જે થઈ શકે તે કરવું. કોઈ પણ લાગણી કે ઊર્મિનો ઊભરો આવ્યો હોય, ત્યારે નામસ્મરણ કરવાનું આપણે કદી પણ ચૂકવું નહિ. આપણા પ્રિય વિશેની વિચાર-સંકલનાઓ-associations-અવારનવાર આપણા હૃદયમાં જગાડતા રહેવું. તેનો રચનાત્મક રીતે ઉપયોગ પણ અવારનવાર કર્યા કરતાં રહેવું. તેથી કરીને તેનામાં આપણું મન વધ્યા કરે, પરંતુ તે સમજણથી વધ્યા કરવાનું રાખવું. અંધશ્રદ્ધાથી નહિ, અને આપણી શ્રદ્ધા પાછળના જીવંત હેતુને સાધવામાં એ પ્રિયનો સાધન તરીકે આપણે ઉપયોગ કર્યા કરવો. જ્યાં સુધી આપણો આદર્શ ફળીભૂત ના થાય ત્યાં સુધી એ પ્રિયમાં જેટલી વૃત્તિ વધે એટલી હેતુમાં વધવાની જ. એ જેમ જેમ અનુભવમાં આવતું જશે તેમ તેમ પ્રિયની પકડ પણ આપણને બેસતી જશે, એવી એવી પકડની સમજણમાંથી પણ આપણને તેની યથાર્થતા સમજાયા વિના રહેવાની નથી. ખરા શ્રદ્ધાળુને અને જિજ્ઞાસુને જીવનમાં કશાથીયે પણ અને ક્યાંય પણ ગેરલાભ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. એની શ્રદ્ધા અને એનો હૃદયનો જિજ્ઞાસુભાવ

એને જ્યાં ત્યાંથી ઉગારી લેશે, એને સાચી સમજ આપશે. કોઈ એવાને છેતરી શકનાર નથી. એટલે આપણે નિશ્ચિત થઈને આપણા જીવનના ધ્યેયને સતત વળગ્યા રહેવાનું છે. એટલે એ બાબતની સમજ આપણે જ્યાં ત્યાંથી લીધાં કરવી. હૃદયને તો હજી આપણે તપાસી શકવાની સ્થિતિમાં આવ્યાં નથી, પણ આપણું બીજું બધું આપણે તટસ્થતાથી જોતાં રહેવાનું છે.

આપણામાં પણ લીલાની અનંતતા છે

આપણામાં શું શું વિકસી રહ્યું છે અને શું શું હજી અણવિકસ્યું પડ્યું છે, તેનો પણ સાધકને ખ્યાલ આવવો જોઈએ. નહિતર તો, એમ વિચાર્યા વિના, આપણને આપણો તાગ મળી શકવાનો નથી, આપણામાં કેટલી અનંતતા છે, તેનો આપણને છેડો જડશે નહિ. એમ કરતાં કરતાં જ જ્યાં આપણી અનંતતાનો આપણને ખ્યાલ આવવા માંડશે, ત્યારે જ ઈશ્વરની અનંતતા વિશે આપણે સમજી શકીશું. આપણી લીલા પણ જો આપણે જોઈએ તો અનેક પ્રકારની, અનેક અર્થવાળી, અનેક વિવિધતાથી ભરેલી, અનેક સમજવાળી, અનેક જાતના રસવાળી આપણને જણાશે. તેનાં રંગબેરંગી દૃશ્યો જો આપણે તટસ્થપણે રહીને જોયા કરતાં હોઈશું, તો અદ્ભુતતા ભરેલાં અને ઘડીભર તો દિગ્મૂઢ કરી મૂકે એવાં જણાયા વિના રહેશે નહિ. જ્યારે આપણી વાત કોઈને આપણે ઠસાવવી હોય છે, ત્યારે તે વાતની પાછળ આપણે કેટલું બધું જોશ એકાગ્ર કરીએ છીએ ! ફરીફરીને આપણો મુદ્દો બીજાને ગળે ઊતરી જાય તેવું કરવાને અનેક રીતે બીજાને સમજાવ્યા કરીએ છીએ. તેવી જ રીતે આપણા જીવનના ધ્યેય વિશે આપણે આપણી જાતને વારે વારે સમજાવ્યા કરવાની છે.

જ્ઞાનસૂર્ય ધીમે ધીમે પ્રગટે છે

જીવનનો હેતુ 'eat, drink and be merry' (ખાઓ, પીવો અને લહેર કરો) એવો છીછરો નથી, એની તો આપણામાંના ઘણાંને ખબર છે, પણ તે સાથે સાથે આપણા જીવનના હેતુની સમજ આપણામાં ઊંડી ઊતરી જાય એવું પણ કંઈ એકદમ બનતું નથી. એ તો એવું જીવન જીવતાં જીવતાં જ તેની કક્ષા વધતી જાય છે. એમ કરતાં કરતાં જીવનનો આદર્શ જીવંતરૂપ બનતાં બનતાં આપોઆપ આપણા હૃદયમાં અનુભવરૂપે ખડો થતો જાય છે. આપણામાં માન્યતા છે, કે 'લાગે તો પલ આધ મેં' એવી રીતે ક્ષણવારમાં તે કંઈ ઉદ્ભવતો નથી. ઘનઘોર મેઘલી રાતે ગડગડાટ સાથે કોઈક વાર વીજળીનો ચમકારો દેખાય છે ખરો, પરંતુ તે ચમકારાની પછીથી તો પાછાં કાળાં વાદળાં જ રહે છે. તેવું આપણા જીવન વિશે નથી બનતું. અનુભવના એવા ચમકારા થતાં થતાં આપણે આપણા વિશે ઊંડા ઊતરતા જઈએ છીએ, અને એ અનુભવ પરંપરાની પાછળ રહેલું જ્ઞાન આપણને સ્પષ્ટપણે સમજાતું જાય છે, અને તે વખતે જ સાચો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યેક સાધકનું એ લક્ષ્યબિંદુ રહેવું જોઈએ, અને ત્યાં જ તેની ચોટ સતત રહે એ સાધકે સદાય લક્ષમાં રાખવાનું છે. જે જે વૃત્તિઓ વિશે આપણને ઘટવાપણું લાગે તે શૂન્ય સ્વરૂપમાં થઈ જાય એવું આપણે કર્યા કરવું. તેનો સહેજ પણ અવશેષ જીવતો ના રહે તે જોવાનું છે. અળશિયાના ટુકડા કરી નાખો, તોય તે દરેક ટુકડો જીવતો રહે છે. એવું આપણી વૃત્તિઓનું છે, તે લક્ષમાં રાખવાનું છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૨૫-૬-૧૯૪૨

પ્રિય સો...બહેન તથા... ભાઈ,

વૃત્તિઓની અદ્ભુત છેતરપિંડી

તમારા કાગળ વાંચીને થોડુંક ગંભીર થયો. તમે જે બાબતની હકીકત લખી છે, તે હકીકત ઉપર આપણે બધાંએ વિચાર કરવો પડશે. એ એમ સહેલી વસ્તુ નથી. એમ કરતાં તો આપણાથી જરૂર લપસી જવાય. જ્યાં સુધી આપણી વૃત્તિઓને સમજતા નથી, વૃત્તિઓ ઉપર આપણને સંયમ મળ્યો નથી, અને જ્યાં સુધી આપણી વૃત્તિઓની રમત અને લાલસાની તીવ્ર લાગણીને આપણે પારખી શકતાં નથી, ત્યાં સુધી એવી રમતમાં પડવાનું આપણે માટે જોખમ ભરેલું છે. વિષયવિકારને જીતવો એ કંઈ સહેલું નથી, પણ તેથી કંઈ આપણે ડરવાનું પણ નથી. પરંતુ તે સાથે સાથે તેની સાથે આપણે ગતકડાં પણ કરવાનાં નથી, એને સાધનારૂપે સમજીને એની પવિત્ર મર્યાદાઓ આપણે સમજી લેવી જોઈશે. એ મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન આપણાથી કદાપિ ના થવું ઘટે. આપણામાં રહેલી લાલસાની વૃત્તિ ઘણી સૂક્ષ્મ રીતે આપણને પ્રેરતી નહિ હોય ? માટે, એ બાબતની કલ્પનાઓ આપણે તપાસવાની રહે છે. જ્યાં સુધી આપણી ચિત્તની વૃત્તિ કોઈ એક બાબતમાં સ્થિર થયેલી નથી, જ્યાં સુધી આપણે આપણા વિષયમાં (આપણા લક્ષ્યમાં) સ્થિત થયા નથી, ત્યાં સુધી તેવી રીતે વર્તવામાં આડફંટે ફંટાઈ જવાનો પૂરેપૂરો, સોએ સો ટકા સંભવ રહે છે. આપણે કોઈનું કશું દેખાદેખી કરવાનું નથી, આપણે બધાંએ આ બાબતમાં ખૂબ

ચેતતા રહેવાનું છે, નહિ તો આપણે ભગવાનને ભજવાને બદલે અંદરથી લાલસાને ભજવાનું કર્યા કરીશું અને ઉપરથી ભગવાનને ભજીએ છીએ અને ભગવાનને રસ્તે જઈએ છીએ એમ માન્યા કરીશું. મને પોતાને તો આ બાબતમાં ગંભીરપણે વિચારવાનું બન્યું છે. આપણે જો ભગવાનને શરણે જવું હશે, તો જેના તેનાથી આપણી વૃત્તિઓ શમે તેવું આપણે કરવાનું છે, પરંતુ જ્યાં ત્યાં આપણી વૃત્તિઓ ઉશ્કેરાય એવું આપણે કશું કરવાનું નથી. આપણું મન તો સારાના બહાના હેઠળ આપણને આવી આવી બાબતમાં જરૂર નાખશે અને 'સારું' બતાવશે, પરંતુ આપણે ઊંડું વિચારતાં રહેવાનું છે. આપણે બધાં સંયમીને બદલે સ્વચ્છંદી ના બની જઈએ તે ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એમ નહિ થતું રહે તો આપણે બધાં એ પાપનો ભાર માથે ઉઠાવી શકીશું નહિ. માથે ભગવાનને રાખીને ભૂલેચૂકે પણ અંદર અંદરની સૂક્ષ્મ લાલસાને પોષણ મળ્યું, તો એના જેવું ભયંકર બીજું કશું નથી. ભગવાનના નામ વિના કે એના ઓઠા વિના વિષયવૃત્તિને સંતોષવા ખાતર એવી વૃત્તિ ભૂલેચૂકે થાય કે પોષાય તો તે સારું છે, પણ પેલું તો આત્મઘાતક છે. આપણને બધાંને નિરુત્સાહ કરવાને માટે કંઈ લખતો નથી, પરંતુ આ તો ગંભીર બાબત છે. આપણે આવી રીતે એની સાથે વર્તીશું કે એવી જાતની કલ્પનાઓ મનમાં રાખીશું કે સેવીશું તે આપણે માટે જરાકે યોગ્ય નથી. આવી બાબતોની અંદર આપણે જો જાગૃતિથી અને સાવધાનીથી કામ નહિ લઈએ, તો આપણે આગળ વધી શકીશું નહિ. આપણે બધાંએ જે તે બધાંને સાધના ફળે એ તરીકે જ ઉપયોગ કરવાનો છે. આપણી

વૃત્તિઓનું સ્વરૂપ એવું તો સૂક્ષ્મ હોય છે, કે તે આપણને અનેક રીતે ફસાવે છે. મારી સાથેનો તમારો અનુભવ પ્રભુકૃપાથી એવો શુદ્ધ અને વાસનારહિત કરાવડાવ્યો, એથી તો ઊલટું વધારે ચેતવાનું રહે છે, એ બાબતની જવાબદારીથી હવે તો પ્રભુકૃપાથી વધારે જાગ્રત થવાનું રહે છે. એટલે કૃપા કરીને આ બાબતમાં આપણે વધારે ચેતતા રહેવાનું છે, અને એમાં જ આપણું કલ્યાણ છે. આપણને કોઈક એવી વ્યક્તિમાં પૂરેપૂરી આદરની ભાવના હોય, એને વિશે ખૂબ ખૂબ પૂજ્યભાવ હોય, એની પ્રત્યે ખૂબ જ્ઞાનભક્તિ હોય અને એનો આપણા પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ હોય, તો એવી વ્યક્તિ સાથે આપણે એક સાધનાની દૃષ્ટિથી વર્તીએ તો વાંધો નથી. તેમાં તો વિકાસ રહેલો છે. બહેનો પ્રત્યે કે માતાઓ પ્રત્યે જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ પૂજ્યભાવ અને આદરની ભાવના પ્રગટી નથી, ત્યાં સુધી આપણે આ બાબતમાં ચેતતા રહેવાનું છે. બહેનોને માટે પણ તેવો પૂજ્યભાવ અને ખૂબ આદરભાવની લાગણી કોઈક એવા યોગ્ય ભાઈમાં ના થઈ હોય ત્યાં સુધી તેવી છૂટછાટ લેવી તે પણ અયોગ્ય છે, પછી તે અમુક હોય કે અમુક બીજો કોઈ ભાઈ હોય. આની સાથે આપણે રમત નહિ રમી શકીએ. જ્યાં સુધી આપણને એ વૃત્તિને ઊર્ધ્વગામી કરવાની કળા સમજાઈ નથી, અને એ વાપરતાં રહેવાનું સતત જાગ્રત મન થયું નથી, ત્યાં સુધી એવું આપણાથી કદાપિ થાય નહિ. જે વૃત્તિને અમલમાં મૂકવાથી તે વખત પૂરતું આપણું આત્મભાન જાગ્યું ના હોય, આપણે તે વખત પૂરતા ઊર્ધ્વગામી રહ્યા ના હોઈએ, મનમાં, ચિત્તમાં કે દૃઢ્યમાં ભગવાનનું સ્મરણ ના રહ્યું હોય, તો તે આપણી લાલસા

જ હતી, એમ આપણે માની લેવાનું છે. એમ લાલસાને છૂટ આપીને પછીથી આપણે પસ્તાવો કરવો તે પણ યોગ્ય નથી. તેના કરતાં પહેલેથી જ સમજણરૂપી વાડને આપણે બાંધી લેવી, એ આપણે માટે જરૂરનું છે. જ્યાં સુધી આપણને સાધના માટેની તીવ્ર આકાંક્ષા પ્રગટી નથી, એને ફળીભૂત કરવાને માટે મરી ફીટવાની તમન્ના પ્રગટી નથી અને જ્યાં સુધી આપણને વૃત્તિઓની ઉપરવટ રહીને તેની પાસેથી કામ લેવાની કળા આવડી નથી, ત્યાં સુધી આપણાથી કશુંયે આડુંઅવળું ના થાય. વળી, ઉપર કહી છે તેવી દૃષ્ટિ, જિજ્ઞાસા અને તમન્ના જાગી હોય, અને વૃત્તિની ઉપરવટ રહીને તેને વાપરવાની કળા પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યારે પણ સાધક એનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરતો હોય તે તો કોણ જાણે ? પરંતુ એની પાછળ એનો કોઈ ગૂઢ હેતુ રહેલો હશે. આપણા બધાંના દિલમાં આવું કશું ઊગ્યું નથી, ત્યાં સુધી આપણે તો એ બાબતમાં જરૂર ચોક્કતાં રહેવાનું છે, પરંતુ ડરવાનું નથી. ભાઈઓએ બહેનોની સાથેનો પરિચય પોતાની ભાવનાની દૃષ્ટિનો વિકાસ થાય, એવી રીતે સાધનાની દૃષ્ટિએ કેળવવાનો છે. સાધકને તે સિવાય બીજી દૃષ્ટિ અને વૃત્તિ હોઈ શકે નહિ. સતત એવું જાગ્રત ભાન જે સાધક રાખી શકતો નથી, તે સાધકનામાં તેવી દૃષ્ટિ કદી પણ આવી શકવાની નથી, અને તે તો તે વૃત્તિના ફંદામાં જ ફસાવાનો છે. તેથી આપણે બધાંએ જેવી યોગ્ય રીતે રહેવું ઘટે અને વર્તવું ઘટે તેવી રીતે રહેવાનું છે, નહિ તો મારાચે બાર વાગશે અને તમારાચે બાર વાગી જવાના છે. આપણને ભલે જગતની ના પડી હોય, પણ આપણને આપણી પડી જ હોવી જોઈએને ?

માટે, આપણે બધાંએ બધા જ ચેનચાળા છોડી દેવાના છે. એ બાબતમાં આપણે વિચાર ઊંડો ઉતારવાનો છે. જ્યાં સુધી આપણી વૃત્તિને કોઈ નિર્મળ સાધનામાં એકાગ્ર કરી નથી અને તેમાં પૂરાં શમ્યાં નથી, ત્યાં સુધી કોઈ બહેનને ભાઈ પ્રત્યે કે ભાઈને બહેન પ્રત્યે એવો નિર્મળ ભાવ રહેવો કે થવો શક્ય લાગતો નથી. અલબત્ત, જેની પ્રત્યે ખૂબ ખૂબ આદરભાવ, ખૂબ પૂજ્યભાવ અને અત્યંત ભક્તિની દૃષ્ટિ હોય ત્યાં એવું સંભવી શકે છે, પરંતુ ત્યાં પણ આપણે તો સતત સાધનાની દૃષ્ટિએ અને ભાવનાના વિકાસ અર્થે તેને જોયા કરવાનું રહેશે. માનવીની વૃત્તિને જ્યાં સુધી પ્રભુમાં સ્થિત થવાનું અને એનામાં જ ઓતપ્રોત રહેવાનું સમજાયું નથી, અને એવી લગની લાગી નથી ત્યાં સુધી તે અધોગામી રહેતી હોય છે. એટલે વૈદ્યની દવા ખાતી વખતે જેમ ચરી પાળવાની રહેતી હોય છે, તેમ આપણે આપણી ચરી પાળવી પડશે...ની સાથે (પતિની સાથે) પણ તેવી સાધનાની દૃષ્ટિ રાખશો અને તેને ઊંડી ઉતારશો, અને સમજણપૂર્વક અને જાગૃતિ રાખીને તેનો સહવાસ કરશો તો...ને અને તમને બંનેને લાભ મળવાનો છે. આપણે બધાં જો આ વાતને યોગ્ય રીતે બરાબર નહિ સમજીએ, તો આપણે ક્યાંક ખોટવાઈ જવાના છીએ, અને ભગવાનનું કામ ભગવાનને ઠેકાણે રહેશે. આપણે બધાંયે રમત માંડી છે-ભગવાનની સાથે, અને ભગવાન અને ભગવાનમાં આપણા જીવનને શમાવવું છે. તેથી એ રીતે જ આપણાં સકળ કાર્ય કરવાં ઘટે છે. હરેક કાર્ય વખતે તેમાં ભગવાનની દૃષ્ટિ રહે અને આપણી ભાવનાના વિકાસની દૃષ્ટિ રહે, એ આપણી

સમજણમાં ઉતારવું જ પડશે. આ બાબતમાં ઝાઝો ખ્યાલ અને વર્તન આપણા બધાંમાં આવ્યાં નથી. આપણે બધાં જ, જો બેફામ બનીશું તો, આપણો સર્વનાશ વહોરી લઈશું. મારું તો જે થવાનું હશે તે થશે. હું તો એકલો નમારમૂંડો છું. તે ગમે ત્યાંયે ભટકીને ભીખ માગી ખાઈશ, પરંતુ આપણા બીજાં બધાં સ્વજનોની આગળ આપણે, કે જેમણે ભગવાનના થવા ધાર્યું છે તે, ઉન્નત મુખે શી રીતે જોઈ શકીશું ? એટલે આપણા જીવનમાં સાધનાની મૂળ દૃષ્ટિ વધારે ને વધારે રહ્યા કરે, દરેક કર્તવ્યમાં અને દરેક બાબતમાં, એ ઉપર આપણે ખૂબ જીવતો ઝોક આપવો જોઈએ. મને આના ગંભીરપણાનો જેટલો ઊંડો ખ્યાલ આવ્યો છે, તેટલો ઊંડો ખ્યાલ ભગવાન આપણને બધાંને કરાવો એવી એને પ્રાર્થના છે. આપણી સમજણ અને સમજ વધારે ને વધારે ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાવાળી થાય અને દરેક વૃત્તિનાં મૂળ જોતાં શીખે, અને તે બાબતમાં વિચારવાનું રાખે, તો તેથી આપણને ઘણો ફાયદો થતો રહેવાનો છે. એવું પૃથક્કરણ કરવાની ટેવ આપણને અયોગ્ય થતાં અને કરતાં જરૂર અટકાવશે, અને આપણી તે ટેવ આપણને ભગવાનની ગરજ સારશે, જ્યાં ત્યાં આપણને તે ટેવ ટકોર્યા કરશે અને ભૂલોથી આપણને બચાવશે. આપણે બધાંએ એક થવાનું છે, તે સાચું છે, પરંતુ પહેલાં આપણે વિચારમાં એક થઈએ. પછીથી બુદ્ધિમાં એક થઈએ, પછીથી સમજણમાં એક થઈએ. આપણે એકબીજા પ્રત્યે ખૂબ ખૂબ આદરભાવ રાખીએ. ખૂબ પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખીએ, ખૂબ પ્રેમભાવ રાખીએ. (આવું હોવા છતાં પણ આપણે એકબીજાના પ્રેમવાળા ચોકીદાર બનીએ, જેમ કે

આપણે બીજાના દોષ જોવાના નથી, પરંતુ આપણે જેટલાં સાથે છીએ, તેમનું હકીકતરૂપે જે કંઈ વાંકાપણું હોય તે જોવારૂપે નહિ, પરંતુ તેને ખ્યાલમાં આણવારૂપે અને તે આપણું જ વાંકાપણું છે, એવી સમજ અને ભાવના રાખીને તેને બતાવ્યા કરવું જોઈએ.) આપણે સમજમાં એક થઈએ, તે પછી એટલે આવા બધાંમાં એક થયા પછી આપણે હૃદયથી એક બની શકીશું. જ્યાં સુધી આપણે કશામાંયે એક નથી, જ્યાં સુધી આપણામાં અનેક બાબતોનું અંતર પડેલું છે, ત્યાં સુધી આપણે બીજી રમતમાં નહિ પડી શકીએ, પડીશું તો ઘવાયા વિના રહેવાનાં નથી, એ વિશે મને કશી શંકા નથી.

પહેલાં મનને સ્થિર કરો

આપણે આપણું કામ સાવધાનીથી કરવાનું છે. ક્યાંયે કશામાં ગાફેલપણું રાખવાનું નથી, એમાં હજી આપણને કશું ચોક્કસપણું આવ્યું નથી, ત્યાં આપણે બીજાં બીજાં ગતકડાં કરીશું તો લાલસાના ઈંદામાં જ પડવાનાં છીએ. પહેલાં આપણે મનને તો સ્થિર કરો. ચિત્તને ભગવાનમાં લગાડો. બુદ્ધિનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રીતે ઉપયોગ કરીને આપણું અંદરનું બધું વલણ અને તેનાં વળાંકો અને તેની ગતિ સમજ્યાં કરીએ, અને એના જોશમાં ના તણાઈએ. એટલું કરવામાં જ આપણે લક્ષ પરોવીએ. જેનાથી જે વૃત્તિ રાખવાની હોય કે ઊર્ધ્વગામી થવાની હોય કે થતી જતી હોય એનો આપણને સોએ સો ટકા પાકો ઊંડો અનુભવ થયો હોય અને તે સમજથી હૃદયમાં ઊતર્યો પણ હોય, તો તેવાની સાથે જ તે વૃત્તિનો સાધના તરીકે ઉપયોગ કરવાનો છે. આ હકીકતને આપણે બધાંએ ખૂબ ખૂબ લક્ષમાં

રાખીને, ધ્યાન આપીને સમજવી પડશે. મારું ડૂબશે તેનો મને વાંધો નથી, પણ તમારા કોઈનું ડૂબે તો મારે તો મરવા વારો આવે, અને જગતને મોં દેખાડતાં મને શરમ નહિ આવે, પરંતુ આપણે શું કરવા નીકળ્યાં હતાં અને શું થઈ જાય છે, એ વિશે આપણે પૂરો વિચાર નહિ કરીએ તો આપણા જેવાં ગમાર અને મૂર્ખ બીજા કોઈ ના હોઈ શકે. ‘પ્રેમ’ એ બધી વાત ખરી, પરંતુ આપણા લોકોને પ્રેમની ભાવનાનો તેના શુદ્ધતમ સ્વરૂપમાં કશો ખ્યાલ નથી. એનો ખ્યાલ અને એની સમજ તો એવું જીવન જીવતાં જીવતાં આપણને આવવાનાં છે. આપણાથી ભૂલેચૂકે પણ ભગવાનના ઓઠા નીચે બીજું ના થઈ જાય, તે બાબતમાં ખૂબ વિચારતા રહેવાનું છે. જે કંઈ થવાનું હોય કે કરવાનું આવે કે બની જાય કે થવા પામે કે કરવાનું કંઈ સૂઝે તે ખુલ્લેખુલ્લું થયા કરે તે સારું છે, પરંતુ ભગવાનના જીવન નીચે એવું થતાં કે એવું થવા વારો આવતાં તો એનાં કરતાં મૃત્યુ વધારે પસંદ કરવા લાયક છે. આપણે બધાં ભગવાનના જીવનમાં કેટલે સુધી ઊંડા જવા માગીએ છીએ તેનો ઊંડો ખ્યાલ પૂરેપૂરો આપણા દિલમાં આપણે જગાડવાનો છે. તે ખ્યાલ હજી આપણામાં જીવંતરૂપે બન્યો નથી. એવો ખ્યાલ જીવંતરૂપે હોય તો આપણે સર્વ વાતે નિર્ભય થઈ શકીએ. આપણને પછીથી ક્યાંયે ભય જેવું રહેતું નથી. એટલે એવો ખ્યાલ ઊંડે ઉતારવામાં આપણે એકબીજાને મદદમાં આવીએ તે ઘણું જરૂરનું છે. આ બાબતમાં આપણો એકબીજાનો અનુભવ આપણામાં શ્રદ્ધા વધારનારો, વિશ્વાસ વધારનારો અને પ્રભુમાં લગની લગાડનારો એકબીજાને નીવડ્યા કરે એ જરૂરનું

છે. જરૂરનું છે એટલું જ નહિ પરંતુ મહત્ત્વનું પણ છે. આપણે એકબીજાના સથવારારૂપ થઈ પડીએ, અને આપણા જીવનમાં એકબીજાની ઓથ રહે ('ઓથ' આધ્યાત્મિક અર્થમાં) એ બધું આપણને ઉપયોગી છે ખરું. તેવી જ રીતે આપણે એકબીજાના બેફામ વર્તનથી પણ ચેતતાં અને જાગતાં રહેવાનું છે. મનની મનમાં ભરાઈ રહેલી ઊંડામાં ઊંડી સૂક્ષ્મ લાલસાઓ ક્યારે કેવું જોમ પકડે છે, અને કેવું સ્વરૂપ લે છે, તેની હજી આપણને કશી ગતાગમ પડી નથી. એવી ગતાગમ પૂરેપૂરી ના જાગી હોય, ત્યાં સુધી આપણે સચેત રહીને જેટલું યોગ્ય રીતે તેની મર્યાદામાં હોય તેટલું અને તેવું વર્તન રાખીએ, તે સાધકને માટે ઘણું જરૂરનું છે. એક વખત આપણે આપણામાં સતત જાગ્રત અને સાવધાન રહી શકીએ એવી ટેવ જો પાડી શક્યા તો પછી આપણાં પાસાં પોબાર પડવાનાં છે. ભગવાનમાં આપણા જીવનને લય પમાડવાનો આપણો હેતુ કેમ કરીને જીવંત બને અને કેવી રીતે આપણી વૃત્તિઓ તેને મદદરૂપ થઈને વર્તી રહે, તે બધું વારે વારે આપણે ફરી ફરીને મનમાં અને ચિત્તમાં બુદ્ધિની મદદ લઈને ઘૂંટ્યા કરવાનું છે. તે વિના તેવું આપણામાં જામી શકવાનું નથી. પ્રિય...અને તમે અને આપણે બધાં આ બાબતમાં સ્વતંત્ર રીતે અને નોખી નોખી રીતે અને ઢબે ખૂબ ઊંડા ઊતરીએ અને આ બાબતને પૂરેપૂરી છણી લઈએ.

આનો આપણે ગંભીરપણે વિચાર કરી લેવો તો પડશે જ. મારા કાગળના ભાવાર્થ ઉપરથી આપણે બધાં આ બાબતમાં ઊંડા ઊતરીને આ બાબતમાં મને તેની ગંભીરતાનું જે ભાન

થયું છે, તે જો સમજી લઈશું તો આપણને ફાયદો થયા વિના રહેવાનો નથી.

વૃત્તિએ સૂક્ષ્મને પકડતાં શીખવાનું છે

જ્યારે આપણી વૃત્તિ સૂક્ષ્મને પકડતાં શીખી લેશે, ત્યાર પછી કશો વાંધો રહેશે નહિ, પરંતુ ત્યાં સુધી તો બધા વાંધા છે. સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ જુદાં જુદાં છે, અર્થમાં જુદાં છે, હકીકતમાં જુદાં છે, ભાવનામાં પણ જુદાં છે, અને વર્તનમાં પણ જુદાં છે અને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ પણ જુદાં છે, પરંતુ આપણે તો તે બંનેનો મેળ ખવરાવવો છે. આપણે સ્થૂળને સ્થૂળ રીતે જ પકડીએ છીએ. સ્થૂળમાં સૂક્ષ્મનો ભાવ અનુભવવાનું હજી આપણી બધાંની સમજમાં ઊતર્યું નથી. સ્થૂળને સૂક્ષ્મ રીતે વૃત્તિમાં લેવાથી (સ્વીકારવાથી) વૃત્તિમાં તેવો જ ભાવ જાગવાનો છે. એ રીતે તો આપણે વૃત્તિના ભાવ જેવા બનતા જઈશું. એટલે આપણે જો આપણા જીવનનો સૂક્ષ્મની ભાવનામાં વિકાસ કરવો હશે, તો આપણે સ્થૂળ અનુભવોમાં સૂક્ષ્મ ભાવ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે. એ જાતની સમજ પહેલાં પહેલાં તો બુદ્ધિથી આપણે આપણામાં ઉતારવી પડશે. બુદ્ધિથી તે સમજણમાં ઊતરી શકશે ખરી, પરંતુ તેને લાગણી અને ભાવનાના પ્રદેશમાં લઈ જઈને પોતાના વિકાસ માટેના અર્થવાણાં સૂચન મળ્યા કરે, અને અનુભવો તેવી રીતે આપણા હૃદયમાં અંકાય, તો એમ કરતાં કરતાં આપણને સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ ભાવ સમજાતો જશે અને તેનું રહસ્ય હૃદયમાં ઊતરવા માંડશે. સાધક માટે આ ખ્યાલ રાખવો બહુ જરૂરી છે. આ કાગળ માત્ર કોઈ એક કે બેને ઉદ્દેશીને લખેલો નથી, પણ આપણા બધાંને ઉદ્દેશીને

લખેલો છે એમ સમજવાનું છે. જે કામ આપણે કરવાનું છે, તેના પર જો સતત લક્ષ આપણે નહિ આપીએ, તો તેની યોગ્યતામાં અને તેના પરિણામરૂપે તે પૂરેપૂરું થઈ શકવાનું નથી. જે કરવાનું ધાર્યું છે, તે ધારણા વધારે ને વધારે પ્રાણવાળી આપણે બનાવવી પડશે. જો આપણી ભાવના માત્ર કલ્પનાની ભૂમિકા ઉપર એટલે કે ઉપરછલ્લી તરવરતી હશે, તો તેનાથી આપણું કામ સરવાનું નથી. આપણે એને ઊંડી ઉતારવી પડશે. વાસનાનો કંઈ એક પ્રકાર નથી, અને તેનું પ્રબળ જોર જ્યારે હોય છે, અને બાહ્યપણે બધી ઈંદ્રિયો જ્યારે નિશ્ચેષ્ટ અને નિષ્ક્રિય બનેલી હોય છે, ત્યારે તે ઈંદ્રિયોનાં મૂળ તેમાં ઊંડાં ઊતરે છે, અને બાહ્ય ઈંદ્રિયો નિશ્ચેષ્ટ અને નિષ્ક્રિય હોવા છતાં તેમની તેમની પ્રકૃતિના સ્વભાવ પ્રમાણે તેમનો અનુભવ ત્યાં તે તે લે છે. એટલે આપણી ધારણામાં અને આપણી એ બાબતની તમન્નામાં જેમ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈશું તેમ તેમ આપણી વૃત્તિઓ અંતર્મુખ થતી જવાની છે.

આપણા સંજોગોમાંથી વિકાસ સાધો

જે સ્થિતિમાં મુકાઈએ તે સ્થિતિમાં જ અને તે સ્થિતિમાંથી જ આપણે આપણો વિકાસ સાધવાનો છે. આપણી સાધનાના માર્ગમાં ‘ત્યાગ’ કે ‘બલિદાન’ કરવાપણું કશું જ નથી. આપણે તો આપણું બધું સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે. ‘સમર્પણ’ અને ‘બલિદાન’ની ભાવનામાં શબ્દો જોતાં કંઈ ઝાઝો ફેર નથી, પરંતુ બલિદાનનો રૂઢ અર્થ જુદી જાતનો છે. સમર્પણમાં જે તે બધું આપણે ઉમંગથી અને સહજપણે, સ્વાભાવિક રીતે કરવાનું છે, તેવું બલિદાનમાં નથી. સંસારનું કોઈ પણ ક્ષેત્ર એવું નથી

કે જ્યાં રહીને ભગવાનની સાધના ના થઈ શકે. સાધનાના જુદા જુદા વિભાગ પાડી શકાતા નથી. વિદ્વાનોએ અને શાસ્ત્રીઓએ જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ, ધ્યાનમાર્ગ અને કર્મમાર્ગ એવા ભેદ પાડ્યા છે, એ ભલે, પરંતુ તે તો સમજવા પૂરતા છે. બાકી, ખરી રીતે તેઓ એકબીજામાં સેળભેળ ભળેલા છે. કશું કશાથી તદ્દન નોખું નથી. ભગવાનની સાધના એટલે સંસારની સાથે જાણે કશી લેવાદેવા નહિ, એમ જે આપણા લોકોમાં માન્યતા છે, તે પણ બરાબર લાગતી નથી.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૬-૭-૧૯૪૨

પ્રિય સૌ. બહેન તથા ભાઈ,

લાગણીને સાધનામાં જોડી દો

આવી વેળાએ કે જ્યારે આવરણ ઢીલું થવાની તૈયારીમાં છે અથવા તો ઢીલું થવાની ક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ છે, ત્યારે આપણે હૃદયમાં ખૂબ ઊંડાણમાંથી આપણે સાધનાનાં કામે વળગી જઈએ અને તેમાં SINCERITY-સાફદિલી-વધાર્યા જ કરીએ, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને પ્રાણવાળાં બનાવીએ, તો બીજાં બધાં હૃદય ઉપરના પડોને ભેદી વળવાને એક જબરજસ્ત શક્તિ આપણામાં જરૂર ઉદ્ભવ પામશે અને એ શક્તિનો અનુભવ પણ આપણને જરૂર થશે. આપણા બધાંમાં આપણાં કાર્યને માટે લાગણીની જે જરૂર છે, તે લાગણીની ખામી હોવાથી, બીજાની લાગણીની અસર આપણા ઉપર થવા દેવી તે યોગ્ય છે, તેથી જ આપણે એકબીજાના કાગળમાંની એવી વ્યક્ત થયેલી ભાવનાને અનુભવીને ગળગળા થઈ જતા. તે ભૂમિકા થવાની જરૂર હતી.

જેમ એક માણસમાં બિલકુલ સ્વાદ ભોગવવાની શક્તિ જ ના હોય અને તે ગોતા જેવું રાંધેલું અનાજ પણ ખાય, પરંતુ એની સ્વાદની ઈંદ્રિય સૂક્ષ્મ થયેલી ના હોવાથી આવું ગોતા જેવું ખાધેલું તેને સાધનાની દૃષ્ટિએ કંઈ ખપમાં ના આવી શકે, પરંતુ જેની સ્વાદેન્દ્રિય એકવાર ખૂબ સૂક્ષ્મ થઈ હોય અને પછી તે ગમે તેવું ખાય, તો તે રચનાત્મક થયું ગણાય, તેવી રીતે હવે આપણી લાગણી વધી છે, તો કાગળમાંની એવી ભાવનાઓને વ્યક્ત થયેલી જોઈને આપણે જ્યારે ગળગળા થવાની લાગણી થાય, ત્યારે એને તેવી ભાવના દ્વારા વ્યક્ત કરી દેવી નહિ. પરંતુ નામસ્મરણ સાથે તે ભાવનાને ઊડિ ને ઊડિ ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો, તો લખાણનો ઊંડામાં ઊંડો સૂક્ષ્મ હેતુ પણ સમજાશે અને તેમાંથી લાગણી આપણામાં ઊંડી ઊતરશે.

લેખકની ભાવના

પ્રિય...! હુંયે હજી માટીનું પૂતળું છું. મને જીવનમાં જે અનુભવો પ્રભુએ કરાવ્યા છે, તે અનુભવોનો લાભ આપણા બધા મિત્રોને મળે તો મારાથી વધુ આનંદ બીજા કોને થાય ? તમે મારે અંગે જે બધું લખો છો, એમાં મહિમા કે જશ લેવા જેવું કશું હોય, તો જે જે લોકો એના પ્રત્યેનો પુરુષાર્થ કરે છે, તેને જ તે બધું મળી, અને તેમને પણ ભગવાન એવો જ અનુભવ કરાવવાનો છે, એવી દૃઢ પ્રતીતિ એમના હૃદયમાં ઊઠો !

મારી કલ્પના અને સમજબુદ્ધિ કેટલાક અનુભવોના આધારે જ્યાં સુધી જાય છે, ત્યાં સુધી આપણે બધાં સાથે ઊડીએ અને આપણે એક એવી શક્તિના વાતાવરણમાં રહીએ કે જેથી ભગવાનની કૃપાથી અને એણે કરાવેલા પુરુષાર્થથી નવા જન્મનું,

નવા જીવનનું, નવી સમજણનું, નવી સમજનું અને નવા અનુભવનું ઊંડું હૃદયસ્થ ભાન રાખીને આપણી આંતરિક શક્તિનાં દર્શન કરીએ અને એ અનુભવ દ્વારા આપણે આપણી જાતને સમજી શકીએ, ત્યારે જ આપણને આપણી સાચી સમજણ પડવાની છે, આપણું સ્વરૂપ સમજાવાનું છે, અને આપણે માત્ર માટીનાં પૂતળાં નથી, પરંતુ તેથી કંઈ ઓર જ છીએ તે જણાશે. આપણી હાલની સ્થિતિમાં પણ આપણને જે જે અનુભવો થાય, જે જે સમજણ આપણામાં પ્રગટે અને ઊતરે, તે બધા દ્વારા તે સ્થિતિને દઢ કરવાને આપણે ભગવાનની કૃપાથી મથ્યા કરીએ, અને એમ કરતાં કરતાં આપણે આપણી સમજણને ઊંડી ઉતારતાં જઈએ.

બધા જ સંબંધો ચેતનાના વિકાસ કાજે

આપણે અરસપરસનો સંબંધ-પછી તે સ્થૂળ હોય કે સૂક્ષ્મ હોય-એટલા જ માટે રાખવાનો છે, કે તેનાથી કરીને આપણી આંતરિક ભાવનાનો હંમેશાં વિકાસ થતો રહે. પતિપત્નીનો સંબંધ પણ વાસનાઓનું SUBLIMATION-ઉર્ધ્વીકરણ કરવા માટે છે. જે વ્યક્તિમાં આપણને પૂજ્ય બુદ્ધિ હોય, ખૂબ ખૂબ આદરભાવ હોય અને અપાર ભક્તિ હોય, તેની સાથે અત્યંત ઉત્કટ ચેતનાભાવ રાખીને સાધનાની દૃષ્ટિએ જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સંબંધ હોય તો તે આવકારદાયક છે. એ વૃત્તિ રાખીને કે એ વૃત્તિએ જે સંબંધ હોય, તેથી જે અનુભવ થાય તેનાથી લાભ થાય છે કે નહિ તે પૂરેપૂરું આંખ અને મન ઉઘાડું રાખીને સાધક જુએ, સમજે, વિચારે અને અનુભવે. પ્રત્યેક સંબંધ આપણી આંતરિક ચેતનાને જીવતીજાગતી રાખવાને કાજે છે,

પછી તે વ્યાવહારિક હોય, સાત્ત્વિક હોય કે આધ્યાત્મિક હોય, એવો જ્ઞાનપૂર્વકનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ દરેક સાધકે અંતરમાં રાખવો ઘટે છે. સંબંધનો સંપર્ક **જીવને જીવદશામાં** પ્રેરે છે, કે આત્મદશામાં પ્રેરે છે, એ એણે દરેક પ્રસંગે વિચારવું ઘટે. જ્યાં સુધી જગત અને વહેવારમાં છીએ, ત્યાં સુધી સંબંધ હોવાનો અને રહેવાનો, પણ સંબંધમાં અને સંપર્કમાં આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહંકાર કેવા પ્રકારનાં રહે છે, તેનું આપણે તટસ્થતાપૂર્વક પૃથક્કરણ કરતાં રહેવું પડશે. આપણે આંધળા થયે નહિ પાલવે, કે આવરાઈ ગયે પણ નહિ પાલવે. આપણી શ્રદ્ધા, આપણી બુદ્ધિને પ્રજ્ઞાયક્ષુ પ્રેરાવે એવા પ્રકારની બની જાય કે પ્રગટી જાય, એ પ્રત્યેક સાધકનું પ્રથમ આંતરિક કર્તવ્ય છે. એવી પ્રજ્ઞાપૂર્વકની શ્રદ્ધા ખીલ્યા વિના સંસાર-વહેરવારના સંબંધમાં અને સંપર્કમાં આપણે યોગ્ય રીતે જીવી શકવાનાં નથી, તે પરત્વેનું જીવતુંજાગતું ભાન આપણે કેળવી લેવું પડશે.

આપણે બધાંએ આપસમાં પણ સાધનાની દૃષ્ટિએ જ સંબંધ રાખવાનો છે, પરંતુ કોઈ કોઈ વાર જે એક પ્રકારની ભાવનાત્મક ઉત્તેજના જાગે છે, તેમાં ડૂબી જવાય તો તે પણ યોગ્ય નથી. સાધનાની દૃષ્ટિએ એટલે કે ભગવાનની ઉપાસનાની દૃષ્ટિએ જ આપણા સંબંધો રહેવા ઘટે. આપણે આ બાબતમાં અનુભવ કરીને જાતે જ્ઞાન મેળવીએ તો મને ખૂબ આનંદ થશે. માત્ર તેમાં ક્યાંયે આપણે ભેરવાઈ ના પડીએ તેનો ખ્યાલ રાખવાનો છે. ધ્યાનમાં કે ત્રાટકમાં જેમ સ્થિર વૃત્તિ રાખીને કરીએ છીએ, તેમ તેવો સંબંધ રાખવાનો છે. તે સંબંધ પવિત્ર

સંબંધ છે અને અત્યંત ઉચ્ચ ભૂમિકાને રચવાની શક્તિવાળો છે, તે જાણશો. બાળકના હાથમાં હીરો આવે અને તે જેમ ફેંકી દે, તેમ આ બાબતમાં આપણે કશું કરવાનું નથી, એનો ખ્યાલ ઊંડો ઉતારજો.

પતિપત્નીનો સંબંધ

‘પતિપત્નીનો સંબંધ એટલે વિષયવાસનાનો ઉપભોગ’ એમ સાધક માટે નથી. વિષયવાસનાનો ઉપભોગ તો આપણે માટે ઊંડી ખીણમાં પડવા જેવું છે. તેવી જ રીતે તેનાથી ભડકતા રહીને તેનાથી દૂર ભાગવાનું પણ નથી. મળેલી પરિસ્થિતિ આપણા કલ્યાણ માટે છે, અને આપણી સાધના માટે છે, એ હકીકત ભલે આપણી સમજણમાં ઊતરી હોય, પણ તેને જ્યાં સુધી અનુભવરૂપે આપણે સમજી શક્યાં નથી, ત્યાં સુધી તે પરિસ્થિતિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકીશું નહિ, ઊલટો અવળો ઉપયોગ આપણે કરીશું અને ગાંઠનું ગોપીચંદન ખોઈ બેસીશું તે વાત જુદી.

વળી, ધ્યાન કે ત્રાટકની જેમ અમુક નિશ્ચિત વખતે અને અમુક નિશ્ચિત સમયના અંતર સુધી, પોણો કલાક કે કલાક સુધી પ્રાર્થનાનો માત્ર સાધનાની દૃષ્ટિએ ઉપયોગ કર્યા કરશો.

સરળપણે વહેતી વૃત્તિઓ રાખો

આપણે જે વસ્તુ-સિદ્ધાંત, સમજણ, સમજ કે અનુભવને પકડીએ તેને એવા આગ્રહ કે જોરથી ના પકડવી, કે જેથી કરીને આપણા સંબંધ સાથેની વ્યક્તિઓમાં તેનો વિરોધાત્મક ભાસ ઊપજે. આપણી સાધનાની વૃત્તિમાં પણ આપણે હૃદયને સરળપણે વહેતું કરવાનું છે.

ગુરુ પ્રત્યે કેવો ભાવ રહેવો ઘટે

ભાવદર્શન આપણી વચ્ચેના સંબંધના વિકાસને માટે ઘણું જરૂરનું છે. ગુરુ, શિષ્ય પ્રત્યે જે ભાવના રાખ્યા કરતા હોય, કે વિચારનાં જે મોજાં મોકલતા હોય, તેને ત્યારે જ શિષ્ય ઝીલી શકે, કે જ્યારે ગુરુની સાથે તેનું દિલ એકભાવે રમતું હોય, તેને ગુરુમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા વિશ્વાસ હોય. તેનું હૃદય ગુરુ-મુખી હોય અને ગુરુની ચેતના તેનામાં ખૂબ ભાવપૂર્વક આખો વખત રહેતી હોય અને ખાસ કરીને રાત્રે. વળી, ખરી હકીકત તો એ છે, કે ગુરુ જે રીતે શિષ્યને ઘડવા માગે છે, તે રીતે ઘડાવાની શિષ્યની ખૂબ તૈયારી હોય, એટલું જ નહિ પણ તે માટે તેને દિલમાં ઉમળકો અને આનંદ હોય. આ તો આદર્શની વાત કરી છે. એકદમ આપણામાં કંઈ એવી વૃત્તિ થઈ ના જાય, પરંતુ આપણે તેવી જાતની સમજણ રાખીને તેવી વૃત્તિ કેળવ્યા કરીએ અને તેવી જાતનું શ્રદ્ધાળુ અંતર્મુખપણું સેવીએ, તો આપણને ઘણો લાભ થવા સંભવ રહે છે. વળી, આગળ બતાવ્યું છે તેમ પ્રેમભક્તિપૂર્વક અંતરમાં અંતરથી રહી શકાય, તો જ ગુરુની કલ્યાણભાવના ફળવાનો સંભવ ઘણો રહે છે, અને શિષ્યને આગળ ને આગળ વધતો જોઈને ગુરુના હૃદયમાં ઘણો ઉત્સાહ આવે છે. બાળકને જેમ બોલતાં શીખતું જોઈને અને ચાલતાં શીખતું જોઈને માને આનંદ થાય છે, તેવું પેલાને થાય છે. માની ભાવનામાં તો થોડે ઘણે અંશે સ્થૂળ ભાવના ભળેલી છે, પણ ગુરુની બાબતમાં તેવું નથી. એને તો માત્ર પોતાના અનુભવોથી જે શક્તિ પોતાનામાં જાગેલી છે, તે શક્તિથી જે કંઈ કાર્ય થવાનું હોય છે, તે થયા જાય છે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ

એને થાય છે, અને એથી ભગવાનના સચરાચરપણાનો વધારે ને વધારે ચેતનાભાવ પ્રગટતો રહે છે.

આમ, આપણને તો લાભ થાય છે જ, પણ તેની સાથે આપણે બીજાના જીવનને પણ ઘણા ઉપયોગી થઈ પડીએ છીએ, પણ આટલું જ થતું નથી. જેના જેના સંબંધમાં આપણે આવીએ છીએ, તેને પણ જાણેઅજાણે અસર થયા વગર રહેતી નથી. અહીં ‘અસર’નો માત્ર આધ્યાત્મિક વલણ થાય એટલો જ અર્થ નથી લેવાનો, પરંતુ તેના સંકુચિત માનસ ઉપર જરૂર કંઈ ને કંઈ અસર થાય છે જ, અને તેનામાં થોડું ઘણું પણ ભલું અને ઉદાર દૃષ્ટિબિંદુ કંઈક અંશે જન્મે છે. એટલે આપણા તેવા વલણથી આપણને તો કશું નુકસાન જવાનું નથી, પણ ગુરુ પણ સાધનરૂપે છે અને તે સચરાચર ચેતનતત્ત્વની પ્રાપ્તિને માટે છે, તેવો ખ્યાલ મુખ્યત્વે રાખીને તેનો ઉપયોગ કર્યા કરવાનો છે.

ગીતાનો ‘પરિત્યાગ’ સ્થૂળ અર્થનો નથી

પૂજ્ય...વડીલ સાથે આ વખતે ઘણી રસભરી વાતો થઈ. તેઓ તો ઘણાં શાસ્ત્રો ભણેલા છે, અને તે બાબતનું તેમને ઘણું સારું જ્ઞાન છે. એટલે સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ । એ શ્લોકનો અર્થ એમણે વિદ્વાનોની ટીકા પ્રમાણે-ખાસ કરીને ટિળક મહારાજની ટીકા પ્રમાણે કર્યો. પણ તે અર્થ બંધબેસતો નથી એમ એમને સમજાવ્યું, કારણ કે આખી ‘ગીતા’ની અંદર ક્યાંયે કોઈ પણ સ્થિતિમાંથી આપણે ભાગી જવાનું કહ્યું નથી, પરંતુ તે પરિસ્થિતિમાં રહીને આપણે ભાગે આવેલું કર્તવ્ય કર્યા કરીને, આપણે આપણો વિકાસ સાધવાનો છે એમ જણાવ્યું

છે. એટલે કર્મ કરવાં ખરાં, પરંતુ તે કર્મમાં આપણે રસ રાખવો નહિ. એટલે જેમ અર્જુનને તેની સ્થિતિમાં રહીને કર્તવ્યપાલન કરવાનું કહ્યું છે, તેમ જ આ શ્લોકમાં સૂચવ્યું છે. અનેક વિદ્વાનોએ અને બીજા ‘ગીતા’ના ટીકાકારોએ એવો અર્થ બેસાડ્યો છે, કે પિતાપુત્ર તરીકેના ધર્મો, પતિપત્નીના ધર્મો, માતાપુત્રના ધર્મો, એવા જે અનેક સાંસારિક ધર્મો છે, તેમનો ત્યાગ કરીને મને એકલાને શરણે આવ, પરંતુ કર્તવ્યના પંથમાં રહીને જ સર્વ કંઈ કર્યા કરવાનું આખી ગીતાજીનું વલણ છે, એટલે એવા આખાં વલણથી વિરુદ્ધનો કોઈ અર્થ આપણે તેના કોઈ એક સૂત્રમાંથી કાઢી શકીએ નહિ, તેવી જ રીતે આખીયે ગીતાજીમાં ક્યાંયે સાંપ્રદાયિક ધર્મની વાત આવતી નથી, એટલે તે અર્થ પણ આપણે કાઢી શકતા નથી. એમ કરતાં કરતાં આખરે મેં તમને જે અર્થ સમજાવ્યો છે, તે અર્થની વાત કરી. તે વાત એમને સમજાઈ તો ખરી, પરંતુ એવા બધાંયે મહાન ટીકાકારોથી પણ આગળ જતી આવી વાત એમને ગળે પૂરેપૂરી ઊતરી શકી નહિ. તે બધાંય ટીકાકારોનો અર્થ યોગ્ય નથી, એ વાત તો એમને ગળે ઊતરી, પરંતુ તેમના શાસ્ત્ર પ્રત્યેના આગ્રહની વૃત્તિ અને છાપ એટલી ઊંડી છે, કે તદ્દન નવો અર્થ સ્વીકારવાનું એમને માટે અઘરું થઈ પડે એવો સંભવ હોય ખરો. એટલે આપણે શાસ્ત્ર નથી ભાણ્યાં એ બહુ સારી વાત છે. તેમ જ તેમણે ‘નાદબ્રહ્મ’ની વાત કરી, પણ તે સ્થિતિ કંઈ સર્વોપરી નથી. તે બાબતમાં તારીખ ૧૯મીના કાગળમાં જે તમને લખ્યું છે, તે વાત સમજાવી, તથા તેમણે જિજ્ઞાસુ દિલ બતાવવાથી આપણી ધ્યાનની વાત પણ કરી,

અને એક વિચારની સાથે બીજા વિચારને નહિ જોડવો અને એમ સાંકળ નહિ બનાવવી તે રીત પણ સમજાવી. એ તો એમને ઘણી જ ગમી.

પ્રત્યક્ષ સ્થૂળ કરતાં સૂક્ષ્મ સંબંધ ચડે

શહેર તો મારું પિયેર છે. ત્યાં જઈને સંપૂર્ણ આરામ લેવો છે, જોકે કોઈ ઠેકાણે કશું કરતો નથી અને કાદવની અંદર ભેંશ જેમ પડી રહે તેમ પડવો રહું છું અને કંઈ કશું કરવાનું હોતું નથી, પણ ત્યાં જઈશ ત્યારે ખાસ વધારે આરામ લઈશ, એટલે કાગળની આશા રાખશો નહિ. આપણાં બધાં કામમાં સાવધાનપણે આપણે વર્તીશું, તો તે બધું કાગળ લખવા બરાબર જ છે.

સમાજમાં પ્રતિષ્ઠાનો સંકોચ દૂર કરો

અમે એકવાર તે બાજુ જવાનું દિલમાં થવાથી જતા હતા ત્યાં પ્રાર્થનાસમાજ આગળથી પૂજ્ય મોટા ભાઈને જોરથી બૂમ મારી. હજી કદાચ તમને એવી જોરથી બૂમ મારતાં સંકોચ થાય. એકાંતમાં તો બૂમ મારો, પરંતુ ભરબજારમાં કે બધાંના દેખતાં તેમ કરતાં આપણને સંકોચ થાય છે, તે પણ નીકળી જવો જોઈએ. સમાજના વાતાવરણની અસરથી ઉપરવટ જવાને માટે તેવો પ્રયોગ કરવાની ઘણી જરૂર છે. તે પણ એક પ્રકારની સાધના જ છે. એ કંઈ માત્ર ઘેલછાનું સ્વરૂપ નથી, પણ જ્ઞાનપૂર્વક એ કરવાનું છે.

એકાગ્ર તેમ જ સર્વગ્રાહી દૃષ્ટિ કેળવો

આપણે આપણાં કામમાં મગ્યાં રહીએ અને તેમાં જ તલ્લીનતા વધે, એ જેટલું જરૂરનું છે, તેટલું જ આપણી

ચોમેરની સમજણ વધે અને તે પ્રમાણે આપણે અનુભવમાં ઊંડા અને ઊંડા ઊતરીને પ્રત્યક્ષપણે જ્ઞાનને પામીએ અને તેમ થતું જાય, ત્યારે જ આપણને આપણા આધ્યાત્મિક જીવનમાં આહ્લાદ મળ્યા કરે.

અનુકૂળ પતિપત્નીની ભારે મદદ

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિના વિકાસમાં પતિને પત્ની અનુકૂળ હોય, તો એ એક મોટામાં મોટી ભગવાનની કૃપા ગણાય છે, અને તો જ સાધકને ઘણી સરળતા થઈ પડે છે. યોગની પરિભાષામાં જેને ‘ઊર્ધ્વરેતસ’ કહે છે, એટલે કે જેની વાસનાનું પૂરેપૂરું sublimation-ઉત્કૃષ્ટ રૂપાંતર થતું હોય, તેવા થવાનું હોય છે. તેવી પત્ની તેમ જ પતિ આધ્યાત્મિક જીવનની ધગશવાળાં હોય અને તમન્નાવાળાં હોય, તો અરસપરસને આ માર્ગમાં ઘણી જ મદદ મળે છે. આપણે આ બાબતમાં જે સાધના કરવાની છે, તે એક પરમ પવિત્ર, મંગળ અને દિવ્ય સાધના છે, એનો ખ્યાલ આપણે બધાંએ રાખવાનો છે. એ વિશેનો ખ્યાલ જેટલો ઊંચો આપણા દિલમાં રહે, સમજાય અને અંતરમાં ઊતરે તેટલો આપણને વધારે મદદકર્તા થઈ પડશે.

પત્ની પ્રત્યે વલણ

પત્ની એ ગધાવૈતરું કરનારી ગુલામડી છે, અથવા તો એક વડીલના શબ્દોમાં ‘She has always been considered a cattle by all nations of the world.’ (દુનિયાની બધી પ્રજાઓ તેને એક ઢોર જેવી જીવતી મિલકત ગણતી આવી છે.) તેવું હકીકતમાં નથી. આપણામાં તો તેના પ્રત્યે ખૂબ આદરભાવ,

પૂજ્યભાવ અને માનની વૃત્તિ દિવસે દિવસે વધવી જોઈશે, તો જ તેનો સત્કાર્યમાં ઉપયોગ થઈ શકશે, અને આપણે અરસપરસ એકબીજાના યોગની ભાવનાને યોગ્ય સાધક બની શકીશું. પત્નીની મદદ આ જીવનમાં કેટલી બધી કીમતી છે, (જો તેઓ આધ્યાત્મિક જીવનને સંપૂર્ણપણે સ્વીકારી લે તો જ) તે આપણને અનુભવે જરૂર સમજાવાનું છે. એમણે પણ તમારી પ્રત્યે ખૂબ જ આદરભાવ, પૂજ્યભાવ અને પ્રેમ તથા માનની વૃત્તિ કેળવવી પડશે. એમણે એમના થરોને ઉથલાવી ઉથલાવીને તપાસવા પડશે. આધ્યાત્મિક જીવનને જે જે કંઈ બંધનકારક લાગે એવું હોય તે બધું ભગવાનને સમર્પણ કરી દઈને, તેમાંથી સતત વિમુખ સાધકે બનતા રહેવું જોઈશે. એવી બાબતમાં આપણું અજ્ઞાનપણું ઘણું સાલવું જોઈએ. આપણા ઊર્ધ્વગામી જીવનમાર્ગમાં જે જે વૃત્તિઓ નડતી હોય અથવા તો આડખીલીરૂપ હોય તેનું દર્શન સાધકને થતું રહેવું જોઈએ. હવે, સૌ...બહેનમાં પણ સમજણ વધારે આવતી જાય છે, એ એમના કાગળો ઉપરથી પણ સમજાય છે, એટલે આપણે તેમની પ્રત્યે ખૂબ સહાનુભૂતિ રાખીને, ખૂબ પ્રેમ કરીને તેમને ઉપર લાવવાને કેળવ્યા કરવાનું છે.

ભાવના જ કામ કરે છે

હું તમારા માટે કે કોઈના માટે બહુ કરું છું. એવી ભાવના કૃપા કરીને રાખશો નહિ. એક રીતે કહું તો મારાથી કશું થતું નથી. જો કંઈ થતું હોય, તો હૃદયની અંદર જે ભાવના પ્રચંડપણે જાગ્રત રહે છે, તે ભાવના કર્તવ્યના પંથમાં આપણને દોર્યા કરે છે. સતત અભ્યાસ આપણને ઘડે છે, અને આપણામાં ઊંડી

સમજ શક્તિ પ્રેરે છે. એટલે જો કંઈ ખૂબી હોય તો તે આપણી પ્રયંડ ભાવનાની અને આપણા પુરુષાર્થની છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૩-૭-૧૯૪૨

ઘણું વહાલાં સૌ...બહેન તથા... ભાઈ,

યોગ્ય વિચારોથી અહમ્ જાય છે

આપણે બીજાને વિશે અન્યથાપણે કંઈ ધારીએ છીએ, તો આપણે પોતાનામાં એ વૃત્તિનાં બીજ વાવીએ છીએ. વળી, સાધનામાં પણ આપણે તેવી ભાવના ફેંકીએ છીએ અને તેનામાં તે રૂપે પ્રગટીએ છીએ. એવું જેમ આપણા રોજના વહેવાર વિશે છે, તેવું જ સૂક્ષ્મ વિચારો વિશે પણ છે. આપણા વિચારો, વહેવારને બીજાં બધાં કર્મો જો આપણે સમર્પણ ભાવે કરીએ, શરણભાવ કેળવ્યા કરીને કરીએ, તો એમાંથી આપણો બધો જીવભાવ નીકળી જવાનો છે, આપણું અહમ્પણું કશું રહેવાનું નથી-જેમ મુનીમ શેઠને માટે ધંધો કરે છે, પણ લાખોની ખોટ કે નુકસાનથી તેને કશું લાગતું વળગતું નથી તેમ આપણાં વિચારો અને કામોની અસર આપણા ઉપર ભારે હોય છે. વિચારો ના થાય એ ઉત્તમ છે, પણ કોઈ તામસ કે જડતાભરી પ્રકૃતિવાળાને વિચાર નહિ થાય તો તે સારું નથી. જેનામાં રજસ પ્રકૃતિ છે, તેનામાં તો વિચારો થવાના જ. સત્વગુણ પ્રધાન પ્રકૃતિવાળાને વિચારમાં સ્થિરપણું હશે. એનામાં ડોલન નહિ હોય, યદ્વાતદ્વાપણું ના હોય. આપણા વિચારો આપણને ઘેરે છે, એટલે અંતર્મુખી, એકલીનતાયુક્ત વિચારો રહે તે જરૂરનું છે. વિચારોની સાંકળ આપણે કદી ના જોડ્યા કરવી, એ કહેલું

તો અનેક વાર છે, છતાં અભ્યાસ એનો એ રહે તે માટે એમાં પુનરુક્તિદોષ નથી આવતો. એ અભ્યાસ આપણે રાખ્યા જ કરવો.

ઈચ્છાશક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ

વળી, આપણી ઈચ્છાશક્તિને વૃત્તિની ઉપર જવામાં ઉપયોગમાં લાવ્યા કરવી, અને તે બધું ભગવાનની કૃપાથી જ થાય છે એમ હૃદયથી ધાર્યા કરવું, અને વધારે કૃપા માગવાને માટે કે ઉદ્ભાવવાને માટે કે અવતરણ થવાને માટે હૃદયથી પ્રાર્થના કર્યા કરવી. આપણા અરસપરસનાં હૃદયનો પ્રેમભાવ આપણા અરસપરસનાં હૃદયની ભાવનાથી આપણને ભીનાં રાખે છે-(આ લખતો હતો તે વેળાએ તમારો તાર તા. ૧૨ મીને ૧૨ વાગ્યે કરેલો મળ્યો છે : ‘તમારો કાગળ રણમાં વરસાદરૂપ થયો છે. બધાંને પ્રેમ તથા પ્રણામ.’) સાચે જ હકીકતરૂપે આ રણમાં કોઈ સાલ ના વરસેલો એવો વરસાદ પડ્યો છે. કરાંચીમાં કોઈ આવું ચોમાસું હતું નહિ, પણ તમે જે કહેવા માગો છો તે જુદું છે. એ બધો પ્રતાપ તમારા હૃદયની ભાવનાનો છે, અને એનાથી કંઈ વિશેષ હોય તો તે પરમ કૃપાળુનો છે.

ઈચ્છા કેમ ના રાખવી

કોઈ વિશે કે કશા વિશે, કશી પણ આશા, તૃષ્ણા કે વિચારો આપણે કરવાં નહિ કે રાખવાં નહિ. જેમ શબ્દના-અવાજનાં મોજાં વાતાવરણમાં ફેલાઈ જાય, એ સિદ્ધ હકીકત છે, એમ વિચારનાં પણ મોજાં થાય છે અને તે વાતાવરણમાં ફેલાય છે. જગતના અનેક લોક જે આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણાના

વિચારો કર્યા કરે છે, એના વાતાવરણમાં આપણાં મોજાં પણ ભેગાં મળે છે, અને બીજાની આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણામાં આપણે ગાઢતા કે ઉમેરો કર્યા કરીએ છીએ. વળી, એનો પડઘો આપણામાં પડે છે, કારણ કે આપણે આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણાવાળા વિચારો સેવતા હોવાથી, એ વાતાવરણનું આપણે કેંદ્ર બની જઈએ છીએ. બીજી રીતે વિચારીએ તો જે આશા, ઈચ્છા કે તૃષ્ણા આપણે રાખીએ (દા.ત., ધનનું, વૈભવનું કે વિલાસનું સુખ મળે) તે બધું એક રીતે તો જડ છે, એટલે એ પોતે તો એવા વિચારો કરતું ના હોવાથી આપણા વિચારોનું કેંદ્ર બની શકતું નથી, તેથી આપણી આશા, ઈચ્છા કે તૃષ્ણા વગેરેનાં મોજાં ત્યાં ઝિલાઈ જતાં ના હોવાથી પાછાં આપણામાં ફરે છે, અને એનો વેગ ઘણો વધારે છે. એટલે એક વખત જે આશા, ઈચ્છા કે તૃષ્ણા આપણે ઊભી કરી, તે તો વધ્યે જ જવાની અને આપણને બાધક નીવડવાની. એટલે સાધકે તો કશી કોઈ જાતની આશા, તૃષ્ણા કરવાની નથી.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૧૪-૭-૧૯૪૨

(શિખરિણી-મંદાકાંતા)

અવજ્ઞા કોઈની કદી ન કરવી કોઈ વેળા કદાપિ,
અવજ્ઞા પામો છો અવર જનથી તેથી તો આપ પોતે,
ધર્યે ખોટું નાણું અવર કરમાં પાછું પોતે ફરે છે,
બીજાને જે આપો તમ હૃદયમાં આપમેળે ફળે તે.

* * *

વધે છે હૈયામાં સમજણ ઊંડી તેમ રૂપાંતરો તે
-થતાં રૂહે છે, જોજો અનુભવ કરી આપમેળે તમો તે,
પહેલાંની જેવી સમજણ હતી તે થકી સાવ નોખું,
હાવાં તો દેખો છો, સમજણ પરે ઉપર આધાર ત્યાં સૌ.

* * *

જગે સારુંખોટું અનુભવ કરીને તોળીને ઉર જોવું,
અને તેનેયે તે મનથી પકડી રાખવું આગ્રહે ના,
હશે તેનાથીયે પર પણ કશું સત્ય નિરાવલંબી,
ગ્રહેવાને એને હૃદય રહેવું ઢીલું, શ્રદ્ધાળુ, ખંતી.
(મંદાકાંતા)

ઈંદ્રિયોના અનુભવ થકી દોરવાઈ ન જાવું,
ઈંદ્રિયોના અનુભવમહીં એકમેળે ન થાવું,
ઈંદ્રિયોના અનુભવરૂપે કો રીતે ના તણાવું,
ઈંદ્રિયોના સ્થૂળ સ્વરૂપથી આપણે જુદું રે'વું.

* * *

ઈંદ્રિયોની સમજણ થકી ટેવ જેવી પડેલી,
તેથી ઊંધો અનુભવતણો લાભ લેવો રહ્યો છે,
ઈંદ્રિયોથી અલગપણું જો આપણે ઠેરવીશું,
એવો ઊંડો અનુભવ થતાં આપ પોતે જણાશું.

* * *

ઈંદ્રિયો સૌ મન, ચિત્ત બધાં આપણાં સાધનો છે,
એ સૌને તે હૃદ પકડથી આપણે લાવવાં છે,
કેવો દોરે વિણ પગ છતાં સાપ ભારે ગતિએ !
ઈંદ્રિયોનું સ્થૂળ ત્યમ બધું સૂક્ષ્મ ઉદ્ભાવવાને.

* * *

બુદ્ધિની તે સમજણ થકી ખાલી કાંઈ ન પામો,
જે કેં આવે સમજણમહીં ઉર ઊંડું ઉતારો,
લેવા એવો અનુભવ ઊંડો ઉર એકાગ્ર રૈ'ને,
મંડ્યા રૂહેવું સતત હૃદયે ને ઊંડો લાભ લેવો.

* * *

વેપારે તો જ્યમ ધન થકી લાભ શો મેળવાયે !
બુદ્ધિ સાથે પણ નવ હશે યોગ્ય, તો ના ફવાયે,
ઈંદ્રિયો સૌ મન, ચિત્ત બધાં, બુદ્ધિ એવી રીતે છે,
જેવું વાળ્યા સતત કરશો તેવું પામી શકાશે.

* * *

ઈંદ્રિયો ને મન, ચિત્ત બધાં બુદ્ધિ સૌ શક્તિરૂપે,
જેવું લેવા હૃદય ધરશો કામ તે તેવું દેશે,
લેવા ધાર્યું કંઈક પણ હો કામ, તેમાં પરોવી
-રાખી સૌને સતત હૃદયે કામ તે પાર પાડો.

* * *

ખાલી ખાલી સમજણ વધે બુદ્ધિની એકલી તે
-ઈંદ્રિયોની પકડમહીં તે આવતાં, કામ ના'વે,
કાચી માટીતણી બની ભલે આકૃતિ, પાણી લાગ્યે
-માટીરૂપે ફરી થઈ જશે એવી ને એવી પોતે.

* * *

કોઈનીયે સમજણ ઊંડી જોઈ, ના ભેળવાવું,
'શો થાયે છે અનુભવ ઊંડો, શો મળે લાભ' જોવું,
બુદ્ધિની તે સમજણ વધ્યે લાગણી, ભાવના સૌ
-પરોવેલી તેમાં નિજ હૃદયથી રાખીને કામ લેવું.

વૃત્તિ સાથે કદી ન બનવું એકરૂપે હૃદયથી,
પોતે રહેવું અલગ થઈને વૃત્તિનું જોશ જાગ્યે,
વૃત્તિનું તે શૂર મન ચડ્યે કામ એનાથી લેવું,
તો વૃત્તિનું સ્થૂળપણું જશે સૂક્ષ્મ પાસું રહેશે.

* * *

ભીના રહેવું નિજ હૃદયમાં પ્રેમનો ભાવ રાખી,
રાખી લેવું જકડી કહીંચે ઉરને ના કશાથી,
જે જે થાયે મન પર કશી છાપ, રહેવા ન દેશો,
એ સૌ થાશે હૃદય સ્મરણો, ખૂબ એકાગ્ર રહેશો.

(શિખરિણી-મંદાકાંતા)

ઘડાવાને ઈચ્છો, સરળપણું ત્યાં રાખવું ઉરમાં ને
-ઘડાવાને માટે નિજ પર થકી સર્વ કાબૂ ઘટાડો,
વિશે જેને ઊંડી હૃદ થઈ પૂરી ખાતરી એકવાર,
તમારા હૈયાના ઝણઝણ થતા તાર ત્યાં સાંધી રાખો.

(મંદાકાંતા)

ઊંડું ઊંડું હૃદય વરતી આપણે તો રહેવું,
જે જે કેં સૌ જગમહીં મળ્યું વાપરો શીખવા તે,
દૃષ્ટિ વૃત્તિ સતત હૃદયના ધ્યેયમાં રાખી રહેવું,
બીજી એના વગર મનમાં કેં ન પ્રવૃત્તિ ટેવો.

(શિખરિણી-મંદાકાંતા)

ભલે જે જે કાંઈ જગત કરતાં હો તમે તે બધુંયે
-કરો એવી રીતે કશુંયે હૃદયે વિણ આપ્યા મહત્ત્વ,
કરો જે જે તેથી નિજ હૃદયની ભાવનાને વધારે,
કરો જે જે તેથી નિજ હૃદયની તે તમન્ના વધારો.

તમારી જિજ્ઞાસા ધગધગ બની કર્મમાં સૌ પ્રવેશો,
તમન્ના જાગેલી સતત હૃદયે કામમાં સૌ લગાડો,
બધી વૃત્તિઓને નિજ મનતણી ઊર્ધ્વગામી કરીને
-સદા જોડો એને પ્રિયતમતણું ભાન સ્ફુરાવવાને.
(મંદાકાંતા)

લાગી રૂહેવું સતત સ્મરણે ચિત્ત હૈયે લગાડી,
ને એ ધૂને જીવન નિજનું સૌ ઉકેલ્યા કરો ને,
જે કેં થાયે ચરણકમળે અર્પતાં પ્રેમથી રૂહો,
એ વહાલામાં રત થઈ જવા ઝંખતાં ઊંડું રૂહેજો.
* * *

વૃત્તિઓની જકડમહીં તે આપણે આવવું ના,
વૃત્તિઓને વશ થઈ જઈ કાર્ય કોઈ કરો ના,
વૃત્તિઓને સમ થઈ જતાં વૃત્તિરૂપે થવાશે,
વૃત્તિ સાથે રહી પણ સદા આપણે શેઠ રૂહેવું.
(શિખરિણી-મંદાકાંતા)

થતું જે જે કેં સૌ નિજથી બનતું તે કર્યા સૌ કરીને
-રૂહેવું પોતામાં, અવર કહીયે લક્ષ જાવા ન દેશો,
વિચારો જે આવે મન થકી તહીં સાંકળે જોડવા ના,
વહેવા દો એને જ્યમ જળ વહી જાય પોતાની મેળે.
* * *

વિચારી જે લીધું ડગલું, પછી ત્યાં ઉર ડૂહોળાવવું ના,
વિચાર તે વિશે કંઈ પણ કશા ઊઠવા દો ન ચિત્તે,
થશે થૈ થૈ શું તે ? હૃદય બનવું સાવ નિશ્ચિત પોતે,
કર્યે જાવું ખંતે સ્મરણ કરીને પ્રેમથી કર્મ જે તે.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૧૯-૭-૧૯૪૨

રખે ભેરવાઈ પડીએ !

હમણાં તમે ત્યાં જ રહેશો તે પણ એક મહાન તાલીમનો પ્રસંગ આવવાનો છે, અને તેથી તે જરૂરી પણ છે. આપણે જે ઘટમાળમાંથી નીકળી ચૂકવાની તૈયારીમાં છીએ, તે ઘટમાળ પછી આપણને વળગતી તો નથીને, તે પણ પૂરું સમજી લેવાનું છે. આનો અર્થ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ રીતે એનાં બેત્રણ aspects લક્ષણમાં થાય છે, તે માટે પૂરતો ઊંડો વિચાર કરીને મનમાં સમજવાનો પ્રયત્ન કરશો.

આપણે કશું ઘણા વખતને માટે નક્કી ના કરી રાખવું. જેમ વહ્યા જવાય તેમ વહ્યા કરવાનું આપણે રાખવાનું છે.

ગુરુ પણ સાધન છે

ગુરુ પણ સાધનરૂપ છે. એનું મહત્ત્વ હોય તો તે સાધન પૂરતું જ છે. એને-એ સાધનને-ઘટતું અને જરૂર જેટલું અને યોગ્ય મહત્ત્વ હોય તેટલું આપણે આપવાનું-તેનાથી ઓછું પણ નહિ અને વધારે પણ નહિ. વધારે આપવા જતાં સાધનમાં જ આપણે ભરાઈ પડવાનો સંભવ રહ્યા કરે છે અને ઓછું આપતાં સાધનનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવી શકાતો નથી. ભગવાનની કૃપાથી અને તમારા બધાંના પ્રેમની ઉત્કટ હૂંફથી મને મારા પોતાનું ચર્તિકચિત્ ભાન અને ભાવ રહ્યા કરે છે. એટલે તમે બધાં મને ઊંચે ચડાવો તોપણ તેમાં દોરવાઈ જવાનું સાહસ મન કરી બેસવાનું નથી, એટલી એની પરમ દયા છે.

સગાંઓનો સાધનામાં સાથ

આપણાં જે સગાં છે, તે ભલે શરીરનાં હોય, તોયે તે આપણાં સગાં છે. એ બધાં જ આપણને સાથ આપનારાં, પ્રેરણા આપનારાં છે, આપણને અનુકૂળતા કરી આપનારાં અને હૂંફ દેનારાં છે. એટલે એમના પ્રત્યે વડીલપણાનો હૃદયથી આપણો પ્રેમભાવ વહ્યા કરે એ જરૂરનું છે. જેમ જેમ આપણામાંથી આપણો આગ્રહી સ્વભાવ હઠતો જશે, તેમ તેમ આપણને બીજાનું કહેવું એના યોગ્ય અર્થમાં સમજાતું જવાનું છે. આપણી આગ્રહીવૃત્તિ ઘટવા માંડતાં બીજાને પણ આપણે સમજી શકીશું. એ આગ્રહવૃત્તિ તમારામાંથી હઠવા માંડી છે, બાકી તમે કેટલા આગ્રહી હતા, તેનું કદાચ તમને ભાન પણ નહિ હોય !

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૧૮-૭-૧૯૪૨

સર્વ કંઈ ભાવપૂર્વક કરો

જો કંઈ કરવાનું આવે, કરવું પડે એવું બનતું હોય, તો શ્રદ્ધાથી શા માટે ના કરવું ? જે કંઈ કરવું પડે કે કરવાનું આવે, તેમાં પ્રાણ પરોવવાનું આપણે રાખવાનું છે, પછી તે ગમે તે બાબત હોય. આપણી બાબતમાં તો ‘નજીવું જણાતું કામ’ કે ‘જરૂરી જણાતું કામ’ એવા ભાગ પાડવાની જરૂર નથી. જે કામમાં શ્રદ્ધા કે પ્રાણ નથી, તેમાં બેફિકરપણું કે બેપરવાપણું આપણને રહે છે, એનો અર્થ તો એ થયો કે એ કામ પ્રત્યે કંઈક અવગણનાની આપણી દૃષ્ટિ છે. જોકે સ્પષ્ટપણે તેમ નથી, તેમ છતાં એ તરફની જરાક ઢળતી વૃત્તિ આપણી

હોઈ શકે ખરી. એટલે જે કંઈ કરીએ તેમાં પૂરા પ્રાણ આણીને કરીએ, નહિતર તો ના કરીએ. આપણે માટે એ જ ઉત્તમ રસ્તો છે.

ઢીલા ના પડશો

ગમે તે થાય તોયે આપણે હૃદયથી તો ઢીલા થવાનું નથી. એ તો એવું અનેક રીતે થયા કરશે. આપણે અંતરનો ભાવ પકડી રાખવાનો છે. ગભરાવાનું કારણ નથી. જેમ વધારે ઢીલું થવાય, તેમ નિશ્ચિતતાથી સ્વસ્થ રહીને અંતરનું કામ વધારે તેજીથી આપણે ચલાવ્યા કરવાનું છે, તે જાણશો. આપણે કોઈ વાતે પાછા પડવાપણું નથી. આપણી આવી આવી તો કંઈક દશા થશે, પણ આપણે તો એમાંથી વધારે તેજસ્વી થઈને વધારે પ્રાણવાળા અને વધારે શ્રદ્ધાળુ અને વધારે વિશ્વાસવાળા બનીને પાર નીકળવાનું છે, તે જાણશો. સૌને ગઈ કાલના કાગળમાં લખ્યું છે, કે ‘જ્યારે જ્યારે આપણી સર્વ સામાન્ય સાધારણ સ્થિતિ હોય છે, ત્યારે આપણને કશું નવું સૂઝતું હોતું નથી, પરંતુ જે સ્થિતિ હોય છે એનાથી જુદી દશા બને છે, ત્યારે જ આપણને નવું સૂઝે છે, પરંતુ એને બદલે નવી પરિસ્થિતિને આપણે જો આપદ સમાન ગણી લઈએ, તો એ આપણને આપદનો ગુણ સારે છે. તેનાથી જુદી અવસ્થા જ્યારે થવા માંડે છે, ત્યારે કંઈક નવું જન્મવાની તૈયારી પણ થવા માંડતી હોય છે, પરંતુ આપણી ચેતના એનાથી અજાણ રહેતી હોવાથી એનો પૂરો લાભ આપણે ઉઠાવી શકતાં નથી.’

પ્રેમીનામાં ઉત્કંઠા વધે એ સારું છે, અને ઉત્કંઠા વધે તો જ પ્રેમની લાગણીમાં ઊંડાણ આવે છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૨-૭-૧૯૪૨

ભાવદર્શન અને આકૃતિદર્શન

એક દિવસે... એ મને કહ્યું હતું કે તમારા ઉપર કે કોઈ બીજા ઉપર એમણે કાગળ લખ્યો કે કોઈની સાથે વાત કરતાં પણ 'ભાવદર્શન'ની સાધના આપણે કરવાની છે. તે ઉપરથી એમની સાથે જે જે વાતચીત થઈ, તેમાંથી જેમ સમજ્યો છું તેમ લખું છું.

ભાવદર્શન અને આકૃતિદર્શન એ બેમાં તો ઘણો ઘણો ફેર છે. આપણે જેને કોઈને આપણને આધ્યાત્મિક માર્ગે લઈ જનાર, દોરી જનાર માનતા હોઈએ-પછી તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હોય કે ઠાકોરજી હોય કે મહાદેવ હોય કે બીજી કોઈ ભૂતકાળની કે આજની વ્યક્તિ હોય (કારણ ભૂતકાળની જ કોઈ વ્યક્તિ હોય અથવા કોઈ સર્વમાન્ય સ્વરૂપ એટલે કે દેવદેવીનું જ હોય એવું કંઈ નથી, ઊલટું શ્રીમહેરબાબા તો 'Master' એટલે કે ગુરુ વિશે જ લખે છે.) પણ જે કોઈ હોય, તેની છબી કે મૂર્તિ કે પ્રતિમા આપણી નજર સામે રાખીને, એ છબી એટલે એનો **ભાવ** આપણા હૃદયમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરીએ અને પછી તે **ભાવ** એટલો હૃદયમાં ઊતરે કે છબી પ્રત્યક્ષ ના દેખાતી હોય- આંખથી ના દેખાતી હોય, તોપણ મનની આંખ આગળ અને પછી તો હૃદયમાં સ્થાન પર તે પ્રત્યક્ષ દેખાતી હોય તેવી આબેહૂબ દેખાય, તો એ સાધનાને અને તેના પરિણામને 'આકૃતિ દર્શન' નામ આપું છું. તે ઉપરાંત, આપણી કોઈ પૂજ્ય વ્યક્તિ હોય, અરે ! પૂજ્ય વ્યક્તિ ના હોય પણ પ્રેમી

વ્યક્તિ હોય-કે કોઈ તરફ આપણને ધિક્કાર પણ હોય-એવી વ્યક્તિ આપણા મનની આંખ અગળ ખડી થાય, તો તે પણ આકૃતિ દર્શનનું જ એક સ્વરૂપ છે.

પણ ભાવદર્શન એનાથી આગળની સ્થિતિ છે. જે કોઈ આપણું પૂજ્ય હોય, તેની આકૃતિનાં દર્શન સાથે, સ્થૂળ દર્શન સાથે, આપણામાં એવો ભાવ જાગે, કે એ આકૃતિ તો ભગવાનનું વ્યક્ત સ્વરૂપ છે, એટલે કે ભગવાન એના હૃદયમાં સદાય વસેલો છે, એટલું જ નહિ પણ જેમ આપણે ભગવાનને વિષ્ણુ, કૃષ્ણ, મહાદેવ, ઠાકોરજી, અંબામાતા વગેરે જુદાં જુદાં સ્વરૂપે પૂજીએ છીએ, પણ એ ભાવ સ્વરૂપ જ છે, એમ જાણેઅજાણે માનીએ છીએ, તેમ એ પૂજ્ય સ્વરૂપ પણ ચેતનાના વ્યક્ત ભાવે નજર આગળ દેખાય, એવું આપણા મનમાં થાય, એવો ભાવ જાગે અને એ ભાવ સતત હૃદયમાં રહે, ત્યારે એવા ભાવ સાથેનું દર્શન ‘ભાવદર્શન’ કહેવાય. જ્યારે જ્યારે એ પૂજ્ય વ્યક્તિનો આપણે વિચાર કરીએ અથવા દેખીએ, ત્યારે આપણે એને વ્યક્તિ તરીકે ના વિચારીએ કે દેખીએ, પણ એને ચેતન ભાવે હૃદયથી પિછાની શકીએ, તો એ ભાવદર્શનમાં આપણી પ્રગતિ થઈ કહેવાય, અને પછી છેવટે તો એ વ્યક્તિના વિચાર કે દર્શન (દેખાવ) સાથે જ, આપોઆપ એ વ્યક્તિને બદલે એની પાછળ રહેલો સૂક્ષ્મભાવ જ આપણે અનુભવ્યા કરીએ અને એ અનુભવ હૃદયમાં જડાઈ જતાં આપણે જાતે જ એ અનુભવમય થઈ જઈએ, ત્યારે ‘ભાવદર્શન’ની સાધના ફળી કહેવાય અને પછી તો એ સૂક્ષ્મભાવ બધે ઠેકાણે અને બધી વખતે આપણાથી અનુભવાય.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૨-૭-૧૯૪૨

આગામી પરિસ્થિતિની આગાહી થવી જોઈશે

આપણા પર જે નવી પરિસ્થિતિ આવી પડવાની હોય એની આપણને ખબર પડી જવી જોઈશે. જેમ વાવાઝોડું થતાં પહેલાં એનાં ચિહ્નો નજરે પડ્યાં વિના રહેતાં નથી, અને વરસાદ વરસવાનો હોય છે, ત્યારે પણ જેમ જણાયા વિના રહેતું નથી, આપણને સમજણ પડી જ જાય છે, તેમ આપણામાં થવું જોઈએ. વળી, જેમ વરસાદનાં તોફાન પહેલાં ઘરની બહાર કંઈ મૂકેલું હોય કે બહાર પસારો કરેલો હોય, તે બધું આપણે સંકેલી લઈએ છીએ અને બહાર કશું પલળી જાય એવું રહેવા દેતાં નથી, તે પ્રમાણે સાવચેત રહી આપણે પણ નવી પરિસ્થિતિથી વાકેફગાર રહેવાનું છે. એનાથી કોઈ પણ પ્રકારે લેવાઈ જવાનું નથી. અને ઊલટું સાવધાનીથી તેનો ઉપાય કરવાનો છે. એ જે પરિસ્થિતિમાં આવે તે અનિષ્ટ કે હાનિકારક છે, એમ પણ આપણે માનવાનું કે ગણવાનું નથી. આપણે તેમાં ડૂબી જવાનું કે તણાઈ જવાનું પણ નથી. આપણે તો એ પરિસ્થિતિથી અલગ રહીને, આપણી ભૂમિકાને વધારે મજબૂત કરી લેવાની છે.

પરિસ્થિતિ તથા ઊઠતી વૃત્તિને કેમ પહોંચી વળાય ?

કરુણાની લાગણી પણ ઊભરાય, વહાલપની તાણ પણ આવે, અને તે વૃત્તિ આવતાં, તે વૃત્તિઓ પોતાનાં સંસ્મરણો પણ લાવ્યા વિના રહેતી નથી, પરંતુ એ બધું જે થાય, એમાં રહેલા નિર્મળ ભાવની મદદ આપણાં કામમાં લઈ શકીએ તો

તે અર્થ વિનાનું જવાનું નથી. બીજાનું તેવી રીતે થતું હોવાથી તે તો પોતાના મનની ભૂમિકા પ્રમાણે જ આપણી સાથે વર્તશે, અને આપણને પણ યોગ્યને બદલે અન્યથા રીતે પરિસ્થિતિ કે વ્યક્તિને જોવાનું સૂચવે, પણ આપણે તો એવી દૃષ્ટિ અને વૃત્તિ આપણે માટે નથી, એમ સમજી જઈને એમાં જરૂર પૂરતું મન રાખવા છતાં, એમાંથી મન પાછું વાળી લઈને આપણી સાધનાનાં કામમાં પરોવવાનું છે. જે જે પરિસ્થિતિ આપણને મળે છે, કે પ્રસંગો સાંપડે છે, તે બધાં જ કોઈ ને કોઈ નવી સમજણ ઉગાડવા માટે જ મળે છે અથવા મળેલી સમજણને પકવવાને માટે મળે છે, એટલે તે તે પરિસ્થિતિ અને તે તે પ્રસંગોનાં મૂલ્યાંકનો આપણને રચનાત્મક મદદ કરે એવા વળાંક પ્રમાણે કરીએ અને તેમનો તેમનો તે રીતે ઉપયોગ કરીએ, એમાં જ આપણી યોગકુશળતા રહેલી છે, પણ આવું તો ત્યારે જ બની શકે, કે જ્યારે આપણે તે તે પરિસ્થિતિથી અને પ્રસંગોથી અલિપ્ત રહેવાને જાગૃતપણે મથ્યા કરતાં હોઈશું.

સમગ્ર દર્શન તટસ્થવૃત્તિથી થાય

કોઈ પણ વસ્તુનું ચારેબાજુથી અવલોકન જો આપણે કરવું હોય, તો તે વસ્તુથી અલગ અને ઉપર રહીને અવલોકન કરી શકીશું, તો તેનું સંપૂર્ણ દર્શન (view in all its aspects- પૂરો અને આખો ખ્યાલ) આપણને આવી શકશે. તેવું જ પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગની બાબતમાં છે. પરિસ્થિતિ આવે છે તે પણ જરૂરનું જ છે. તે આવ્યા કરતી હોય છે, તેથી તો આપણને તેમનાં તેમનાં તેમની રીતે દર્શન થયાં કરે છે, અને આપણને સમજણ પડતી જાય છે. એ તો એની ખૂબી છે, પણ

પરિસ્થિતિનો સમગ્ર, સ્પષ્ટ અને સર્વગામી ખ્યાલ આપણે એનાથી અલગ રહી શકીએ (એમાં આવેલા હોવા છતાં) તો જ આવે છે. આથી, અલગ અલગ રહેવામાં જ ફાયદો છે, અને પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગોનો સંપર્ક પણ આ રીતે જરૂરનો છે અને તેઓ એટલે અંશે reality સત્ય વસ્તુસ્થિતિની ગરજ સારે છે. એટલે એ રીતે આપણને જે જે કંઈ મળે છે, તે બધું મિથ્યા નથી, પરંતુ એનાથી આપણાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ રચનાત્મક રીતે ઘડાય તે માટે જરૂરના છે. ભવિષ્યમાં આવનારાં પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગો પણ જરૂરના છે, પરંતુ તે બધાંનો સંપર્ક થવા છતાં, આપણા અલગપણાથી આપણી હૃદયસ્થ ચેતના અને એનું વલણ આપણામાં જાગૃતપણે વધતાં રહેવાં જોઈશે, આપણું અલગપણું પણ ત્યારે જ આપણા ઘડતરમાં રસાયણનું કામ કરશે.

વિચારો કર્યા કરવાના નથી

નવી પરિસ્થિતિની છાયા એકવાર સમજાઈ જાય પછીથી કંઈ એના આપણે વિચારો કર્યા કરવાના નથી. વિચારો ના તો એ પરિસ્થિતિ વિશે કરવાના છે, કે ના તો તેની આગળપાછળના બનાવો કે સંજોગો વિશે. પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગોનો સંપર્ક અનિવાર્ય છે અને જરૂરનો છે, પણ આપણે એમાં અને એથી કેટલા જાગૃત રહી શકીએ છીએ, એના પર જ આપણા વિકાસનો બધો આધાર રહેલો છે.

કેટલીક વાર એવું પણ બને છે, કે સમજણમાં અને ગેઝમાં બેઠું હોય અને કંઈક જાગૃતિ પણ હોય, તોપણ પરિસ્થિતિ આવી પડતાં ઝાકળનાં બિંદુની પેઠે આપણી તે પરત્વેની બધી

સમજણ અને જાગૃતિ અલોપ થઈ જાય. આમ થાય તો વાંધો પડી જવાનો સંભવ રહે છે, પણ સાધકે એથી ડરવાનું કશું કારણ નથી. કેટલીક વાર એવી પરિસ્થિતિથી મળેલા આઘાતોને લીધે એની સમજણ એટલી ઊંડી ઊતરે છે, કે સાધક મોડો વહેલો જાગૃત અને સાવધ આપોઆપ રહ્યા વિના રહી શકતો નથી. વળી, એની ઊર્ધ્વગામી વૃત્તિ એને સતત નવી પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગોથી ચેતતો રાખ્યા જ કરે છે.

સાધકનો ચોકીદાર અને ગુરુ તમન્ના

આમ, આપણો કોઈ જીવતોજાગતો ચોકીદાર હોય, તો તે આપણી ઊર્ધ્વગામી થવાને જાગેલી તમન્ના જ છે. એ આપણો પ્રેમવાળો સાથી છે. એ આપણો સાક્ષી પણ છે, અને આપણા માર્ગનો પ્રેરણાત્મક ગુરુ પણ છે, એ આપણને આંધળાની લાકડીની જેમ દોરી જાય છે, જેમ ઝાડથી છાયા જુદી નથી, તેમ આપણાથી જુદી એવી કોઈ જ પરિસ્થિતિ કે પ્રસંગ નથી. છાયા ઝાડને લીધે છે, પણ કશાકનાં પરિણામરૂપે છે. કશાકનાં પરિણામરૂપ આપણાથી ના બની જવાય એટલું આપણે ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. આપણને વેપારમાં કે બીજા વહેવારમાં જો કોઈ બનાવી જાય છે, તો કેવું લાગે છે ! આપણી લાચારી પર આપણને શરમ આવે છે, અને આપણે જો કોઈકના tool-સાધન કે હથિયાર-બની જઈએ છીએ અને છેતરાઈ જઈએ છીએ, તો કેટલીક વાર તો કેવા હતાશ બની જઈએ છીએ ! એવી રીતે પરિસ્થિતિ અને પ્રસંગોને વશ થઈ જવામાં આપણે ખોવાપણું રહે છે, તે ઉપરના દાખલાથી સમજાય એવું છે. એવું ખોવાપણું કશાથી આપણું ના થઈ જાય, તે આપણે સદાય જાગૃત રહીને જોવાનું છે.

સ્પર્શની વૃત્તિનો ઉપયોગ

વિષયવૃત્તિનું રૂપાંતર કરવા માટેની જે સાધના આપણે કરવાની છે, તે જો હૃદયની ભાવનાથી કરવાની હશે તો સ્પર્શની પવિત્રતા-sanctity of touch-આપણે પૂરેપૂરી સમજ લેવી પડશે. તે વિનાનાં બધાં મંડાણ એકડા વિનાનાં મીઠાં જેવાં છે. કંઈ કશાના સ્પર્શ કે સંપર્ક વિના આપણને જ્ઞાન પેદા થતું નથી. દા.ત., આંખની ઈન્દ્રિય. જે વસ્તુનું જ્ઞાન આપણે મેળવવું છે, તે વસ્તુના સંપર્કમાં આવે છે, અને તે બંનેનું સંઘાણ થાય છે, અને આટલું થવા છતાં પણ આંખની અંદરના જ્ઞાનતંતુઓનું સંઘાણ જો મગજમાંના એના કેન્દ્રમાં ના થયું હોય, તો આપણને જ્ઞાન થતું નથી. એટલે મુખ્ય આધાર તો મગજના તે તે ઈન્દ્રિયોનાં કેન્દ્રની સાથેના યોગ્ય સંઘાણ ઉપર જ રહેલો છે. આપણે જ્યારે કશાકમાં ખૂબ મશગૂલ હોઈએ છીએ, ત્યારે આપણી આગળથી કોઈ પસાર થઈ જાય તોપણ આપણે તે જાણી શકતાં નથી, તે આની સાબિતી છે. વળી, મગજના તે તે કેન્દ્રમાં તે તે ઈન્દ્રિયોના જ્ઞાનતંતુઓનું સંઘાણ થતાં, આપણા તે તે કેન્દ્રના અગાઉના અનુભવો પ્રમાણે એનું જ્ઞાન આપણને સ્ફુરે છે. આવાં કેન્દ્રોના જે અનુભવો આપણને અત્યાર લગી થયા કરેલા છે, એનાથી ઊલટી જાતના અનુભવોમાં જો તે તે કેન્દ્રોની સમજણ આપણે ફેરવવી હશે, તો તેમને આઘાતો આપવા જ પડશે. આવા આઘાતો અપાય તે સારુ કેન્દ્રોની સાથેના ઈન્દ્રિયોના જ્ઞાનતંતુઓના સંપર્કને પરિણામે જે જે વૃત્તિ ઊઠે કે સ્ફુરે, તેમાં આપણે પરોવાઈ ના જવું. એની સામે જૂઝવું અને એમાંથી પ્રગટેલા તેના જોશથી વધારે તટસ્થપણું

કેળવ્યા કરીને સ્થિરતા જળવાઈ રહે અને જાગૃતિ રહે તે માટે હૃદયસ્થ નામસ્મરણભાવ રાખ્યા કરીને આપણાં કાર્યો કરીએ, તો આપણે તે તે કેંદ્રોને જરૂર ઊર્ધ્વગામી કરી શકવાનાં છીએ. અખંડતા જાળવવા સારુ આપણે એમાં પણ લગાતાર લાગી રહેવું જોઈશે. તેમાં પાછી જ્યારે પવિત્રતાની ભાવના ઊંડી પ્રવેશે છે, ત્યારે જ આપણને આપણી વૃત્તિઓના જૂના અનુભવો પ્રમાણેના સંપર્કની સામે ટકી શકવાનું બળ અને પ્રેરણા મળ્યા કરે છે. પવિત્રતાની ભાવના આપણું દૃષ્ટિબિંદુ સતત ઊર્ધ્વગામી રખાવ્યા કરે છે. જેમ આપણામાં ઊઠતી ગમે તે ઊર્મિનો ઉપયોગ આપણે કરી લેવાનો રહે છે, તેમ સ્પર્શનો ઉપયોગ પણ સાધનાની રીતે જ સતત કરવાનો છે. કશુંક પણ સર્જવવા માટે બે સામસામા પ્રવાહો (દા.ત., વીજળીના બળ માટે positive and negative (પોઝિટિવ અને નેગેટિવ) પ્રવાહોની જરૂર છે, એટલું જ નહિ, તેમના સંપર્કની પણ જરૂર છે, તેમ આપણી બાબતમાં પણ છે. પોઝિટિવ એટલે સારું અને નેગેટિવ એટલે ખરાબ એવું કશું નથી. આપણામાં દરેકમાં એ બંને ગુણો રહેલા છે અને આપણી સાથે સંપર્કમાં આવનારમાં પણ એ ગુણો રહેલા છે. પરમ દિવસે મને...એ કહ્યું કે પુરુષમાં સ્ત્રીની ઈંદ્રિય ઘણા સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં રહેલી છે અને સ્ત્રીમાં પુરુષની પણ, અને એ વિજ્ઞાનથી સિદ્ધ થયેલું છે.

પણ જેમ આપણી ઊર્મિઓની શક્તિ જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં વહી જઈને વેરવિખેર થઈ જતી હોય, તો એનાથી કશું પરિણામ નિપજાવી શકાય નહિ, તેમ જ આ આપણી

સ્પર્શની શક્તિ પણ કેંદ્રિત રહેવી ઘટે, એ પણ બસ નથી, એની પાછળનો હેતુ અને એની સમજણ દૃઢપણે જાગૃતિથી રાખી શકાય, એટલું જ નહિ, પણ તે સમજણ ઉત્કટ ભાવમય રહ્યા કરે, તો એવી એકમાં જ કેંદ્રિત થયેલી સ્પર્શની ભાવના આપણને ફળ્યા વિના રહેવાની નથી, તે જાણશો. શસ્ત્રની ધાર જેમ વધારે તેજસ્વી તેમ તેનું કાર્યસાધકપણું વધારે ને વધારે ચોક્કસ નીવડે છે, પરંતુ એકલી તીણી ધાર જ શસ્ત્રના કાર્યસાધકપણા માટે પૂરતી છે એમ નથી. શસ્ત્રના વાપરનાર ઉપર પણ ઘણો આધાર રહે છે. જો તે યોગ્ય કુશળતાથી, ચપળતાથી, લક્ષ્યવેધીપણાથી અને યોગ્ય પ્રમાણમાં બળના કુશળ ઉપયોગથી તે વાપરે, તો જ તે શસ્ત્ર કાર્યસાધક બને છે. તેવું જ આપણી સાધનામાં પણ છે. આ સાધના ઘણી સૂક્ષ્મ છે ખરી, પણ એનું પરિણામ પણ તેવું જ સૂક્ષ્મ છે, એ તમને સમજાયું હશે એવી આશા રાખું છું.

સર્વસ્વ સમર્પણ કરો

આપણે ભગવાનને બધું આપ્યા જ કરવાનું છે. આપ્યા કરવું જ પડશે. જે તે બધું સર્વભાવે સમર્પણ કરવું પડશે. જગતમાં જુઓ તો જે જે ભગવાનનાં તત્ત્વો છે, તે તો બધું આપ્યા જ કરે છે. પૃથ્વી કેટલું આપ્યા કરે છે ! રૂપ આપે છે, આકાર આપે છે, વાયુ એની શીતળતા, મંદ મંદ મુદ્દુ સ્પર્શ અને સુમધુર સુવાસ પૃથ્વી સાથે આણીને આપ્યા કરે છે. એ તો એક રીતે એનો પ્રાણ આપણામાં પ્રત્યેક દમ્બે આપ્યા કરે છે. અગ્નિ એનું તેજ, એની ઉગ્રતા, એની પ્રચંડ શક્તિ, સર્વ કંઈ ભસ્મ કરવાની શક્તિ, સર્વ કંઈ શુદ્ધ કરવાનો ગુણ વગેરે

આપણને આપ્યા જ કરે છે. જળ એનું પ્રવાહીપણું, એકમેક સાથે એકાકાર કરવાનો ગુણ, એની માર્દવતા, એની ગતિશક્તિ વગેરે આપે છે, અને આકાશ એની અનંતતા, વિશાળતા, ગંભીરતા, ખુલ્લાપણું, નિર્મળપણું, ઊર્ધ્વપણું અને ઊંડાણપણું એવું એવું આપ્યા કરે છે. એમ જો બધાં તત્ત્વોનું સમજવા બેસીએ, તો તેઓ આપણને ભગવાનનાં સ્વરૂપો સમજીને બધું સમર્પણ કર્યા જ કરે છે. ભલેને આને માત્ર એક કલ્પના સમજીએ તોયે એમાંથી આપણને શીખવાનું તો જરૂર મળે છે. જોકે આ તો હકીકત છે અને તે તે તત્ત્વ તે પ્રમાણે કરે છે, એની ના પાડી શકાય તેમ નથી. આ બધું વિસ્તારથી સમજાવી શક્યો નથી, પણ તેથી કંઈ તેની વાસ્તવિકતા મટી જઈ શકતી નથી. એટલે આપણે પણ જે તે બધું આપ્યા કરવાનું છે, અને એ આપ્યા કરવાની ક્રિયા ઘટમાળરૂપ-જડ યંત્રવત્ ના બની જાય તે પણ સતત જોવાનું છે.

ઘટમાળરૂપ ના થઈ જાય તે માટે શું કરવું ? એમ પાછું આપણને થાય તે સ્વાભાવિક છે. પણ એમ ત્યારે જ ના થાય કે જ્યારે આપણા સમર્પણમાં શુદ્ધ વાસ્તવિકતા વધતી જાય. એમાં દિલનું પ્રમાણિકપણું-pure sincerity-શુદ્ધ એકનિષ્ઠા-દિનપ્રતિદિન ખૂબ ખૂબ વધતાં જાય. જે કંઈ આપણે કરીએ એ વિશે આપણામાં શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને પ્રાણ હોય તો એમાં sincerity-સાફદિલપણું-તો જરૂર આવવાનું, એમાં કંઈ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. આપણા માર્ગમાં આપણને થતા અનુભવોથી અને ઊગતી નવી નવી સમજણથી આપણામાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ જેમ જેમ વધારે ને વધારે જીવંત બનતાં

જશે, તેમ તેમ આપણી સમજણ સજીવ-ચેતનરૂપ બનતી જશે, તે વિશે કશી શંકા નથી.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૨-૭-૧૯૪૨

પ્રિય...ભાઈ તથા સૌ...બહેન,

આઘાત પરથી જન્મેલી વૃત્તિને તાબે ના થવું

આપણે જો આપણને થતા આઘાતો અને પ્રત્યાઘાતોના પરિણામે ચાલવાનું અટકાવી દેવું હોય, તો તટસ્થતાની વૃત્તિ આપણે કેળવ્યે જ છૂટકો છે. આઘાત પ્રત્યાઘાતના પરિણામે જ થતી વૃત્તિઓ આપણને વિચારોની પરંપરામાં ડહોળાવી નાખે છે, અને એનાથી જુદી રીતે, જુદા થઈને, કંઈ કશું જોવા દેવાની દૃષ્ટિ આપણને આપી શકતી નથી. આપણે એક યા બીજી તરફના વલણના હોઈએ છીએ. કોઈ પણ પ્રકારના વલણ વિનાના-પક્ષ કે ઝોક વિનાના-રહેવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. વળી, આપણને જે કંઈ સમજાય છે, તે બધું પરિસ્થિતિના સંપર્કને લીધે, અને એને લીધે આપણી અંદરના તેના કેંદ્રના થયેલા આગળપાછળના અનુભવોની પરંપરાને આધારે તે આપણને નિર્ણય પર આણે છે. એથી કરીને વસ્તુનાં મૂળમાં જવાની આપણને તક પણ મળતી નથી. માટે તટસ્થતાની ઘણી જરૂર છે.

અનુભવોની પરંપરાની આપણી સમજણ કે વલણથી આપણે જો દોરવાઈ ના જવાનું હોય, તોયે પણ તટસ્થતાની વૃત્તિ કેળવવાની રહેશે. આપણે આપણા મનની વૃત્તિઓને જ વળગીને દોરાતા હોવાથી આપણામાં **જીવરૂપે** રહેલા **શિવને** આપણને દોરવાની તક કદી પણ મળી શકતી નથી. એ તો

સુષુપ્તપણે જેમનો તેમ પડી રહે છે. આપણે આપણા મનના વલણને જેમ વધારે વળગીએ છીએ, તેટલું વધારે આપણું **જીવપણું** વધુ ઉત્કટ બનતું જાય છે. એટલે આપણે જેમ જેમ તટસ્થતા કેળવતા જઈશું તેમ તેમ આપણા **જીવમાં** જીવ-પ્રાણ-આવવા માંડવાનો છે. એના તરફની દૃષ્ટિ આપણી ખીલવા માંડવાની છે. મન કરતાં બીજા કોક તરફ આધાર રાખવા આપણે માગીએ છીએ, એવું આપણા આધારમાં જ્યારે દૃઢ થયેલું હશે ત્યારે મન પણ ઉપર આવ્યા વિના રહેવાનું નથી. તટસ્થતાની માત્રા પણ વધતી જશે. એમ તટસ્થ રહ્યા કરાય તો જ આપણે વૃત્તિ સાથે ભળી જતાં અટકી જવાનાં છીએ.

સંસ્કારો વગેરે શુદ્ધ નથી

આપણામાં જે બધા સંસ્કારો પડે છે, અને સંસ્મરણો જાગે છે અને જે આપણને આપણી સમજણની બાબતમાં દોરતાં કે દોરવતાં હોય છે, તે બધાં કંઈ સંપૂર્ણપણે સત્યના આધાર ઉપર આપણામાં પડેલા નથી હોતા. એમની ભૂમિકા શુદ્ધ-નિરપેક્ષ-સત્યની નહિ પણ જુદા પ્રકારની હોય છે, અને એમના આધારે આપણો વહેવાર ચાલ્યો જતો હોય છે, એટલે એ કૂંડાળાંમાંથી પણ આપણે અલગ થવાનો કાળજીપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે. આપણી સમજણ પણ બદલાતી જાય છે. એ દરેકના જીવનનો અનુભવ છે. અમુક વખતની એવી સમજણના આધારે આપણે જે કંઈ કર્યું હશે તેમાં આપણી સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા હોય, તોપણ નવી સમજણના આધાર પર આવતાં જો પાછલાં કરેલાં નિર્ણયો કે કાર્યો કે હકીકત આપણા રચનાત્મક વિકાસને રૂંધનારાં લાગે, અથવા તો ત્યારનું ભાન એ અભાન

હતું, કે એક પ્રકારના, એક બાજુના ઝોકવાળું હતું, એમ સમજાય તો એને વળગી રહેવું જ જોઈએ એવું કશું નથી. આમ સમજાયા છતાં પણ આપણાં તર્ક, દલીલ, બુદ્ધિ વગેરેને આપણી નવી સમજણ અને તે પ્રમાણેનું વર્તન અયોગ્ય લાગ્યા કરે, તોપણ એ બધાંને (તર્ક વગેરેને) આપણે માન આપવાનું નથી. આપણે જે કંઈ નવું કરીએ છીએ, તેમાં આપણા દિલમાં બીજા કોઈ જાતના-પ્રોસ એન્ડ કોન્સ-(આ બાજુની કે તે બાજુની આડીતેડી હકીકત)ની દોરવણી નથી, પણ આપણને સૂઝેલી કે જાગેલી સમજણના આધારમાં ચાલવાનો નિશ્ચય છે એવી ખાતરી હોય, તો પછી તે બાબતમાં બુદ્ધિને મયક ના આપવામાં કશો વાંધો નથી. ધારો કે એકવાર મેં દારૂ પીધો અને તેના ઘેનમાં તમને દસ હજાર રૂપિયા આપવાનું વચન આપ્યું. હવે જાગ્રત થયા પછી જો એ વચન પ્રમાણે ચાલવાનું રાખું, તો તે બેભાનપણાની સમજણને વશ થઈને ચાલવાનું થાય. સામો માણસ આપણને કદાચ જૂઠા કે અપ્રમાણિક ગણે તો તે ગણાવા દઈને પણ-એવું કશું મનમાં ના આણવા દઈને-આપણે આપણી જાગેલી સમજણને આધારે ચાલવું ઘટે. એમાં કશું ખોટું નથી, એટલું જ નહિ પણ તે જ યોગ્ય છે. એમાં આપણો ઈરાદો વચનમાંથી છટકી જવાનો નથી, પરંતુ અગાઉની આપણી બેભાન જેવી સમજણમાં જે થયેલું તે ઊલટું સુધારી લેવાની દૃષ્ટિ છે. અલબત્ત, મારી પાસે પેલા માણસનું નૈતિક માગણું હોય તો વાત જુદી છે, પણ આપણા ત્યારના ઝોકના એક બાજુના વલણને લીધે જે થયું હોય, તે સુધારવાનો આપણને હક છે. ગાડાનાં પૈડાં બનાવતાં બનાવતાં એનું એક પૈડું જો

વાંકવાળું બની ગયું હોય, તો જ્યારે ગાડું ચાલવા માંડે અને તેના ચાલવામાં પૈડાના વાંકને લીધે કંઈ મુશ્કેલી લાગે, તો તે ઠીક કરવું જ જોઈએ. એટલે એ બાબતમાં આપણા દિલમાં કશું પણ ના રહેવું જોઈએ, અને કશો ખટકો ના રહેવો જોઈએ.

પ્રેરણાની બાબતમાં પણ તટસ્થતા

કોઈ વિચાર આવતાં વિચારનું ચોક્કસપણું અને એનું ઊંડાણ આપણે જોવાનું છે. એને આચારમાં મૂકતાં તે સંપૂર્ણ-sincerity-થી દિલની પૂરેપૂરી દાનતથી, સચ્ચાઈથી અને લાગણીથી તથા ભાવનાથી કરવાનું છે, તે સાચું છે, પરંતુ એનાથી દોરવાઈ જવાનું નથી. એ વિચાર જો આપણને સતત ગોદાટી-Goadings-કર્યા કરતો હોય, તે પ્રમાણે કર્યા વિના જંપ પડવા ના દેતો હોય, અને ગમે તે કરતા હોઈએ ત્યારે પણ એ આપણો પીછો ના છોડતો હોય, તો આપણે તે વિચાર પ્રમાણે કાર્ય કરવું તે સાચું છે, પણ એની ગોદાટીનું કારણ અને એની સમજણનો આધાર પણ આપણે સમજી જવાનો અને ખ્યાલમાં રાખવાનો છે. જેને આપણે ‘પ્રેરણા’ કે ‘અંતઃસ્ફુરણા’ કહીએ છીએ, તેમાં પણ વિચારની એક પ્રકારની ધૂન હોય છે. પણ સાચી પ્રેરણામાં કોઈ પણ એક યા બીજી બાજુનો ઝોક નથી હોતો, એ તો એક પ્રકારનું guiding force માર્ગદર્શક બળ-જેવું હોય છે. એ પણ misguiding force-કુમાર્ગદર્શક બળ-કોઈ વાર થઈ જાય છે, તેમ છતાં સાધક એનાથી બચી જાય છે. એ તો પળેપળ ભગવાનને જ શરણે હૃદયથી રહ્યા કરવાના પ્રયત્નમાં હોય છે, એટલે કોઈ સમજણ કે વૃત્તિનો ઝોક કે

વલણ, કે કોઈ બીજી શક્તિ એને આડકંટે લઈ જવાની નથી. આથી, એ તો નિશ્ચિત રહ્યા કરે છે. ભગવાનને આધારે સાધક રહે છે, તેમ છતાં એ આપણને હૃદયની આંખો ખુલ્લી રાખવાનું કહે છે, અને આ ‘હૃદયની આંખો’ એટલે તટસ્થતા અથવા વિવેકદૃષ્ટિ. એ તટસ્થતા કેળવ્યા કરીને જ આપણે આપણી ચેતનાને ઉપર અથવા બહાર આણવાની છે, તથા એને આપણામાં કામ કરતી કરી દેવાની છે.

સમર્પણ યજ્ઞમાં સર્વસ્વ હોમો

આપણે ભગવાનને શરણે જવાનું છે, એને જે તે બધું સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે. (સમર્પણ આપણી સમજણો, માપો, ગણતરી, લાગણીઓ, વૃત્તિઓ, ભાવનાઓ, વહેવાર વગેરે બધાંનું કરવાનું છે.) વળી, એ બધું સમજણપૂર્વક જ્ઞાનપૂર્વક કરતાં રહેવાનું છે. એટલે એક બાજુના વલણવાળી આવી સમજણ પ્રમાણે ચાલવાનું આપણે છોડી દેવાનું છે. એમાં જે જે કંઈ બલિદાન કરવાનું આવે, તે તે બધું યજ્ઞમાં આહુતિરૂપે આપ્યા જ કરવાનું છે, એમાં જો હું આવું કે...બહેન આવે કે નાનો...(પુત્ર) આવે કે... બીજું કોઈ પણ આવે, તો એને પણ હોમવું જ પડશે. એટલા ઉપરવટ આપણે થવાનું છે. આપણી તેવી દૃષ્ટિ ખીલતી જવી જોઈશે. એવો યજ્ઞ શરૂ થયો છે. કંઈ કશાનાં વંટોળિયામાં આવી જઈને આપણે કશું કરવાનું નથી. જે કંઈ કરીએ કે થાય તે આપણા હૃદયના વિકાસ માટે થાય તે આપણે જોવાનું છે. પછી તે કામ ભલેને ગમે તેવું નજીવું હોય, કે ગમે તેવું ભારે હોય. આપણે ‘નજીવું’ કે ‘ભારે’ એવી ગણતરી કરવાની નથી. ઘણી વખતે નજીવું

જણાતું મહત્વનું પણ હોય, અને મહત્વનું જણાતું નજીવું હોય. એટલે આપણે કશાને મહત્વ આપ્યા વિના, આપણને મહત્વ આપીને, જે કંઈ કરવું ઘટતું હોય તે નિઃશંકપણે કર્યા કરીએ. કાલ પર આપણે આધાર રાખવાનો નથી. કાલ શું થાય તે કોણ જાણે છે ! મનમાં સમજી રાખીએ ભલે પણ એના ઉપર કશો ઝાઝો આધાર આપણે રાખવાનો નથી.

જ્યારે મળીશું ત્યારે તમારું બધું વિચારીશું. પણ આપણે કશું નક્કી દૃઢપણે કરી ના નાખીએ. સાધારણપણે ઉપર ઉપરથી નક્કી કરી રાખીએ તે ઠીક છે, પણ એમાં કશો ઝોક કે વલણ આમ કે તેમ રાખ્યા વિના જે કંઈ આપણે કરીએ, તે આપણે હાલી ગયા વગર કર્યા કરવાનું છે. દિવસો એવા આવવા સંભવ છે, કે જ્યારે હાલી ગયા વગર રહેવાય નહિ. ત્યારે પણ એવાં વંટોળિયામાં, એના જોશમાં, આપણે તણાવાનું ના રાખીએ, પરંતુ જે કંઈ કરવાનું આવે તે આપણી સાધનાના અંગ તરીકે કરીએ, ભગવાનને જ લક્ષમાં રાખીને કર્યા કરીએ. આપણાં બધાં કામ સાધનારૂપે થવાં જોઈએ. એનું મૂળ, એનું પ્રેરકપણું સાધના જ હોવી જોઈશે.

તટસ્થતા તો સાધનાની ચાવી છે. તે કેળવ્યા કરવાનું આપણે રાખ્યા કરીશું, તો આપણને આપણું બધું સમજાયા વિના રહેવાનું નથી, એટલું જ નહિ પણ દુનિયાનો કોઈ વંટોળિયો આપણને ઘેરી શકવાનો નથી, અથવા તો ભમરાળાં વહેણ આપણને ભીંસી શકવાનાં નથી.

પ્રસન્નચિત્તા સાધનાનો પાયો છે

ખૂબ ખૂબ આનંદમાં રહેશો. આપણાં અનેક કાર્યો દરમિયાન અને અંતે જો આપણું ચિત્ત પ્રસન્ન ના રહે, તો

આપણી સાધનાના પાયા દોદળા થઈ જાય. ભગવાન તો આનંદ સ્વરૂપ છે, એટલે એને ભજનારમાં આનંદ આવવો અને રહેવો જોઈશે. અને પ્રસન્નચિત્તતા એટલે સ્થિર આનંદની સ્થિતિ. માટે, પ્રસન્નતા દિલમાં રહ્યા કરે, એ સાધકે ખાસ જોવાનું છે. એ હશે તો જ આપણો સ્વભાવ વધારે ને વધારે સરળ બનતો જશે અને સાધના પણ સહજપણે-કષ્ટની લાગણી ઊપજ્યા વગર કે સંજોગોના દબાણને વશ થયા વગર-થઈ જશે. આપમેળે થયા કરશે.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાબરમતી, તા. ૨૪-૭-૧૯૪૨

પ્રિય ભાઈ,

રસને લીધે જ સંબંધ

ઘણાંને આપણે આમ તો મળ્યા જ જઈએ છીએ. પણ તે તે લોકોના વિચારો આપણને આવતા નથી કે નથી તેઓ યાદ આવતા, એટલે તેમની સાથે આપણો સંપર્ક કશોયે થયો નથી એમ ગણાય. સંપર્ક થાય અને સંબંધ થાય છે, ત્યારે એના વિચારો આપણામાં જાગ્રત રહે છે, અને સંબંધ તો જ થાય છે, કે જો આપણો એનામાં અને એનો આપણામાં રસ હોય છે કે પ્રગટ થતો જાય છે. જ્યારે તે જામતો જાય છે ત્યારે એક પ્રકારની આસક્તિ જન્મે છે. એમાંથી તે રાગનું રૂપ લે છે, એટલે એનું વારંવાર ચિંતવન પણ થાય છે, પરંતુ એ લાગણીમાં **જીવપણું** જ રહેલું હોવાથી અને એનો underlying-(અંદરનો) હેતુ પણ તેવો જ હોવાથી આપણું **જીવપણું** એમાં વધે છે, એટલે કે તેવી લાગણી તેમાં ગાઢ બને છે, અને આપણે

વાતાવરણમાં ઊતરતા જઈએ છીએ. આપણને સામસામું એ જ પ્રકારનું લેણદેણ રહ્યા કરે છે. એનાથી જુદી જાતના પ્રવાહો ત્યાં કદી ઊઠતા નથી. એથી એનાથી પર થવાની કે રહેવાની ચેતના આપણામાં જન્મવાનો સંભવ રહેતો જ નથી.

આ કારણસર જેને અંતર્મુખ થવું છે, ભગવાનને શરણે જવું છે અથવા ઊર્ધ્વગામી જીવનને ઉદ્ભવાવવું છે, એણે એવા સાથે સંબંધ રાખવો જરૂરી છે, કે જેના સંપર્ક અને સંબંધને પરિણામે જુદી જ જાતના અને ઊંચી ભૂમિકામાંથી નીકળતા પ્રવાહો-currents-આપણામાં અથડાય અને જન્મે. આટલા માટે જ આપણામાં ગુરુની પ્રથા પડેલી હશે. આપણા બીજા સંબંધો પાર્થિવ હોવાથી તેમનાથી આપણને પાર્થિવપણાની ઉપર લઈ જવાનું બનતું નથી, એટલે ગુરુનો સંબંધ આવી ચેતના જગાડવા માટેનો છે.

રાગ પ્રગટવો જોઈએ

પણ સંસારમાં એકલા સંબંધ કે સંપર્કથી જોડાયેલી વ્યક્તિનું ચિંતવન થતું નથી. ચિંતવન થવા માટે એ વ્યક્તિમાં આપણી આસક્તિ કે રાગ પ્રગટવો ઘટે. વળી, જેમ રાગ વધારે તેમ એનું ચિંતવન-સ્મરણ પણ વધારે થાય છે. તેવી જ રીતે ચેતનાના સંબંધમાં એટલે ગુરુમાં પણ જો આપણો પ્રેમ જાગ્યા કરે, તો એનું ચિંતવન-સ્મરણ પણ રહ્યા કરે. તેની પ્રત્યેનો પ્રેમ આપણામાં consiousness-ચેતના જગાડવાને માટે, જગાડીને એને ક્રિયાત્મક બનાવવા માટે અને ક્રિયાત્મક બનાવીને આખરે તો આપણું સંપૂર્ણ રૂપાંતર થવા માટે છે, એવું જ્ઞાનભાન આપણામાં રહેવું જોઈશે. એટલે ગુરુ પ્રત્યે ઉત્કટ પ્રેમ હોવો

જોઈશે, એટલું જ નહિ પરંતુ એ પ્રેમભાવનામાં પેલી ઉપર જણાવી તેવી જીવતીજાગતી સતત ચેતના (ભાન) પણ આપણામાં રહેવી જોઈશે. તે ઉપરાંત, આપણું હૃદય એની ચેતનાનો સ્વીકાર કરવાની ઉત્સુકતાવાળું અને યોગ્ય પ્રતિક્રિયા કરનારું (receptive અને responsive) રહ્યા કરે, એવાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ આપણે રાખવાનાં છે. તે ઉપરાંત, આપણાં એવાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ ગુરુ પ્રત્યે કેંદ્રિત હોવાં જોઈએ. સાધક એવા જેટલા પવિત્ર ઊર્ધ્વગામી પુરુષોના સંબંધમાં અને પ્રેમમાં રહે એટલું સારું છે જ, પરંતુ તે વલણ જેમ વધારે કેંદ્રિત થયેલી દષ્ટિવાળું હોય તેમ વધારે તેને લાભદાયી છે. જો એવું નહિ હોય, તો એવા બધા પુરુષોના સંપર્કમાં પણ અને તે સંપર્કને લીધે પણ-સાધકની વૃત્તિની શક્તિઓ અને હૃદયનું વલણ છૂટું છૂટું થઈ જાય, વહેંચાયેલું રહે-dissipate થઈ જાય-વેરવિખેર થાય-અને એમાંથી ગોટાળો થવા સંભવ રહે. આવા જ કારણસર સાધકનાં દષ્ટિ અને વલણ ગુરુમાં કેંદ્રિત રહે તે હેતુથી 'ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુર્'વાળા શ્લોકોની રચના કોઈ દ્રષ્ટાને સૂઝી હશે. આ હેતુ સરે એ ઉપરાંત બીજું કશું વધારે મહત્ત્વ એનું નથી એમ મને સમજાય છે.

પ્રેમ અને આસક્તિ

આસક્તિની લાગણીમાં વધારે પડતી ચોંટી રહેવાની અને જકડાવાની સ્થિતિ મુખ્યપણે રહે છે, જ્યારે પ્રેમની લાગણીમાં સૂક્ષ્મપણું વધારે છે. અને તે વધારે ને વધારે ચેતનાના પ્રદેશમાં લઈ જનારી ભાવનાને આપણામાં જન્માવે છે. પ્રેમ આપણા હૃદયને જોડનારો એવો પુલ છે, કે જેના ઉપરથી આપણે

સહેલાઈથી અંતર હોવા છતાં અંતરમાં આવજા કરી શકીએ છીએ. એ પ્રેમની ભાવનામાં નર્ચુ શુદ્ધપણું રહ્યા કરે અને એ ભાવનામાં બીજા કોઈ પ્રકારના અન્યથા વિચારો પ્રગટતા ના રહે અને એકધારું સરળપણું વહ્યા કરે, તો આપણને એકબીજાનું સમજાયા વગર રહેતું નથી. આવા પ્રકારની ભાવના અરસપરસ આપણામાં ભગવાન કેળવે અને આપણાં હૃદયનાં એવાં સંધાણ કરે એવી એને લળી લળીને પ્રાર્થના છે.

ભગવાનની કૃપા માગ્યા કરો

ભગવાનની કૃપા આપણે સતત માગતાં રહેવાનું છે. આપણાથી કશું થઈ શકવાનું નથી. ભગવાનની કૃપા ઉપર જ સર્વ પ્રકારના વિકાસનો આધાર રહેલો છે. એ તો વાસ્તવિકતાભરી હકીકત છે. જેમ નિશાળમાં પણ ચોપડીઓ વગેરે સાધન હોવા છતાં કોઈ શીખવનાર નથી હોતું ત્યાં લગી શીખી શકાતું નથી-કંઈ નહિ તો શરૂઆતમાં-તેમ આપણને તેવાની જરૂરત રહે છે જ. એક વખત એવું શીખી લેવાની આંતરસૂઝ કે અંતરદષ્ટિ insight આપણામાં જન્મી ગઈ હોય છે, તો પછીથી આપણે એકલાં પુસ્તકોથી પણ શીખી શકીએ છીએ, પણ એવી અંતરદષ્ટિ આપણામાં જાગે તે પહેલાં તો કોઈકની જરૂર પડે છે, એટલે એની કૃપાથી જ સહુ કંઈ બની શકે છે, એ માત્ર કલ્પના નથી. બીજી રીતે પણ વિચારીએ તો આપણાથી બનતો સર્વ પુરુષાર્થ થયા કરતો હોય, છતાં આપણે કશું જ નથી કરતા-એ તો એ કરાવે છે, એ ભાવનાથી આપણામાં એક પ્રકારનું અભિમાન જાગતું નથી. વળી, ‘એ કરાવે’ એ જાગતા ભાવને સતત ઘૂંટ્યા કરવાનું બનતું હોવાથી

એ ચેતના consciousness જે આપણામાં છે, અને કૃપાની માગણીથી જાગૃત પણ થાય છે અને બહારથી પણ મળે છે, તે આપણામાં દૃઢપણે ઉદ્ભવે છે. કોઈક કાગળમાં મેં તમને લખેલું કે આશા, તૃષ્ણા કે ઈચ્છાના વિચારોના વાતાવરણમાં જઈને તેને વધારે ગાઢ બનાવે છે, અને એ રૂપે તે આપણામાં પણ આશા, તૃષ્ણા અને ઈચ્છાને વધારે ને વધારે જોરવાળાં બનાવે છે. તેવી જ રીતે આપણી કૃપા માગવાની ખરા દિલની ભાવનાને પણ વાતાવરણમાંથી પોષણ મળ્યા જ કરે છે, એટલે એની કૃપા મળ્યા કરવાનું ભાન તો આપણામાં જાગેલું રહેવું જ જોઈશે.

આપણાં વ્રતો અને તહેવારો

આપણામાં તહેવારો અને વ્રતોની જે ગોઠવણ અને રચના કરેલી છે, તે એટલા માટે કે તેથી કરીને પ્રજાના સંસ્કારો મરી ના જાય અને જે જાગતા હોય, જે ટક્યા હોય, તેમનામાં અને તેમની પાછળની ભાવનામાં નવો સંચાર થાય, નવી સ્ફૂર્તિ આવે, નવા પ્રાણ પ્રગટે અને વેગ મળ્યા કરે. પ્રજાના જીવનના ઘડતરમાં પણ તે ઘણા ઉપયોગી છે. સામુદાયિક જીવનની સળંગ એકતા જળવાઈ રહે, પણ એમાં એક હેતુ હતો. એક જ દિવસે બધાં એક જ જાતની લાગણીમાં અને ભાવનામાં રહ્યા કરે, તો પ્રજાના માનસનું જોર પણ વધે, પરંતુ આજકાલ તહેવાર અને વ્રતોનો મહિમા નષ્ટ થઈ ગયેલો જણાય છે. એમાંથી પ્રાણ ઊડી ગયેલો છે, એટલે આપણને એમાં મજા નથી આવતી, રસ ઊપજતો નથી. હરકોઈ પ્રજાને જીવતી રાખવા આવા નહિ તો બીજી રીતના તહેવાર જાગતા રાખવાની

જરૂર જણાઈ છે. સમગ્ર પ્રજાના માનસ અને જનતાની ચેતનાને જાગ્રત કરવાને માટે-‘for awakening mass consciousness’ પૂજ્ય ગાંધીજી પણ એવા જ ઉપાયો લે છેને?

પ્રગટેલી ઊર્મિને અંતરમાં વાળો

જ્યાં સુધી આપણી ચેતના એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયેલી નથી, ત્યાં સુધી આપણામાં પૂરેપૂરો જુસ્સો પ્રગટી શકતો નથી. દરેક કાર્યમાં જેમ પ્રાણ પરોવવાના હોય છે, તેમ જ તે સાથે સાથે એની પાછળની સમજણની ચેતના પણ એકાગ્રપણે આપણામાં રહેવી જોઈશે. પ્રત્યેક કાર્યના આંતર જુસ્સાનું વલણ આપણા અંતરમાં ઊતરતું રહે એમ ભાવનાથી કેળવાતા જવાનું છે, નહિ કે તેના બહારના અમલમાં. દા.ત., આપણે કોઈ મિત્રને મળીએ ત્યારે આપણામાં વહાલપની ઊર્મિ ઊભરાતી હોય છે, તે ઊર્મિની શક્તિ આપણે તેની સાથેના વર્તનમાં વાપરી દઈએ છીએ, પણ તેમ ના થવું જોઈએ, એનો અર્થ એમ નથી કે આપણે ત્યારે આનંદિત ના થઈ જવું જોઈએ કે એ મિત્ર સાથે coldly-ઉમળકાને બદલે કેવળ જડ ઉદાસીનતાથી વર્તવું. એનો અર્થ તો એમ છે, કે આપણી ત્યારે પ્રગટેલી લાગણીનો પ્રવાહ અંતરમાં વળવો જોઈએ, અને તે સાથે એનો પ્રતિધ્વનિ બહાર પણ પડવો જોઈએ.

The quality of mercy is twice blessed.

It blesseth him that gives and him that takes.

(દયાના ગુણમાં બમણા આશીર્વાદ છે. જે તેને આપે છે તેનું કલ્યાણ કરે છે અને જેને એ મળે છે, તેનું પણ કલ્યાણ કરે છે.)

એ આપણા ભણવામાં આવ્યું હતું. તેવી રીતે આપણી દરેક ઊર્મિ બમણા આશીર્વાદરૂપ થઈ જવી જોઈશે. આપણાં કાર્યમાં અંતરથી પ્રગટેલી ઊર્મિને આપણે આપણા અંતરમાં પણ વાળવી પડશે અને બહાર એટલે કે કાર્યના પ્રતિધ્વનિ રૂપે પણ જવા દેવી પડશે, જો તેમ ના કરીએ તો આપણું કામ સધાશે નહિ.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૫-૭-૧૯૪૨

વાસનાવૃત્તિ

આપણને મળેલી ઈંદ્રિયો અને એની પાછળની પ્રકૃતિની રચનાથી આપણામાં જે છાપ ઊઠતી રહે છે, અને એ છાપમાંથી જે વલણ જાગે તેના ભેગા આપણે ભળી ના જઈએ, પણ અલગ રહીને વિચારી લેવાની ટેવ આપણે પાડવી પડશે. વળી, તે તે ઈંદ્રિયોને એમની રીતે આપણે વાપરવાની નથી. દા.ત., વિષયની વાસના એ એક પ્રકારના સર્જનની પ્રેરણા ગોદાટી-માટે મૂળરૂપે તો છે. એને એમ ને એમ સંયમમાં આપણે નહિ રાખી શકીએ. એ વૃત્તિને નહિ વાપરવાથી આપણે એને કાબૂમાં રાખી શકીએ છીએ કે આણી શકીએ છીએ, એ પણ યોગ્ય ખ્યાલ નથી, કારણ કે એના સ્વભાવ પ્રમાણે એ તો એનું કામ સૂક્ષ્મપણે આપણામાં કર્યા કરતી રહેવાની અને અસર પાડતી રહેવાની. એટલે એના કરતાં તો એ જે પ્રેરણા આપણામાં છે, એને આપણે જરૂર વાપરતા રહેવાનું છે, પણ તે એની રીતે નહિ, પણ સાધનાની રીતે. સાધનાની રીતે એનો અભ્યાસ દઢ થતો રહેતાં, એનો સ્વભાવ જે સર્જનનો છે, તે સર્જન બીજી

રીતે જરૂર થવા માંડશે. એ રીતે વપરાતાં એમાં જે એક પ્રકારનું બળ છે, તે બળ પણ આપણને મળ્યા કરવાનું છે. આમ, જે કાંઈ આપણને મળેલું છે, એ બધાંનો આપણે રચનાત્મક રીતે ઉપયોગ કર્યા કરવાનું શીખવાનું છે, પણ એમની વૃત્તિ (સ્વભાવ મુજબની) પ્રમાણે એનો ઉપભોગ ના થઈ જાય, તે માટે શ્રીભગવાનના પ્રિય નામ સાથે એની કૃપાથી જાગૃતિ અને પુરુષાર્થ એમાં રાખ્યાં કરવાનાં છે. આપણી વાસનાની વૃત્તિને પડી રહેવા દેવાથી એ મરી જવાની છે, એમ કદી પણ આપણે માની લેવાનું નથી. આપણે એનો ઉપયોગ કરીને એના વલણને બદલવાનું રહે છે, તે જાણશોજી.

વિચારોની પરંપરાને જાગૃત રાખીને અટકાવ્યા કરવાની છે. દરેક વૃત્તિની સાથે આપણાથી ભળી ના જવાય, એ પણ ધ્યાનમાં જેટલું વધારે રાખી શકાય તેટલું વધારે ઉપયોગી આપણને નીવડવાનું છે. ભવિષ્યના કે વર્તમાનના પણ કંઈ ખ્યાલ કર્યા કરવાના નથી. આવે તો સાંકળ કર્યા વિના પસાર થવા દેવાના જાગતા પ્રયત્ન કર્યા જ કરવાના છે.

સરળપણે પરિસ્થિતિમાંથી બહાર નીકળો

...ભાઈ તમારી સાથે રહે એમાં મને તો વાંધો હોય જ નહિ, પણ એમાં એ સ્વતંત્રપણે વિચારે અને નક્કી કરે તે સાદું છે, જોકે એ મારા પર આધાર રાખે છે, તે ખબર છે, પણ જે જે પરિસ્થિતિમાં, આપણી કોઈ પણ જાતની પકડ વિના સ્વતંત્રપણે આપણે મુકાતા જઈએ, તેના તેના વાતાવરણમાં જકડાયા વિના અને એ પરિસ્થિતિ આપણને જકડી ના લે એવી રીતે તે પરિસ્થિતિમાંથી આપણો ધર્મ બજાવતાં બજાવતાં

અને તેનો ધર્મ છોડતાં છોડતાં શ્રીભગવાનને શરણે સરળપણે આપણે વધ્યા કરવાનું છે. આવું મને તો લાગે છે. આપણાં બધાંની પરિસ્થિતિ એક જ રીતની ઊપજ્યા કરે એ સંભવિત નથી લાગતું, તેથી જુદાં જુદાં છતાં ભેગાં હોઈએ, એ રીતે જ આપણો વિકાસ થયા કરવાનો છે.

માટે... ભાઈ જ્યાં હશે ત્યાં આપણા જ છે એમ અનુભવવાનું છે, અને એવી રીતે હૃદયથી એકતા અને એકબીજાની પ્રેમની હૂંફ, મદદ, પ્રેરણા આપણાથી જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવાય, ત્યારે એમાંથી જ આપણને અનેકમાં મુકાયેલા છીએ, તેમ છતાં એકમાં છીએ એમ અનુભવવાનો મોકો મળ્યા કરશે. આમ થશે તો જ 'બહુમાંથી એકમાં'ની સારી સમજણ આપણામાં ઊગવાની છે. ત્યાં તમને બંનેને રહેવાનું દિલ હોય અને બરાબર ગોઠી ગયું હોય તો ત્યાં જ રહેવામાં કશો વાંધો નથી, પણ કોઈ પણ જાતની ઊર્મિની પકડમાં આપણે રહેવાનું નથી. એનું જોર આપણા ઉપર જામવા દેવાનું નથી.

કશાની પકડમાં જકડાવું નહિ

તમારા એક કાગળમાં પૂજ્ય ગાંધીજીના સિદ્ધાંતની બાબતમાં કંઈક હતું, તો તે બાબતમાં લખવાનું કે એમના સિદ્ધાંતમાં પણ ભગવાનનો ભાવ જ વ્યક્ત થઈ રહેલો છે. તે આપણી પ્રજાને માટે ઘણો મહત્વનો છે અને પ્રજાના ઘડતરનું કામ કરી રહેલો છે, પણ એમાં એક જ બાજુનું જે વધારે પડતું મહત્વ આપવામાં આવે છે, અને પકડમાં રહેવાનું થયું છે, તે પણ જોડે લોકોને-આપણા દેશની પ્રજાને-માટે જરૂરનું છે, તોપણ સાધનાની નજરે જોઈએ, તો એની પકડમાં કે કશા ઉપર એક જ બાજુનું વધારે પડતું મહત્વ અને ઝોક આપવામાં સાધકનો એ વાતાવરણમાં જ જકડાઈ જવાનો પૂરો સંભવ રહે છે, અને પછીથી એ જ

દષ્ટિથી પર થઈને સમગ્ર રીતે જોવાની અને અનુભવવાની વૃત્તિ અને વલણ સાધક ગુમાવી બેસે એવો પૂરો સંભવ રહે છે, તેથી તે રીતે તે ઓછો ઉપયોગી છે. એટલે આપણે તો એની પ્રત્યે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિભરી નજરે જોવાનું છે, એટલું જ નહિ પણ જે જે બધાં એ યજ્ઞમાં હોમાતાં હોય, કે ઝુકાવતાં હોય તે બધાં સાથે ખૂબ પ્રેમભરી હમદર્દી ધરવાની છે. તે ઉપરાંત, આપણાથી કશાની પકડમાં જકડાઈ ના જવાય, એટલું સાવચેતીભર્યું લક્ષ રાખીને પછી એ બાબતમાં જે કંઈ થઈ શકે તે કરતાં રહેવું ઘટે છે. કોઈ પણ જાતના ઊર્ધ્વગામી પથિકને એના ઉત્સાહમાં, એના વલણમાં, એના જોમમાં, સાહસમાં, હિંમતમાં અને હોમવાની તમન્નામાં કોઈ પણ જાતનો દ્વિધાભાવ થાય, એના દિલમાં ગડમથલ કે હલનચલન થાય એવું કશું આપણાથી થવું ના જોઈએ, એનો મતિભ્રમ કરાવવામાં આપણાથી પડાય નહિ. પૂજ્ય ગાંધીજીના આત્મબળ આગળ આપણે તો બિચારાં પતંગિયાં જેવાં છીએ-જોકે આ તો આપણી સમજણના દષ્ટિબિદુ માટે લખ્યું છે. સાંસારિક વ્યાવહારિક બાબતમાં રચ્યાપચ્યા રહેનાર કરતાં જે કોઈ, કોઈ પણ દિશામાં ઊર્ધ્વ-ગમન માટે મથતું હોય, તેને આપણી ચેતનાત્મક સહાનુભૂતિ મળ્યા કરવી જોઈએ, અને એમ તો આપણે સર્વ પ્રત્યે સહાનુભૂતિવાળી અને પ્રેમવાળી દષ્ટિ રાખ્યા કરવાની છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૬-૭-૧૯૪૨

પરસ્પરની સાધનાનું સાધન બનો

તમે અને...એકબીજાની સાધનાનું યોગયોગ્ય સાધન

બનવામાં એકબીજાને જાગ્રત રાખ્યા કરો. એમાં તમારે...ને ઉપર લાવવાનાં છે. એમને સમજાવીને એમની આશાતૃષ્ણામાં પ્રાણ ના પરોવી રાખે, અને તે બધી વાસના આમાં એટલે સાધનાના પ્રયાસમાં, એના વલણમાં અને વૃત્તિમાં પરિણામ પામે, એ કામ એની કૃપાથી આપણે બધાંએ કરવાનું છે. જો એ સંપૂર્ણપણે સાધનાના સાધન બની શક્યાં, તો એ આપણા બધાંની કેટલી કલ્યાણકારી મા થઈ શકે, એની આપણને કલ્પના પણ નથી. એમનું ઊર્ધ્વગમન આપણા કરતાં જલદી થાય, કારણ કે એક વખત જો એમનાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ જીવંત બની શક્યાં અને એ સાધનામાં એકરત થઈ શક્યાં, તો એમનામાં સાચા પ્રાણ આવી જતાં વાર લાગવાની નથી.

તે કેમ થવાય ?

પરંતુ એમણે પોતાની સ્વતંત્રપણાની-માની લીધેલા સ્વતંત્રપણાની-ઘેલછા છોડી દેવી પડશે. સંપૂર્ણપણે સમર્પણ થઈ જવાની તમન્ના કેળવવી જ પડશે અને સંપૂર્ણપણે શરણે થઈ જવાની અને રહેવાની વૃત્તિ પણ કેળવવી પડશે. એ માટે બીજાનું કહેલું તરત કરવાની વૃત્તિ એમણે રાખવી પડશે, અને તેમ કરવામાં આનંદ માણવો પડશે. વળી, તે કરતી વખતની એની પાછળની સમજણ પણ એમણે જાગ્રત રાખવી પડશે, તો જ એ બધું કામમાં આવી શકે. આપણે પણ મનમાં દટપણે એ બાબતમાં નક્કી કરી લેવાનું છે, કે એ સાધનાનું સાધન જાતે બને. પોતે શક્તિસ્વરૂપ બને અને આપણને બનાવે. એ માટે આપણે બધાંયે એમની પ્રત્યે આદરની ભાવના, પૂજ્યભાવ અને માનવૃત્તિ રાખવાનાં છે અને કેળવવાનાં છે અને તે એની

મર્યાદાની હદ સુધી લઈ જવાનાં છે, એનો અર્થ એમ નથી કે એમને કશું યોગ્યપણામાં કહી ના શકાય કે સૂચવી ના શકાય. મારો હેતુ તો સમજ્યા જ હશે.

તમો બંને કેટલાં યાદ આવો છો ! મારાં પ્રાણ અને હૃદય કેટલાં વહાલાં છો !

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૨૭-૭-૧૯૪૨

બધા માટે કાળ પાકવા દો

હમણાં કશું છપાવવું નથી. તમારા ઉત્સાહને મંદ કરી દેવો નથી. હમણાં કાગળો વગેરે બધું મોંઘું છે, તે છપાવવું પાલવે તેમ નથી. વખત આવ્યે આપણે વિચારીશું. ‘હરિજન સંતોની વાતો’ તો જેલમાં લખેલી. જે જે પરિસ્થિતિમાં આપોઆપ આપણે મુકાતા જઈએ, તે તે પરિસ્થિતિનો ધર્મ બજાવતાં બજાવતાં અને તેવી રીતે તેને છોડતાં છોડતાં આપણે આપણો માર્ગ કાપવાનો છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

કરાંચી, તા. ૨૮-૭-૧૯૪૨

પ્રિય... ભાઈ,

બધી લાગણીને સાધનામાં વાળો

...ભાઈ તો ત્યાં આવવા એકપગે થઈ રહેલા છે, તે હું જાણું છું, પણ એટલી બધી ઉત્કંઠા પણ સારી નથી. આપણા પ્રેમની ભાવનાને અંગે જે ઊર્મિ ઊઠે છે, તે આપણને આપણી ચેતનામાં જાગ્રત રખાવવાને માટે આપણામાં એકબીજાની સાધનાની ચેતનાની સાંકળ બન્યા કરે, પુલ બને અને રહ્યા

કરે, તે માટે ઉપયોગમાં આવવી ઘટે. જો એવી ચેતનાની સાંકળ આપણા દરેક પ્રિયજનમાં રાખવા જઈશું, તો એનું જોર વેડફાઈ જવાનું છે. જ્યાં સુધી આપણામાં એટલી શક્તિ પ્રગટી નથી, કે તે તે બધા સાથે એકધારું સંઘાણ રાખી શકીએ, ત્યાં સુધી તો એકમાં જ ચેતનાની સાંકળ રહ્યા કરે એ જરૂરનું છે. એવી સળંગ એકધારી ચેતનાની સાંકળ આપણી વચ્ચે રહ્યા કરે, તો જ એ પુલ ઉપરથી લેણદેણ થયા કરે અને તો જ ફાવી શકાય.

આપણે જુવાનિયાઓ સુધારાના જોશમાં પોતાની પત્નીને સાથે રાખતા નથી, એને એમાં રસ ઉપજાવવાને મથતા નથી અને આખરે તો પત્ની જ ભારરૂપ જણાવા લાગે છે. એમ કરતાં તેમના જીવનમાં એકરૂપપણું રહેતું નથી. કેટલાક સાધકો પણ તેવું કરે છે, પણ એ લોકોને ન્યાય આપવા ખાતર એટલું તો કબૂલ કરવું જ જોઈએ, કે તેઓ પ્રયત્ન કરતા હશે પણ ફાવી શક્તા નહિ હોય અને મૂકી દેતા હશે. આપણે ક્યારે ફાવી શકવાનાં છીએ તે આપણે જાણી શકતાં નથી, અને જ્યાં આપણને નિરાશાની છેક છેલ્લી મર્યાદા જણાતી હોય છે, ત્યાં જ કદાચ એક ડગલું આગળ જતાં જ આશાના અંકુર ફૂટે, પરંતુ એવી પણ આવતાં પહેલાં જ આપણે પડી ભાંગીએ એવું બનવું સંભવિત છે અને કદીક બને છે પણ ખરું. માટે, આપણે એમ કરવાનું નથી. આપણે મન આશા કે નિરાશા એવું કશું તોળવાપણું રાખવાનું નથી. જ્યાં સુધી આપણને ભગવાન પોતાના સંપૂર્ણ યંત્ર તરીકે સ્વીકારે નહિ ત્યાં સુધી આપણે તો એનામાં જ રમમાણ રહેવાનું છે, એ પંથમાં આપણે

જે પરિસ્થિતિમાં આપોઆપ એની મેળે મુકાતા જઈએ, તે પરિસ્થિતિને સ્વીકારતા જઈએ અને એનો ધર્મ બજાવતાં બજાવતાં તથા એને છોડતાં છોડતાં એ બંને દશામાં એને જ સમર્પણ કરતા જઈએ, નમ્ર રહ્યા કરીએ, કશાનીયે પકડમાં ના રહીએ કે ના જકડાઈએ (વિચારની પણ પકડ હોય છે), એને જે તે બધું કહ્યા કરીએ, એની કૃપા માગ્યા કરી, બધીયે અવસ્થામાં બને તેટલું તટસ્થ રહીને વર્તીએ, કંઈ કશાની સાંકળમાં ના પડીએ, એને શરણે રહ્યા કરી Thy will be done ('તેરી ઈચ્છા પૂરણ હો') એમ ધાર્યા કરીએ, અને આપણાં આગ્રહો, મમતો, મતો, ગણતરીઓ છોડતાં જઈએ. એટલે આપણે તો...ને (પત્નીને) સાથે લેવાનાં છે.

ઘણો ઘણો ત્યાગ કરવાનો છે

પણ એમની ઈતેજારી (આ બાબતમાં) એમણે વધારવી રહેશે. એમણે જો આ માર્ગમાં આવવાનું અને રહેવાનું ઈચ્છ્યું હશે, તો એમને ઘણુંયે છોડવાનું છે, એ પરત્વે એમણે ઘણો ઘણો વિચાર કરી લેવો ઘટે છે. આપણે અંધારામાં ભૂસકો મારવાનો છે, એ વાત સાચી છે, પણ સમજીને તેમ કરવાનું છે. જે કંઈ કરીએ તે સમજી વિચારીને કરીએ, કે પછીથી પસ્તાવાનો વારો ના આવે. એમણે કપડાં ઘરેણાંનો મોહ, પૈસાનો મોહ, છોકરાનો મોહ, સારાં દેખાવાનો મોહ-એવા અનેક પ્રકારના મોહ છોડવા જ પડશે. જો તેમ કરતાં જીવ કચવાય, તે કંટાળાથી થાય, બેળેબેળે થાય...ની (પતિની) પાછળ તણાવાની વૃત્તિથી બને, તો જીવનમાં આનંદ નહિ રહે, બળાપો રહ્યા કરશે. વળી, જો તેમ કરવાનું સાધનાના

હેતુથી નહિ પણ...ની ખાતર ત્યાગની ભાવનાથી બનશે તો સાચા ત્યાગમાંથી તો આનંદ જ જન્મે છે, એટલે હૃદયની પ્રેરણાથી થયેલો તે ત્યાગ આનંદ તો ઊપજાવશે પણ સાધનાના પ્રદેશમાં એથી પ્રવેશી શકાશે નહિ. આપણે આપણી જાતને છેતરી શકવાનાં નથી. આપણે કદાચ બીજાને છેતરી શકીશું. માણસ ઘણી વખતે પોતાની જાતને પણ છેતરતો હોય છે, પણ એવો ભાર લઈને કોઈ પણ માણસ બહુ ડગલાં ચાલી શકવાનો નથી. એનો ભાર જ એને તોડી નાખશે.

પોતાની જ ઈચ્છાથી યોગ્ય થાય

એટલે આપણે તો જે કરવું હોય તે જાતે વિચારીને સ્વતંત્રપણે કરવાનું છે, નહિ કે (પતિની) મરજી છે, નહિ કે...ને (પતિને) એમ કરવાથી ગમશે, નહિ કે (પતિ) એ માર્ગમાં વળ્યો છે માટે કરવાનું છે. માટે, આપણે સ્પષ્ટપણે દિલને પૂછી લેવું ઘટે, કે સ્વતંત્રપણે તેમ કરવાનું દિલ થયું છે કે ? એ આપણે જાતે તપાસી લેવાનું છે. કોઈની પાછળ તણાતાં જવામાં આપણને ઝાઝું બળ કે પ્રેરણા મળતાં નથી. જો આપણે સ્વતંત્રપણે એમાં ઝંપલાવ્યું હોય છે, તો એમાં આપણું પોતાનું બળ કામ કરે છે. આપણું હૃદય એની સાથે એક હોય છે. એટલે તમે બંને જો એ રીતે કરતાં હોવ-કરતાં થઈ જાઓ-તો કામ સરળપણે બન્યા કરે અને બંનેના જીવનમાં વિચારની ભિન્નતા કે ભાવનાની ભિન્નતા રહ્યા કરે નહિ. બે જણાં એક જ મને વિચારતાં હોવ એવું બને. બંનેમાં પછી આશા, તૃષ્ણા કે ઈચ્છા તો રહી હોય જ નહિને ? માટે, આ બાબતમાં સ્વતંત્રપણે ખૂબ ખૂબ વિચાર કરશો...ની મદદ લેજો-સમજણ

લેજો-પણ કૃપા કરીને કશુંયે બળાત્કારે ના કરશો. જે કરો તે આનંદની ઊર્મિથી કરશો. આપણાં કામમાં સ્વયંસ્ફૂર્તિ આવ્યા કરે એ આપણે લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે, તો જ આપણાંમાંની આળસ જતી રહેવાનો સંભવ છે. કામ કરવામાં ખૂબ વેગ આણવો જરૂરી છે. જે કરવાનું હોય તે ઢીલું ઢીલું કરવાનું નથી, પણ નામ લેતાં લેતાં તે કર્મ ઝટ કરી ઉકેલી નંખાય એવા ભાવથી, ત્વરાથી અને આનંદથી ઉકેલી લેવાં જોઈએ.

ગૃહકાર્યમાં યોગ સાધો

વળી, યોગ્ય કાળે શું શું હોવું જોઈએ તે અને ઘરમાં જે જે હોય તે પ્રત્યેકની વૃત્તિને સમજવી, અને એને શું શું કેવું જોઈશે તે પણ આપણે આગળથી જાણી લેવું જોઈશે, કારણ કે આપણા વહેવારનું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એ બધાં કામમાં જો આપણે એકતાનતા ના બતાવી કે ના લાવી શકતાં હોઈએ, તો યોગમાં લાવી શકવાનાં જ નથી. આપણે તો તે કામો કરતાં કરતાં પણ યોગ જ કરતાં હોઈશું, કારણ કે એક તો નામસ્મરણ કર્યા કરતાં હોઈશું, વળી, તે કાર્યોમાં આપણે આપણું અહમ્ તો રાખતાં હોઈશું જ નહિ, એટલું જ નહિ પણ તે ભગવત્પ્રીત્યર્થે કરીએ છીએ એમ ભાવના કેળવવાને મથતાં હોઈશું અને તે તે બધું ‘તારી મરજી હો એમ બન્યા કરો’ એવા પ્રાર્થનાભાવ સાથે કરતાં હોવાથી એમાં આપણી મરજીનું મહત્ત્વ-પ્રાધાન્ય નહિ રહેવા પામ્યું હોય, અને તે તે બધું પાછું એને જ સમર્પણ થયા કરતું હશે, એટલે એમાં આપણને કશું ખોવાપણું તો રહે જ નહિ. એટલે કર્મ કંઈ સાધનની આડે નથી આવતાં. મુખ્ય સવાલ તો આપણી ઈચ્છા આપણે એવી બળવત્તર પ્રાણવાળી

કરી છે કે કેમ ? એ જ છે. બાકી આપણાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ તે તરફ ગયાં છે કે કેમ ? અઘરું કશું નથી. અમારી સંગાથે જે હોય તે ભલેને ઢીલા હોય પણ હૃદયની સાચી જિજ્ઞાસાવાળા, તમન્નાવાળા હોય એમ અમારે જોઈએ છે. તમારામાં એવું શું નથી કે જેથી આપણે એવાં ના થઈ શકીએ ?

સ્ત્રી અને પુરુષ

અમારાં કરતાં તમારામાં ત્યાગની શક્તિ, શ્રદ્ધાવિશ્વાસ વધારે હોય છે, માત્ર અમારા કરતાં તમારામાં મોહ વધારે હોય છે, એકને જકડાઈ રહેવાની વૃત્તિ પણ હોય છે, પણ એ તો હવે છૂટવા પણ માંડ્યો છે અને સમજણ તો વધવા માંડી જ છે, તો હવે દૃઢ નિશ્ચય કાં ના કરો ?

વૃત્તિની સાથે વૃત્તિ રાખવાનાં જોખમ

ભગવાન (બધાંની) વૃત્તિની સાથે વૃત્તિ રખાવે છે, એટલે વૃત્તિના છેડાની પણ સમજણ પડી જાય છે, અને એને ક્યાં આગળ આઘાત દેવાનું રહેલું છે, તે પણ જણાય છે. એટલે એવી વખતે કેટલીક વાર મને સમજવામાં અને મનની સમજણના આધાર પ્રમાણે ગણતરી ગણવામાં અને માપ કાઢવામાં ભૂલથાપ ખાઈ જવાય છે. પણ એ બધાં જોખમો મારે વહોરવાં જ જોઈએ. ગેરસમજ થાય કે માથે મોટો આરોપ આવે, કે ગમે તેવું એવું બીજું જણાયા કરે, તોપણ જોખમ ખેડવું રહ્યું. મને એ તો કશુંયે વિસાતમાં નથી-આ તો માત્ર આમાંના હકીકતના ભયો ગણાવ્યા છે-પણ એ વૃત્તિની સાથે વૃત્તિ રખાવ્યાને લીધે પેલાના દિલમાં એની જીવ પ્રકારની વૃત્તિને લીધે એને જો પ્રત્યાઘાત થાય અને જો એનું સ્થિરપણું રહી ના

શકે, ત્યારે ઊલટી એ વૃત્તિ ઊંડી જવાનો સંભવ ઊભો થાય છે, એ વાસ્તવિકતા ભારે છે. પ્રભુએ અત્યાર લગી મને ઠગ્યો નથી. એનાથી ઠગાવાપણું છે પણ શું ? પણ આમાં એક વાત સ્પષ્ટ છે, કે એ જાતની ઊર્મિ તમારે કેળવવાની છે.

ગુરુ તો દાક્ટરની માફક નસ્તર પણ મૂકે

વળી, એક વાત બીજી પણ લખી દઉં. મારામાં અને ...ભાઈમાં ઘણો ફેર છે. એ તો બૈરાંનો પક્ષ તાણનારા રહ્યા. મારે કોઈ પક્ષ નથી. મને સમજતાં જેને આવડે તે આ હકીકત જાણી શકશે. મારું વર્તન પણ કઠોર છે. મારી ભાષા પણ આકરી હોય છે. જીવનમાં કઠણાઈ વધારે પડેલી છે, તેથી કરીને કહો કે બીજાં કારણોથી, તે કઠણાઈની છાપ હજીયે રહી હોય એમ જણાતું હશે. વળી, ...ભાઈની દૃષ્ટિ અને મારી દૃષ્ટિ એક નથી. મારે તો ડૉક્ટરનું કામ કરવાનું હોય છે. કોક ઠેકાણે ગૂમડાં જોઈને કાપ પણ મૂકવો પડે. એમાં જો આપણે કચવાટ બતાવીએ, અને તે કામ ઉમળકાથી અને આનંદથી ના સ્વીકારી લઈએ, તો તે કામનું ફળ યોગયોગ્ય આવી શકતું નથી. ...ભાઈ કંઈ ડૉક્ટર નથી. એટલે...ભાઈ જેવું વર્તન મારી પાસેથી નહિ મળે. મારી પાસેથી કદીક ધપ્પા, તો કદીક ગુસ્સો, તો કદીક કઠોર વચનો એવું એવું મળશે અને તમને જે કંઈ નહિ ગમતું હોય તે તે બધું ખાસ કરવાનું આવશે.

॥ હરિ:ૐ ॥

તા. ૩૦-૭-૧૯૪૨

આપણાં સ્વપ્નાં

તમે એક વખતે કાગળમાં કંઈ સ્વપ્નમાં સાપ કરડ્યાનું લખ્યું હતું, તે આજે મને યાદ આવ્યું. સ્વપ્નને પણ હું તો

નકામું ગણતો નથી. કશું જ નકામું નથી, ત્યાં એ પણ કેમ નકામું હોઈ શકે ? સ્વપ્નની આપણને ખબર પડે છે ખરી, એ જ બતાવી આપે છે, કે જે ઈંદ્રિયો દ્વારા જે જ્ઞાન પામીએ છીએ એની પાછળ જ્ઞાન પમાડનાર જે ચેતના રહેલી છે, તે તો ત્યારે સૂતેલી હોય છે, પણ બીજી કોઈક એવી ચેતના ત્યારે જીવતીજાગતી હોય છે, કે જેનાથી આપણને એની સમજણ પડે છે. ચેતના ઉપરની, વચલી અને છેક અંતરની એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. સતત કેવાં સ્વપ્નાં આવે છે, એના ઉપરથી આપણામાં કયા પ્રકારની ચેતના કામ કરી રહેલી હોય છે, તે સમજાય છે. સાધારણપણે પૈસાનાં, વેપારનાં, આપણા રોજબરોજના વહેવારનાં કે રોજનાં કામનાં જો સ્વપ્નાં આવતાં હોય, તો એ માત્ર આપણું સ્થૂળપણું બતાવે છે, તથા તે ઉપરાંત, એ (સ્થૂળપણું) આપણામાં ઊતરતું જાય છે, આપણે એમાં રસ લેતા થયેલા છીએ અને એની વૃત્તિમાં ઉગ્રપણે ફસાતા જઈએ છીએ એમ બતાવે છે. વળી, વિષયનાં સ્વપ્નાં, લાલસાનાં, કીર્તિનાં કે એવાં સ્વપ્નાં આપણા વાસના-દેહનાં છે, એટલે કે આપણા પ્રાણમાં એ વૃત્તિઓ ઊંડી પેઠેલી છે એમ સમજાય છે. વળી, એ સ્વપ્નાં બંધ થતાં જાય, (જોકે તદ્દન જડ માણસને તો એવાં સ્વપ્નાં નથી આવતાં) તો એમ પણ જાણી શકાય કે આપણી છેક બહારની ચેતનાનાં પડથી આપણે અલગ પડતાં જઈએ છીએ.

વળી, સ્વપ્નાંમાંથી આપણને જરૂર નક્કર જાણવાનું પણ મળે છે. સ્વપ્નાંને આપણે સર્વાંશે, નક્કરપણે, ફેંકી દેવાનું નથી, તેમ જ એને સર્વાંશે, નક્કરપણે, મહત્ત્વ પણ આપ્યા

કરવાનું નથી. એમાંથી પણ જરૂર આપણને દિશાસૂચન મળ્યા કરે છે.

વળી, સ્વપ્નાંનો પૂરેપૂરો અર્થ આપણને સમજાતો નથી, એનું કારણ પણ એ છે, કે એની પાછળની જે ચેતનાથી આપણને જ્ઞાન થતું હોય, એ ચેતનાની આપણને સમજણ પડેલી હોતી નથી, અને એની પાછળ રહેલું જે એક સળંગપણું છે, એમાંનો એકાદ નાનકડો ભાગ આપણને દેખા દે છે, તેથી તેટલા નાના ભાગ ઉપરથી એના આખા સળંગપણાની આપણને સમજણ પડે પણ કેવી રીતે ? પણ આજના બુદ્ધિના જમાનામાં માનસશાસ્ત્રો જણાવે છે, કે સ્વપ્નાંની પાછળ કંઈક રચના રહેલી છે, એનાં કારણો પણ હોય છે, અને એમાં પણ તથ્યાંશ રહેલો છે. એટલે આપણે સ્વપ્નાંને નકામાં ગણવાં નહિ, તેમ જ એનો અર્થ કે રહસ્ય આપોઆપ સમજાઈ જાય તો સમજવું, નહિતર એની પાછળ કશી માથાફોડ કરવી નહિ કે મન રાખવું નહિ.

વળી, સ્વપ્નાંમાં ઘણું ઘણું એકબીજા સાથે ભળી ગયેલું હોય છે. એકની સાથે બીજું અને તેની સાથે વળી કંઈક ઓર. એકબીજાનો કંઈ કશો દેખીતો સંબંધ ના પણ હોય, તેવું એકબીજામાં ભેળસેળ થઈ ગયેલું હોય છે. કોઈ એક જ પ્રકારનાં અને અમુક જ વિષયનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય, તો તે ઉપરનાં સ્વપ્નાંની દશા કરતાં તદ્દન જુદા પ્રકારનાં ગણાય. તે માનવીનું મન તે એક પ્રકારમાં પરોવાયેલું છે એમ સમજી શકાય. ઘણાંને તેવી જાતનાં સ્વપ્નાંમાંથી કંઈક કંઈક ઉકેલ કે સૂઝ મળી જતાં જાણ્યાં છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

tl. ૩૦-૭-૧૯૪૨

પ્રિય આત્મન્ ! થોભ, પ્રિય હૃદય ! પ્રાણ ! તારા થનગનાટને જરા સંયમમાં રાખ. પ્રાણની રજેરજમાંથી સાત્વિકતાનો પમરાટ જ્યારે જગતના અણુએ અણુમાં તદાકાર-રસાકાર-થયેલો અનુભવાશે, જ્યારે તારી ઈચ્છા માત્ર એની ઈચ્છાના સ્વરૂપમાં પ્રગટશે, તે વેળા સર્વ કંઈ એકાકારે એકમય અનુભવવાનું છે. કોણ જાણે કેમ મળવાનું મન થયા કરે છે ! Matter is solidified energy (સ્થૂળ પદાર્થ શક્તિનું ઘન સ્વરૂપ છે.) એમ વિજ્ઞાને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. તે પ્રમાણે આપણામાંની ભાવનાનું પણ થાય, એટલે કે When it is intensified in its finest quality and greatest quality and at the same time when it is centralised at a point in a point, it takes concrete form (જ્યારે ભાવના એના સૌથી વધારે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં અને સૌથી વધારે પ્રમાણમાં ચેતનાત્મક બને છે, અને જ્યારે તે કોઈ એક લક્ષ્યબિંદુ પર, અને તેની અંદર કેન્દ્રિત થાય છે, ત્યારે તે ભાવના મૂર્તસ્વરૂપ બને છે-આકાર લે છે.)

ઊર્મિ પાછળ પૂરતો નક્કર ભાવ ના પણ હોય

આપણે ઊર્મિના આવેશમાં આવીને કેટલીક વાર જે લખીએ છીએ એની પૂરી ગંભીરતા આપણામાં આવેલી નથી હોતી. એનો અર્થ એવો નથી, કે આપણે ત્યારે જે લખીએ છીએ તે યથાર્થ નથી હોતું. એની જે સાચી વાસ્તવિકતા અને એના પરિણામરૂપે કેટલી જવાબદારી આપણે માથે આવે છે, એનું

ભાન પૂરેપૂરું આપણામાં પ્રગટેલું હોતું નથી. તમે એવું ભાન કે વાસ્તવિકતા કે ગંભીરતાનો ખ્યાલ કર્યા વગર લખ્યું છે, એવો આરોપ નથી, પણ સામાન્ય રીતે લખતી વખતે જે એક પ્રકારની વહાલની-ભાવનાની ઊર્મિ-પ્રગટતી હોય છે, એના વહેણમાં તણાઈ જઈને આપણે લખ્યા કરીએ છીએ. તો શું લખતી વખતે એવી મુગ્ધ સ્નેહવાળી ઊર્મિ પ્રગટાવ્યા વિના જ લખવું ? ના. ના. લખતી વખતે એવી પ્રેમાળ ઊર્મિ પ્રગટાવીને જ લખવાનું તો છે, પણ એમાંથી નીકળતા સારરૂપે જે કર્તવ્ય કરવાનું આપણે માથે આવી પડે, એનું પણ પૂરેપૂરું ભાન આપણને પ્રગટ્યા કરો, એવી ભાવના પણ સાથે સાથે આપણામાં જાગતી રહે, તો કામમાં સરળપણું અને ચેતના વધારે આવતાં જાય.

ભાવ પરિણામ પામે છે જ

ભાવ ભાવનું કામ કર્યા જ કરે છે. તમારો તા.૨૩-૭-૧૯૪૨નો કાગળ મળ્યા પહેલાં એની સાબિતીમાં ઘણું લખેલું છે. ભગવાનની કૃપાનો તો પાર નથી. તમારા (બહેનોના) આવા ઉત્કટ પ્રેમને પાત્ર ભગવાન અમને (પુરુષોને) બનાવે અને રાખ્યા કરે ! તમે ધારો તો અમને પૃથ્વી પરનું નર્ક પણ બતાવી શકો અને ધારો તો પૃથ્વી પરના સ્વર્ગનાં દર્શન પણ કરાવી શકો. આ કંઈ કોઈનાં વખાણ કરવા લખતો નથી, પણ એવી શક્તિ તમારામાં રહેલી છે.

કમ્મર કસો

આપણામાં ઘણાં મંથનો-ઘણાં મંથનો જગાવવાં પડશે. એમાંથી જ આપણે માખણ કાઢીને ખાવાનું છે. તમે તૈયાર

નહિ થાઓ, કમ્મર નહિ કસો, તો તો હવે કેમ ચાલશે ? એ તો હવે 'ડૂબ્યા ત્યારે બારે વાંસ' એમ માનીને પૂરું જ ડૂબવાનું રાખો. જે જે સૂઝે તે કરતાં જ રહેવાનું આપણે રાખવાનું છે, તેમાંથી પાછું ના હઠવું. એમ યુદ્ધ કરતાં કરતાં આપણને આપણું સત્ત્વ મળી રહેવાનું છે. યુદ્ધ કરવાથી આપણામાં જાગૃતિ રહ્યા કરે છે. જ્યાં યુદ્ધ નથી હોતું, ત્યાં તૈયારી પણ કશી રહેતી નથી, અને જાગૃતિ પણ કશી હોતી નથી.

॥ હરિ:ૐ ॥

સ્મરણભાવના

(હરિગીત)

પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ પ્રેમથી,
પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ રીતથી,
પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ ખંતથી,
તુજ નામનો પ્રભુ તંત જરી ના છોડશું હરગિજ કદી.... ૧

જીવનતણા અતિશય કઠણ દારુણ ઝંઝાવાતમાં,
કે સહુ દિશે સૂઝે નહિ એવા જીવનઅંધારમાં,
જીવનતણી ચઢતી અને પડતીમહીં પળપળ સદા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં.... ૨

સંસારનાં કર્તવ્યમાં, વ્યવહારીઓની સાથમાં,
સહુ કામમાં, ખાતાં, પીતાં, ઊઠતાં અને વળી બોલતાં,
જે જે કંઈ કરતાં, બધાંની સાથ વર્તતાં સદા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં.... ૩

મુશ્કેલીમાં નડતી અમોને ને ઉપાધિમાં જગે,
ઝઘડા અને કંકાસમાં, દિલમાં થતાં સહુ દર્દમાં,
દિલની અમૂંઝણમાં અને આવી પડેલી ગૂંચમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં.... ૪

મનના વિચારોમાં અને મનની બધીયે વૃત્તિમાં,
મન વાસનામાં, પાપમાં, ચિતના બધા સંસ્કારમાં,
મનની રમત ને ગમતમાં, મનના રમણ ને વલણમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં.... ૫

અમ શરીરથી બનતી ક્રિયામાં, ઈંદ્રિયોના વિષયમાં,
અમ શરીરકેરા રોમરોમે, હૃદયકેરા લોહીમાં,
રગરગમહીં, નખશિખમહીં, ને શરીરના નવદ્વારમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં.... ૬

ખટ રસતણા સહુ સ્વાદમાં, મીઠી મીઠી બધી વાસમાં,
ઉર ચેતનામાં, બુદ્ધિમાં, ચિત પ્રેરણામહી, પ્રાણમાં,
અમ લાગણીમાં, ભાવનામાં, પ્રેમમાં, રસમાં બધા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં.... ૭

આધાર સૌ નિજનો સદા માની ઉપર જે ધારતું,
માને અતિશય વૂહાલથી જ્યમ બાલુડું પોકારતું,
વિખૂટું પડેલું માડીથી હરપળ કરે શું આરડ્યાં !
તેવી રીતે તુજ નામ પ્રભુ ! તારું સ્મરાજો તાનમાં.... ૮

જીવનતણા સહુ ભંગમાં, જીવનતણા સૌ રંગમાં,
જીવનતણા એ અટપટા આડા ઊભા સૌ તારમાં,
મારી ગમે તેવી ભલે હો સર્વ જીવનભાતમાં,
રસીલું વણાયા ત્યાં કરો પ્રિય નામ તારું ભાવમાં.... ૯

સંબંધીઓ ને સ્વજનની સહુ વાતમાં ને ચીતમાં,
સંસારના વ્યવહારમાં ને જે થતાં સહુ કાર્યમાં,
પત્ની અને પરિવારમાં છોને પરોવાયેલ હો,
તે તે દશામાંહે પ્રભો ! તુજ નામ પ્રિય હૈયે વસો....૧૦

પ્રિય નામ - સૂર્ય ઊગ્યા થકી ક્ષીટે જીવનઅંધાર સૌ,
એવું કૃપાથી જીવનમાં અમને ફૂલવજો, ફળવજો,
ચાનક અમોને લાગજો તુજ દિવ્ય જે પ્રિય નામની,
પ્રગટી રહો અમ જીવન તે છાયા૧૩પે તુજ પ્રેમની....૧૧

સારાય જીવનપટતણા તાણા અને વાણા વિશે,
ભીંજાયેલા હો રગરગે તુજ પ્રેમથી રંગાયેલા,
તુજ નામના પ્રિય સ્મરણના ઠોકે સદા ઠોકાયેલા,
એવું પ્રભુપદ હો સમર્પિત આ જીવન, હો તુજ કૃપા...૧૨

તુજ નામનો મહિમા ઋષિઓ કૈંક ભક્ત કવિ કથે,
હું તો બિચારું રાંકડું તે શું કથી કથીને કથે ?
જ્યમ સૂર્ય આગળ આગિયો, દરિયા કને ખાબોચિયું.

હીરા કને જ્યમ કાય એવો સાવ હું નાદાન છું....૧૩

‘શ્રીગંગાયરણે’, પૃ. ૨૯ થી ૩૨

- શ્રીમોટા

સાધનામર્મ

૧. મુખથી કે મનમાં જાગૃતપણે જપ, સાથે સાથે હૃદયપ્રદેશે ધ્યાન તથા ચેતનના ચિંતન સહ ભાવાત્મક ભાવનું રટણ.
૨. પ્રત્યેક પળે સતત સમર્પણ, સારું તેમ જ નરસું-બનેનું.
૩. સાક્ષીભાવ, જાગૃતિ, વિચારોની સાંકળ ન જોડો.
૪. બને તેટલું વધુ વાચિક અને માનસિક મૌન રાખો, કેળવો અને ખૂબખૂબ શરણભાવ જીવનમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિથી કેળવ્યા કરો.
૫. આગ્રહો—પ્રભુચિંતન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો, નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.
૬. ખૂબ ભાવપૂર્વક હૃદયસ્થ રહીને આર્દ્ર અને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરો, ભગવાનને સર્વ સુખદુઃખ જણાવતા રહો, તેની સાથે આત્મનિવેદન દ્વારા અંગત ખૂબ ગાઢો સંબંધ બાંધો, મનમાં કશુંયે ઘોળાવા ન દો. ખાલી રહો.
૭. આવી પડતાં કામો પ્રભુનાં સમજો, જરાયે કચવાટ વિના ખૂબ પ્રેમપૂર્વક તે કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગ-બનાવ આપણા કલ્યાણ અર્થે જ છે અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપણા પોતાના જ વિકાસાર્થે થવી ઘટે. પ્રત્યેક પ્રસંગ પાછળ પ્રભુનો ગૂઢ, શુભ સંકેત રહેલો છે.
૮. આત્મલક્ષી-અંતર્મુખી થાઓ, માત્ર પોતાની દુનિયામાં વસો. જાણી-જોઈને જાતને સંડોવવા દો નહિ.
૯. પર (પારકાંની) સેવા પ્રભુની સેવા સમજો, સેવા લેનાર, સેવા દેનાર ઉપર, સેવા કરવાની તક આપીને ઉપકાર કરે છે. રામે આપ્યું છે અને રામને દઈએ છીએ, ત્યાં 'મારું મારું' ક્યાં રહ્યું? તારું આ જગતમાં છે શું ?
૧૦. પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વાતચીત, વ્યવહાર આપણા ધ્યેયને વેગ આપે એવા ખાસ હેતુસર, હેતુનું લક્ષ જીવતું રાખીને કરવાં. વાંચતી-લખતી વખતે અને પ્રત્યેક કર્મ કરતી પળે ભાવની સ્મરણ ધારણાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરો.
૧૧. વૃત્તિનું મૂળ શોધો, તેનું પૃથક્કરણ કરો. તેમાં ભેળવાયા વિના તેને તટસ્થતાપૂર્વક અને સ્વસ્થતાપૂર્વક નિહાળો.
૧૨. પ્રભુની પ્રત્યેક કળા, સૌંદર્ય, રમ્યતા, વિશુદ્ધતા આદિ પ્રસાદીઓમાં

રહેલા ભાવનું, તેને તેને અનુરૂપ ભાવનું, આપણામાં ત્યારે અવતરણ થવા પ્રાર્થના કરવી.

૧૩. ઊર્મિ, આવેશ અને લાગણીને એમને એમ વહી જવા ન દો, તેમ જ તેમાં ભેળવાઈ પણ ન જાઓ. તેનો સાધનામાં ઉપયોગ કરો, તાટસ્થ્ય કેળવો.
૧૪. જમતી વખતે અને પાણી પીતી વખતે જીવનમાં ચેતનશક્તિના અવતરણ-ભાવની પ્રાર્થના કરવી, શૌચ, પેશાબ આદિ ક્રિયાઓ સમયે વિકારો, નબળાઈઓ ઇત્યાદિના વિસર્જનભાવની પ્રાર્થના કરવી.
૧૫. સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મતત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો, ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
૧૬. પ્રભુ સચરાચર છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના કેળવો.
૧૭. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને વસ્તુની ઊજળી બાજુ જુઓ. કોઈનાય કાજી ન થાઓ, કશાય ઉપર ઝટ અભિપ્રાય ન આપો, વાદવિવાદ ના કરો, પોતાનો આગ્રહ ન રાખો, બીજાઓમાં શુભ હેતુઓનું આરોપણ કરો, માનસિક અને સાર્વત્રિક ઉદારતા જીવનમાં પ્રગટાવો, ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવો, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું છે, તે લક્ષમાં રાખીને પ્રકૃતિવશ ન થતાં કર્મોની ઉપરવટ વર્તો. ફળની આસક્તિ છોડો. પોતાને થતા અન્યાયો-આવી પડતાં દુઃખો-આદિનું મૂળ પોતામાં જ છે એમ દેઢાવો, ગુરુમાં પ્રેમભક્તિભાવ દેઢતર કર્યા કરો. અભીપ્સા, ઈન્કાર અને સમર્પણનો ત્રિવેણીસંગમ ઉદ્ભવાવો, સદાય પ્રસન્નતા પ્રવર્તાવો, કૃપા અને પુરુષાર્થના યુગલને જીવનમાં ઉતારો, પ્રત્યેક કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પ્રભુની સ્મૃતિ પ્રગટાવો, મન નિઃસ્પંદ કરો, રાગદ્વેષ નિર્મૂળ કરવાની જાગૃતિ રાખો, થયેલા આધ્યાત્મિક અનુભવો પ્રત્યક્ષ રોજિંદા વહેવારમાં જીવતા કરો, ક્યાંયે કશામાંથી ભાગવાનું ના હોય, યદચ્છા જે આવી મળે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણીને તેને વધાવી લો. ક્યાંય કોઈની સરખામણી ના કરો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એ મનની ભ્રમણા છે, જીવનસાધના સારુ સર્વ કંઈ સાનુકૂળ જ હોય છે, પ્રભુમય-તેના મૂક યંત્ર-થવાની જ બસ એક ઉત્તેજના હવે જીવનમાં રાખો.
૧૮. કર્મમાં, કર્મનું મહત્ત્વ નથી, પરંતુ જીવનના ભાવનું સતત એકધારું, જીવતું ચિંતન રહ્યા કરે એ સવિશેષપણે મહત્ત્વનું છે. તેવો જીવતો અભ્યાસ કર્મ કરતી પળે કેળવવો.

- શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનની મહત્વની તવારીખ

જન્મ : તા. ૪-૯-૧૮૯૮, ભાદરવા વદ ચોથ, સંવત ૧૯૫૪

સ્થળ : સાવલી, જિ. વડોદરા, નામ : ચૂનીલાલ,

માતા : સૂરજબા, પિતા: આશારામ, અટક : ભાવસાર.

૧૯૧૬ : પિતાનું અવસાન.

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૮ : તૂટક અભ્યાસ-સાથે આકરી મજૂરી.

૧૯૧૯ : મૅટ્રિક પાસ.

૧૯૧૯-૨૦: વડોદરા કોલેજમાં.

તા. ૬-૪-૧૯૨૧: કોલેજ ત્યાગ.

૧૯૨૧ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ.

૧૯૨૧ : વિદ્યાપીઠનો ત્યાગ. હરિજન સેવાનો આરંભ.

૧૯૨૨ : ફેફડુંના રોગથી કંટાળીને ગુરુદેશ્વરની ભેખડ ઉપરથી આત્મહત્યાનો

પ્રયાસ, દૈવી બચાવ, 'હરિ:ૐ' જપથી રોગ મટાડવાનો સફળ પ્રયોગ.

૧૯૨૩ : 'તુજ ચરણે' તથા 'મનને'ની રચના.

૧૯૨૩ : વસંતપંચમીએ પૂ. શ્રીબાળયોગીજી દ્વારા દીક્ષા. શ્રીકેશવાનંદ ધૂણીવાળા દાદાનાં દર્શને - સાંઈખેડા ગયા. રાત્રે સ્મશાનમાં સાધના અને દિવસભર પ્રભુપ્રીત્યર્થે હરિજન સેવા.

૧૯૨૬ : લગ્ન-હસ્તમેળાપ વખતે સમાધિનો અનુભવ.

૧૯૨૭ : હરિજન આશ્રમ, બોદાલમાં સર્પદંશ-પરિણામે 'હરિ:ૐ' જપ અખંડ થયો.

૧૯૨૮ : 'તુજ ચરણે' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૨૮ : પહેલી હિમાલય યાત્રા.

૧૯૨૮ : સાકુરીના પૂ. શ્રીઉપાસની બાબાનું નડિયાદમાં આગમન, એમના આદેશ મુજબ સાકુરી જવું-ત્યાં મળમૂઝની પથારીમાં સાત દિવસ.

૧૯૩૦ : મનની નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૦ થી '૩૨ દરમિયાન સાબરમતી, વીસાપુર, નાસિક અને ચરવડા જેલમાં. હેતુ-દેશસેવાનો નહિ, સાધનાનો. સખત પરિશ્રમ અને લાઠીમાર દરમિયાન પ્રભુસ્મરણ-મૌન. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા વીસાપુર જેલમાં સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું વિવરણ લખ્યું-'જીવનગીતા'

૧૯૩૪ : સગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાણાંની ૨૧ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.

૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.

૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન.

૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.

૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના ઝેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.

૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.

૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૫ : (તા. ૨૮-૫-૧૯૫૫) નડિયાદ, શેઠી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૬૨ થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ-અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.

૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈંટ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ:ૐ ॥

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.

મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.

સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.

નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.

મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.

જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.

દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.

જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.

મન,મતિ,પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

पूज्य श्रीमोठानां पुस्तकां

१. मनने (पद्य) २२. ज्वनपोकार (पत्रो) ४४. ज्वनसौरव्य (पद्य) ६७. कर्मउपासना (पद्य)
२. तुष्ट यरझे (पद्य) २३. आर्नपोकार (प्रार्थना) ४५. ज्वनस्मरंश साधना (पद्य) ६८. मौनशेकतानी डेजीओ (प्रवचन)
३. हृदयपोकार (पद्य) २४. छरिज्ज संतो (गद्य-पद्य) ४६. ज्वनरंगत (पद्य) ६९. मौनमंदिरेजुं छरिद्धार (प्रवचन)
४. ज्वनपगले (पद्य) २५. Life's Struggle (ज्वनसंग्राम'नो अनुवाद) ४७. ज्वनमथामाण (पद्य) ७०. मौनमंदिरेनो मर्म (प्रवचन)
५. श्रीगंगयारझे (पद्य) २६. ज्वनमंथन (पत्रो) ४८. कृपा (पद्य) ७१. मौनमंदिरेमां प्रालु (प्रवचन)
६. केशवयारंजकमणे (पद्य) २७. ज्वनसंशोधन (पत्रो) ४९. स्वाथ (पद्य) ७२. मौनमंदिरेमां प्राणप्रतिष्ठा (प्रवचन)
७. प्रथामप्रवाप (पद्य) २८. नर्मदापडे (पद्य) ५०. श्रीसद्धउरु (पद्य) ७३. शेष-विशेष (सत्संग)
८. पुनित प्रेमगाथा (पद्य) २९. ज्वनदर्शन (पत्रो) ५१. ज्वनकथनी (पद्य) ७४. जन्म-पुनर्जन्म (सत्संग)
९. ज्वनसंग्राम (पत्रो) ३०. ज्वनपराण (सारसंय) ५२. प्रेम (पद्य) ७५. वद्रूप-सर्वरूप (सत्संग)
११. ज्वनसंदेश (पत्रो) ३१. अन्यासीने (पद्य) ५३. ज्वनसंधन (पद्य) ७६. अत्राता-ओकात्रता (सत्संग)
१२. ज्वनपाथेय (पत्रो) ३२. जिज्ञासा (पद्य) ५४. मोड (पद्य) ७७. ज्योडजोड (सत्संग)
१३. AT THY LOTUS FEET (तुज यरझे'नो अनुवाद) ३३. ज्वन अनुभव गीत (पद्य) ५६. ज्वनपगडंडी (पद्य) ७८. अत्रात-समन्वय (सत्संग)
१४. ज्वनप्रेरेशा (पत्रो) ३४. ज्वनलघक (पद्य) ५७. ज्वनपगडंडी (पद्य) ७९. ज्योडजोड (सत्संग)
१५. TO THE MIND ('मनने'नो अनुवाद) ३५. ज्वनलडरि (पद्य) ५८. ज्वनयज्ञतर (पद्य) ८०. ओकीकरंश-समीकरंश (सत्संग)
१६. ज्वनपगरंश (पत्रो) ३६. ज्वनस्मरंश (पद्य) ५९. श्रद्धा (पद्य) ८१. पगले पगले प्रकाश (पत्रो)
१७. ज्वनपगथी (पत्रो) ३७. श्रद्धा (पद्य) ६०. भावकषिका (पद्य) ८२. डे'स्वरनी सोमे (पत्रो)
१८. ज्वनसंदाण (पत्रो) ३८. भाव (पद्य) ६१. भावरेज्यु (पद्य) ८३. धननो योग
१९. ज्वनसोपान (पत्रो) ३९. ज्वनसंसांश (पद्य) ६२. भावज्योति (पद्य) ८४. मुक्तात्मानो प्रेमस्पर्श (पत्रो)
२०. ज्वनप्रवेश (पत्रो) ४०. निमित्त (पद्य) ६३. भावपुण्य (पद्य) ८५. सैतहृदय (पत्रो)
२१. ज्वनगीता (गद्य-पद्य) ४१. रागद्वेष (पद्य) ६४. भावलघां (पद्य) ८६. संभव साथे समाधान (पत्रो)
४३. ज्वनतप (पद्य) ४२. ज्वनभाइलाड (पद्य) ६५. ज्वनप्रवाह (पद्य) ८७. श्यावो १५ संकवनो.

॥ ॐ:ॐ ॥